

بسم الله الرحمن الرحيم

- ١..... (٤٥٤) سورة مزمل (٧٣) آيه ٩ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ١٣٩٦/٤/١ ٢٧ رمضان ١٤٣٨
- ٦..... (٤٥٥) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٠ وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ١٣٩٦/٤/٢ ٢٨ رمضان ١٤٣٨
- ١٢..... (٤٥٦) سورة مزمل (٧٣) آيه ١١ وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ وَمَهْلُهمْ قَلِيلًا ١٣٩٦/٤/٣ ٢٩ رمضان ١٤٣٨
- ١٧..... (٤٥٧) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٢ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ١٣٩٦/٤/٤ ٣٠ رمضان ١٤٣٨
- ٢١..... (٤٥٨) سورة قلم (٦٨) آيه ٣٤ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ ١٣٩٦/٤/٥ عيد سعيد فطر
- ٣٠..... (٤٥٩) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٣ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ١٣٩٦/٤/٦
- ٣٤..... (٤٦٠) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٤ يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيرًا مَهِيلًا ١٣٩٦/٤/٧
- ٣٨..... (٤٦١) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٥ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا ١٣٩٦/٤/٨
- ٤٤..... (٤٦٢) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٦ فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ١٣٩٦/٤/٩
- ٤٨..... (٤٦٣) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٧ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ١٣٩٦/٤/١٠
- ٥٣..... (٤٦٤) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٨ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا ١٣٩٦/٤/١١
- ٥٧..... (٤٦٥) سورة مزمل (٧٣) آيه ١٩ إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا ١٣٩٦/٤/١٢
- ٦٢..... (٤٦٦) سورة مزمل (٧٣) آيه ٢٠ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَ... ١٣٩٦/٤/١٣
- ٧٥..... مقدمه
- ٧٥..... (٤٦٧) سورة قلم (٦٨) آيه ١ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ١٣٩٦/٤/١٤
- ٩١..... (٤٦٨) سورة قلم (٦٨) آيه ٢ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ١٣٩٦/٤/١٥
- ٩٥..... (٤٦٩) سورة قلم (٦٨) آيه ٣ وَإِنْ لَكَ لِلْجَنَّةِ غَيْرَ مَمْنُونٍ ١٣٩٦/٤/١٦
- ٩٩..... (٤٧٠) سورة قلم (٦٨) آيه ٤ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ١٣٩٦/٤/١٧
- ١٠٩..... (٤٧١-٤٧٢) سورة قلم (٦٨) آيات ٥-٦ فَسَتَبْصُرُ وَيُبْصِرُونَ؛ بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ ١٣٩٦/٤/١٨
- ١١٤..... (٤٧٣) سورة قلم (٦٨) آيه ٧ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ١٣٩٦/٤/١٩
- ١١٨..... (٤٧٤) سورة قلم (٦٨) آيه ٨ فَلَا تَطْعِ الْمُكَذِّبِينَ ١٣٩٦/٤/٢٠
- ١٢٢..... (٤٧٥) سورة قلم (٦٨) آيه ٩ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ١٣٩٦/٤/٢١
- ١٣٠..... (٤٧٦) سورة قلم (٦٨) آيه ١٠ وَلَا تَطْعُ كُلَّ حَلَاْفٍ مَهِينٍ ١٣٩٦/٤/٢٢
- ١٣٥..... (٤٧٧) سورة قلم (٦٨) آيه ١١ هَمَّازٌ مَشَاءٌ بَنَمِيمٍ ١٣٩٦/٤/٢٣
- ١٤٤..... (٤٧٨) سورة قلم (٦٨) آيه ١٢ مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ١٣٩٦/٤/٢٤
- ١٥١..... (٤٧٩) سورة قلم (٦٨) آيه ١٣ عَتَلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ ١٣٩٦/٤/٢٥
- ١٥٨..... (٤٨٠) سورة قلم (٦٨) آيه ١٤ أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ١٣٩٦/٤/٢٦
- ١٦٤..... (٤٨١) سورة قلم (٦٨) آيه ١٥ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ١٣٩٦/٤/٢٧
- ١٦٧..... (٤٨٢) سورة قلم (٦٨) آيه ١٦ سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ١٣٩٦/٤/٢٨ (قم. نجف. كربلا)
- ١٧٠..... (٤٨٣) سورة قلم (٦٨) آيه ١٧ إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ١٣٩٦/٤/٢٩ (كربلا)
- ١٧٥..... (٤٨٤) سورة قلم (٦٨) آيه ١٨ وَلَا يَسْتَشْنُونَ ١٣٩٦/٤/٣٠ (كربلا، نجف، مشهد)
- ١٧٧..... (٤٨٥) سورة قلم (٦٨) آيه ١٩ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ١٣٩٦/٤/٣١ (مشهد)

۴۵۴) سوره مزمل (۷۳) آیه ۹ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ۱/۴/۱۳۹۶ ۲۷ رمضان ۱۴۳۸

ترجمه

پروردگار مشرق و مغرب، خدایی جز او نیست، پس او را وکیل بگیر.

نکات ترجمه

جایگاه نحوی «رَبُّ الْمَشْرِقِ^۱ و ...»:

می تواند خبر باشد برای مبتدای محذوف، (هو رب ...); یا

مبتدا باشد و جمله لا اله الا هو» خبر آن باشد. (إعراب القرآن (نحاس)، ج ۵، ص ۳۹)

البته این کلمه در قرائت شام (ابن عامر) و اغلب اهل کوفه غیر از حفص (یعنی شعبه از عاصم، و نیز حمزه و کسائی) و برخی از قرائات عشر (یعقوب و خلف) و شاذه (ابن محیصن و اعمش) به صورت «رب» قرائت شده است (الکامل المفصل فی القرائات الاربعه عشر، ص ۵۷۴؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۶۶) که در این صورت بدل می شود از «ربک» در آیه قبل.^۲ «وکیلاً»

از ماده «وکل» است که اصل این ماده دلالت دارد بر اعتماد و تکیه کردن به دیگری در کار خود. و درباره اش در جلسه ۴۲۲

توضیح داده شد. <http://yekave.ir/al-ahzab-33-3>

شان نزول^۳

حدیث

۱) زندیق [= کافر] ی از مصر آمد تا با امام صادق ع مناظره کند ... در فرازی از این گفتگو امام صادق ع به او فرمود:

۱. در قرائت ابن مسعود و ابن عباس «المشرق و المغرب» قرائت شده است: (الجمهور: المشرق و المغرب موحدین و عبد الله و أصحابه و ابن

عباس: بجمعهم (البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۳۱۶)

۲. البته زمخشری (کشاف، ج ۴، ص ۶۳۹) این را قرائت را به ابن عباس هم نسبت داده و از قول وی مجرور بودن آن را از باب قسم (که حرف قسم مضمّر باشد) گرفته که ابوحیان به بیان زیر (البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۳۱۶) این تحلیل را زیر سوال برده است:

و قال الزمخشری، و عن ابن عباس: علی القسم، یعنی: خفض رب بإضمار حرف القسم، كقولك: الله لأفعلن، و جوابه: لا إله إلا هو، كما تقول: و الله لا أحد في الدار إلا زيد. انتهى. و لعل هذا التخریج لا یصح عن ابن عباس، إذ فيه إضمار الجار في القسم، و لا يجوز عند البصريين في لفظة الله، و لا یقاس علیه. و لأن الجملة المنفیة فی جواب القسم إذا كانت اسمیة فلا تنفی إلا بما وحدها، و لا تنفی بلا إلا الجملة المصدرة بمضارع كثير و بماض فی معناه قليلا، نحو قول الشاعر:

ردوا فو الله لا زرناكم أبدا ما دام فی مائنا ورد لوراد

و الزمخشری آورد ذلك على سبيل التجویز و التسليم، و الذي ذكره النحويون هو نفیها بما نحو قوله:

لعمرك ما سعد بخله آثم و لا نأنا يوم الحفاظ و لا حصر (البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۳۱۶)

۳. روایتی در مناقب آل ابی طالب علیهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۳، ص ۳۲۵ آمده است که:

آیا می‌دانی زمین زیر و رویی دارد؟

گفت: بله.

فرمود: آیا در اعماق زمین وارد شده‌ای؟

گفت: خیر.

فرمود: چه می‌دانی که در آن اعماق چیست؟

گفت: نمی‌دانم جز اینکه گمان می‌کنم خبری نباشد.

فرمود: گمان کردن نشان دهنده ناتوانی کسی است که یقین ندارد.

سپس فرمود آیا در آسمان بالا رفته‌ای؟

گفت: خیر.

فرمود: آیا می‌دانی در آنجا چه خبر است؟

گفت: نه.

فرمود: عجباً از تو! نه به مشرق رسیده‌ای و نه به مغرب، نه در عمق زمین رفته‌ای و نه در اوج آسمان، و نه از اینها عبور

کرده‌ای که بدانی پشت سر آنها چیست؛ آنگاه در مورد آنچه که درون اینهاست انکار می‌ورزی؟ آیا عاقل چیزی را که نمی‌داند

منکر می‌شود؟!

الکافی، ج ۱، ص ۷۳

أَخْبَرَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَنْصُورٍ قَالَ: قَالَ لِي هِشَامُ بْنُ الْحَكَمِ كَانَ بِمِصْرَ زَنْدِيقٌ تَبْلُغُهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ أَشْيَاءُ فَخَرَجَ إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُنَظِرَهُ...

فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ لِلزَّنْدِيقِ أَ تَعْلَمُ أَنَّ لِلْأَرْضِ تَحْتًا وَفَوْقًا؟

قَالَ نَعَمْ.

قَالَ فَدَخَلْتَ تَحْتَهَا؟

قَالَ لَا.

قَالَ فَمَا يُدْرِيكَ مَا تَحْتَهَا؟

قَالَ لَا أَدْرِي إِلَّا أَنِّي أَظُنُّ أَنَّ لَيْسَ تَحْتَهَا شَيْءٌ.

فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ فَالْظَّنُّ عَجْزٌ لِمَا لَا تَسْتَيْقِنُ؛ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ فَصَعِدْتَ السَّمَاءَ؟

قَالَ لَا.

و رَوَى أَنَّ فَاطِمَةَ عَ تَمَنَّتْ وَكِيلًا عِنْدَ غَزَاءٍ عَلِيٌّ عَ فَزَلَّ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخَذَهُ وَكِيلًا.

با توجه به اینکه این سوره مکی است این روایت بسیار بعید به نظر می‌رسد مگر اینکه چنانکه برخی گفته‌اند تمام آیات این سوره مکی نباشد و

برخی مدنی باشد؛ یا اینکه روایت در مقام جری و تبییق باشد نه شأن نزول، چنانکه عموماً هم این را به عنوان شأن نزول ندانسته‌اند.

قَالَ أَ فَتَدْرِي مَا فِيهَا؟

قَالَ لَا.

قَالَ عَجَبًا لَكَ! لَمْ تَبْلُغِ الْمَشْرِقَ وَ لَمْ تَبْلُغِ الْمَغْرِبَ وَ لَمْ تَنْزِلِ الْأَرْضَ وَ لَمْ تَصْعَدِ السَّمَاءَ وَ لَمْ تَجْزُ هُنَاكَ فَتَعْرِفَ مَا خَلْفَهُنَّ وَ أَنْتَ جَاهِدٌ بِمَا فِيهِنَّ وَ هَلْ يَجْحَدُ الْعَاقِلُ مَا لَا يَعْرِفُ.

۲) اصبغ بن نباته می گوید یکبار امیرالمومنین ع بر منبر کوفه فرمود: ای مردم از من سوال کنید که سینه‌ام مملو از علم است. ابن‌الکواء بلند شد و سوالاتی کرد؛ از جمله اینکه گفت: امیرالمومنین! من یافته‌ام که کتاب خدا قسمتهایی از آن قسمتهای دیگری را نقض می‌کند.

فرمود: مادرت به عزایت بنشیند ابن‌الکواء! کتاب خدا هر قسمتش قسمت دیگر را تصدیق می‌کند و هیچگاه قسمتی از آن قسمت دیگر را نقض نمی‌کند؛ حالا چه سوالی برایت پیش آمده؟

گفت: یا امیرالمومنین! در یک آیه می‌فرماید: «پروردگار مشرق‌ها و مغرب‌ها» (معارج/۴۰)؛ در آیه دیگری می‌فرماید «پروردگار دو مشرق و پروردگار دو مغرب» (الرحمن/۱۷)؛ و در آیه دیگری می‌فرماید: «پروردگار مشرق و مغرب» (مزل/۹؛ شعراء/۲۸).

فرمود: مادرت به عزایت بنشیند ابن‌الکواء! این مشرق است و این مغرب؛ اما «پروردگار دو مشرق و پروردگار دو مغرب»، زیرا مشرق زمستان [= موقعیت طلوع آفتاب در زمستان] در جای خودش است و مشرق تابستان در جای خود؛ آیا با توجه به نزدیکی و دوری خورشید از این مطلب خبر نداشتی؟ [موقعیتی که خورشید در آسمان طلوع می‌کند، با توجه به تغییر زاویه تابش خورشید در تابستان و زمستان تفاوتش کاملاً واضح است] و اما اینکه فرمود «پروردگار مشرق‌ها و مغرب‌ها»؛ چرا که خورشید ۳۶۰ برج [محل طلوع و غروب] دارد که هر روز در یک برج طلوع می‌کند و در برجی دیگر غایب می‌شود و تا همان روز در سال بعد به آن برج برنمی‌گردد. ...

الإحتجاج على أهل اللجاج (للطبرسي)، ج ۱، ص: ۲۵۹

وَعَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: خَطَبَنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع عَلَى مَنبَرِ الْكُوفَةِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ سَلُونِي فَإِنَّ بَيْنَ جَوَانِحِي عِلْمًا جَمًّا فَقَامَ إِلَيْهِ ابْنُ الْكَوَّاءِ فَقَالَ ... يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَجَدْتُ كِتَابَ اللَّهِ يَنْقُضُ بَعْضُهُ بَعْضًا قَالَ تَكَلَّمْتُكَ أَمْكَ يَا ابْنَ الْكَوَّاءِ كِتَابُ اللَّهِ يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَ لَا يَنْقُضُ بَعْضُهُ بَعْضًا فَسَلْ عَمَّا بَدَأَ لَكَ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ «رَبُّ الْمَشَارِقِ وَ الْمَغَارِبِ» وَ قَالَ فِي آيَةٍ أُخْرَى «رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ» وَ قَالَ فِي آيَةٍ أُخْرَى «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ»

قَالَ تَكَلَّمْتُكَ أَمْكَ يَا ابْنَ الْكَوَّاءِ هَذَا الْمَشْرِقُ وَ هَذَا الْمَغْرِبُ وَ أَمَّا قَوْلُهُ «رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ» فَإِنَّ مَشْرِقَ الشِّتَاءِ عَلَى حِدَةٍ وَ مَشْرِقَ الصَّيْفِ عَلَى حِدَةٍ أَمَا تَعْرِفُ بِذَلِكَ مِنْ قُرْبِ الشَّمْسِ وَ بَعْدَهَا؟ وَ أَمَّا قَوْلُهُ «رَبُّ الْمَشَارِقِ وَ الْمَغَارِبِ» فَإِنَّ لَهَا ثَلَاثِمِائَةً وَ سِتِينَ بُرْجًا تَطْلُعُ كُلُّ يَوْمٍ مِنْ بُرْجٍ وَ تَغِيبُ فِي آخَرٍ فَلَا تَعُودُ إِلَيْهِ إِلَّا مِنْ قَابِلٍ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ ...

درباره توکل بر خدا و وکیل قرار دادن او در جلسه ۴۲۲ هم احادیث و هم نکاتی مطرح شد که مجدداً تکرار نمی‌شود

<http://yekaye.ir/al-ahzab-33-3>

تدبر

۱) «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا»

مشرق تا مغرب عالم تحت ربوبیت خدایی واحد است؛ آیا سزاوار است که برای انجام شدن کارهایمان سراغ غیر او

برویم؟

توضیح منطقی

به نظر می‌رسد این جملات هریک مقدمه و دلیلی است برای جمله بعدی:

«او پروردگار مشرق و مغرب» یعنی ربوبیت همه عالم به دست اوست؛

پس

«معبودی جز او نیست» زیرا کسی سزاوار پرستش است که رب باشد

پس

«او را وکیل بگیر» زیرا کسی که ربوبیت همه چیز دست اوست و غیر از او هم معبودی نیست، پس تنها اوست که می‌تواند

کار هر کسی را راه بیندازد. (اقتباس از المیزان، ج ۲۰، ص ۶۵-۶۶)

۲) «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ»

مراد از رب مشرق و مغرب چیست؟

الف. یعنی «پروردگار آنچه بین شرق و غرب است» یعنی پروردگار کل عالم. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۱)

ب. منظور پروردگار طلوع و غروب آفتاب، یعنی تمام زمان در کف ربوبیت اوست. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۱)

ج مالک و صاحب اختیار شرق و غرب عالم. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۱)

د. ...

۳) «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا»

در آیات قبل درباره دستورالعمل‌هایی برای روز و شب سخن گفت. از آنجا که شب و روز، به اشراق و غروب آفتاب

برمی‌گردد، در این آیه می‌فرماید او پروردگار مشرق و مغرب است (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۵) یعنی اگر برای اوقات شما برنامه‌ای

داد بدانید که تمام این اوقات و زمانها در کف ربوبیت اوست. پس می‌سزد که کار را به او واگذار، و تنها بر او اعتماد کنی.

۴) «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا»

با اینکه در آیه قبل از تعبیر «ربک» استفاده کرد (اذکر اسم ربک) چرا دوباره بر اینکه او رب مشرق و مغرب است تاکید نمود؟

الف. می‌خواهد بفرماید اگر به تو دستور داده شده که به یاد خدا باش، نه صرفاً برای این است که او فقط خدای توس (آن گونه که بت پرستان هر یک بتی داشت و آن بت را خدای خود می‌دانست و دیگری هم بتی دیگر و خدایی دیگر!) بلکه از این جهت پروردگارت را یاد کن که او پروردگار کل عالم است. (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۵)

نکته تخصصی انسان‌شناسی

از مهمترین و در عین حال ساده‌ترین معارف ادیان توحیدی این است که پروردگار ما پروردگار همه عالم است. اگر کسی این مساله برایش حل شود، باور می‌کند که فقط کارهایش را به خدا واگذار کند؛ یعنی فقط خدا را بپرستد و فقط از او کمک بگیرد (ایاک نعبد و ایاک نستعین) تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

<https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh187/>

تاملی با خویش

اگر ما در برآورده شدن کارهایمان به این و آن چشم دوخته‌ایم، شاید ناشی از این است که هنوز باور نکرده‌ایم خدای ما خدای همه چیز است و همه کارها به دست اوست.
ب. ...

﴿رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا﴾

مقصود از اینکه «او را وکیل بگیر» چیست؟

الف. وکالت، دیگری را به جای خود قرار دادن است به نحوی که اراده‌اش جای اراده شخص شود و عملش جای عمل شخص. وکیل گرفتن خدا یعنی انسان همه امور را به او واگذار کند: در امور خارجی و تکوینی یعنی برای خودش و هیچ سببی از اسباب تاثیر مستقلاً نبیند و همه را از او ببیند؛ و در امور تشریعی هم همه باید و نبایدهای زندگی را به او واگذار کند. (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۶)
ب. ...

ترجمه

و بر آنچه می‌گویند شکبیا باش و از آنان به شیوه‌ای زبینه دوری گزین.

نکات ترجمه

«اهْجُرْهُمْ» «هَجْرًا»

ماده «هجر» در اصل به معنای «قطع کردن» و نقطه مقابل «وصل» است (معجم المقایس اللغة، ج ۶، ص ۳۴) خواه این قطع ارتباط با بدن باشد یا با زبان یا با دل؛ چنانکه «وَ اهْجُرُوهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ: آنان را در بستر رها کنید» (نساء/۳۴) منظور جدایی جسمانی است؛ ولی در آیه «إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» (فرقان/۳۰) منظور جدایی و رها کردن قلبی (شاید هم قلبی و هم زبانی) است؛ و در آیه محل بحث (وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا) به نظر می‌رسد هر سه مد نظر باشد. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۳۳) برخی که دقت بیشتری در این واژه داشته‌اند تذکر داده‌اند که این ماده دلالت دارد بر رها کردن و جدایی در جایی که ارتباطی بین آنها وجود داشته است؛ چنانکه «مهاجر» کسی است که از سرزمینی که مدتها در آن زندگی کرده جدا شود (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۲۴۰)

همچنین کلمه «هجر» به معنای «هذیان گفتن» و سخنان بیهوده و ناسزا بر زبان راندن هم به کار می‌رود (مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ؛ مومنون/۶۷) و گفته‌اند از این باب است که انسان به خاطر مرض یا عصبانیت و ... حالت طبیعی خود را ترک کرده است. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۲۴۰)

این ماده و مشتقاتش ۳۱ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

۱) از امام صادق ع درباره سخن خداوند متعال که می‌فرماید «بر آنچه می‌گویند شکبیا باش» روایت شده است: یعنی ای محمد! [شکبیا باش] بر اینکه تو را تکذیب می‌کنند؛ چرا که من از آنها انتقام خواهم گرفت با مردی از [تبار] تو و او همان «قائم» من است که او را بر [ریختن] خون ظالمان مسلط می‌گردانم.

تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، ص: ۴۹۲

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ رَحِمَهُ اللَّهُ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ السَّيَّارِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ» يَا مُحَمَّدُ مِنْ تَكْذِيبِهِمْ إِيَّاكَ فَإِنِّي مُنْتَقِمٌ مِنْهُمْ بِرَجُلٍ مِنْكَ وَ هُوَ قَائِمِي الَّذِي سَلَّطْتُهُ عَلَى دِمَاءِ الظَّالِمَةِ.

۲) حفص به غیاث از امام صادق ع روایت کرده که فرمودند:

ای حفص! همانا کسی که صبر و شکیبایی می‌ورزد، اندکی صبر می‌کند؛ و کسی هم که جزع و بی‌تابی می‌کند، این بی‌تابی و جزعش اندک است [ظاهراً اشاره به موقت بودن دنیا است].

سپس فرمود: بر تو باد به شکیبایی در تمام کارهایت چرا که خداوند عز و جل [وقتی] حضرت محمد ص را مبعوث کرد به او دستور صبر و مدارا داد و فرمود: «و بر آنچه می‌گویند شکیبا باش و از آنان به شیوه‌ای زیبنده دوری گزین. و تکذیب‌کنندگان صاحب نعمت [و ثروت] را به من واگذار!» (مزل/۱۰-۱۱)؛

و نیز فرمود: «[بدی را] به آنچه خود بهتر است دفع کن، آن گاه کسی که میان تو و او دشمنی است، گویی دوستی یک‌دل می‌گردد و و این [خصلت] را جز کسانی که شکیبا بوده‌اند نمی‌یابند، و آن را جز کسی که سهم بزرگی [از کمال انسانیت] دارد، نخواهد یافت.» (فصلت/۳۴-۳۵).

پس رسول الله ص شکیبایی ورزید تا جایی که آزارهای عظیمی در حقش روا داشتند و او را مورد هجوم قرار دادند، که سینه‌اش به تنگ آمد، و خداوند عز و جل نازل فرمود: «و قطعاً می‌دانیم که سینه تو از آنچه می‌گویند تنگ می‌شود؛ پس با ستایش پروردگارت، تسبیح گوی؛ و از سجده‌کنندگان باش.» (حجر/۹۷-۹۸).

باز هم او را تکذیب کردند و هدف قرار دادند و انده‌گین شد و خداوند عز و جل به همین دلیل نازل فرمود: «به یقین، می‌دانیم که آنچه می‌گویند تو را سخت غمگین می‌کند. در واقع آنان تو را تکذیب نمی‌کنند، بلکه ستمکاران آیات خدا را انکار می‌کنند. و پیش از تو نیز پیامبرانی تکذیب شدند، ولی بر آنچه تکذیب شدند و آزار دیدند شکیبایی کردند تا یاری ما به آنان رسید» (انعام/۳۲-۳۳)؛

اما آنان نشستند و خداوند تبارک و تعالی را هم به بدی یاد کردند و او را تکذیب نمودند و رسول الله ص فرمود: من در مورد خودم و خانواده‌ام و آبرویم شکیبایی ورزیدم اما بر اینکه خدا را چنین یاد کنند صبر ندارم؛ پس خداوند عز و جل نازل کرد: «و به یقین آسمان‌ها و زمین و آنچه را که در میان آن دو است در شش روز آفریدیم و هیچ رنج و خستگی به ما نرسید؛ پس بر آنچه می‌گویند شکیبا باش» (ق/۳۸-۳۹).

پس پیامبر ص در جمیع این احوال شکیبایی ورزید و سپس در مورد امامان از عترت و اهل بیتش بشارت داده شد و آنها هم به صبر و شکیبایی توصیف شدند و خداوند - جل ثناؤه - فرمود: «و از آنان امامانی قرار دادیم که به امر ما هدایت می‌کردند، از آن رو که صبر ورزیدند و به آیات ما را یقین داشتند.» (سجده/۲۴).

در اینجا بود که [پیامبر ص] فرمود: «صبر نسبت به ایمان همانند سر نسبت به بدن است»

و خداوند عز و جل از او تشکر کرد و نازل فرمود: «و به گروهی که همواره ضعیف شمرده می‌شدند، قسمت‌های شرق و غرب آن سرزمین را - که در آن برکت قرار داده بودیم - به ارث دادیم و سخن نیک پروردگارت بر بنی اسرائیل [= وعده پیروزی آنها] به پاداش صبر آنان کاملاً تحقق یافت و آنچه را که فرعون و قومش ساخته و افراشته بودند ویران کردیم.» (اعراف/۱۳۷) و پیامبر ص فرمود: همانا این هم بشارت و هم انتقام است، پس خداوند عز و جل مبارزه با مشرکان را بر او مباح فرمود و نازل کرد: «مشرکان را در هر کجا یافتید با آنها مبارزه کنید و آنان را دستگیر کنید و به محاصره درآورید و در هر کمینگاهی به

کمین آنان بنشینید» (توبه/۵) «و هر جا آنان را یافتید با آنها بجنگید» (بقره/۱۹۲) پس خداوند آنان را به دست رسول الله ص و دوستانش به هلاکت رساند، و برای او ثواب صبرش را قرار داد همراه با آنچه برایش در آخرت ذخیره کرده است؛ پس هر که صبر کند و به حساب خدا بگذارد از دنیا خارج نمی شود تا اینکه خداوند چشم او را در مورد [خواری و هلاکت] دشمنانش روشن سازد، علاوه بر اجری که در آخرت برای او ذخیره شده است.

تفسیر القمی، ج ۱، ص ۱۹۷؛ الکافی، ج ۲، ص ۸۸

عَلَىٰ بَنِي إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ وَ عَلِيٍّ بَنِي مُحَمَّدٍ الْقَاسِمِ عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع:

يَا حَفْصُ إِنَّ مَنْ صَبَرَ صَبْرًا قَلِيلًا وَإِنْ مِنْ جَزَعٍ جَزَعٌ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ عَلَيْكَ بِالصَّبْرِ فِي جَمِيعِ أُمُورِكَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بَعَثَ مُحَمَّدًا ص فَأَمَرَهُ بِالصَّبْرِ وَ الرِّقْقِ فَقَالَ «وَ اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ» وَ قَالَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ [السَّيِّئَةِ] فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَ مَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ مَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ» فَصَبَرَ رَسُولُ اللَّهِ ص حَتَّى نَالُوهُ بِالْعِظَائِمِ وَ رَمَوْهُ بِهَا فَصَاقَ صَدْرُهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ «وَ لَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ» ثُمَّ كَذَّبُوهُ وَ رَمَوْهُ فَحَزِنَ لِذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ «قَدْ نَعَلِمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يَكْذِبُونَكَ وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بَايَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ وَ لَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَ أَوْدُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا» فَالْزَمَ النَّبِيُّ ص نَفْسَهُ الصَّبْرَ فَفَعَدُوا وَ ذَكَرُوا اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بِالسُّوءِ وَ كَذَّبُوهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص^۱ قَدْ صَبَرْتُ فِي نَفْسِي وَ أَهْلِي وَ عَرَضِي وَ لَا صَبْرَ لِي عَلَى ذِكْرِ إِلَهِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ «وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَ مَا مَسْنَا مِنْ لُغُوبٍ فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ» فَصَبَرَ النَّبِيُّ ص فِي جَمِيعِ أَحْوَالِهِ ثُمَّ بَشَّرَ فِي عِثْرَتِهِ بِالْأَيْمَةِ وَ وُصِفُوا بِالصَّبْرِ فَقَالَ جَلَّ ثَنَاهُ «وَ جَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَ كَانُوا بَايَاتِنَا يُوْقِنُونَ» فَعِنْدَ ذَلِكَ قَالَ ص الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ فَشَكَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ذَلِكَ لَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ «وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَ دَمَرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ وَ مَا كَانُوا يَعْرِشُونَ» فَقَالَ ص إِنَّهُ بَشَرَى وَ انْتِقَامٌ فَأَبَاحَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ قِتَالَ الْمُشْرِكِينَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خَذُوهُمْ وَ أَحْصُرُوهُمْ وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ^۲ «وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقَفْتُمُوهُمْ» فَقَتَلَهُمُ اللَّهُ عَلَى يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ أَحْبَائِهِ وَ جَعَلَ لَهُ ثَوَابَ صَبْرِهِ مَعَ مَا ادْخَرَهُ لَهُ فِي الْآخِرَةِ فَمَنْ صَبَرَ وَ احْتَسَبَ لَمْ يَخْرُجْ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يُقَرَّ اللَّهُ لَهُ عَيْنُهُ فِي أَعْدَائِهِ مَعَ مَا يَدْخِرُهُ لَهُ فِي الْآخِرَةِ.

۳) از امیرالمومنین ع درباره منافقان در زمان رسول الله ص روایت شده است:

و رسول الله ص [از باب مدارا و جلب دل‌های آنان] دائما با آنها الفت برقرار می کرد و آنها را به خود نزدیک می کرد و آنان را در چپ و راست خود می نشاند تا اینکه خداوند عز و جل در مورد دور ساختن آنان به وی اجازه داد با این سخن که «و از آنان به شیوه‌ای زیبنده دوری گزین» (مزل/۱۰) و با این سخن که «چه شده است که آنان که کفر ورزیده‌اند، به سوی تو

۱. در کافی به جای عبارت «فَعَدُوا» وَ ذَكَرُوا اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بِالسُّوءِ وَ كَذَّبُوهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص «نُوشْتَه شَدَه»: «فَعَدُوا فَذَكَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ

تَعَالَى وَ كَذَّبُوهُ فَقَالَ ص»

شتابان‌اند؛ گروه گروه، از راست و از چپ؛ آیا هر یک از آنان طمع می‌بندد که در بهشت پر نعمت درآورده شود؛ نه چنین است. ما آنان را از آنچه [خود] می‌دانند آفریدیم» (معارج/۳۶-۳۹) و همچنین است سخن خداوند عز و جل که فرمود: «روزی را که هر مردمی را به امامشان می‌خوانیم» (اسراء/۷۱) ولی آنها را با اسم خودشان و اسم پدر و مادرشان نام نبرد؛ ...

الإحتجاج (للطبرسی)، ج ۱، ص ۲۵۳

جَاءَ بَعْضُ الزَّانِدَةِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٍّ عَ وَ قَالَ لَهُ لَوْ لَا مَا فِي الْقُرْآنِ مِنَ الْاِخْتِلَافِ وَ التَّنَاقُضِ لَدَخَلْتُ فِي دِينِكُمْ فَقَالَ لَهُ ع ...

وَ مَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص يَتَأَلَّفُهُمْ وَ يُقَرِّبُهُمْ وَ يُجْلِسُهُمْ عَنْ يَمِينِهِ وَ شِمَالِهِ حَتَّى أَذِنَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي إِبْعَادِهِمْ بِقَوْلِهِ وَ أَهْجَرُهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا وَ بِقَوْلِهِ «فَمَا لِلَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ. عَنْ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشَّمَالِ عَزِينَ. أَيْطَمَعُ كُلُّ أَمْرٍ مِنْهُمْ أَنْ يَدْخُلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ. كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ» وَ كَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ» وَ لَمْ يَسْمَعْ بِأَسْمَائِهِمْ وَ أَسْمَاءِ آبَائِهِمْ وَ أُمَّهَاتِهِمْ.

۴) امیرالمومنین ع فرمودند:

نمی‌شود که شخص صبور پیروز نشود، هر چند زمانش طولانی گردد.

نَهَجُ الْبَلَاغَةِ، حکمت ۱۵۳

عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع:

لَا يَعْدُمُ الصَّبُورُ الظُّفْرَ وَ إِنِ طَالَ بِهِ الزَّمَانُ.

تدبر

۱) «وَ اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَ أَهْجَرُهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا»

کسی که وظیفه تبلیغ دین خدا و رهبری دینی جامعه را برعهده می‌گیرد، هم باید خود را برای سخنان ناروا تکذیب‌ها و زیر بار حق نرفتن‌ها و طعنه و کنایه‌ها آماده کند و هم وقتی می‌خواهد از آنها کناره‌گیری کند باید این عمل را به نحوی که زبینه یک ولی خداست انجام دهد.

پس،

صبر بر اذیت‌ها و آمادگی در برابر زخم‌زبان‌ها و تهمت‌ها، و سعه صدر و خوش‌خلقی و مدارا، شرط یک مبلغ واقعی

(مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۱)؛ بلکه از شرایط رهبر دینی است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۰)

به قول صائب تبریزی

نیست از زخم زبان پروا دل بی‌تاب را

مانع از گردش نگردد خار و خس گرداب را

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh12/>

(۲) «وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ»

مواجه شدن با زخم‌زبان‌ها و تهمت‌ها و ... برای کسی که می‌خواهد در راه خدا گام بردارد، یک واقعیت اجتناب‌ناپذیر است، به طوری که خداوند چهار بار در قرآن کریم پیامبرش را با تعبیر «اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ» به شکیبایی در برابر این سخنان فراخوانده است. (طه/۱۳۰؛ ص/۱۷؛ ق/۳۹؛ مزمل/۱۰)^۱

از زخم زبان نیست گزیر اهل رقم را
بی چاک که دیده است گریبان قلم را؟

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh806/>

جالب اینجاست که اگرچه ظاهراً تمام این آیات در سوره‌های مکی آمده است، اما در برخی روایات، این تعبیر مورد به منافقان هم دانسته شده است (حدیث ۳) و در تاریخ اسلام هم زخم‌زبان‌هایی که اولیای دین، از درون جامعه اسلامی خورده‌اند به هیچ وجه کمتر از آزارهایی که از کافران دیده‌اند نبوده است.

مروری بر تاریخ

امام خمینی در «منشور روحانیت» بعد از اصرار بر نقش‌آفرینی روحانیت متعهد، فرمودند: البته بدان معنا نیست که ما از همه روحانیون دفاع کنیم، چرا که روحانیون وابسته و مقدس‌نما و تحجرگرا هم کم نبودند و نیستند. در حوزه‌های علمیه هستند افرادی که علیه انقلاب و اسلام ناب محمدی فعالیت دارند. ... اولین و مهمترین حرکت، القای شعار جدایی دین از سیاست بود ... علما و روحانیت متعهد سینه را برای مقابله با هر تیر زهرآگینی که به طرف اسلام شلیک می‌شد آماده نمودند و به مسلخ عشق آمدند. اولین و مهمترین فصل خونین مبارزه در عاشورای ۱۵ خرداد رقم خورد. در ۱۵ خرداد ۴۲ مقابله با گلوله تفنگ و مسلسل شاه نبود که اگر تنها این بود مقابله را آسان می‌نمود. بلکه علاوه بر آن، از داخل جبهه خودی، گلوله حيله و مقدس‌مآبی و تحجر بود؛ گلوله زخم زبان و نفاق و دورویی بود که هزار بار بیشتر از باروت و سرب، جگر و جان را می‌سوخت و می‌درید. ... آنقدر که اسلام از این مقدسین روحانی نما ضربه خورده است، از هیچ قشر دیگر نخورده است و نمونه بارز آن مظلومیت و غربت امیرالمؤمنین - علیه السلام - که در تاریخ روشن است. بگذارم و بگذرم و ذائقه‌ها را بیش از این تلخ نکنم.

تاملی با خویش

اگر مدعی کار فرهنگی هستید، خود را برای زخم‌زبان‌ها و تهمت‌ها آماده کنید!

(۳) «فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا؛ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ»

۱. طه/۱۳۰: فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى
ص/۱۷: اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ
ق/۳۹: فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

لازمه واگذار کردن کار خود به خدا، صبر و شکیبایی بر تکذیب‌ها و سخنان ناروا و طعنه و کنایه‌هاست. (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۷)^۱

تاملی با خویش

ضابطه فوق نشان می‌دهد چقدر در ادعای «توکل» و «مبلغ واقعی بودن» صادق‌ایم.

﴿وَ اذْكُرْ ... وَ تَبَتَّلْ، فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا، وَ اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ﴾

یاد خداوند، بریدن از دیگران، و توکل بر خدا، زمینه‌ساز صبر در برابر ناملازمات است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۰)

نیست از زخم زبان غم عاشق بی‌باک را

سیل می‌روبد ز راه خود خس و خاشاک را

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh103/>

﴿وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾

مراد از «هجر جمیل» چیست؟

الف. خوش خلقی و خیرخواهی هنگام دعوت دیگران به دین خدا، و پرهیز از مقابله به مثل هنگام مواجهه با برخوردهای نامناسب. (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۷)

ب. اظهار جدایی و کنارکشیدن است بدون اینکه دست از دعوت خیرخواهانه به حق بردارد؛ که چنین برخورد همراه با مدارایی، اثر بیشتری در اینکه مورد اجابت قرار گیرد می‌گذارد. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۱)

ج. کنار زدن دیگران به شکلی زیبا و در شأن رهبر جامعه اسلامی. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۰)

د. «هجر» به معنای جدا شدن و کنار کشیدن است؛ و زیبایی در کنار کشیدن، یعنی وقتی در قبال دعوت افراد به دین حق، با برخورد بدی مواجه می‌شود، طوری خود را کنار بکشد که تحسین هر بیننده‌ای را برانگیزاند. شبیه مفاد آیه «وَ إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا: و هنگامی که نادانان ایشان را خطاب قرار می‌دهند، سلامی می‌گویند» (فرقان/۶۳)

... ه.

﴿وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾

گاهی لازم است رهبر جامعه اسلامی، افراد یا گروه‌هایی را بایکوت کند و از آنها کناره بگیرد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۰)

۱. برای تو فدا کردیم جان‌ها
کشیده بهر تو زخم زبان‌ها
شنیده طعنه‌های همچو آتش
رسیده تیر کاری زان کمان‌ها
اگر دل را برون آریم پیش
بیخشایی بر آن پر خون نشان‌ها

<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh111>

(۷) «وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا»

صبر را مقدم بر هجر مطرح نمود، شاید بتوان نتیجه گرفت ابتدا باید صبر کرد و در گام بعد باید کناره‌گیری کرد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۰)

(۸) «فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا، ... وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا»

کسی که خداوند را به عنوان وکیل خود برگزیند، براحتی می‌تواند از دیگران کناره‌گیری کند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۰)

۴۵۶) سوره مزمل (۷۳) آیه ۱۱ وَ ذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ وَمَهْلُهمْ قَلِيلًا ۳/۴/۱۳۹۶ ۲۹ رمضان ۱۴۳۸

ترجمه

و تکذیب‌کنندگانِ غرق در نعمت را به من واگذار و آنان را اندکی مهلت ده!

نکات ترجمه

«النَّعْمَةُ»^۱

۱. توجه شود که نعمت با نعمتِ اندکی متفاوت است، ظاهراً نعمت، به آن حالت مطلوبی که انسان در آن بسر می‌برد و یا خداوند به انسان داده، گفته می‌شود اما نعمت، مصدر است و به معنای تنعم و خوشگذرانی می‌باشد:

النَّعْمَةُ بفتح النون لين اللبس و ضدها الخشونة و النعمة الثروة و المنة أيضا و النعمة بضم النون المسرة يقال نعم و نعمة عين و نعمة عین (مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۵۷۲)

نعم: النون و العين و الميم فروعه كثيرة، و عندنا أنها على كثرتها راجعة إلى أصل واحد يدل على ترفه و طيب عيش و صلاح. منه النعمة: ما يُنعم الله تعالى على عبده به من مال و عيش. يقال: لله تعالى عليه نعمة. و النعمة: المنّة، و كذا النعماء. و النعمة: التَّعْنُمُ و طيبُ العيش. قال الله تعالى: وَ نَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ. (معجم المقاييس اللغة، ج ۵، ص ۴۴۶)

النَّعْمَةُ: الحالةُ الحسنَةُ، و بناءُ النِّعْمَةِ بناءُ الحالةِ التي يكون عليها الإنسان كالجلِسة و الرُّكبة، و النَّعْمَةُ: التَّعْنُمُ، و بناؤها بناءُ المرأة من الفعلِ كالضَّرْبَةِ و الشَّتْمَةِ، و النِّعْمَةُ لِلْجِنْسِ تَقَال لِلْقَلِيلِ و الْكَثِيرِ. قال تعالى: وَ إِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا (النحل/۱۸) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۱۵)

و النعمة كالرحمة مصدر، و كذلك النعمة، بمعنى الطيب في الحال. كما قال تعالى: «وَ زُرُّوعٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ وَ نَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ» (دخان / ۲۷) «وَ ذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ وَمَهْلُهمْ قَلِيلًا» (مزمل/۱۱) يراد الذين كانوا في طيب عيش و سعة في حياتهم. و هذا نتيجة حصول جميع أقسام النعم، و فيها مبالغة، و ذكرت في موردين. و النِّعْمَةُ كالجلِسة للنوع: و تدلّ على نوع خاصّ من التَّعْنُمِ، و مصاديقها كثيرة. (التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۱۲، ص ۱۷۹)

(۱) محمد بن فضیل خدمت امام کاظم ع مشرف می شود و درباره برخی از آیات قرآن از ایشان سوال می کند. از جمله اینک:

سوال کردم درباره آیه: «و شکبیا باش بر آنچه می گویند» (مزمل/ ۱۰-۱۱)

فرمود: «می گویند» درباره تو «و از آنان به شیوه ای زیبنده دوری گزین. و به من واگذار تکذیب کنندگان» وصی ات را «که غرق در نعمت اند و آنان را اندکی مهلت ده!»

گفتم: واقعا [منظور] قرآن این است؟

فرمود: بله.

الکافی، ج ۱، ص ۴۳۴، تأویل الآيات الظاهرة، ص ۷۰۷؛ مناقب آل أبي طالب ع، ج ۳، ص ۲۳۹
عَلَىٰ بَنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمَاضِي ع قَالَ:
سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ... قُلْتُ «وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ» قَالَ يَقُولُونَ فَيْكَ «وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا. وَذَرْنِي» يَا مُحَمَّدُ
«وَالْمُكَذِّبِينَ» بِوَصِيكَ «أُولَى النَّعْمَةِ وَ مَهْلَهُمْ قَلِيلًا» قُلْتُ إِنَّ هَذَا تَنْزِيلٌ قَالَ نَعَمْ.^۳

۱. دو گونه شان نزول برای این آیه آمده، که هر دو با نزولش در مدینه سازگارتر است؛ یکی درباره کافران:

«و مَهْلَهُمْ قَلِيلًا» ... قال مقاتل نزلت في المطعميين ببدر و هم عشرة ذكرناهم في الأنفال و قيل نزلت في صناديد قريش و المستهزئين (مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۱۰، ص ۵۷۳)
و دیگری درباره منافقان:

عن السيد الثقة الجليل الفقيه السيد نعمة الله الجزائري رحمه الله في بعض مؤلفاته عن ابن عباس قال: لما صارت الخلافة إلى أمير المؤمنين عليه السلام و سيد الوصيين و قائد الغر المحجلين على بن أبي طالب عليه السلام، فلما كان في اليوم الثالث أقبل رجل في ثياب خضر و وقف على باب المسجد، و كان أمير المؤمنين صلوات الله عليه جالسا في المسجد و الناس حوله يمينا و شمالا فقال: السلام عليكم يا أهل بيت النبوة و معدن الرسالة و مختلف الملائكة و مهبط الحق. فقال له أمير المؤمنين: و عليك السلام يا بيهس بن صاف بن حاف بن لامو بن بيهس. فقال... أخبرني عن قول الله تعالى ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ أُولَى النَّعْمَةِ وَ مَهْلَهُمْ قَلِيلًا قال: نعم، التيمي و العدوى و الأموى الذين لم يصدقوا رسول الله و اتهموه. فقال: إنَّ لدنيا أنكالا و جحيما و طعاما ذا غصّة و عذابا أليما. (إلزام الناصب في إثبات الحجة الغائب عجل الله تعالى فرجه الشريف، ج ۱، ص ۱۰۷)

۲. عبارت مناقب چنین است:

و عَنْهُ ص فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَ اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ فَيْكَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ بِوَصِيكَ أُولَى النَّعْمَةِ وَ مَهْلَهُمْ قَلِيلًا.
البتة لحن این احادیث (بویزه عبارت إِنَّ هَذَا تَنْزِيلٌ) به گونه ای است که گویی از روایات ناظر به اختلاف قرائات است، نه روایات صرفاً تفسیری.
۳. أَبَانُ بْنُ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي قَوْلِهِ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ الْآيَةَ قَالَ هُوَ وَعِيدٌ تَوَعَّدَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ مَنْ كَذَّبَ بَوْلَايَةِ عَلِيِّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ. (مناقب

آل أبي طالب عليهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۳، ص ۲۰۳)

۲) ابو حمزه ثمالی می گوید از امام باقر ع شنیدم که می فرمود: «و کسی که بعد از مورد ظلم قرار گرفتنش انتقام گیرد» (شوری/۴۱) منظور حضرت قائم ع و اصحابش است «هیچ ایرادی بر ایشان نیست» (شوری/۴۱) و قائم ع هنگامی که قیام کند، خودش و اصحابش، از بنی امیه و از تکذیب کنندگان و ناصبی ها انتقام می گیرند؛ و این سخن خداوند است «همانا ایراد بر کسانی است که به مردم ظلم می کنند و در زمین بناحق تجاوزگری می نمایند که آنان را عذابی دردناک است.» (شوری/۴۲)

تفسیر القمی، ج ۲، ص: ۲۷۸؛ تفسیر فرات الکوفی، ص ۳۹۹

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي حَمَزَةَ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ:

«وَلَمَنْ أَنْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ» يَعْنِي الْقَائِمَ ع وَ أَصْحَابَهُ «فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ» وَ الْقَائِمُ إِذَا قَامَ أَنْتَصَرَ مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ وَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ وَ النَّصَابِ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ «إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ».

۳) امام صادق ع نامه ای به شیعیان نوشته و خواسته بودند که هر روز بعد از نمازهایشان آن را مرور کنند. توضیحاتی درباره این نامه و فرازهایی از آن در جلسه ۱۷۵، حدیث ۲ <http://yekaye.ir/sad-38-28> و جلسه ۲۰۲، حدیث ۱ <http://yekaye.ir/ale-imran-003-31> گذشت. در فراز دیگری از این نامه آمده است:

پس به طاعت خدا عمل کنید و از معصیتش اجتناب ورزید و بدانید که هیچیک از مخلوقات، شما را از خداوند بی نیاز نکند، نه هیچ فرشته مقربی، و نه پیامبر فرستاده شده ای و نه کمتر از آنها؛ پس هر که دوست دارد که شفاعت شفاعت کنندگان نزد خدا او را سودی بخشد، باید از خدا آن را طلب کند که خدا از او راضی شود؛ و بدانید که هیچیک از خلائق به رضای خدا دست نیابد مگر با اطاعت او و اطاعت از پیامبر او و اطاعت از اولی الامر از آل محمد ص؛ و معصیت آنها معصیت خداست، و هیچ فضیلت کوچک و بزرگی از آنها را انکار نکند؛ و بدانید که انکار کنندگان همان تکذیب کنندگان اند و تکذیب کنندگان منافقان اند و خداوند عز و جل درباره منافقان چنین فرموده - و فرموده او حق است - که: «همانا منافقان در پایین ترین مرتبه آتش اند و هیچ یآوری برایشان نمی یابی.» (نساء/۱۴۵)

الکافی، ج ۸، ص ۱۱

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلِينِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ حَفْصِ الْمُؤَدِّ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيعٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَابِرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ كَتَبَ بِهَذِهِ الرَّسَالَةِ إِلَى أَصْحَابِهِ وَ أَمَرَهُمْ بِمَدَارَسَتِهَا وَ النَّظَرِ فِيهَا وَ تَعَاهُدِهَا وَ الْعَمَلِ بِهَا فَكَانُوا يَضَعُونَهَا فِي مَسَاجِدِ بُيُوتِهِمْ فَإِذَا فَرَّغُوا مِنَ الصَّلَاةِ نَظَرُوا فِيهَا؛

۱. سند وی متفاوت است و در عباراتش تعبیر «و اصحابه» را ندارد: [فَرَاتُ] قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ طَلْحَةَ الْخُرَّاسَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ فَضَّالٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مِهْرَانَ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبَانَ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِهِ وَ لَمَنْ أَنْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ قَالَ الْقَائِمُ وَ أَصْحَابُهُ قَالَ اللَّهُ [تَعَالَى] فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ قَالَ الْقَائِمُ إِذَا قَامَ أَنْتَصَرَ مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ وَ الْمُكَذِّبِينَ وَ النَّصَابِ وَ هُوَ قَوْلُهُ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ.

قَالَ وَ حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ مَالِكِ الْكُوفِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ الرَّبِيعِ الصَّحَّافِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَخْلَدٍ السَّرَّاجِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ خَرَجْتُ هَذِهِ الرِّسَالَةَ مِنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع إِلَى أَصْحَابِهِ:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَمَّا بَعْدُ ...

فَاعْمَلُوا بِطَاعَةِ اللَّهِ وَ اجْتَنِبُوا مَعَاصِيَهُ وَ اعْلَمُوا أَنَّهُ لَيْسَ يُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِهِ شَيْئاً لَا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَ لَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَ لَا مَنْ دُونَ ذَلِكَ فَمَنْ سَرَّهُ أَنْ تَنْفَعَهُ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ عِنْدَ اللَّهِ فَلْيَطْلُبْ إِلَى اللَّهِ أَنْ يَرْضَى عَنْهُ - وَ اعْلَمُوا أَنَّ أَحَدًا مِنْ خَلْقِ اللَّهِ لَمْ يُصِبْ رِضَا اللَّهِ إِلَّا بِطَاعَتِهِ وَ طَاعَةِ رَسُولِهِ وَ طَاعَةِ وَلَاءِ أَمْرِهِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ ص وَ مَعْصِيَتِهِمْ مِنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ وَ لَمْ يُنْكَرْ لَهُمْ فَضْلاً عَظُمَ أَوْ صَغُرَ - وَ اعْلَمُوا أَنَّ الْمُنْكَرِينَ هُمُ الْمُكَذِّبُونَ وَ أَنَّ الْمُكْذِبِينَ هُمُ الْمُنَافِقُونَ وَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ لِلْمُنَافِقِينَ وَ قَوْلُهُ الْحَقُّ «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراً»

تدبر

(۱) «وَ ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ أُولَى النَّعْمَةِ وَ مَهْلُهُمْ قَلِيلاً»

در آیات قبل، از پیامبر ص (و در واقع از هر کسی که می خواهد کار فرهنگی دینی انجام دهد) خواست که بر تکذیبها و زخم زبان های دشمنان صبر کنند.

این آیه ظاهراً توضیح می دهد که فکر نکن که اینکه به تو گفتیم صبر کن به این معناست که کاری به کار آنها نداریم! خیر؛ گفتیم صبر کن، یعنی اندک مهلتی به آنها بده و کارشان را به من خدا واگذار کن. چقدر این آیه به آدمی که در راه خدا قدم برمی دارد، دلگرمی و قوت قلب می دهد.

تمثیل

اگر پدرمان آدم قدرتمندی باشد و به ما کاری را بسپرد و بگوید: تو کارت را انجام بده؛ و از زخم زبان ها و مزاحمت ها ناراحت نشو؛ تکلیف همه شان با من!

حالا خدایی که همه قدرتها دست اوست و مغلوب هیچکس واقع نمی شود، چنین سخنی به ما می گوید!

(۲) «الْمُكَذِّبِينَ أُولَى النَّعْمَةِ»

«تکذیب کنندگان» را با وصف «صاحبان نعمت» (کنایه از افرادی که غرق در نعمت اند) تعبیر کرد. چرا؟

الف. می خواهد اشاره کند به علت عذابی که در آیات بعد برای آنها مهیا کرده است؛ یعنی آنها دارای نعمت بودند اما با تکذیبشان کفران نعمت کردند لذا سزاوار عذاب شدند. (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۷)

ب. معمولاً تکذیب کنندگان از طبقات مرفه و خوشگذران بوده اند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۱)

ج. شاید می خواهد بفرماید اگر دیدی دشمنان دین صاحب قدرت و ثروت و ... هستند، ترسی به دل راه مده! همه را از همان خدایی گرفته اند که تو را سراغ آنان فرستاده است.

د. شاید می خواهد به طور ضمنی هشدار می دهد که نعمت فراوان، اگر انسان ظرفیتش را در خود ایجاد نکند، طغیان می آورد. (شبیبه مضمون: إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ؛ أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى؛ علق ۶-۷)

ه. شاید هشداری است که مراقب باشید که برخورداری از این نعمتها به خودی خود، علامت این نیست که انسان مورد لطف و عنایت ویژه خداست؛ بلکه اینها صرفاً برای امتحان است. (شبیّه مضمون: فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِي ... كَلَّا؛ فجر/۱۵-۱۷)

لذا در سوره حمد هم از خدا «راه همه کسانی که به آنها نعمت داده‌ای» را طلب نمی‌کنیم؛ بلکه دو تا وصف برایشان می‌آوریم: نعمت دادی و بر آنها غضب نکردی و از گمراهان هم نبودند (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ؛ حمد/۷).

و. ...

(۳) «مَهْلُهُمْ قَلِيلًا»

این مهلت اندک تا چه موقع است؟

الف. این مهلت تا زمانی است که خداوند به پیامبرش اجازه جهاد با مشرکان را داد، یعنی جنگ بدر (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۳)

ب. با توجه به آیات دیگر (معراج/۷؛ آل عمران/۱۹۷) تا پایان عمرشان است (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۷).

ثمره اخلاقی

تا پایان عمر، مهلتی کوتاه است.

مواظب مهلتی که به ما داده شده باشیم.

ج. این مهلت تا قیام امام زمان ع است. (حدیث ۲؛ و جلسه قبل، حدیث ۱)

د.^۱

(۴) «فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ... وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ»

کسی که خدا را وکیل بگیرد، مخالفان هرزه‌گو را به خدا وامی‌گذارد (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۱)

حکایتی از شهید بهشتی

بهش می‌گفتند انحصارطلب، دیکتاتور، مرفه، پولدار.

دوستانش دوستانه گفته بودند چرا جواب نمی‌دهی؟ تا کی سکوت؟

می‌گفت مگر نشنیده‌اید قرآن می‌گوید «ان الله يدافع عن الذين امنوا». یعنی وظیفه من این است که ایمان بیاورم؛ کار خدا

این است که از من دفاع کند. دعا کن من وظیفه خودم را خوب انجام بدهم؛ خدا کارش را خوب بلد است...

۱. چه بسا این احتمال را هم بتوان مطرح کرد که این مهلت تا رجعت است. (چنانکه در زیارت آل‌یس زمانی که دیگر ایمان آوردن فایده‌ای ندارد،

زمان رجعت معرفی شده است)

۵) «وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ»

اگر شما قادر به مقابله با صاحبان قدرت و ثروت نبودید، نگران نباشید، چون خداوند قادر به مقابله با آنان است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۱)

۶) «الْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ وَمَهْلُهُمْ قَلِيلًا»

مهلت دادن به مخالفان جزء سنت‌های الهی است؛ اما این مهلت اندک است و دوره تکذیب حق و خوشگذرانی زیاد طول نمی‌کشد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۱)

۷) «وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ»

در آیات قبل خدا را در موضع غایب نشانده (وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ ... رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ) و اینجا از موضع خود خداوند (از موضع متکلم وحده: «ذرنی») سخن می‌گوید. چرا؟
الف. چه‌بسا برای شدید کردن تهدید است (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۷) یعنی فرق است که گفته شود خدایت با آنان چنین و چنان می‌کند؛ تا خود خدا بگوید من با آنها چنین و چنان می‌کنم.
ب. علاوه بر تشدید، مایه قوت قلب بیشتر پیامبر ص (و هر کسی که در مقام تبلیغ دین نشسته) نیز هست. (تدبر ۱)
ج. ...

۴۵۷) سوره مزمل (۷۳) آیه ۱۲ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا ۱۳۹۶/۴/۴ ۳۰ رمضان ۱۴۳۸

ترجمه

که همانا نزد ما قید و بندها و جهنمی [= آتشی شدت فروزان] است

نکات ترجمه

«أَنْكَالًا»

ماده «نکل» در اصل دلالت می‌کند بر مانع شدن، و ناتوانی از انجام کاری. «نکل» به قید و بندی که بر چارپایان می‌زنند، و نیز به طور خاص به آهن لجام (حَدِيدَةُ اللَّجَامِ) گفته می‌شود از این جهت که مانع آزادی عمل حیوان می‌گردد و مهار وی را کاملاً به دست سوارش می‌دهد و «أنکال» (مزمل/۱۲) جمع آن می‌باشد.
تعبیر «نَکَلٌ» را در جایی به کار می‌برند که مانعی برای دیگری ایجاد کنند (وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا؛ نساء/۸۴) که اسم این کار را «نَکَال» گویند: «فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَ مَا خَلْفَهَا» (بقره/۶۶)، «جَزَاءٌ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ» (مائده/۳۸) فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَ الْأُولَى؛ نازعات/۲۵) [و ظاهراً به خاطر همین خاصیت بازدارندگی‌اش است که این تعبیر را گاه به «مایه عبرت» ترجمه می‌کنند] (معجم المقایس اللغة، ج ۵، ص ۴۷۳؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۲۵)

این ماده در قرآن کریم در همین ۵ مورد آمده است.

«جَحِيمًا»

ماده «جحم» در اصل برای حرارت بسیار زیاد و شدت التهاب آتش به کار می‌رود و «جاحم» به مکان بسیار داغ گفته می‌شود و «جحیم» صیغه مبالغه از آن است لذا به جهنم گفته می‌شود (معجم المقاییس اللغة، ج ۱، ص ۴۲۹؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۸۷) تفاوتش با «سعیر» و «حریق» و «جهنم» در این است که «سعیر» فقط در مورد وضعیت آتش در همان لحظات اشتعال به کار می‌رود؛ و «حریق» به وضعیت آتش در حالی که دارد اشیای دیگر را نابود می‌کند؛ اما «جحیم» آتش بسیار شدیدی است که گویی آتش روی آتش است و دلالت بر شدت التهاب و شعله‌ور بودن آتش دارد؛ و «جهنم» دلالت بر عمق بسیار شدید دارد (الفروق فی اللغة، ص ۳۰۷)

از این ماده تنها به صورت کلمه «جحیم» در قرآن به کار رفته که موارد آن جمعا ۲۶ مورد می‌باشد.

حدیث

روایت شده است که پیامبر اکرم ص آیه «إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا» را که قرائت کردند، بیهوش شدند. [در برخی نقل‌ها آمده که از شخصی دیگر که این آیه را قرائت می‌کرد، شنیدند و از هوش رفتند. الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۷۹]^۱

رجال الکشی مع تعلیقات میرداماد، ج ۱، ص ۴۵؛ تفسیر طبری، ج ۲۹، ص ۲۸۶
و روی حمزه عن حمران بن أعین أن النبی صلی الله علیه و آله قرأ «إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا» فصعق.

۲) حضرت امیر ع در روایتی طولانی به ریشه‌های و شاخه‌های کفر و نفاق اشاره کرده‌اند که فراز مربوط به نفاق آن در جلسه ۴۳۱، حدیث ۱ <http://yekaye.ir/al-ahzab-33-12> گذشت. در پایان این حدیث فرموده‌اند:

پس هر که توبه کند هدایت شود؛ و آنکه در فتنه افتاد گمراه شود مادامی که به سوی خدا توبه نکرده و به گناه خویش اعتراف ننموده باشد؛ و هلاکت هیچکس برعهده خدا نیست مگر کسی که خود مسیر هلاکت را بپیماید.

پس خدا را [در نظر بگیرید!] خدا را [در نظر بگیرید!] که چه اندازه وسیع است آن توبه و رحمت و بشارت و بردباری عظیمی که دارد؛ و چه اندازه دست و پا گیر است آن قید و بندها (أنکال) و آتش بشدت فروزان (جحیم) و در چنگال قهر او

۱. و أخرج أبو عبيد في فضائله و أحمد في الزهد و ابن أبي الدنيا في نعت الخائفين و ابن جرير و ابن أبي داود في الشريعة و ابن عدي في الكامل و البيهقي في شعب الإيمان من طريق حمران ابن أعين عن أبي حرب بن أبي الأسود ان النبي صلى الله عليه و سلم سمع رجلا يقرأ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا فصعق

۲. این حدیث به همین ترتیب در تفسیر ثعلبی، ج ۱۰، ص ۶۴؛ تفسیر قرطبی، ج ۱۹، ص ۴۷؛ تفسیر ابن ابی حاتم، ج ۱۰، ص ۳۳۸۰ نیز آمده است. البته در همه این منابع اهل سنت، این روایت بعد از عبارت «وَوَطْعَامًا ذَا غُصَّةٍ» و همانند حدیث فوق از حمران آمده است و در مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۳ این روایت بعد از عبارت «وَوَطْعَامًا ذَا غُصَّةٍ» و به نقل حمران از ابن عمر آمده است.

گرفتار آمدن (بطش شدید)؛ پس هر که با اطاعت خدا به پیروزی رسید کرامت او را به خود جلب نموده و هر که داخل در معصیت او شد عواقب سخت و دشوار آن را خواهد چشید «و حتما تا اندکی دیگر پشیمان خواهند شد» (مومنون/۴۰)

الکافی، ج ۲، ص ۳۹۵

عَلَىٰ بَنِي إِبرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ إِبرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ أَبَانَ بْنِ أَبِي عِيَّاشٍ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ الْهَلَالِيِّ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ص قَالَ: بَنِي الْكُفْرِ عَلَىٰ أَرْبَعٍ دَعَائِمٌ... وَ النَّفَاقُ عَلَىٰ أَرْبَعٍ دَعَائِمٌ... فَمَنْ تَابَ اهْتَدَىٰ وَ مَنْ أَفْتَتَنَ غَوَىٰ مَا لَمْ يَتَّبِعْ إِلَى اللَّهِ وَ يَعْتَرِفْ بِذَنْبِهِ وَ لَا يَهْلِكُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا هَالِكُ اللَّهِ فَمَا أَوْسَعَ مَا لَدَيْهِ مِنَ التَّوْبَةِ وَ الرَّحْمَةُ وَ الْبُشْرَىٰ وَ الْحِلْمُ الْعَظِيمُ وَ مَا أَتَّكَلَ مَا عِنْدَهُ مِنَ الْأَنْكَالِ وَ الْجَحِيمُ وَ الْبَطْشُ الشَّدِيدُ فَمَنْ ظَفَرَ بِطَاعَتِهِ اجْتَلَبَ كَرَامَتَهُ وَ مَنْ دَخَلَ فِي مَعْصِيَتِهِ ذَاقَ وَبَالَ نَقِمَتِهِ «وَ عَمَّا قَلِيلٍ لِيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ».

(۳) در فرازی از یکی از دعاها منسوب به امام سجاده آمده است:

خدایا! بهشت را آفریدی برای کسی که اطاعتت کند؛ و در آن وعده داده‌ای چیزهایی را که به دل کسی خطور نکند؛ و من به عمل خودم نگاه کردم و - ای مولای من - آن را ضعیف دیدم؛ و به محاسبه نفس پرداختم، و نیافتم که به شکر آنچه بر من نعمت داده‌ای قیام کرده باشم؛

و آتشی را آفریدی برای کسی که عصیان کند؛ و در آن قید و بندها (انکال) و آتشی بشدت فروزان (جحیم) و عذابی را وعده دادی؛ و می‌ترسم - ای مولای من - که مستوجب آن شده باشم، به خاطر گستاخی فراوانم، و جرم عظیمم، و بدی‌های دور و درازم؛

اما به هیچ وجه در محضر تو بزرگ نباشد آن گناهی را که تو بر من بخشی و نه در مورد کسی که جرمش از من بیشتر باشد؛ چرا که هم جایگاه من در ملک تو بس خرد است، و هم از یقین من به تو و توکل و امیدم به خودت خبر داری.

بحار الأنوار، ج ۹۱، ص ۱۴۱

أَقُولُ وَجَدْتُ فِي بَعْضِ الْكُتُبِ هَذَا الدُّعَاءَ مَنْسُوباً إِلَى سَيِّدِ السَّاجِدِينَ ع وَهُوَ فِي الْمُنَاجَاةِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ... إلهِي خَلَقْتَ جَنَّتَكَ لِمَنْ أَطَاعَكَ وَ وَعَدْتَ فِيهَا مَا لَا يَخْطُرُ بِالْقُلُوبِ وَ نَظَرْتُ إِلَى عَمَلِي فَرَأَيْتُهُ ضَعِيفاً يَا مَوْلَايَ وَ حَاسَبْتُ نَفْسِي فَلَمْ أَجِدْ أَنْ أَقُومَ بِشُكْرِ مَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ خَلَقْتَ نَاراً لِمَنْ عَصَاكَ وَ وَعَدْتَ فِيهَا أَنْكَالاً وَ جَحِيماً وَ عَذَاباً وَ قَدْ خِفْتُ يَا مَوْلَايَ أَنْ أَكُونَ مُسْتَوْجِباً لَهَا لِكَبِيرِ جُرْأَتِي وَ عَظِيمِ جُرْمِي وَ قَدِيمِ إِسَاءَتِي فَلَا يَتَعَاظَمُكَ ذَنْبٌ تَغْفِرُهُ لِي وَ لَا لِمَنْ هُوَ أَعْظَمُ جُرْماً مِنِّي لِصِغَرِ خَطَرِي فِي مُلْكِكَ مَعَ يَقِينِي بِكَ وَ تَوَكُّلِي وَ رَجَائِي لَدَيْكَ.

تدبر

(۱) «إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالاً وَ جَحِيماً»

در آیه قبل فرمود کار تکذیب‌کنندگان را به من واگذار و به آنها مهلت بده!

حالا به خدا واگذار کردیم؛ با آنها چه می‌کند؟

می‌فرماید: همانا نزد ما قید و بندها و جهنمی [= آتشی بشدت فروزان] است.

یعنی

اگر خدا به تکذیب‌کنندگان خوشگذران مهلتی می‌دهد، نشانه رضایت او نیست؛ بلکه غل و زنجیرها و آتشی برافروخته در انتظارشان است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۱)

(۲) «إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا»

«انکال» چیست؟

الف. از شعبی نقل شده: غل و زنجیرهایی است که به پا می‌بندند؛ که بیش از آنکه برای این باشد که مانع فرار آنها شود، به نحوی سنگین است که مانع حرکت کردن آنها می‌شود (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۳۱۷)

ب. از مجاهد و قتاده نقل شده: غل و زنجیرهایی در آخرت است که هیچگاه باز نمی‌شود. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۳)

ج. ...

تاملی با خویش

پیامبر اکرم ص که معصوم است، وقتی این آیات را می‌خواند یا می‌شنید از هوش می‌رفت (حدیث ۱)؛ امیرالمومنین ع با آن مقامات عالی‌اش در دعای کامل فریاد می‌زند «این عذابی است که آسمان‌ها و زمین تحملش را ندارند، من چه کنم؟» (هَذَا مَا لَا تَقُومُ لَهُ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ يَا سَيِّدِي فَكَيْفَ بِي)؛ امام سجاده ع که جز بندگی خدا را نکرد، از این غل و زنجیرها به خدا پناه می‌برد (حدیث ۳)

ما چطور؟

امروز ماه رمضان – ماهی که درهای جهنم را بر روزه‌داران بسته و شیاطین را در غل و زنجیر کرده بودند (الأمالی) (للمفید)، ص ۲۳۰^۱، تمام شد.

و البته به ما وعده داده‌اند در شب و روز عید فطر به اندازه کل کسانی که در ماه مبارک رمضان مورد مغفرت قرار گرفته، از آتش رها می‌شوند.

از خداوند بخواهیم که ما را هم جزء آنان قرار دهد و ما را چنان در مسیر خود ثابت‌قدم گرداند که درهای جهنم همچنان بر روی ما بسته بماند؛ که وقتی امیرالمومنین ع می‌گوید که تحمل عذاب آن را ندارد، ما چه بگوییم؟

(۳) «إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا»

۱. حَدَّثَنَا أَبُو الطَّيِّبِ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّمَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ الشَّاهِدِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي مُسْلِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ جُلَيْسٍ [حُلَيْسٍ] الرَّازِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَكَمِ الْعُرْنِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلِيمَانَ السَّدُوسِيِّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ السَّيرَافِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الضَّحَّاكُ بْنُ مَزَّاحِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ص يَقُولُ ... يَقُولُ لَهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَا رِضْوَانُ افْتَحْ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ يَا مَالِكُ اغْلِقْ أَبْوَابَ الْجَحِيمِ عَنِ الصَّائِمِينَ مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ يَا جَبْرِئِيلُ اهْبِطْ إِلَى الْأَرْضِ فَصَفِّ مَرَدَّةَ الشَّيَاطِينِ وَ غُلِّمْ بِالْأَغْلَالِ

نزد خداوند، نه تنها بهشت و خوشی‌های بی‌پایان هست؛ بلکه غل و زنجیرها و آتشی سوزان هم هست؛ و اینها با رحمانیت خداوند منافاتی ندارد.

نکته خدانشناسی

خدا را نباید مطابق هوا و هوس خود بشناسیم و تصویر کنیم؛ بلکه بر اساس آنچه واقعاً هست و آنچه خودش خود را معرفی کرده باید بشناسیم. در اینکه خداوند رحمان است و رحمتش همه عالم را فراگرفته تردیدی نیست؛ اما معنای این رحمت فراگیر، یک مهربانی صرفاً احساساتی و بی‌منطق نیست؛ بلکه رحمتی است که غضب را هم در دل خود دارد؛ چنانکه:

ترحم بر پلنگ تیزدندان

ستمکاری بود بر گوسفندان^۱

درباره اینکه عذاب چگونه ناشی از رحمانیت خداوند است، قبلاً در جلسه ۳۲۵، تدبیراً توضیح داده شد.

<http://yekaye.ir/al-hajj-22-20>

۴۵۸) سوره قلم (۶۸) آیه ۳۴ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ ۱۳۹۶/۴/۵ عید سعید فطر

ترجمه

به یقین برای تقوی‌پیشگان نزد پروردگارشان بهشت‌های نعیم [= پرنعمت] است.

تبریک عید سعید فطر

عید سعید فطر، عید بندگی و عبودیت را به همه بندگان خوب خدا تبریک عرض می‌کنم.

ماه رمضان ماه روزه بود، ماهی برای تقوا و عبودیت؛ و امروز روز عید است و زمان به ثمر نشستن تقوا، و امید بستن به رحمت و بخشش خدا. به نظر رسید چه‌بسا بهتر باشد امروز را به یکی از آیات ناظر به وعده‌های خدا به متقین اختصاص دهیم و از فردا بحث قبل را، که درباره عذاب الهی برای تکذیب‌کنندگان بود، ادامه دهیم.

در سال قبل فرازی از دعای وداع امام سجاده با ماه رمضان (دعای ۴۵ صحیفه سجادیه) را همراه با ترجمه ساده‌ای از آن تهیه کرده بودم که همان را امسال در کانال گذاشتم (<http://yekaye.ir/fateha-alketab-1-6>)؛ اما شب‌هنگام شعری در وداع این ماه یافتم و متناسب با متن دعا، آن را تغییر دادم و ابیاتی به آن افزودم که اکنون می‌تواند تاحدودی به منزله ترجمه فقراتی از آن دعا قلمداد شود و به جای متن سال قبل این را در اینجا می‌گذارم

خداحافظ ای ماه پروردگار! خداحافظ ای محفل انس یار!

^۱. و به قول سعدی:

رحم آوردن بر بدن ستمست بر نیکان، عفو کردن از ظالمان جورست بر درویشان
خیبث را چو تعهد کنی و بنوازی به دولت تو گنه می‌کند به انبازی

خداحافظ ای عید پرشور و حال	خداحافظ ای لحظه‌های وصال
خداحافظ ای بهترین همنشین	تو ای برترین در زمان و زمین
خداحافظ ای محفل آرزو	فزاینده‌ی نیکی خلق و خو
خداحافظ ای همدم بس رفیع	فراقت الیم و غیابت فجیع ^۱
خداحافظ ای مونس خوش خرام	چه موحش بود رفتن تو مدام
خداحافظ ای رقت القلب من	سحرهای تو صبح تطهیر من
خداحافظ ای ماه! ای ماه ماه	خداحافظ ای شانه‌ات تکیه‌گاه
خداحافظ ای مومنان را دلیل	ولی نزد نامحرمان بس طویل
خداحافظ ای ماه شب‌های قدر	خداحافظ ای برتر از هر چقدر!
خداحافظ ای از همه جا سلام	در ایام، بس برتر از کاف و لام
خداحافظ ای برکت سفره‌ها	تو شوینده‌ی زشتی و ثلمه‌ها
نه از روزه‌های ملالی رسید	نه اندر وداعت شوم ناامید
خداحافظ و الوداع ای نگار	خداحافظ ای ماه شب زنده‌دار ^۲

۱. فراقت الیم است و فقدت فجیع / فراقت الیم و نبودت فجیع

۲. اصل شعری که پیدا کردم این بود. دو متن از آن پیدا کردم که با هم تلفیق کردم:

خداحافظ ای ماه! ای ماه ماه	خداحافظ ای شانه‌ات تکیه‌گاه
خداحافظ و الوداع ای نگار	خداحافظ ای ماه شب زنده دار
خداحافظ ای آرزوهای خوب	خداحافظ ای ربّای غروب
خداحافظ ای رزق و روزی پاک	خداحافظ ای جمع افلاک و خاک
خداحافظ ای لحظه‌های سحر	خداحافظ ای ماه چشمان تر
خداحافظ ای بغض افطارها	خدا حافظ ای ماه دیدارها
خداحافظ ای ختم یاسین و نور	خداحافظ ای ماه عشق و سرور
خداحافظ ای ماه رو راستی	خداحافظ ای بی کم و کاستی
خداحافظ ای ماه اشک و سکوت	خداحافظ ای سوره ی عنکبوت
خداحافظ ای قدر زلفت دراز	خداحافظ ای اشتیاق نماز
خداحافظ ای لحظه‌های دعا	خداحافظ ای ماه ارض و سماء
خداحافظ ای ماه صبر و رضا	تو ای ماه آرامش مرتضی
خداحافظ ای گرمی آفتاب (ای نور ای آفتاب)	خداحافظ ای خوابهای ثواب
خداحافظ ای بهترین سرنوشت	تو پای مرا می کشی تا بهشت
خداحافظ ای ماه تقدیر من	سحرهای تو صبح تطهیر من
خداحافظ ای برکت سفره‌ها	خداحافظ ای ماه خوب خدا

السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ مَطْلُوبٍ قَبْلَ وَقْتِهِ، وَ مَحْزُونٍ عَلَيْهِ قَبْلَ فَوْتِهِ.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا شَهْرَ اللَّهِ الْأَكْبَرَ يَا عِيدَ أَوْلِيَائِهِ.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَكْرَمَ مَصْحُوبٍ مِنَ الْأَوْقَاتِ، وَ يَا خَيْرَ شَهْرٍ فِي الْأَيَّامِ وَ السَّاعَاتِ.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ شَهْرٍ قَرُبَتْ فِيهِ الْأَمَالُ، وَ نُشِرَتْ فِيهِ الْأَعْمَالُ.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ قَرِينٍ جَلَّ قَدْرُهُ مَوْجُودًا، وَ أَفْجَعَ فَقْدُهُ مَفْقُودًا، وَ مَرْجُوٌّ أَلَمَ فِرَاقُهُ.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ أَلِيفِ آنَسٍ مُقْبِلًا فَسَرَّ، وَ أَوْحَشَ مُنْقَضِيًا فَمَضَّ
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ مُجَاوِرٍ رَقَّتْ فِيهِ الْقُلُوبُ، وَ قَلَّتْ فِيهِ الذُّنُوبُ.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ نَاصِرٍ أَعَانَ عَلَى الشَّيْطَانِ، وَ صَاحِبٍ سَهَّلَ سُبُلَ الْإِحْسَانِ
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مَا أَكْثَرَ عِتْقَاءَ اللَّهِ فِيكَ، وَ مَا أَسْعَدَ مَنْ رَعَى حُرْمَتَكَ بِكَ!
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مَا كَانَ أُمَحَاكَ لِلذُّنُوبِ، وَ اسْتَرَكَ لَأَنْوَاعِ الْعُيُوبِ!
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مَا كَانَ أَطْوَلَكَ عَلَى الْمُجْرِمِينَ، وَ أَهْيَبَكَ فِي صُدُورِ الْمُؤْمِنِينَ!
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ شَهْرٍ لَا تُنَافِسُهُ الْأَيَّامُ السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ شَهْرٍ هُوَ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ
 السَّلَامُ عَلَيْكَ غَيْرَ كَرِيهِ الْمُصَاحَبَةِ، وَ لَا ذَمِيمِ الْمُلَابَسَةِ
 السَّلَامُ عَلَيْكَ كَمَا وَفَدَتْ عَلَيْنَا بِالْبَرَكَاتِ، وَ غَسَلَتْ عَنَّا دَنَسَ الْخَطِيئَاتِ
 السَّلَامُ عَلَيْكَ غَيْرَ مُودِّعٍ بَرَمًا وَ لَا مَتْرُوكٍ صِيَامُهُ سَأَمًا.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ مَطْلُوبٍ قَبْلَ وَقْتِهِ، وَ مَحْزُونٍ عَلَيْهِ قَبْلَ فَوْتِهِ.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ كَمْ مِنْ سُوءٍ صُرِفَ بِكَ عَنَّا، وَ كَمْ مِنْ خَيْرٍ أُفِيضَ بِكَ عَلَيْنَا
 السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ عَلَى لَيْلَةِ الْقَدْرِ الَّتِي هِيَ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ
 السَّلَامُ عَلَيْكَ مَا كَانَ أَحْرَصَنَا بِالْأَمْسِ عَلَيْكَ، وَ أَشَدَّ شَوْقَنَا غَدًا إِلَيْكَ.
 السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ عَلَى فَضْلِكَ الَّذِي حُرِّمْنَاهُ، وَ عَلَى مَا ضَلَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ سَلْبْنَاهُ...

نکات ترجمه

«النَّعِيم»

از ماده «نعم» است که اصل آن دلالت بر برخورداری از رفاه (ترقه) و خوشایند بودن معیشت (طیب العیش) و «بر وفق
 مراد بودن» امور دارد. (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۴۴۶) از این ماده مشتقات فراوانی ساخته شده است:

خداحافظ ای ماه پروردگار!

خداحافظ ای لحظه های وصال

خداحافظ ای محفل وصف یار!

خداحافظ ای سر به سر شورو حال!

«نَعْمَةٌ» (با فتحه ن) مصدر است به معنای متنعم بودن، در ناز و نعمت به سر بردن: «أُولَى النِّعْمَةِ» (مزمّل/۱۱) «وَنَعْمَةٌ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ» (دخان/۲۷)؛ برخی ویژگی اصلی آن (و تفاوتش با «نِعْمَةٌ») را در این دانسته‌اند که «نِعْمَت» دلالت بر وضعیت مطلوب در حال دارد (آنچه نتیجه حصول نعمتهای مختلف در وضعیت فعلی است؛ و دلالت بر مبالغه و فراوانی دارد) اما «نِعْمَت» (با کسره ن) بر وزن «فَعْلَةٌ» دلالت بر «نوع» دارد و منظور نوع خاصی از نعمت است که در مصادیق مختلف نعمت می‌تواند به کار رود: «وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا» (نحل/۱۸)؛ «وَإِذْ كَرُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» آل عمران/۱۰۳) «لَوْ لَا أَنْ تَدَارِكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ» (قلم/۴۹) (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۱۷۸)^۱

کلمه «نِعْمَت» دو گونه جمع بسته می‌شود: یکی به صورت «نِعَم» که اصطلاحاً جمع کثرت است و در مورد افراد کثیر به کار می‌رود: «وَاسْبِغْ عَلَیْكُمْ نِعْمَةً ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً» (لقمان/۲۰) و دیگری به صورت «أَنْعَم» جمع قلت است و غالباً در مورد کمتر از ده‌تا به کار می‌رود «فَكَفَّرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ» (نحل/۱۱۲) (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۱۷۹)

«نَعِیم» را برخی صفت مشبّه دانسته‌اند که دلالت بر ثبات و همیشگی بودن نعمت دارد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۱۷۹) و برخی آن را صیغه مبالغه دانسته و به معنای «نعمت فراوان» معرفی کرده‌اند «جَنَاتُ النِّعِيمِ» (قلم/۳۴) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۱۵)

«نَعَمَ، نَعِیم» به معنای دیگری را در نعمت قرار دادن است «فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ» (فجر/۱۵)

«أَنْعَمَ، إِنْعَام» نیکی رساندن به دیگران است و تنها در مورد نیکی رساندن به انسانها به کار می‌رود «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» (فاتحه/۷)

«نِعْمَاء» اسم مفرد است (نه جمع، یا صفت یا مصدر) در مقابل «ضَرَاء» که دلالت بر نعمت گسترده می‌کند «وَلَكِنْ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسْتَه» (هود/۱۰) (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۱۷۹)

«ناعم» به کسی گویند که مورد انعام قرار گرفتنش واضح و آشکار شده باشد «وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ» (غاشیة/۸) (کتاب العین، ج ۲، ص ۱۶۱)

«نَعَم» را برخی به معنای شتر معرفی دانسته، از این جهت که برخورداری از آن برای عرب نعمت بزرگی بوده؛ و گفته‌اند که جمع آن را که «أنعام» است، درباره چهارپایان اهلی (مشخصاً شتر و گاو و گوسفند) به کار می‌برند «وَمِنْ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَشَاءُ» (أنعام/۱۴۲) و تاکید کرده‌اند زمانی این برای چارپایان اهلی به کار می‌رود که حتماً در میانشان شتر وجود داشته باشد. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۱۵)؛ اما به نظر می‌رسد که اگرچه احتمالاً اصل این کلمه را ابتدا برای «شتر» استفاده کرده باشند، اما تدریجاً حتی مفرد آن (نَعَم) را برای مطلق چارپایان اهلی به کار برده باشند چنانکه اغلب، آیه «مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ»

۱. البته در تفاوت اینها اقوال دیگری هم گفته شده است که به نظر می‌رسد قول فوق تناسب بیشتری با آیات داشته باشد. قول دیگر یکی نظر راغب است که ویژگی اصلی «نِعْمَت» (و تفاوتش با «نِعْمَت») را در این دانسته‌اند که وزن «فَعْلَه» دلالت بر یکبار بودن (مرّة) دارد (مانند ضَرَبْتُ) اما «نِعْمَةٌ» (با کسره ن) بر وزن «فَعْلَةٌ» دلالت بر «حالت» دارد (مانند: جِلْسَةٌ) و به معنای «حالت نیکو»، و آن حالتی است که انسان در آن حالت واقع شده است: (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۱۴) ابن فارس هم پس از اینکه «نِعْمَت» را مصدر دانسته، درباره «نِعْمَت» می‌گوید عبارت است از آنچه خداوند بر بنده‌اش اعطا فرموده است (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۴۴۶)

(مائده/۹۵) را مختص شتر ندانسته‌اند؛ و دیگران هم این کلمه را شامل حال همه بهائم دانسته‌اند. (معجم المقایس اللغة، ج ۵، ص ۴۴۶)

«نَعَمْ» کلمه‌ای است که برای «مدح» کردن به کار می‌رود و در مقابل «بُئْسَ» می‌باشد و گویی می‌خواهد بیان کند که نعمتی شامل حال شخص شده است. «نَعَمْ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ» (ص/۴۴)، «فَنَعَمْ أَجْرُ الْعَامِلِينَ» زمر/۷۴ (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۱۵) برخی توضیح داده‌اند که در اصل، فعل (بر وزن «نَعَمْ») بوده است که به خاطر سهولت در تلفظ به این صورت درآمده و با این تغییر معنای انشایی به خود گرفته است (به معنای: چه خوب است...) (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۱۸۱)

«نَعِمًا» همین تعبیر «نَعَمْ» است به اضافه «ما»؛ که به خاطر این تقارن دو میم، مجدداً تخفیف دیگری برای تلفظ در آن صورت گرفته است «إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ» (بقره/۲۷۱)

«نَعَمْ» هم کلمه‌ای است که برای جواب مثبت دادن به یک سوال به کار می‌رود (نقطه مقابل «لا») که در فارسی از معادل «آری» استفاده می‌کنیم. البته «نَعَمْ» با «بَلَى» این تفاوت را دارد که «نَعَمْ» همواره برای تایید مضمون سوال است، اگر سوال مثبت باشد که واضح است «فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا: نَعَمْ» (اعراف/۴۴)؛ اما وقتی سوال به صورت منفی باشد، با کلمه «بَلَى» آن مطلب منفی رد می‌شود: «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى: آیا من پروردگار شما نبودم؟ بله، بودی» (اعراف/۱۷۲) در حالی که با کلمه «نَعَمْ» همچنان مضمون منفی تایید می‌شود (یعنی اگر در این آیه پاسخ می‌دادند: نعم، معنایش این می‌شد: آری، تو پروردگار ما نبودی!) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۴۶)

ماده «نعم» و مشتقات آن جمعاً ۱۴۴ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ ... جَنَّاتٍ النَّعِيمِ»

در این عبارت، «جنات» اسم إن است و «للمتقين» که در مقام خبر است، بر آن مقدم شده؛ و این مقدم شدن، اگر دلالت بر حصر نداشته باشد (= فقط برای متقین، نزد پروردگار جنات نعیم هست)، حداقل دلالت بر تاکید شدید دارد: برای متقین است که نزد پروردگارشان جنات نعیم است.

حدیث

(۱) از امام باقر ع روایت شده است:

ما در کتاب [نوشته‌ای از] حضرت علی ع یافته‌ایم که: [این آیه که می‌فرماید] «مسلماً زمین از آن خداست، به هر کس بخواهد به میراث می‌دهد و سرانجام از آن تقوی پیشگان است» من هستم و اهل بیت من که زمین را به ارث خواهیم برد؛ و ماییم آن «تقوی پیشگان»؛ و زمین تمامش برای ما خواهد بود...

الکافی، ج ۵، ص ۲۷۹

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ مَجْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي خَالِدٍ الْكَاذِبِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:

وَجَدْنَا فِي كِتَابِ عَلِيٍّ ع إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ أَنَا وَ أَهْلُ بَيْتِي الَّذِينَ أَوْرَثْنَا الْأَرْضَ وَ نَحْنُ الْمُتَّقُونَ وَ الْأَرْضُ كُلُّهَا لَنَا...^۱

(۲) از امام صادق ع سوال شد درباره آیه «مَثَلُ بَهْشْتِي كَه وَعْدِه داده شده است به تقوی پیشگان»؛ فرمودند: این آیه درباره حضرت علی ع و اولاد و شیعیان اوست؛ آنان اند تقوی پیشگان؛ و آنان اند اهل بهشت و مغفرت.

تفسیر فرات الکوفی، ص ۴۱۷

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْعَلَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا فُرَاتُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدٍ الْأَحْمَسِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو يَحْيَى الْبَصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو جَابِرٍ عَنْ طُعْمَةَ الْجُعْفِيِّ عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: سَأَلَ سَيِّدِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ «مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ» قَالَ هِيَ فِي عَلِيٍّ وَ أَوْلَادِهِ وَ شِيعَتِهِمْ هُمُ الْمُتَّقُونَ وَ هُمُ أَهْلُ الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ.^۲

(۳) جابر می گوید که امام باقر ع به من فرمود:

جابر! آیا کسی که ادعای شیعه بودن دارد کافی است که بگوید که ما اهل بیت را دوست دارد؟

به خدا سوگند شیعه ما نیست مگر کسی که تقوای الهی در پیش گیرد و او را اطاعت کند؛

و آنها شناخته نمی شوند مگر به تواضع و خشوع و امانت داری و زیاد به یاد خدا بودن و روزه و نماز و نیکی با والدین و رسیدگی به همسایگان نیازمند و مسکین و بدهکار و یتیم و راستگویی و تلاوت قرآن و نگه داشتن زبانشان در مورد مردم جز بخوبی، و اینکه طائفه شان آنها را امین خود بدانند.

گفتم: یا ابن رسول الله! امروزه من هیچکس را با این اوصاف نمی شناسم!

۱. فَمَنْ أَحْيَا أَرْضًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَلْيَعْمُرْهَا وَلْيُؤَدِّ خَرَجَهَا إِلَى الْإِمَامِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي وَ لَهُ مَا أَكَلَ مِنْهَا فَإِنْ تَرَكَهَا أَوْ أَخْرَبَهَا فَأَخَذَهَا رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِنْ بَعْدِهِ فَعَمَرَهَا وَ أَحْيَاهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا مِنَ الَّذِي تَرَكَهَا فَلْيُؤَدِّ خَرَجَهَا إِلَى الْإِمَامِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي وَ لَهُ مَا أَكَلَ حَتَّى يَظْهَرَ الْقَائِمُ ع مِنْ أَهْلِ بَيْتِي بِالسَّيْفِ فَيُخَوِّبَهَا وَ يَمْنَعَهَا وَ يُخْرِجَهُمْ مِنْهَا كَمَا حَوَّاهَا رَسُولُ اللَّهِ ص وَ مَنَعَهَا إِلَّا مَا كَانَ فِي أَيْدِي شِيعَتِنَا فَإِنَّهُ يَقَاطِعُهُمْ عَلَى مَا فِي أَيْدِيهِمْ وَ يَتْرُكُ الْأَرْضَ فِي أَيْدِيهِمْ.

۲. این مضمون که حضرت علی ع و پیروانش مصداق متقین اند در روایات فراوانی آمده است از جمله:

فُرَاتٌ قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ الْأَزْدِيُّ مُعْنَعًا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ [ع] قَالَ: قَالَ [أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ] عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع دَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فَقَالَ كَيْفَ أَصْبَحْتَ وَ اللَّهُ يَا عَلِيُّ عَنْكَ رَاضٍ وَ أَصْبَحَ [و] اللَّهُ رَبُّكَ عَنْكَ رَاضٍ [رَاضِيًا] وَ أَصْبَحَ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ عَنْكَ رَاضُونَ [رَاضِينَ] إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ نَعَيْتَ إِلَيْكَ نَفْسَكَ فَيَا لَيْتَ نَفْسِي الْمُتَوَفَّاءُ قَبْلَ نَفْسِكَ قَالَ أَبِي اللَّهُ فِي عِلْمِهِ إِلَّا مَا يُرِيدُ قَالَ [قُلْتُ] فَادْعُ اللَّهَ لِي بِدَعَوَاتِ تُصَيِّبُنِي [يُصَيِّبُنِي] بَعْدَ وَفَاتِكَ قَالَ يَا عَلِيُّ ادْعُ لِنَفْسِكَ بِمَا تُحِبُّ حَتَّى أَوْمِنَ فَإِنْ تَأْمِنَنِي لَكَ لَا يُرَدُّ قَالَ فَدَعَا عَلِيُّ [بْنُ أَبِي طَالِبٍ] أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ [ع] اللَّهُمَّ ثَبِّتْ مَوَدَّتِي فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ [قَالَ] فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص آمِينَ فَقَالَ يَا عَلِيُّ ادْعُ فَدَعَا بِتَثْبِيتِ مَوَدَّتِهِ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ [حَتَّى] دَعَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلَّمَا دَعَا دَعْوَةً قَالَ رَسُولُ اللَّهِ [النَّبِيُّ] ص آمِينَ فَهَبَّطَ جَبْرِئِيلُ ع فَقَالَ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا فَإِنَّمَا يَسْرِنَا بِلسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَ تُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لَدَا فَقَالَ النَّبِيُّ ص الْمُتَّقُونَ [الْمُتَّقِينَ] عَلِيُّ [بْنُ أَبِي طَالِبٍ] وَ شِيعَتُهُ. (تفسير

فرات الکوفی، ص ۲۵۲)

فرمود: جابر! راه و روش‌های مختلف تو را حیران نکند که گمان کنی که کافی است کسی بگوید علی ع را دوست دارم و ولایت او را پذیرفته‌ام و با این حال اهل عمل نباشد! و اگر می‌گفت رسول الله ص را دوست دارم - چرا که رسول الله ص برتر از حضرت علی ع است - و در عین حال از سیره او پیروی نمی‌کرد و به سنت او عمل نمی‌نمود، آن محبتش ذره‌ای او را سود نمی‌بخشید. پس تقوای الهی پیشه کنید و به طاعت او عمل نمایید.

جابر! به خدا سوگند کسی جز با اطاعت خداوند تبارک و تعالی تقرب نمی‌یابد؛ و ما با خود برائت‌نامه‌ای از آتش نداریم؛ و هیچکس بر خدا هیچ حجتی ندارد:

کسی که مطیع خداوند باشد اوست که ولایت ما را پذیرفته و ولی و دوست ماست؛ و کسی که نسبت به خداوند معصیت کار باشد، او دشمن ماست؛

و به ولایت ما نتوان رسید جز با عمل و خویشتن‌داری.

الکافی، ج ۲، ص ۷۴

أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ وَ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرِ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:

قَالَ لِي يَا جَابِرُ أَ يَكْتَفِي مَنْ انْتَحَلَ التَّشْيِعَ أَنْ يَقُولَ بِحُبِّنا أَهْلَ الْبَيْتِ فَوَ اللَّهُ مَا شِيعَتُنَا إِلَّا مَنْ اتَّقَى اللَّهَ وَ أَطَاعَهُ وَ مَا كَانُوا يَعْرِفُونَ يَا جَابِرُ إِلَّا بِالْتَّوَاضُعِ وَ التَّخَشُّعِ وَ الْأَمَانَةِ وَ كَثْرَةِ ذِكْرِ اللَّهِ وَ الصَّوْمِ وَ الصَّلَاةِ وَ الْبِرِّ بِالْوَالِدَيْنِ وَ التَّعَاهُدِ لِلْجِيرَانِ مِنَ الْفُقَرَاءِ وَ أَهْلِ الْمَسْكَنَةِ وَ الْغَارِمِينَ وَ الْإِيْتَامِ وَ صِدْقِ الْحَدِيثِ وَ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ وَ كَفِّ الْأَلْسُنِ عَنِ النَّاسِ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ وَ كَانُوا أَمْنَاءَ عَشَائِرِهِمْ فِي الْأَشْيَاءِ.

قَالَ جَابِرٌ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا نَعْرِفُ الْيَوْمَ أَحَدًا بِهَذِهِ الصِّفَةِ!

فَقَالَ يَا جَابِرُ لَا تَذْهَبَنَّ بِكَ الْمَذَاهِبُ حَسْبُ الرَّجُلِ أَنْ يَقُولَ أَحِبُّ عَلِيًّا وَ اتَّوَلَّاهُ ثُمَّ لَا يَكُونَ مَعَ ذَلِكَ فِعَالًا فَلَوْ قَالَ إِنِّي أَحِبُّ رَسُولَ اللَّهِ - فَرَسُولُ اللَّهِ ص خَيْرٌ مِنْ عَلِيٍّ ع ثُمَّ لَا يَتَّبِعُ سِيرَتَهُ وَ لَا يَعْمَلُ بِسُنَّتِهِ مَا نَفَعَهُ حُبُّهُ إِلَّا هُ شَيْئًا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَعْمَلُوا لِمَا عِنْدَ اللَّهِ لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَ بَيْنَ أَحَدٍ قَرَابَةٌ أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَكْرَمُهُمْ عَلَيْهِ أَتْقَاهُمْ وَ أَعْمَلُهُمْ بِطَاعَتِهِ يَا جَابِرُ وَ اللَّهُ مَا يُتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَّا بِالطَّاعَةِ وَ مَا مَعَنَا بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَ لَا عَلَى اللَّهِ لِأَحَدٍ مِنْ حُجَّتِهِ مَنْ كَانَ لِلَّهِ مُطِيعًا فَهُوَ لَنَا وَلِيٌّ وَ مَنْ كَانَ لِلَّهِ عَاصِيًا فَهُوَ لَنَا عَدُوٌّ وَ مَا تُنَالُ وَ لَا يُتَنَالُ إِلَّا بِالْعَمَلِ وَ الْوَرَعِ.

۴) یونس و مفضل و ابی سلمه و حسین بن ثویر گفته‌اند: ما نزد امام صادق ع بودیم که فرمود:

گنجینه‌های زمین و کلیدهایش نزد ماست و اگر بخواهم با یکی از پاهایم اشاره کنم که آنچه از طلا داری بیرون بریز، چنین خواهد کرد. سپس با یکی از پاهایش اشاره کرد و خطی روی زمین کشید و زمین شکاف برداشت و سپس با دست اشاره کرد و تکه‌ای به اندازه یک وجب بیرون افتاد. آن را برداشت و فرمود: خوب و هوشیار نگاه کنید که شک نکنید؛ سپس فرمود به زمین بنگرید؛ و بناگاه تکه‌های فراوانی روی زمین افتاده بود که روی همدیگر ریخته شده و می‌درخشیدند.

برخی از ما گفتند: فدایتان شویم. اینها به شما داده شده است در حالی که شیعیان شما نیازمندند؟!

فرمود: همانا خداوند بین ما و شیعیانمان در دنیا و آخرت جمع خواهد کرد و آنها را وارد بهشت‌های نعيم [= سراسر نعمت] می‌کند، و دشمنان را وارد حجیم [= آتش فرزوان].

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۷۴؛ الکافی، ج ۱، ص ۴۷۴

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنِ الْحَمِيرِيِّ [الْخَبَرِيُّ] عَنْ يُونُسَ بْنِ ظَبْيَانَ وَ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ وَ أَبِي سَلَمَةَ السَّرَّاجِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ ثَوِيرٍ بْنِ أَبِي فَاخِتَةَ قَالُوا:

كُنَّا عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فَقَالَ لَنَا خَزَائِنُ الْأَرْضِ وَ مَفَاتِيحُهَا وَ لَوْ شِئْتُ أَنْ أَقُولَ بِإِحْدَى رِجْلِي أَخْرِجِي مَا فِيكَ مِنَ الذَّهَبِ لَأَخْرَجْتُ قَالَ فَقَالَ بِإِحْدَى رِجْلِيهِ فَخَطَّهَا فِي الْأَرْضِ خَطًّا فَانْفَجَرَتْ الْأَرْضُ ثُمَّ قَالَ بِيَدِهِ فَأَخْرَجَ سَبِيكَةً ذَهَبٍ قَدَرُ شِبْرِ فَتَنَاوَلَهَا فَقَالَ انْظُرُوا فِيهَا حَسًّا حَسَنًا لَا تَشْكُوا ثُمَّ قَالَ انْظُرُوا فِي الْأَرْضِ فَإِذَا سَبَائِكُ فِي الْأَرْضِ كَثِيرَةٌ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ يَتَلَأَلُّ فَقَالَ لَهُ بَعْضُنَا جُعِلَتْ فِدَاكَ أَعْطَيْتُمْ كُلَّ هَذَا وَ شِيعَتُكُمْ مُحْتَاجُونَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ سَيَجْمَعُ لَنَا وَ لَشِيعَتِنَا الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ يُدْخِلُهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ وَ يُدْخِلُ عَدُوَّنَا الْجَحِيمَ.

تدبر

(۱) «إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ»

منظور از جنات نعيم چیست؟

الف. بهشت‌هایی که در آن جز تنعم خالص نیست. (تفسیر الصافی، ج ۵، ص ۲۱۳) در واقع، این اضافه شدن «نعم» به بهشت‌ها نشان می‌دهد که در این بهشت‌ها فقط نعمت است و خبری از نعمت نیست. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۱) برخلاف باغ‌های دنیوی که بالاخره زحمت و مشقتی در آنها هست (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹)

ب. مقصود «نعمت‌های بهشت‌ها» است و این معکوس کردنش برای نشان دادن کثرت و مبالغه در این نعمت‌هاست (تفسیر الصافی، ج ۴، ص ۱۴۰)

ج. هرگاه «نعم» در قرآن کریم به صورت مطلق بیاید مقصود نعمت ولایت [پیامبر ص و اهل بیت ع] است، از آن جهت که مسیری است برای دریافت تمامی نعمت‌ها و نیز راه استفاده صحیح از نعمت‌ها، که این استفاده صحیح است که موجب می‌شود نعمت واقعا برای انسان نعمت شود، نه نعمت. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۱؛ و ج ۲۰، ص ۳۵۴) پس بهشت‌های نعيم، بهشت‌هایی است که در اثر پیروی از ولایت پیامبر ص و اهل بیت ع به دست می‌آید (حدیث ۴)

د. بالاترین مرتبه‌های بهشت است که از آن «مقربین» است به دلالت آیات ۱۰-۱۲ سوره واقعه: «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ؛ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ؛ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ»

... هـ

(۲) «إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ»

«جنات نعیم» «اسم إن» است و جایگاه عایش این است که بلافاصله بعد از «إن» بیاید؛ اما در این آیه در آخر کلام آمده است؛ که همین تأکیدی را بر کلمات قبلی ایجاد می‌کند. بسته به اینکه تأکید را بر کدام فراز بگذاریم معانی متعددی از آیه قابل استنباط است که همگی می‌تواند مد نظر بوده باشد:

الف. «برای متقین» است که خداوند جنات نعیمی را نزد خود مهیا فرموده است.

ب. آنچه خاص متقین است این است که پروردگارشان «نزد خود» برایشان جنات نعیمی معیا فرموده است.

ج. بهشتی که برای متقین نزد پروردگارشان مهیا شده، نه یک بهشت، بلکه بهشت‌ها، آن هم «بهشت‌های نعیم» است

د. ...

۳) «إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ»

اگر توجه کنیم که:

مقدمه ۱: با تقوا است که می‌توان به «جنات نعیم» رسید (همین آیه)؛ و

مقدمه ۲. «جنات نعیم» جایگاهی است که برای مقربان در نظر گرفته شده است (الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ؛ واقعه/۱۱-

۱۲)؛ و

مقدمه ۳. «تقوی» و «متقی شدن» با همین اعمال ساده شریعت مانند روزه (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ؛ بقره/۱۸۳)

و ایمان و نماز و کمک به نیازمندان و وفای به عهد و صبر (مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ ... وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ... وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ بِعَهْدِهِمْ ... وَ الصَّابِرِينَ ... أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ؛ بقره/۱۷۷) به دست می‌آید؛

نتیجه:

درمی‌یابیم که راه رسیدن به بالاترین مقامات قرب، با عمل به همین تعالیم ساده شریعت حاصل می‌شود؛ و نیازی نیست به درصدد راه‌های عجیب و غریب برآمدن و پیروی از برخی مدعیانی که از باطن آنها کسی جز خدا خبر ندارد.

حکایت ۱

معروف بود که هرکس نزد مرحوم آیت الله خوشوقت - که دستی در سیر و سلوک داشت - می‌رفت، و از ایشان دستورالعمل می‌خواست، ایشان می‌فرمود: انجام واجب و ترک محرمات. همین!

یکبار از ایشان در این باره سوال شد. فرمودند: این حرف من نیست؛ سخن خداست. خداوند فرموده است «تقوی» داشته باشید تا به همه چیز برسید. تقوی هم یعنی عمل به دستورات خدا؛ دستورات خدا هم یعنی انجام واجب و ترک حرام.

حکایت ۲

مهمترین توصیه مرحوم آیت الله بهجت به اغلب کسانی که برای گرفتن دستور سیر و سلوک به ایشان مراجعه می‌کردند این بود که: «به آنچه می‌دانید عمل کنید، آنچه نمی‌دانید را خدا به شما خواهد آموخت.» یعنی نیازی نیست دنبال ذکر و ورد و کارهای عجیب و غریب باشید؛ همان را که خدا گفته و شما می‌دانید عمل کنید؛ خود راه بگوید که چون باید رفت.

ترجمه

و غذایی غصه‌دار [= گلوگیر و ناگوار] و عذابی پردرد.

نکات ترجمه

«غُصَّةٌ»

از ماده «غصص» است و به معنای غم و اندوهی است که در گلو گیر کند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۰۷) و یا به خود گیر کردن لقمه در گلو گویند به طوری که خورنده غذا نتواند براحتی آن را ببلعد؛ و این تعبیر که می‌گویند در دلش «غصه» فلان مطلب را دارد یعنی برایش همچون خاری در گلو است که خوردن و آشامیدن را بر او دشوار می‌کند (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۲) و غذای «ذاغصه» نقطه مقابل غذای «سائغ: گوارا» (كَبْنَا خَالِصاً سَائِغاً لِلشَّارِبِينَ، نحل/۶۶) می‌باشد. (النهاية، ج ۳، ص ۳۷۰)

این ماده تنها همین یکبار در قرآن کریم آمده است.

حدیث

۱) روایت شده است که پیامبر اکرم ص فرمودند:

اهل آتش به گرسنگی‌ای مبتلا می‌شوند که برایشان همانند آن عذابی است که در آن بسر می‌برند؛ پس با عجز و لابه تقاضای طعام می‌کنند؛ برایشان طعامی آورده می‌شود «از ضریع [= خار خشکیده تلخ] که نه فربه کند، و نه گرسنگی را باز دارد» (غاشیه/۶-۷) و طعامی آورده می‌شود غصه‌دار [= گلوگیر و ناگوار]؛ پس به یاد می‌آورند که وقتی در دنیا غذا در گلویشان گیر می‌کرد، نوشیدنی می‌خواستند؛ پس به عجز و لابه تقاضای نوشیدنی کنند؛ پس برایشان «حمیم» [= آب جوشان] در ملاقه‌های آهینی می‌آورند که وقتی به صورت‌هایشان نزدیک می‌شود صورت را می‌گدازد و هنگامی که وارد شکم‌شان شود، آنچه درون شکم‌شان است تکه‌تکه کند (اشاره به آیه ۱۵ سوره محمد).

می‌گویند خازنان [=نگهبانان] جهنم را بخوانید. آنها می‌گویند: «مگر پیامبرانتان دلایل روشن به سوی شما نیاوردند؟ گفتند: چرا. گفتند: پس بخوانید؛ ولی دعای کافران جز در بیراهه نیست.» (غافر/۵۰).

می‌گویند: مالک [فرشته اصلی جهنم] را بخوانید؛ او را می‌خوانند: «ای مالک، [بگو:] پروردگارت جان ما را بستاند.» (غافر/۷۷) پس به آنها پاسخ داده شود: «شما ماندگارید.» (غافر/۷۷)

الکشف و البیان عن تفسیر القرآن (ثعلبی)، ج ۸، ص ۳۴۵؛ الدر المنثور، ج ۵، ص ۱۶

۱. در إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی)، ج ۱، ص ۳۶ به این صورت آمده است:

أخبرنا ابن فنجويه الدينوري، حدثنا ابن حبش المقرئ، حدثنا ابن الفضل، حدثنا جعفر ابن محمد الدنقاي الضبي، حدثنا عاصم بن يوسف اليربوعي، حدثنا قطب بن عبد العزيز السعدي، عن الأعمش، عن سمر بن عطية، عن شهر بن حوشب، عن أم الدرداء، عن أبي الدرداء، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم:

يُلْقَى عَلَى أَهْلِ النَّارِ الْجُوعُ حَتَّى يَعْدَلَ مَا فِيهِ مِنَ الْعَذَابِ، فَيَسْتَغِيثُونَ فَيُغَاثُونَ بِطَعَامٍ «مِنْ ضَرِيحٍ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ»، فَيَسْتَغِيثُونَ بِالطَّعَامِ فَيُغَاثُونَ بِطَعَامٍ ذِي غُصَّةٍ فَيَذْكُرُونَ أَنَّهُمْ كَانُوا يَجِيزُونَ الْغُصَصَ فِي الدُّنْيَا بِالشَّرَابِ فَيَسْتَغِيثُونَ بِالشَّرَابِ فَيُدْفَعُ إِلَيْهِمُ الْحَمِيمُ بِكَالَالِيبِ الْحَدِيدِ فَإِذَا دَنَتْ مِنْ وَجُوهِهِمْ شَوْتٌ وَجُوهِهِمْ فَإِذَا دَخَلَتْ بِطُونُهُمْ قَطَعَتْ مَا فِي بَطُونِهِمْ، فَيَقُولُونَ ادْعُوا خَزَنَةَ جَهَنَّمَ، فَيَقُولُونَ «أَوْ لَمْ تَكُنْ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ؟ قَالُوا: بَلَى، قَالُوا: فَادْعُوا وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»، قال: فَيَقُولُونَ ادْعُوا مَالِكًا، فَيَدْعُونَ: «يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ»، فَيَجِيبُهُمْ «إِنَّكُمْ مَأْكُثُونَ»

(۲) از امیرالمومنین روایت شده است که:

مواظب باشید که مبادا دنیا بر شما غلبه کند؛ چرا که امر فوری و دم‌دستی آن، «نَغَصَّةٌ» [= ناکامی و تیره‌روزی] است؛ و امر درازمدت آن، «غصه» [= خار در گلو] است.

تصنيف غرر الحكم و درر الکلم، ص ۱۳۶

إِيَّاكُمْ وَ غَلَبَةُ الدُّنْيَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّ عَاجِلَهَا نَغَصَةٌ وَ آجِلَهَا غُصَّةٌ.

تدبر

(۱) «وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَ عَذَابًا أَلِيمًا»

مقصود از «طعاما ذا غصه» چیست؟

الف. ابن عباس: غذای دارای خار و تیغی که در گلو گیر می‌کند و نه داخل می‌رود و نه بیرون می‌آید (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۳؛ الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۷۹)

ب. ابن عباس و مجاهد: منظور [میوه] درخت زقوم (دخان/۴۳) است (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۷۹)

ج. گفته شده: غذایی است که به خاطر ناگوار و ناخوشایند بودن گلو را می‌خراشد و براحتی پایین نمی‌رود. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۳)

وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَسْتَدُّ بِأَهْلِ النَّارِ الْجُوعُ عَلَى مَا فِيهِ مِنَ الْعَذَابِ فَيَسْتَغِيثُونَ بِالطَّعَامِ فَيُغَاثُونَ بِطَعَامٍ ذِي غُصَّةٍ وَ عَذَابٍ أَلِيمٍ وَ شَرَابٍ مِنْ حَمِيمٍ فَيَقْطَعُ أَمْعَاءَهُمْ فَيَقُولُونَ لَخَزَنَةُ جَهَنَّمَ أَدْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ فَيَقَالُ لَهُمْ أَوْ لَمْ تَكُنْ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ.

و در مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۷۲۷ آمده است:

و قال أبو الدرداء و الحسن إن الله يرسل على أهل النار الجوع حتى يعدل عندهم ما هم فيه من العذاب فيستغيثون فيغاثون بطعام ذي غصة فيذكرون أنهم كانوا يجيزون الغصص في الدنيا بالماء فيستقون فيعطشهم الله سبحانه ألف سنة ثم يسقون من عين آنية شربة لا هنيئة ولا مريئة كلما أدنوه إلى وجوههم سلخ جلود وجوههم و شواها فإذا وصل إلى بطونهم قطعها فذلك قوله و سقوا ماء حميمًا فقطع أمعاءهم

د. گفته شده: همان «ضریع» [خار خشکیده تلخ] (غاشیه/۶) است. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۳) و نیز: حدیث ۱.

ه. عاقبت و نهایتِ دلبستگی به دنیا است که همچون خاری در گلو گیر می‌کند. (اقتباس از حدیث ۲)

و. ...

(۲) «وَ طَعَاماً ذَا غُصَّةٍ وَ عَذَاباً أَلِيماً»

انسان و هر مخلوقی برای ادامه زندگی‌اش نیازمند غذاست (حتی فرشتگان هم نیازمند غذایند، البته غذا لزوماً امری مادی نیست). انسان حتی در جهنم هم که باشد، چاره‌ای جز غذا خوردن ندارد؛ اما غذای جهنمیان، هم نه تنها اندک لذتی عایدشان نمی‌کند، بلکه همان غذا هم بخشی از عذاب آنهاست.

(۳) «وَ طَعَاماً ذَا غُصَّةٍ»

بقای انسان نیازمند یک امداد دائمی از جانب حق است، حتی در جهنم؛

پس،

از طرفی در جهنم باید «حق»ی دائماً به آنها افزوده شود؛ و

از طرف دیگر اینها تکذیب‌کنندگان «حق»اند.

پس چاره‌ای ندارند که

از طرفی از «حق» تغذیه کنند؛ و

از طرف دیگر، چون همواره مخالف حق بوده‌اند، این حق در گلویشان گیر می‌کند؛

پس،

هم «طعام» دارند، و

هم این طعام «ذا غصه» [خار در گلو، گلوگیر] است.

(۴) «عَذَاباً أَلِيماً»

با توجه به اینکه آخرت، عرصه ظهور باطن دنیاست، این عذاب پردرد چیست؟

الف. درد و رنجی و آزار و اذیتی که در حق دیگران روا می‌داشته‌اند. (در آیات قبل، پیامبر ص را در برابر آزار آنان تسلی

داد، آیه ۱۰)

ب. آنها در ناز و نعمت بوده‌اند و از دست دادن ناز و نعمت برای فرد رفاه‌زده، بشدت دردناک است (در آیات قبل، از

«أُولَى النِّعْمَةِ: غرق در نعمت و ثروت» بودن آنها سخن گفت، آیه ۱۱)

۱. عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ابْنُ آدَمَ خُلِقَ أَجُوفَ لَا بُدَّ لَهُ مِنَ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ فَقَالَ وَ إِنِّي يَسْتَعِيشُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي

الْوُجُوهُ. (تفسير العياشي، ج ۲، ص ۳۲۷)

ج. «درد»، همواره ناشی از ناملایم بودن یک وضعیت برای انسان است؛ و «کفر»، نادیده گرفتن و تکذیب حقیقت و دلبستن به اموری غیرحقیقی است. وقتی حقیقت آشکار شود، کسی که همواره از حقیقت رویگردان بوده، این وضعیت برایش بسیار ناملایم است و لذا برایش دردناک است. (در آیات قبل از «تکذیب» حق توسط آنان سخن گفت، آیه ۱۱)

د. گناه، ظلم در حق فطرت و روح متعالی‌ای است که خداوند در هر انسانی قرار داده است؛ و هر گناهی آسیبی به این روح و فطرت می‌زند؛ و آخرت جلوه‌گاه بروز فطرت است؛ و لذا دردهایش بروز می‌کند. (در آیات بعد، از «عصیان» و گناه فرعون سخن خواهد گفت، آیه ۱۶)

... ۵.

برای بحث بیشتر درباره «عذاب الیم» می‌توانید به احادیث و آیات جلسه ۲۸۹ (وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ؛ حجر/۵۰) نیز مراجعه کنید. <http://yekave.ir/al-hegr-15-50>

۵) «إِنَّ لَدَيْنَا أَكْالًا وَ جَحِيمًا؛ وَ طَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَ عَذَابًا أَلِيمًا»

خداوند در آیات قبل فرمود کار تکذیب‌کنندگان را به من واگذار؛ و فرمود وقتی نزد من بیایند، چهار چیز منتظرشان است: قید و بند، آتشی فروزان، غذایی غصه‌دار [= گلوگیر و ناگوار] و عذابی پردرد. ذکر این چهار تا چه وجهی دارد (بویژه اگر توجه کنیم که آخرت باطن دنیاست)؟

الف. برخی گفته‌اند: افراد گناهکار فرو رفته در شهوات، از طرفی در قید و بند شهواتند؛ از طرفی با این جدایی [از دلخواه‌های خود] در آتش فراق می‌سوزند؛ از طرف دیگر غذایشان غصه هجران است؛ و عذاب پردرد هم عذاب حرمان از لقای خداوند متعال است. (أنوار التنزیل (بیضاوی) ج ۵، ص ۲۵۷؛ تفسیر الصافی، ج ۵، ص ۲۴۲؛ کنزالدقائق، ج ۱۳، ص ۵۰۴)

ب. آنها به جای دلبستگی به خدا - که بی‌نهایت است و دلبستگی به او محدودیت نمی‌آورد - اموری محدودکننده و دست و پاگیر (از بت گرفته تا ثروت و مقام و ...) را خدا و غایت نهایی خود قرار داده بودند، و این امور محدود آن را در قید و بند کشید؛

چون این خدایان اینها اموری باطل و دروغین بودند، آتش فروزان، هر آنچه هدف و مقصود خود قرار داده بودند، می‌سوزاند، و پوچ و تباه بودن آنها را برملا می‌سازد؛

برای ادامه بقایشان به طعام و امدادی از حق و حقیقت نیاز دارند، اما چون مطلب حق همواره در گلویشان گیر می‌کرد و هیچگاه حق را در خود هضم نکرده بودند، این طعام هم همواره گلوگیر و ناگوار است؛ (تدبر ۳)

و درد و رنجی که به این و آن می‌رساندند و کفر و گناهانی که بر روح و فطرت خود تحمیل می‌کردند، در قالب عذابی دردناک گریبانگیرشان می‌شود. (تدبر ۴)

ج. ...

ترجمه

روزی که این زمین و کوهها به لرزه درآیند و کوهها [به سان] پشته‌ای از ریگ روان و پاشیده شده، باشند.

نکات ترجمه

«تَرْجُفُ»^۱

از ماده «رجف» است که اصل این ماده دلالت بر اضطراب و تکان خوردن شدید دارد و غالباً در مورد «زمین» «دریا» و «دل» (قلب) به کار می‌رود؛ و «أرجف، إرجاف» به معنای در «رجفة» و اضطراب انداختن است و وقتی در مورد انسانها این تعبیر را به کار ببرند (وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ؛ احزاب/۶۰)، به معنای آن است که آنها در مطلب ناصوابی فرو رفته‌اند و اضطرابی را پدید آورده‌اند (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۹۱؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۴۴)

کلمه «الرَّجْفَةُ» به معنای «زلزله» ۴ بار در قرآن کریم [در مورد عذابی برای قوم صالح (اعراف/۷۸)، قوم شعیب (اعراف/۹۱؛ عنکبوت/۳۷) و قوم موسی (اعراف/۱۵۵)] به کار رفته و در تفاوت این دو کلمه گفته‌اند که «رجفة»، نه هر زلزله‌ای، بلکه به زلزله‌های بسیار شدید می‌گویند (الفروق فی اللغة، ص ۲۹۸) و در مورد زلزله روز قیامت هم این تعبیر به کار رفته است: «يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّأْجِفَةُ» (نازعات/۶)

این ماده و مشتقاتش جمعا ۸ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«كَثِيبًا»

ماده «کثب» دلالت بر جمع شدن و کنار هم قرار گرفتن می‌کند (معجم المقایس اللغة، ج ۵، ص ۱۶۳) و غالباً در مورد «رمل»هایی (ریگ و شن) به کار می‌روند که به صورت توده‌ای کنار هم جمع می‌شوند؛ و به رمل‌های انباشته شده، «کثیب الرمل» گویند به خاطر نرمی این شن‌ها، که گویی روی همدیگر پخش شده‌اند. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۲؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۰۳؛ کتاب العین، ج ۵، ص ۳۵۱)

این ماده تنها همین یکبار در قرآن کریم به کار رفته است.

«مَّهِيلًا»

از ماده «هیل» است که در اصل به معنای سقوط و روان شدن از بالا به پایین (در مورد غیر مایعات) به کار می‌رود (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۳۰۸) «رمل هائل» به شن و ماسه‌ای گویند که از فرط نرمی، آرام و قرار ندارد و دائماً فرو می‌ریزد (کتاب العین، ج ۴، ص ۸۹) و برخی گفته‌اند «هلت الرمل» به حالتی می‌گویند که شن‌ها روان می‌شوند و دائماً آنها که

۱. عموماً این را به همین صورت فعل معلوم قرائت کرده اند اما از زید بن علی این کلمه به صورت فعل مجهول «تَرْجَفُ» روایت شده است (البحر

المحیط، ج ۱۰، ص ۳۱۷: قرأ الجمهور: تَرْجَفُ بفتح التاء مبنياً للفاعل و زید بن علی: بضمها مبنياً للمفعول)

پایین است بالا می‌رود و آنها که بالاست پایین می‌آید، و «مهیل»^۱ ریگ‌هایی است که وقتی پا روی آن می‌گذاری، فرو می‌رود و وقتی از پایش می‌خواهی یک مشت برداری، بالایش فرو می‌ریزد. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۲ و ۵۷۴)

درباره «کَثِيبًا مَّهِيْلًا» از ابن عباس نقل شده که منظور «شن روانی است که دائماً پخش و پراکنده می‌شود» (رملا سائلا متناثرا) (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۴)

حدیث

۱) در فرازی از نامه‌ای که امیرالمومنین ع برای نصب محمد بن ابی‌بکر به مصر نوشت، آمده است:

بندگان خدا! همانا آنچه بعد از برانگیختن رخ می‌دهد شدیدتر از قبر است؛ روزی که طفل در آن پیر می‌شود، بزرگ، مست و حیران می‌گردد، جنین سقط می‌شود، و «هر زن شیردهی طفل شیرخوار خود را رها می‌کند» (حج/۲)؛ «روزی که عبوس و بشدت سخت است» (انسان/۱۰) «روزی که شر و عذابش بسی گسترده است» (انسان/۷).

وحشت آن روز به گونه‌ای است که فرشتگانی را که هیچ گناهی ندارند می‌ترساند و هفت [آسمان] استوار و کوههای محکم کوبیده شده و زمینی که مهد آرامش بوده از او می‌غُرند و «آسمان شکاف برمی‌دارد و در آن روز ازهم گسسته و متلاشی خواهد بود» (الحاقه/۱۶) و «همچون غنچه شکفته شده‌ای می‌گردد» (الرحمن/۳۷) «کوهها [به سان] پشته‌ای از ریگ روان و

۱. گفته‌اند اصل «مهیل» «مهیل» بوده است فحذفت الواو عند سیبویه و سکنت الیاء و الیاء عند الأخفش و قلبت الواو یاء. (التبیان فی إعراب القرآن، ص ۳۸۱)

نحاس (إعراب القرآن، ج ۵، ص ۴۰-۴۱) مطلب را به طور تفصیلی‌تر چنین توضیح داده است:

قال أبو جعفر: الأصل مهیول فاعلٌ فألقيت حركة الیاء على الهاء فالتقى ساكنان، و اختلف النحويون بعد هذا فقال الخليل و سیبویه «۲»: حذفت الواو لالتقاء الساكنين لأنها زائدة و كسرت الهاء لمجاورتها الیاء فقیل: مهیل، و زعم الکسائی و الفراء و الأخفش أن هذا خطأ و الحجة لهم أن الواو جاءت لمعنى فلا تحذف و لكن حذفت الیاء فكان يلزمهم على هذا أن يقولوا: مهول فاحتجوا بأن الهاء كسرت لمجاورتها الیاء فلما حذفت الیاء انقلبت الواو یاء لمجاورتها الكسرة. قال أبو جعفر: و هذا باب التصريف و غامض النحو، و قد أجمعوا جميعاً على أنه يجوز مهیول و مبیوع و مکیول و مغيوم.

قال أبو زيد: هي لغة لثميم، و قال علقمة بن عبدة:

[البسيط] ۵۰۵- يوم رذاذ عليه الدّجن مغيوم

فهذا جائز في ذوات الیاء، و لا يجيزه البصريون في ذوات الواو، و لا يجوز عندهم خاتم مصووغ و لا كلام مقول، لتقل هذا لأنه قد اجتمعت واوان و ضمة، و هم يستثقلون الواحدة و يفرون منها. قال جلّ و عزّ: و إِذَا الرُّسُلُ أَقْتُتْ [المرسلات: ۱۱] كذا في المصحف المجتمع عليه. قال الشاعر:

[الرجز] ۵۰۶- لكلّ دهر قد لبست أثوباً

فأبدل من الواو همزة، و أجاز النحويون رمل مهول و ثوب مبيع ينوه على بوع الثوب فأبدل من الیاء واو لضمّة ما قبلها، و أنشد الفراء:

[الطویل] ۵۰۷- ألم تر أنّ الملك قد شون وجهه و تبع بلاد الله قد صار عوسجا

یرید «شین»، و أنشد الکسائی و الفراء:

[الطویل] ۵۰۸- و یاوی إلى زغب مسکین دونهم فلا لا تخطّاه الرّکاب مهوب

و اللغة العالیة التي جاء بها القرآن. قال عائذ بن محصن بن ثعلبة:

[الوافر] ۵۰۹- فأبقى باطلی و الحدّ منها کدکان الدّرّابنة المطین

پاشیده شده، باشند) (مزمّل/۱۴) بعد از آنکه سخت و نفوذناپذیر بودند «و در صور دمیده می شود پس هرکس در زمین و هرکس که در آسمان است به فزع درآید مگر کسی که خدا بخواهد» (نمل/۸۷).

پس چگونه است کسی که با گوش و چشم و زبان و دست و پا و فرج و شکمش عصیان کرده است، اگر که خدا او را نبخشد و آن روز بر او رحم نکند، چرا که او حکم می راند و به جانب دیگری رهسپارش می کند، به آتشی که عمقش بعید و حرارتش شدید و نوشیدنی اش صدید [= آب چرکی که از زخم می آید] و عذابش جدید [نو به نو] و گرزهایش از حدید [= آهن] است، نه عذابش لحظه ای واگذاشته می شود و نه ساکنانش می میرند، سرایی که رحمتی در آن نیست و به دعای اهالی اش اعتنایی نمی شود.

الأمالی (للمفید)، ص ۲۶۵-۲۶۶؛ الأمالی (للطوسی)، ص ۲۸-۲۹

قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ حَبِيشٍ الْكَاتِبُ قَالَ أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الرَّعْفَرَانِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَثْمَانَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ فَضِيلِ بْنِ الْجَعْدِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ لَمَّا وَلِيَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ مَصْرَ وَأَعْمَالَهَا كَتَبَ لَهُ كِتَابًا وَآمَرَهُ أَنْ يَقْرَأَهُ عَلَى أَهْلِ مِصْرَ وَلِيَعْمَلَ بِمَا وَصَّاهُ بِهِ فِيهِ فَكَانَ الْكِتَابُ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - مِنْ عَبْدِ اللَّهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ إِلَى أَهْلِ مِصْرَ وَمُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ ...

يَا عِبَادَ اللَّهِ، إِنَّ بَعْدَ الْبَعْثِ مَا هُوَ أَشَدُّ مِنَ الْقَبْرِ، يَوْمٌ يَشِيبُ فِيهِ الصَّغِيرُ، وَيَسْكُرُ مِنْهُ الْكَبِيرُ، وَيَسْقُطُ فِيهِ الْجَنِينُ، وَتَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ، يَوْمٌ «عَبُوسٌ قَمَطَرِيرٌ»، وَيَوْمٌ «كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا». إِنَّ فِزَعَ ذَلِكَ الْيَوْمِ لَيَرْهَبُ الْمَلَائِكَةُ الَّذِينَ لَا ذَنْبَ لَهُمْ، وَتُرْعَدُ مِنْهُ السَّيْعُ الشَّدَادُ، وَالْجِبَالُ الْأَوْتَادُ، وَالْأَرْضُ الْمِهَادُ، وَتَنْشَقُّ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ، وَتَتَغَيَّرُ فَكَأَنَّهَا «وَرْدَةٌ كَالدَّهَانِ»، وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا «بَعْدَ مَا كَانَتْ صُمًّا صَلَابًا»، وَ«يُنْفَخُ فِي الصُّورِ» فَيَفْزَعُ «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ»، فَكَيْفَ مَنْ عَصَى بِالسَّمْعِ وَالْبَصَرِ وَاللِّسَانِ وَالْيَدِ وَالرَّجْلِ وَالْفَرْجِ وَالْبَطْنِ - إِنَّ لَمْ يَغْفِرِ اللَّهُ لَهُ وَيَرْحَمَهُ مِنْ ذَلِكَ الْيَوْمِ - لَأَنَّهُ يَقْضَى وَيَصِيرُ إِلَى غَيْرِهِ، إِلَى نَارٍ قَعْرُهَا بَعِيدٌ، وَحَرُّهَا شَدِيدٌ، وَشَرَابُهَا صَدِيدٌ، وَعَذَابُهَا جَدِيدٌ، وَمَقَامُهَا حَدِيدٌ، لَا يَفْتَرُّ عَذَابُهَا وَلَا يَمُوتُ سَاكِنُهَا، دَارٌ لَيْسَ فِيهَا رَحْمَةٌ، وَلَا يُسْمَعُ لِأَهْلِهَا دَعْوَةٌ.^۱

تدبر

(۱) «يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا»

«يَوْم» ظرف [زمان] است برای آن عذاب هایی که در آیات قبل اشاره شد (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۷)؛

۱. این حدیث قبلا در جلسه ۱۸۹ نیز گذشت <http://yekaye.ir/al-haji-022-001>.

همچنین این دو حدیث هم به این آیه می توان متربط دانست:

... عِبَادَ اللَّهِ احْذَرُوا يَوْمًا تُفْحَصُ فِيهِ الْأَعْمَالُ وَكَثُرُ فِيهِ الزَّلْزَالُ وَتَشِيبُ فِيهِ الْأَطْفَالُ (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۷)

قیل إن رجلا من ثقیف سأل النبی ص کیف تكون الجبال یوم القیامة مع عظمها فقال إن الله یسوقها بأن یجعلها کالرمال ثم یرسل علیها الریاح فتفرقه.

(مجمع البیان، ج ۷، ص ۴۸)

یعنی تکذیب‌کنندگان و کسانی را که سخن تو [= پیامبر ص] را دروغ می‌شمردند به من واگذار کن که نزد ما چنان عذاب‌هایی هست در روزی که این زمین و کوهها به لرزه درآیند و کوهها [به سان] پشته‌ای از ریگ روان و پاشیده شده، باشند.

۲) «يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيًّا مَهِيًّا»

زمین که مظهر آرامش و «مهد» (گهواره) زندگی انسان است، در روز قیامت کاملاً به اضطراب و ناآرامی می‌افتد؛ و کوه‌ها که مظهر استواری و ثبات هستند، و هیچگاه در کوه زمین‌لرزه رخ نمی‌دهد کاملاً به اضطراب و لرزش‌های شدید افتاده، و همچون توده‌های ریگ‌های روان کویر درمی‌آیند که هیچ گونه استحکام و ثباتی ندارد.

در واقع، در قیامت نظامات دنیوی‌ای که با آن انس گرفته‌ایم کاملاً به هم می‌ریزد؛

و اگر در عالم قبر وضعیت فقط برای ما عوض می‌شود، در قیامت عالم زیر و رو می‌شود؛

و چنین است که وقوع قیامت، حتی از ورود در عالم قبر هم بسیار سنگین‌تر و شدیدتر است (حدیث ۱)

۳) «الْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ ... عَذَاباً أَلِيماً ... يَوْمَ ... كَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيًّا مَهِيًّا»

تبدیل رفاه دنیا به عذابی دردناک برای قدرتی که کوه‌های استوار را به شن‌های روان تبدیل می‌کند، کاری آسان است.

(تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۱)

۴) «يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيًّا مَهِيًّا»

تبدیل کوه‌ها به شن روان نشان‌دهنده شدت و عظمت لرزش (رجفه) ای است که در زمین رخ داده است. (تفسیر نور،

ج ۱۰، ص ۲۷۱)

برگی از تاریخ

بزرگترین زلزله تاریخ معاصر ایران زلزله‌ای بشدت ۷/۶ بوده است و بزرگترین زلزله ثبت شده در تاریخ جهان زلزله‌ای

بشدت ۹/۵ ریشتر در شیلی بوده است.

تاملی با خویش

اگر به ما خبر دهند زلزله‌ای بشدت ۹ ریشتر تا چندی دیگر منطقه‌ای را که در آن سکونت دارید خواهد لرزاند، چه

خواهیم کرد؟

طبیعی است که انواع کارهای لازم که ما را آماده مواجهه با این پدیده کند در پیش خواهیم گرفت، از جستجو برای

امن‌ترین موقعیت جغرافیایی، تا برداشتن اموال گرانبها، و تهیه زاد و توشه مناسب برای پس از زلزله، و ...

در عظیم‌ترین زلزله‌های ثبت شده در تاریخ، حداکثر این بوده که پاره‌ای از زمین شکاف بردارد اما در هیچ زلزله‌ای گزارش

نشده است که کوهی شکاف بردارد، چه رسد به اینکه کوه‌ها چنان بلرزند که صخره‌های عظیم آنها همچون شن روان گردند!

اما زلزله قیامت، چنین خواهد کرد. آیا خود را برای آن آماده می‌کنیم؟

اصلاً آیا باور کرده‌ایم که چنین زلزله‌ای در پیش است؟

۵) «يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيباً مَّهِيلًا»

با اینکه آن لرزش و اضطراب عظیم زمین و کوهها را با لفظ مضارع (ترجف) آورد، اما اینکه کوهها به سان پشته‌ای از ریگ روان و پاشیده شده، می‌باشند؛ را با فعل ماضی تعبیر کرد، آن هم نه با فعل «صارت» (شدند) بلکه فرمود «كانت» (بودند). یعنی کوهها [به سان] پشته‌ای از ریگ روان و پاشیده شده، بودند.

چرا؟

الف. «كانت: بود» در اینجا به معنای «صارت: شد» است (بحرالعلوم (سمرقندی، قرن ۴) ج ۳، ص ۵۱۱).^۱

ب. این آیه فقط از یک تغییر ظاهری نمی‌خواهد خبر دهد؛ بلکه شاید از حقیقت باطنی امور هم می‌خواهد خبر دهد. ما در این جهان استواری و ثبات را به کوه نسبت می‌دهیم؛ در حالی که در یک نگاه عمیق، هر حقیقتی در درجه اول به خدا منسوب است و هر موجودی اگر مستقلاً لحاظ شود، هیچ چیزی از خود ندارد: کوهها اگر ثابت و استوارند، چون خدا آنها را چنین قرار داده است؛ وگرنه، خود این کوهها جز توده‌ای ریگ روان و پاشیده شده، نبودند؛ چنانکه در آیه دیگری می‌فرماید حتی همین هم نیستند و کوهها سرابی بیش نبودند! «وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا: کوهها به حرکت درآمدند، پس سرابی بودند» (نبا/۲۰)

ج. ...

۴۶۱) سوره مزمل (۷۳) آیه ۱۵ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ۱۳۹۶/۴/۸

ترجمه

در حقیقت ما به سوی شما پیامبری که شاهد بر [اعمال] شماست فرستادیم، همان گونه که به سوی فرعون پیامبری فرستادیم.

نکات ترجمه

«شاهدًا»

«شاهد» اسم فاعل از ماده «شهد» است که این ماده در اصل به معنای «حضور است که همراه با مشاهده (حسی یا قلبی)

باشد» و در جلسه ۳۰۴ در باره آن صحبت شد. <http://yekave.ir/al-maaarij-70-33>

عبارت «شاهدًا علیکم» حال برای «رسولاً» می‌باشد، یعنی آن رسول را در حالی فرستادیم که او را شاهد بر [اعمال] شما قرار دادیم.

^۱. ظاهر برخی روایات هم همین است. در حدیث ۱ فرمود: «بعد از آنکه سخت و نفوذناپذیر بودند»

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

فرعون هفت شهر [تو در تو] بنا کرد و آن را در خود در مقابل موسی [که شنیده بود قرار است بیاید و حکومت او را نابود کند] قرار داد. پس هنگامی که خداوند به حضرت موسی ع دستور داد که سراغ فرعون برود، موسی رفت و وارد شهر شد و چون وارد شد [وی شیرهایی را مامور حفاظت و حمله به بیگانگان کرده بود] شیرها در مقابل او نشستند و دم تکان دادند؛ و وارد هیچ شهری نشد مگر اینکه دروازه‌اش بر او باز شد تا به در [کاخی] رسید که فرعون در آن بود. پس پشت در نشست [اجازه ورود خواست] در حالی که لباسی پشمین به تن داشت و عصایش در دستش بود.

چون اذن داده شد حضرت موسی ع گفت «من فرستاده رب العالمین هستم» (زخرف/۴۶) به سوی تو؛ فرعون اعتنایی به او نکرد. پس او با عصایش ضربه‌ای به در زد و هیچ دری بین او فرعون باقی نماند مگر اینکه باز شد. [احتمال دارد این چند جمله در نقل حدیث جابجا شده و مربوط به چند سطر قبل بوده باشد]

موسی بر او وارد شد و گفت: «من فرستاده رب العالمین هستم».

گفت: نشانه‌ای بیاور!

او عصایش را انداخت که دو طرف داشت، یک طرفش در زمین قرار گرفت و طرف دیگرش در بالای قبه فرعون. فرعون به او نگاهی انداخت و دید که آتش از او بیرون می‌زند، [مار] به سمت او خیز برداشت.

فرعون فریاد زد: موسی! بگیرش!

و هیچیک از اطرافیان فرعون نبود مگر اینکه فرار کرد. چون موسی عصا را گرفت و فرعون به حال عادی برگشت تصمیم گرفت موسی را تصدیق کند؛ اما هامان [وزیر فرعون] بلند شد و گفت: تو خدایی هستی که تو را می‌پرستند؛ می‌خواهی تابع یک بنده شوی؟ و بزرگان جمع شدند و گفتند: این ساحری تواناست؛ پس ساحران را برای میقات آن روز معین جمع کردند

....

قصص الأنبياء عليهم السلام (للراوندي)، ص ۱۵۵

عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حَمَّادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ فِرْعَوْنَ بَنَى سَبْعَ مَدَائِنَ فَتَحَصَّنَ فِيهَا مِنْ مُوسَى فَلَمَّا أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ فِرْعَوْنَ جَاءَهُ وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ فَلَمَّا رَأَتْهُ الْأَسُودُ بِصَبْصَبَتٍ [بَصْبَصَتْ] بِأَذْنَابِهَا وَ لَمْ يَأْتِ مَدِينَةً إِلَّا انْفَتَحَ لَهُ بَابُهَا حَتَّى انْتَهَى إِلَى الثَّانِي هُوَ فِيهَا فَقَعَدَ عَلَى الْبَابِ وَ عَلَيْهِ مِدرَعَةٌ مِنْ صُوفٍ وَ مَعَهُ عَصَاهُ فَلَمَّا خَرَجَ الْأَذْنُ قَالَ لَهُ مُوسَى ص إِنَّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ إِلَيْكَ فَلَمْ يَلْتَفِتْ فَضَرَبَ بِعَصَاهُ الْبَابَ فَلَمْ يَبْقَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ فِرْعَوْنَ بَابٌ إِلَّا انْفَتَحَ فَدَخَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ أَنَا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَقَالَ ائْتِنِي بِآيَةٍ فَأَلْقَى عَصَاهُ وَ كَانَ لَهُ شُعْبَتَانِ فَوَقَعَتْ إِحْدَى الشُّعْبَتَيْنِ فِي الْأَرْضِ وَ الشُّعْبَةُ الْأُخْرَى فِي أَعْلَى الْقُبَّةِ فَنَظَرَ فِرْعَوْنَ إِلَى جَوْفِهَا وَ هِيَ تَلْهَبُ نَارًا. وَ أَهْوَتْ إِلَيْهِ فَأَخَذَتْ فِرْعَوْنَ وَ صَاحَ يَا مُوسَى خُذْهَا وَ لَمْ يَبْقَ أَحَدٌ مِنْ جُلَسَاءِ فِرْعَوْنَ إِلَّا هَرَبَ فَلَمَّا أَخَذَ مُوسَى الْعَصَا وَ رَجَعَتْ إِلَى فِرْعَوْنَ نَفْسُهُ هَمَّ بِتَصْدِيقِهِ

فَقَامَ إِلَيْهِ هَامَانُ وَقَالَ بَيْنَا أَنْتَ إِلَهٌ تُعْبَدُ إِذْ أَنْتَ تَابِعٌ لِعَبْدٍ وَاجْتَمَعَ الْمَلَأُ وَقَالُوا هَذَا سَاحِرٌ عَلِيمٌ فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ...^۱

(۲) از پیامبر اکرم ص روایت شده است:

همانا خداوند تبارک و تعالی مرا برگزید و انتخاب کرد و فرستاده خود قرار داد و بر من برترین کتاب [آسمانی] را نازل فرمود. گفتم: خداوند و مولای من! تو موسی را به سوی فرعون فرستادی و از تو درخواست کرد که برادرش هارون را وزیر او قرار دهی که کمک کارش باشد و سخنش را تصدیق کند؛ و من هم از تو می‌خواهم - ای سرور و خدای من - که از خانواده‌ام وزیری برایم قرار دهی که کمک کارم باشد؛ پس خداوند حضرت علی ع را وزیر و برادرم قرار داد و شجاعت در دلش نهاد و هیبت در دل دشمنش را بر او پوشاند و او اولین کسی است که به من ایمان آورد و مرا تصدیق کرد و اولین کسی است که همراه من به وحدت خداوند را اذعان نمود؛ و من آن را از پروردگارم - عز و جل - خواستم و به من عطا فرمود ...^۲

۱. حکایت ورود حضرت موسی ع در روایات دیگری هم با مضمونی نزدیک به مضمون فوق آمده است مثلاً:

رَوَى عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ قَالَ: لَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى أَمْرَاتِهِ قَالَتْ مِنْ أَيْنَ جِئْتَ قَالَ مِنْ عِنْدِ رَبِّ تِلْكَ النَّارِ قَالَ فَعَدَا إِلَى فِرْعَوْنَ فَوَاللَّهِ لَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ طَوِيلَ الْبَاعِ ذُو [ذَا] شَعْرِ آدَمَ عَلَيْهِ جُبَّةٌ مِنْ صُوفٍ عَصَاهُ فِي كَفِّهِ مَرْبُوطٌ حِقْوُهُ بِشَرِيطٍ نَعْلُهُ مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ شَرَاكُهَا مِنْ لَيْفٍ فَقِيلَ لِفِرْعَوْنَ إِنَّ عَلَى الْبَابِ فَتًى يَزْعُمُ أَنَّهُ رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِصَاحِبِ الْأَسَدِ خَلِّ سُلَّاسِلَهَا وَكَانَ إِذَا غَضِبَ عَلَى أَحَدٍ خَلَّاهَا فَقَطَعْتَهُ فَخَلَّاهَا وَ قَرَعَ مُوسَى الْبَابَ الْأَوَّلَ وَكَانَتْ تِسْعَةُ أَبْوَابٍ فَلَمَّا قَرَعَ الْبَابَ الْأَوَّلَ انْفَتَحَ لَهُ الْأَبْوَابُ التَّسْعَةُ فَلَمَّا دَخَلَ جَعَلَ يُبَصِّصُ تَحْتَ رِجْلَيْهِ كَأَنَّهُمْ جَرَاءُ فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِحُلَسَائِهِ رَأَيْتُمْ مِثْلَ هَذَا قَطُّ فَلَمَّا أَقْبَلَ إِلَيْهِ قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيداً إِلَى قَوْلِهِ وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِرَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ قُمْ فَخُذْ بِيَدِهِ وَقَالَ لِلْآخِرِ اضْرِبْ عُنُقَهُ فَضْرَبَ جَبْرِئِيلُ بِالسَّيْفِ حَتَّى قَتَلَ سِتَّةً مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ خَلُّوا عَنْهُ قَالَ فَأَخْرَجَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ قَدْ حَالَ شَعَاعُهَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ وَجْهِهِ وَالْقَى الْعَصَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ فَالْتَقَمَتْ الْإِيوَانَ بِلَحْيَيْهَا فَدَعَاهُ أَنْ يَأْتِيَ مُوسَى أَقْلُنِي إِلَى غَدٍ ثُمَّ كَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ. (مجمع البيان، ج ۷، ص ۳۹۵)

عَنْ عَاصِمِ الْمِصْرِيِّ رَفَعَهُ قَالَ: إِنَّ فِرْعَوْنَ بَنَى سَبْعَ مَدَائِنَ يَتَحَصَّنُ فِيهَا مِنْ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَجَعَلَ فِيهَا بَيْنَهَا أَجَاماً وَغِيَاضاً وَجَعَلَ فِيهَا الْأُسْدَ لِيَتَحَصَّنَ بِهَا مِنْ مُوسَى قَالَ فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُوسَى إِلَى فِرْعَوْنَ فَدَخَلَ الْمَدِينَةَ وَرَأَى الْأُسْدَ تَبَصَّبَتْ وَوَلَّتْ مُدْبِرَةً قَالَ ثُمَّ لَمْ يَأْتِ مَدِينَةَ إِلَّا انْفَتَحَ لَهُ بَابُهَا حَتَّى أَتَاهُ إِلَى قَصْرِ فِرْعَوْنَ الَّذِي هُوَ فِيهِ قَالَ فَقَعَدَ عَلَى بَابِهِ وَ عَلَيْهِ مَدْرَعَةٌ مِنْ صُوفٍ وَمَعَهُ عَصَاهُ فَلَمَّا خَرَجَ الْأَذْنُ قَالَ لَهُ مُوسَى اسْتَأْذِنْ لِي عَلَى فِرْعَوْنَ فَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ قَالَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ قَالَ فَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ قَالَ فَكَمَثَ بِذَلِكَ مَا شَاءَ اللَّهُ يَسْأَلُهُ أَنْ يَسْتَأْذِنَ لَهُ قَالَ فَلَمَّا أَكْثَرَ عَلَيْهِ قَالَ لَهُ أَمَا وَجَدَ رَبُّ الْعَالَمِينَ مَنْ يُرْسِلُهُ غَيْرَكَ قَالَ فَغَضِبَ مُوسَى فَضْرَبَ الْبَابَ بِعَصَاهُ فَلَمْ يَبْقَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ فِرْعَوْنَ بَابٌ إِلَّا انْفَتَحَ حَتَّى نَظَرَ إِلَيْهِ فِرْعَوْنُ وَهُوَ فِي مَجْلِسِهِ فَقَالَ ادْخُلْهُ قَالَ فَدَخَلَ عَلَيْهِ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ لَهُ مِنْ بَقْعَةٍ كَبِيرَةٍ الَارْتِفَاعِ ثَمَانُونَ ذِرَاعاً قَالَ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ إِلَيْكَ قَالَ فَقَالَ فَاتَ بِأَيِّهِ إِنْ كُنْتُ مِنَ الصَّادِقِينَ قَالَ فَالْقَى عَصَاهُ وَكَانَ لَهَا شُعْبَتَانِ قَالَ فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ قَدْ وَقَعَ إِحْدَى الشُّعْبَتَيْنِ فِي الْأَرْضِ وَالشُّعْبَةُ الْآخَرَى فِي أَعْلَى الْقُبَّةِ قَالَ فَتَنَظَرُ فِرْعَوْنُ إِلَى جَوْفِهَا وَهُوَ يَلْتَهَبُ نِيرَاناً قَالَ وَاهْوَتْ إِلَيْهِ فَأَحْدَثَتْ وَصَاحَ يَا مُوسَى خُذْهَا. (تفسير العياشي، ج ۲، ص ۲۳-۲۴)

۲. این روایات هم در مقایسه داستان حضرت موسی ع با امت ما وارد شده و قابل توجه است:

قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ [قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ خُنَيْسٍ عَنِ الصَّبَّاحِ بْنِ يَحْيَى عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِيرَةَ عَنْ أَبِي صَاحِقٍ عَنْ حَنْشٍ] عَنْ عَلِيٍّ [بْنِ أَبِي طَالِبٍ] ع قَالَ: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَسْأَلَ عَنْ أَمْرِنَا وَ [عَنْ] أَمْرِ الْقَوْمِ فَإِنَّا وَ أَشْيَاعُنَا يَوْمَ خَلَقَ [اللَّهُ] السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ عَلَى سُنَّةِ مُوسَى وَ أَشْيَاعِهِ وَ إِنَّا عَدُونَا [وَأَشْيَاعُهُ] يَوْمَ خَلَقَ [اللَّهُ] السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ عَلَى سُنَّةِ فِرْعَوْنَ وَ أَشْيَاعِهِ فَلْيَقْرَأْ هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ مِنْ أَوَّلِ السُّورَةِ [الْقَصَصِ] إِلَى قَوْلِهِ يَحْذَرُونَ وَ إِنِّي أَقْسَمُ بِاللَّهِ [فَأَقْسَمِ] الَّذِي فَلقَ الْحَبَّةَ وَ بَرَأَ النَّسَمَةَ الَّذِي [وَأَنْزَلَ] الْكِتَابَ عَلَى مُحَمَّدٍ ص [عَلَى مُوسَى] صِدْقاً وَ عَدِلاً لِيُعْطِينَ عَلَيْكُمْ هَؤُلَاءِ عَطْفَ الضُّرُوسِ عَلَى وَلَدِهَا. (تفسير فوات الكوفي، ص ۳۱۴)

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ الْمَكِّيِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ص
 إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اصْطَفَانِي وَاخْتَارَنِي وَجَعَلَنِي رَسُولًا وَانْزَلَ عَلَيَّ سَيِّدَ الْكُتُبِ فَقُلْتُ إِلَهِي وَسَيِّدِي إِنَّكَ أَرْسَلْتَ
 مُوسَى إِلَى فِرْعَوْنَ فَسَأَلَكَ أَنْ تَجْعَلَ مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا تَشُدُّ بِهِ عِزَّهُ وَتُصَدِّقَ بِهِ قَوْلَهُ وَإِنِّي أَسْأَلُكَ يَا سَيِّدِي وَإِلَهِي أَنْ
 تَجْعَلَ لِي مِنْ أَهْلِي وَزِيرًا تَشُدُّ بِهِ عِزِّي فَجَعَلَ اللَّهُ لِي عَلِيًّا وَزِيرًا وَأَخًا وَجَعَلَ الشَّجَاعَةَ فِي قَلْبِهِ وَالْبَسَهُ الْهَيْبَةَ عَلَى عَدُوِّهِ وَ
 هُوَ أَوَّلُ مَنْ آمَنَ بِي وَصَدَّقَنِي وَأَوَّلُ مَنْ وَحَدَّ اللَّهُ مَعِيَ وَإِنِّي سَأَلْتُ ذَلِكَ رَبِّي عِزًّا وَجَلًّا فَأَعْطَانِيهِ ...^۱

(۳) از امام صادق ع درباره آیه «و فرعون ذی الاتواد [= صاحب میخ‌ها]» سوال شد که چرا «صاحب میخ‌ها» نامیده شد.
 فرمودند: چون هنگامی که می‌خواست شخصی را شکنجه دهد او را به صورت روی زمین می‌خواباند و دست و پایش را
 می‌کشید و با چهار میخ به زمین می‌کوبید؛ و گاهی او را روی چوب پهنی می‌خواباند و دست و پایش را با چهار میخ به آن
 می‌کوبید؛ سپس او را به حال خود رها کرد تا بمیرد؛ و به همین جهت خداوند او را «فرعون صاحب میخ‌ها» نامید.

علل الشرائع، ج ۱، ص ۷۰

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامٍ الْمُؤَدَّبُ الرَّازِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ
 بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانَ الْأَحْمَرِ قَالَ:
 سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَفِرْعَوْنُ ذِي الْأُتُودِ لَأَيِّ شَيْءٍ سُمِّيَ ذَا الْأُتُودِ؟
 قَالَ لِأَنَّهُ كَانَ إِذَا عَذَّبَ رَجُلًا بَسَطَهُ عَلَى الْأَرْضِ عَلَى وَجْهِهِ وَ مَدَّ يَدَيْهِ وَ رِجْلَيْهِ فَأَوْتَدَهَا بِأَرْبَعَةِ أُتُودٍ فِي الْأَرْضِ وَ رَبَّمَا
 بَسَطَهُ عَلَى خَشَبٍ مُنْبَسِطٍ فَوْتَدَ رِجْلَيْهِ وَ يَدَيْهِ بِأَرْبَعَةِ أُتُودٍ ثُمَّ تَرَكَهُ عَلَى حَالِهِ حَتَّى يَمُوتَ فَسَمَّاهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِرْعَوْنَ ذَا الْأُتُودِ
 لِذَلِكَ.

تدبر

(۱) «إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا»

بیان شباهت ارسال پیامبر با فرستادن حضرت موسی به سوی فرعون، در اینجا چه وجهی دارد؟

فُرَاتٌ قَالَ حَدَّثَنِي [حَدَّثَنَا] أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ طَلْحَةَ الْخُرَّاسَانِيُّ مُعْنَعًا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ الشَّمْسِ وَ ضُحَاهَا
 يَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ ص وَ الْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا يَعْنِي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ع وَ النَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا يَعْنِي الْأَئِمَّةَ أَهْلَ الْبَيْتِ يَمْلِكُونَ الْأَرْضَ فِي آخِرِ الزَّمَانِ
 فَيَمْلُئُونَهَا عَدْلًا وَ قِسْطًا الْمَعِينُ لَهُمْ كَمُعِينِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ وَ الْمَعِينُ عَلَيْهِمْ كَمُعِينِ فِرْعَوْنَ عَلَى مُوسَى. (تفسير فرات الكوفي، ص ۵۶۳)
 ۱. فَهُوَ سَيِّدُ الْأَوْصِيَاءِ الْأَوْحِقُّ بِهِ سَعَادَةٌ وَ الْمَوْتُ فِي طَاعَتِهِ شَهَادَةٌ وَ اسْمُهُ فِي التَّوْرَةِ مَقْرُونٌ إِلَى اسْمِي وَ زَوْجَتُهُ الصَّدِيقَةُ الْكُبْرَى ابْنَتِي وَ ابْنَاهُ سَيِّدُ
 شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ ابْنَايَ وَ هُوَ وَ هُمَا وَ الْأَئِمَّةُ بَعْدَهُمْ حُجَجُ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ بَعْدَ النَّبِيِّينَ وَ هُمْ أَبْوَابُ الْعِلْمِ فِي أُمَّتِي مَنْ تَبِعَهُمْ نَجَا مِنَ النَّارِ وَ مَنْ اقْتَدَى بِهِمْ هُدِيَ
 إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ لَمْ يَهَبِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مَحَبَّتَهُمْ لِعَبْدٍ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ.

الف. فرستادن پیامبر ص به سوی آنان را به فرستادن حضرت موسی ع به فرعون تشبیه می‌کند تا آن تکذیب‌کنندگان که حکایت سرکشی فرعون و عذابی که نهایتاً دامن‌گیر او شده بود را قبلاً شنیده بودند عبرت بگیرند و به خود آیند. (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۸)

ب. بعد از اینکه در آیات قبل از پیامبر ص خواست که در مقابل آزارها و زخم‌زبان‌ها صبر کند، و تکذیب‌کنندگان را به عذاب الهی تهدید کرد؛ حکایت موسی و فرعون را برشمرد که معلوم شود این گونه مخالفت‌ها با پیامبر ص یک امر جدیدی نیست و این دلگرمی‌ای است برای پیامبر ص و مومنان.

ج. داستان بنی‌اسرائیل و حضرت موسی ع داستان اولین جامعه دینی است که در جهان تشکیل شد! (پیامبران قبلی، مردم را دعوت می‌کردند اما جز اندکی ایمان نمی‌آوردند و عذاب نازل می‌شد) و پیامبر ص هم فرمود هر کاری که آنها کردند شما مو به مو تکرار خواهید کرد. (تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۱۳)^۱ با توجه به اینکه این سوره را جزء اولین سوره‌های نازل شده است، شاید می‌خواهد تذکر دهد بر این شباهت شدیدی که بین حضرت موسی ع و پیامبر اسلام ص وجود دارد، تا حدی که حتی به ازای هارون هم حضرت علی ع را قرار داده‌اند (حدیث ۲).

د. ...

۲) «إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ»

پیامبر ص فقط فرستاده‌ای نیست که پیامی را برساند و برود؛ بلکه شاهد بر اعمال ما هم هست؛ شاهی که روز قیامت بر اعمال ما شهادت خواهد داد (جَنَّا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ؛ نحل/۸۹).
یعنی،

اگر رسولی هست، اگر پیامی می‌دهند و انجام اعمال خاصی را انتظار دارند، حتماً شاهی هم بر این که آیا آن انتظارات برآورده شد یا نه، می‌گمارند.

نکته تخصصی دین‌شناسی

مهمترین مطلبی که از مخاطب پیامبر ص انتظار می‌رود «ایمان آوردن» و «انجام عمل صالح» مطابق دستور خداوند است. می‌دانیم نه تنها ایمان آوردن، امری قلبی (نه صرفاً زبانی) است، بلکه عمل صالح هم زمانی واقعاً صالح است که با نیت درستی انجام شود؛ پس «شاهد» بودن زمانی معنا دارد که پیامبر ص از دل مخاطب خود هم آگاه باشد، بویژه اگر توجه شود که این شهادت قرار است در روز قیامت ادا شود، که مرحله ظهور باطن‌هاست.

این سوره جزء اولین سوره‌های مکی است. پس قرآن کریم از همان ابتدا نشان می‌دهد که جایگاه پیامبر ص صرفاً در حد یک نامه‌بر نیست که خودش در متن این پیام نقشی ایفا نکند، بلکه او از یک جایگاه معنوی عمیق، واسطه این پیام قرار گرفته

۱. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَتَرْكَبَنَّ سُنَّةَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ - حَذَوِ النَّعْلَ بِالنَّعْلِ وَالْقُدَّةَ بِالْقُدَّةِ - وَ لَا تُخْطِئُونَ طَرِيقَتَهُمْ شَيْراً بِشَيْرٍ - وَ ذِرَاعٌ بِذِرَاعٍ وَ بَاعٌ بِبَاعٍ - حَتَّىٰ أَنْ لَوْ كَانَ مِنْ قَبْلَكُمْ دَخَلَ جُحْرٌ ضَبٌّ لَدَخَلْتُمُوهُ - قَالُوا الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى تَعْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: فَمَنْ أَعْنَى لِيَنْقُضَ عُرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةً عُرْوَةً - فَيَكُونُ أَوَّلُ مَا تَنْقُضُونَ مِنْ دِينِكُمْ - الْإِمَامَةُ [الْأَمَانَةُ] وَ آخِرُهُ الصَّلَاةُ.

است، جایگاهی که قرار نیست این پیام را صرفاً به گوش مخاطب برساند. بلکه او ناظر بر تحول وجودی مخاطبان خود نیز هست و بر این تحول شهادت خواهد داد.

این مقام، مقامی ویژه است که اساساً فرستادن دین، با این مقام توأم است؛ و این مقام با رحلت پیامبر ص تمام شدنی نیست، چنانکه در آیات دیگر، از اینکه عده‌ای از مومنان هم هستند که همچون پیامبر شاهد بر اعمال ما هستند، سخن گفته شده است (قُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ: بگو عمل انجام دهید که خدا عمل شما را می‌بیند و رسول او و آن مومنان؛ توبه/۱۰۵)

تنها مدعیان این مقام، ائمه اطهار ع می‌باشند؛ و این از شواهدی است که نشان می‌دهد رساندن حقیقت دین بدون وجود امام امکان ندارد.

۳) «إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا»
اگر چه مخاطب اولیه این آیات، کفار قریش بوده‌اند، اما هیچگاه شأن نزول، محدود کننده معنای آیه نیست و این آیات امروز هم برقرار است.

وقتی مطلب با تعبیر «گم: شما» ارائه می‌شود اقتضای اینکه خودمان را مخاطب بدانیم جدی‌تر است.
حالا یکبار دیگر مضمون آیه را مرور کنیم:
همان طور که به سوی فرعون رسولی فرستادیم، به سوی شما هم رسولی می‌فرستیم که شاهد بر شما باشد.
آیا این نشان نمی‌دهد که در وجود ما هم فرعونی هست؟^۱ و اینکه باید این فرعون وجود خود را در مقابل رب العالمین خاضع کنیم؛ که اگر او خاضع نشود، همان می‌کند که فرعون کرد و به همان عاقبتی می‌رسیم که فرعون رسید؟
اگر این برداشت درست باشد، آیا نمی‌توان این هشدار را ادامه داد و یکبار دیگر کل داستان حضرت موسی و فرعون را بر خود تطبیق داد؟ مثلاً اینکه این فرعون، وزیری به نام هامان و اطرافیانی داشت که حتی آنجا که می‌خواست متنبه شود، وی را تحریک کردند که تسلیم نشود (حدیث ۱) و ...

۴) «إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ»
انجام رسالت همراه با نظارت است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۳)

۵) «أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ»
در مبارزه با منکرات سراغ سرچشمه بروید (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۳)

۶) «أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا... كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ...»

۱. طُوبَىٰ لِمَنْ عَصَىٰ فِرْعَوْنَ هَوَاهُ وَ أَطَاعَ مُوسَىٰ تَقْوَاهُ (عیون الحکم و المواعظ (اللیثی)، ص ۳۱۴)

منطق فرستادن پیامبران الهی در همه زمانها یکی است. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۳)

۱۳۹۶/۴/۹

۴۶۲) سوره مزمل (۷۳) آیه ۱۶ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا

ترجمه

ولی فرعون آن پیامبر را نافرمانی کرد، پس او را با گرفتنی سخت [و سنگین] گرفتار کردیم.

نکات ترجمه

«وَبِيلًا»

ماده «وبل» در اصل دلالت دارد بر «شدت» و «انباشتگی» (تجمع) (معجم المقاییس اللغة، ج ۶، ص ۸۳) و یا «شدت» همراه با ثقل و سنگینی (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۶).

«وَبَلٌّ» و «وَابِلٌ» به باران رگباری شدید (فَأَصَابَهُ وَاِبِلٌ، بقره/۲۶۴) گفته می شود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۵۱)
«وَبَالٌ» یک کار، به نتیجه شدید و سنگین و ناخوشایند مترتب بر آن اقدام گفته می شود «ذاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ» (تغابن/۵)
(التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۶).

«وَبِيلٌ» (فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا؛ مزمل/۱۶) هر مطلب شدید و سنگین و ناخوشایندی است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۶) که وبال آن جای ترس و نگرانی دارد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۵۱).

از ابن عباس نقل شده است که «أَخْذًا وَبِيلًا» گرفتن شدیدی است که هیچ پناهگاهی برای شخص نگذارد. (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۷۹)

در زبانهای عبری و سریانی نیز «وبال» به معنای سوق دادن با شدت و غلظت، و نیز باران شدید به کار رفته است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۶).

این ماده با مشتقاتش (وبال، وابل، وبل) جمعاً ۸ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

۱) در ادامه حدیث ۱ جلسه قبل (که از امام صادق ع روایت شده بود) آمده است:

پس هنگامی که ساحران ریسمانها و عصاهایشان را انداختند، حضرت موسی ع عصایش را انداخت و همه آنها را بلعید؛ و آن ساحران هفتاد و دو پیرمرد بودند که همگی به سجده افتادند و به فرعون گفتند: این سحر نیست؛ که اگر سحر بود ریسمانها و عصاهای ما برایمان باقی می ماند.

بعد [از وقایع دیگری که بین حضرت موسی و فرعون گذشت، نهایتاً] حضرت موسی ع با بنی اسرائیل از شهر خارج شدند و وی دریا را شکافت و خداوند حضرت موسی ع و کسانی که با او بودند را نجات داد و فرعون و همراهانش را غرق کرد.

[حکایت ورود فرعونیان به دریا چنین بود که] چون موسی به دریا رسید، فرعون و لشکرش هم او را دنبال می‌کردند، فرعون ترسید که وارد دریا شود؛ پس جبرئیل [سوار] بر مادیانی متمثل شد و فرعون بر اسب نری سوار بود؛ و قوم فرعون که آن مادیان را دیدند^۱ دنبالش راه افتادند و وارد دریا شدند و غرق گشتند؛

و خداوند به دریا دستور داد که جنازه فرعون را بیرون اندازد تا گمان نشود که وی زنده است و غایب شده است.

قصص الأنبياء (للراوندي)، ص ۱۵۵

عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حَمَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: ... فَلَمَّا أَتَوْا حِبَالَهُمْ وَعَصِيَهُمُ اتَّقَى مُوسَى عَصَاهُ فَالْتَقَمَتْهَا كُلُّهَا وَكَانَ فِي السَّحَرَةِ اثْنَانِ وَ سَبْعُونَ شَيْخًا خَرُّوا سُجَّدًا ثُمَّ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ مَا هَذَا سِحْرٌ لَوْ كَانَ سِحْرًا لَبَقِيتُ حِبَالَنَا وَعَصِينَا ثُمَّ خَرَجَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ بَنِي إِسْرَائِيلَ يُرِيدُ أَنْ يَقْطَعَ بِهِمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَى اللَّهُ مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ وَغَرَّقَ فِرْعَوْنَ وَمَنْ مَعَهُ فَلَمَّا صَارَ مُوسَى فِي الْبَحْرِ اتَّبَعَهُ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ فَتَهَيَّبَ فِرْعَوْنُ أَنْ يَدْخُلَ الْبَحْرَ فَمَثَلَ جِبْرِئِيلُ عَلَى مَادْيَانَهُ وَكَانَ فِرْعَوْنُ عَلَى فَحْلٍ فَلَمَّا رَأَى قَوْمَ فِرْعَوْنَ الْمَادْيَانَةَ اتَّبَعُوهَا فَدَخَلُوا الْبَحْرَ وَغَرِقُوا وَ أَمَرَ اللَّهُ الْبَحْرَ فَلَفَظَ فِرْعَوْنَ مَيِّتًا حَتَّى لَا يُظَنَّ أَنَّهُ غَائِبٌ وَهُوَ حَيٌّ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است:

در میان مردم شدیدترین عذاب روز قیامت از آن هفت تن است:

پسر حضرت آدم که برادرش را کشت؛

نمرودی که «با حضرت ابراهیم در مورد پروردگارش مناقشه می‌کرد» (بقره/۲۵۸)؛

دو نفر از بنی اسرائیل که قومشان را یهودی و نصرانی کردند؛

فرعونی که می‌گفت: من پروردگار برتر شمایم» (نازعات/۲۴)؛ و

دو نفر از این امت.

الخصال، ج ۲، ص ۳۴۶

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ:

^۱ . ظاهر این جمله ممکن است به ذهن القا کند که حضرت جبرئیل در قالب یک مادیان متمثل شده، اما در نقل‌های دیگر واضح است که ایشان

سوار بر یک مادیان متمثل شده‌اند؛ مثلاً:

عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا يَرْفَعُهُ قَالَ: لَمَّا صَارَ مُوسَى فِي الْبَحْرِ اتَّبَعَهُ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ قَالَ فَتَهَيَّبَ فِرْسُ فِرْعَوْنَ أَنْ يَدْخُلَ الْبَحْرَ فَتَمَثَّلَ لَهُ جِبْرِئِيلُ عَلَى رَمَكَةٍ فَلَمَّا رَأَى فِرْسُ فِرْعَوْنَ الرَّمَكَةَ اتَّبَعَهَا فَدَخَلَ الْبَحْرَ هُوَ وَأَصْحَابُهُ فَفَرَّقُوا (تفسير العياشي، ج ۲، ص ۱۲۸)

وَأَقْبَلَ عَلَى فِرْسِ حِصَانٍ - فَاَمْتَنَعَ الْحِصَانُ أَنْ يَدْخُلَ الْمَاءَ فَعَطَفَ عَلَيْهِ جِبْرِئِيلُ وَهُوَ عَلَى مَادْيَانَةٍ - فَتَقَدَّمَهُ وَدَخَلَ فَانْظَرَ الْفِرْسُ إِلَى الرَّمَكَةِ - فَطَلَبَهَا وَدَخَلَ الْبَحْرَ (تفسير القمي، ج ۲، ص ۱۲۲)

إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَبْعَةُ نَفَرٍ أَوْلَهُمْ ابْنُ آدَمَ الَّذِي قَتَلَ أَخَاهُ وَ نُمْرُودُ الَّذِي «حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ» وَ أَثْنَانِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ هَوْدًا قَوْمُهُمْ وَ نَصْرَاهُمْ وَ فِرْعَوْنُ الَّذِي قَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى وَ أَثْنَانِ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ^١.

۳) از امام باقر ع روایت شده است که رسول الله ص فرمودند که جبرئیل ع می گوید:

به خداوند عرض کردم: پروردگارا! فرعون را به حال خود رها می کنی در حالی که او ادعای «من پروردگار برتر شمایم»

سر داده است؟

فرمود: چنین مطلبی را کسی مثل تو می گوید که می ترسد چیزی از دستش در رود.

مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۶۵۶؛ الإختصاص (للمفید)، ص ۲۶۶

۱. درباره جایگاه فرعون در میان بدترین عذابها روایات زیر هم قابل توجه است:

حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَكَمُ بْنُ مِسْكِينٍ التَّقْفِيُّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَيَّابَةَ عَنْ جُعَيْدِ هَمْدَانَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع إِنَّ فِي التَّابُوتِ الْأَسْفَلِ سِتَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ سِتَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ فَأَمَّا السِتَّةُ مِنَ الْأَوَّلِينَ فَأَبْنُ آدَمَ قَاتِلُ أَخِيهِ وَ فِرْعَوْنُ الْفِرَاعِنَةُ وَ السَّامِرِيُّ وَ الدَّجَالُ كِتَابُهُ فِي الْأَوَّلِينَ وَ يَخْرُجُ فِي الْآخِرِينَ وَ هَامَانُ وَ قَارُونُ وَ السِتَّةُ مِنَ الْآخِرِينَ فَنَعْلُ وَ مُعَاوِيَةُ وَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ وَ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ وَ نَسِيَ الْمُحَدِّثُ اثْنَيْنِ. (الخصال، ج ۲، ص ۴۸۵)

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ الْهَاشِمِيُّ الْكُوفِيُّ بِالْكُوفَةِ قَالَ حَدَّثَنَا فُرَاتُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ فُرَاتٍ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ كَثِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْحَسَنِ وَ عُبَادُ بْنُ يَعْقُوبَ وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْجَنْبِ قَالَُوا حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَسْعُودِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَارِثُ بْنُ حَصِيرَةَ عَنْ الصَّخْرِ بْنِ الْحَكَمِ الْفَزَارِيِّ عَنْ حَيَّانَ بْنِ الْحَارِثِ الْأَزْدِيِّ عَنْ الرَّبِيعِ بْنِ جَمِيلٍ الضَّبِّيِّ عَنْ مَالِكِ بْنِ ضَمْرَةَ الرَّؤَاسِيِّ قَالَ: لَمَّا سِيرَ أَبُو ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ اجْتَمَعَ هُوَ وَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع وَ الْمُقَدَّادُ بْنُ الْأَسْوَدِ وَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ وَ حَذِيفَةُ بْنُ الْيَمَانِ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ فَقَالَ أَبُو ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ...

فَقَالَ أَبُو ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ أَنَا أَحَدُكُمْ بِحَدِيثٍ قَدْ سَمِعْتُمُوهُ وَ مَنْ سَمِعَهُ مِنْكُمْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَلَسْتُمْ تَشْهَدُونَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَ أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ وَ أَنَّ الْبَيْتَ حَقٌّ وَ أَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَ النَّارَ حَقٌّ قَالُوا نَشْهَدُ قَالَ وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ثُمَّ قَالَ أَلَسْتُمْ تَشْهَدُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ شَرُّ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ اثْنَا عَشَرَ سِتَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ سِتَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ثُمَّ سَمَى السِتَّةَ مِنَ الْأَوَّلِينَ ابْنَ آدَمَ الَّذِي قَتَلَ أَخَاهُ وَ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ قَارُونَ وَ السَّامِرِيَّ وَ الدَّجَالَ اسْمُهُ فِي الْأَوَّلِينَ وَ يَخْرُجُ فِي الْآخِرِينَ وَ أَمَّا السِتَّةُ مِنَ الْآخِرِينَ فَالْعَجَلُ وَ هُوَ نَعْلُ وَ فِرْعَوْنُ وَ هُوَ مُعَاوِيَةُ وَ هَامَانُ هَذِهِ الْأُمَّةُ وَ هُوَ زِيَادُ وَ قَارُونُهَا وَ هُوَ سَعِيدُ وَ السَّامِرِيُّ وَ هُوَ أَبُو مُوسَى عَبْدِ اللَّهِ بْنُ قَيْسٍ لِأَنَّهُ قَالَ كَمَا قَالَ سَامِرِيُّ قَوْمُ مُوسَى لَا مِسَاسَ أَى لَا قِتَالَ وَ الْأَبْتَرُ وَ هُوَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ أَ فَتَشْهَدُونَ عَلَى ذَلِكَ قَالُوا نَعَمْ قَالَ وَ أَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (الخصال، ج ۲، ص ۴۵۸)

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ مُوسَى الدَّقَاقِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنِي نُصَيْرُ بْنُ عُبَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مُزَاحِمٍ الْمَنْقَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَعْلَى عَنْ يَحْيَى بْنِ سَلَمَةَ بْنِ كَهِيلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ص يَقُولُ مِنْ شَرِّ خَلْقِ اللَّهِ خَمْسَةٌ إِبْلِيسُ وَ ابْنُ آدَمَ الَّذِي قَتَلَ أَخَاهُ وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ وَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رَدَّهُمْ عَنْ دِينِهِمْ وَ رَجُلٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يُبَايِعُ عَلَى كُفْرٍ عِنْدَ بَابٍ لَدَّا قَالَ ثُمَّ قَالَ إِنِّي لَمَّا رَأَيْتُ مُعَاوِيَةَ يُبَايِعُ عِنْدَ بَابٍ لَدَّا ذَكَرْتُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ص فَلَحِقْتُ بِعَلِيٍّ ع فَكُنْتُ مَعَهُ. (الخصال، ج ۱، ص ۳۱۹)

۲. در اختصاص چنین روایت شده است: عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ جَبْرِئِيلُ ع نَازَلْتُ رَبِّي فِي فِرْعَوْنَ مُنَازَلَةً فَقُلْتُ يَا رَبِّ تَدْعُهُ وَ قَدْ قَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى فَقَالَ إِنَّمَا يَقُولُ هَذَا مِثْلُكَ.

در همان مجمع البیان این روایت هم آمده که جالب توجه است: عن وهب عن ابن عباس قال قال موسى ع يا رب إنك أمهلت فرعون أربعمائه

سنة و هو يقول أنا ربكم الأعلى و يجحد رسلک و یکذب بآیاتک فأوحى الله تعالى إليه أنه كان حسن الخلق سهل الحجاب فأحببت أن أكافيه.

رَوَى أَبُو بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص قَالَ جَبْرِئِيلُ:
قُلْتُ يَا رَبِّ تَدْعُ فِرْعَوْنَ وَقَدْ قَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى؟
فَقَالَ إِنَّمَا يَقُولُ هَذَا مِثْلَكَ مَنْ يَخَافُ الْفُوتَ.

تدبر

(۱) «فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا»

ما به سوی شما پیامبری فرستادیم همان طور که به سوی فرعون پیامبری فرستادیم.
فرعون آن پیامبر را نافرمانی کرد؛ پس، او را با گرفتنی سخت و سنگین گرفتار کردیم.
یعنی،

شما هم اگر راه نافرمانی از پیامبر در پیش گیرید، همین سرانجام را خواهید داشت.

(۲) «أَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا»

وقتی خدا بخواهد کسی را گرفتار سازد، چنان گرفتار می‌سازد که هیچ راه چاره‌ای برایش نماند.

(۳) «فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا»

می‌دانیم که «رسول» در این آیه و آیه قبل حضرت موسی ع است.

اینکه چرا اسم ایشان را نیاورد و کلمه «رسول» را آورد؟

الف. می‌خواهد بر سببی که موجب عذاب فرعون شد (مخالفت با فرستاده خدا) اشاره کند؛ که همین سبب در مورد

منکرین پیامبر ص هم وجود داشته است. (المیزان، ج ۲۰، ص ۶۸)

ب. ...

(۴) «فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا»

خدا برای انسان‌ها فرستاده خاص می‌فرستد؛ در عین حال:

الف. این گونه نیست که چون این فرستاده را خدا فرستاده، حتما مورد پیروی قرار گیرد (فَ + عَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ)؛

چون خدا به انسان اختیار هم داده است؛

از طرف دیگر،

ب. این گونه نیست که چون اختیار دارد، حق هم دارد که از فرستاده خدا پیروی نکند؛ بلکه به خاطر این پیروی نکردن

بشدت عذاب می‌شود (فَ + أَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا).

ارائه تحلیلی وجودی از انسان، که هم «اختیار» را جدی بگیرد؛ و هم «ارزش»ها را فدای دلخواه‌ها نکند؛ از بحث‌های لغزنده‌ای است که غالباً با افراط و تفریط همراه است.

خداوند انسان را برخوردار از «اختیار» آفریده است؛ یعنی اینکه انسان نهایتاً چه راهی را در پیش می‌گیرد، به تصمیم درونی خود او برمی‌گردد؛

اما معنای اختیار داشتن این نیست که هیچ معیاری برای سنجش خوبی و بدی، و رای رأی و نظر افراد وجود نداشته باشد و خوبی و بدی (راه درست و راه نادرست) صرفاً تابع دلخواه‌های افراد باشد؛ و انسان چون اختیار دارد، «حق» داشته باشد که هر کاری بکند!

بلکه، جدای از سلیقه‌ها، دین‌ها، ... و فرهنگ‌های ما، واقعاً راه درست و نادرستی برای انسان وجود دارد؛ انسان «اختیار» دارد که هر یک از این مسیرها را برگزیند، اما آنچه «حق» انسان است تنها و تنها پیمودن راه درست، و رسیدن به کمال و سعادت حقیقی است؛ و اگر این مسیر را نپیماید، خود را بدبخت کرده و در عذاب‌ی شدید و همیشگی انداخته است؛ و البته مقصر خود اوست.

در یک کلام:

«اختیار» انجام کاری را داشتن، دلیل موجهی نیست برای «حق» انجام آن کار را داشتن.

(۵) «فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلاً»

اگر قبول کنیم که هر کس در درون خویش فرعون‌ی دارد (جلسه قبل، تدبر ۳) آنگاه یادمان باشد که این فرعونِ درونِ ما، بنایش بر خودمحوری، عصیان و سرپیچی از آن کسی است که خداوند به جانب ما فرستاده است؛

اگر خدا به فرعون مهلت داده، فراموش نکرده و چیزی از دستش در نمی‌رود (حدیث ۳) پس قبل از اینکه خدا او را محکم بگیرد، خودمان او را محکم مهار کنیم و از او تبعیت نکنیم. از حضرت امیر ع روایت شده است که:

خوشا به حال کسی فرعونِ هوایش را نافرمانی کند و از موسای تقوایش اطاعت نماید. «طُوبَىٰ لِمَنْ عَصَىٰ فِرْعَوْنَ هَوَاهُ وَأَطَاعَ مُوسَىٰ تَقْوَاهُ» (عیون الحکم و المواعظ (للیثی)، ص ۳۱۴)

۱۳۹۶/۴/۱۰

۴۶۳) سوره مزمل (۷۳) آیه ۱۷ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِن كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا

ترجمه

پس چگونه خود را نکه خواهید داشت اگر کفر ورزیدید روزی که نوزادان را پیر می‌سازد.

«شِبَّاءُ»

از ماده «شِبَّاءُ» است که این ماده و نیز ماده «شَوَّبَ» (إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ؛ صافات/۶۷) دلالت بر اختلاط چیزی با چیز دیگر دارد؛ و ظاهراً بین این دو ماده با ماده «شَبَّ» (جوانی) اشتقاق کبیر وجود دارد (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۲۳۲)، هرچند به لحاظ معنایی «شِبَّاءُ» پیری، وضعیت ضعف و رو به حسیض بودن» درست نقطه مقابل «شَبَّاب: جوانی، وضعیت قوت و رو به رشد بودن» باشد (همان، ص ۱۷۷). در واقع، اصل معنا در همگی این سه ماده نوعی مخلوط شدن است؛ «شَوَّبَ» به معنای اختلاط در مقابل خالص بودن است؛ «شِبَّاءُ» به خاطر حرف «باء» علاوه بر اختلاط، دلالت بر نفوذ و رو به سرازیری بودن دارد، و «شَبَّ» نیز به خاطر تشدید و تکرار حرف «باء» دلالت بر شدت و استحکام دارد؛ و لذاست که «شِبَّاءُ» در مورد پیری، و «شَبَّاب» در مورد جوانی به کار می‌رود. بدین ترتیب «شِبَّاءُ» لزوماً به معنای سن زیاد و «سالخورده بودن» نیست، بلکه اختلاط در مزاج آدمی است که صفا و خلوص اولیه را از بین برده و موجب تغییر و شکستگی در ظاهر و سفیدی موی آدمی می‌شود (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ص ۱۶۱)

تعبیر «شِبَّ الراس» (وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شِبَّاءً؛ مریم/۴) به معنای سفیدی موی سر است، یا از باب اینکه موی سفید با موی سیاهی که از قبل بوده آمیخته می‌شود، و یا از باب تشبیه به «الشَّيْب» که به معنای کوهی است که روی آن را برف پوشانده باشد. (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۲۳۲)

مفهوم سفید مویی با کلمه «شِبَّاءُ» چنان عجین شده که برخی از اهل لغت، اساساً این ماده را به معنای «سفیدی مو» قلمداد کرده‌اند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۶۹)

در قرآن کریم، از ماده «شِبَّاءُ» تنها ۳ مورد (شِبَّاءُ، مریم/۴؛ شِبَّاءُ، روم/۵۴؛ شِبَّاءُ، مزمل/۱۷) به کار رفته و از ماده «شَوَّبَ» تنها ۱ مورد؛ و از ماده «شَبَّ» اصلاً استفاده نشده است.

«تَتَّقُونَ»

در جلسه ۱۳۵ توضیح داده شد که ماده «وقی» به معنای نگهداشتن و حفظ کردن است. «وَقَايَةً» به معنای حفظ چیزی است از اینکه مورد اذیت و ضرر قرار بگیرد، و «تَقْوَى» به معنای قرار دادن خود در «وقایه» ای نسبت به آن چیزی است که ترس از آن می‌رود. <http://yekaye.ir/ash-shams-091-08>

«يَوْمًا»

به لحاظ نحوی، سه جایگاه برای کلمه «يَوْمًا» در این آیه می‌توان در نظر گرفت (الکشاف، ج ۴، ص ۶۴۱) که هر سه مستقلاً می‌تواند مد نظر بوده باشد:

الف. «مفعول به» باشد برای «تَتَّقُونَ»، که در این صورت، بسیاری آن را وابسته به کلمه محذوفی دانسته‌اند؛ و معنا بدین صورت می‌شود: «چگونه خود را از [عذاب] روز قیامت نگه می‌دارید، اگر که [قبلاً] کفر ورزیده‌اید.»

ب. «ظرف» باشد برای «تَتَّقُونَ»، که معنا بدین صورت می‌شود: «چگونه خود را در روز قیامت حفظ خواهید کرد، اگر که [قبلاً] کفر ورزیده‌اید.»

ج. اصطلاحاً «منسوب به نزع خافض» باشد؛ یعنی در اصل «بِیَوْم» بوده باشد و این جار و مجرور متعلق باشد به فعل «کفرتم»؛ که معنا بدین صورت می‌شود: «چگونه [ممکن است] تقوای الهی در پیش بگیرید؛ اگر که به روز قیامت کفر ورزیده‌اید.»

حدیث

(۱) امیرالمومنین ع در یک از خطبه‌های خود فرمودند:

بندگان خدا! نه خیری را که خدا وعده داده و گذاشتنی است، و نه شری را که از آن نهی فرموده رغبت کردنی. بندگان خدا! از روزی بترسید که اعمال را واری کنید و زلزله‌هایش [= تشویش و اضطرابش] شدید است و کودکان در آن پیر گردند.

بدانید ای بندگان خدا، که بر شما گماشته‌اند مراقبانی از خودتان، جاسوسانی از اعضاء و جوارحتان، و حافظان راستگویی که اعمالتان، و [حتی] شماره نفس‌هایتان، را حفظ می‌کنند. نه ظلمتِ شبی تاریک شما را از آنان می‌پوشاند، و نه دری استوار می‌تواند شما را از آنان پنهان سازد.

و قطعاً که فردا به امروز بس نزدیک است؛ امروز با آنچه در آن است می‌رود، و فردا می‌آید و بدان می‌رسد. گویی هر یک از شما در زمین به خانه تنهایی‌اش رسیده، و در گودالی که برای او کنده‌اند آرمیده. وه! که چه خانه تنهایی، و چه منزل وحشت‌زایی، و تنهایی غربت‌باری.

گویی آن صبحه [آسمانی] به شما رسیده، و آن ساعت شما را در برگرفته، و در معرض داوری نهایی قرارتان داده؛ [امور و پندارهای] باطل از شما رخت بر بسته، بهانه‌ها از میان برخاسته، حقایق در حق‌تان محقق گردیده، و امور [= سرنوشت] شما را بدانجا که باید بکشاند کشانیده.

پس، از آنچه مایه عبرت است پند گیرید، و از تحولات زمانه عبرت پذیرید، و از بیم دهندگان [= هشدارهای پیامبران و اولیای خدا] سود بگیرید.

نهج البلاغه، خطبه ۱۵۷

... عِبَادَ اللَّهِ إِنَّهُ لَيْسَ لِمَا وَعَدَ اللَّهُ مِنَ الْخَيْرِ مَتْرُكٌ وَلَا فِيمَا نَهَى عَنْهُ مِنَ الشَّرِّ مَرْغَبٌ عِبَادَ اللَّهِ احْذَرُوا يَوْمًا تُفْخَصُ فِيهِ الْأَعْمَالُ وَ يَكْثُرُ فِيهِ الزَّلْزَالُ وَ تَشِيبُ فِيهِ الْأَطْفَالُ أَعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ عَلَيْكُمْ رَصْدًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ وَ عِيُونًا مِنْ جَوَارِحِكُمْ وَ حُقَاطَ صِدْقٍ يَحْفَظُونَ أَعْمَالَكُمْ وَ عَدَدَ أَنْفَاسِكُمْ لَا تَسْتُرُكُمْ مِنْهُمْ ظُلْمَةُ لَيْلٍ دَاجٍ وَ لَا يُكِنُّكُمْ مِنْهُمْ بَابٌ ذُو رِتَاجٍ وَ إِنَّ عَدَاءَ مِنَ الْيَوْمِ قَرِيبٌ يَذْهَبُ الْيَوْمُ بِمَا فِيهِ وَ يَجِيءُ الْغَدُ لَاحِقًا بِهِ فَكَانَ كُلُّ امْرِئٍ مِنْكُمْ قَدْ بَلَغَ مِنَ الْأَرْضِ مَنْزِلَ وَحْدَتِهِ وَ مَخْطَ حُفْرَتِهِ فَيَا لَهُ مِنْ بَيْتٍ وَحْدَةٍ وَ مَنْزِلٍ وَحْشَةٍ وَ مَفْرَدٍ غُرْبَةٍ وَ كَانَ الصَّيْحَةُ قَدْ أَتَتْكُمْ وَ السَّاعَةُ قَدْ غَشِيَتْكُمْ وَ بَرَزْتُمْ لِفَصْلِ الْقَضَاءِ قَدْ زَاَحَتْ عَنْكُمْ الْأَبَاطِيلُ وَ اضْمَحَلَّتْ عَنْكُمْ الْعِلَلُ وَ اسْتَحَقَّتْ بِكُمْ الْحَقَائِقُ وَ صَدَرَتْ بِكُمْ الْأُمُورُ مَصَادِرَهَا فَاتَّعِظُوا بِالْعَبْرِ وَ اعْتَبَرُوا بِالْغَيْرِ وَ انْتَفِعُوا بِالنُّذُرِ.

(۲) از امام حسین ع روایت شده است:

پیامبر اکرم ص وقتی در قرائتش به این آیه می‌رسید که «پس چگونه است وقتی از هر امتی شاهدی بیاوریم و تو را بر آنان شاهد آوریم» (نساء/ ۴۱) می‌گریست؛

ببینید اینکه شاهد است چگونه می‌گیرد، در حالی که کسانی که قرار است در مورد آنها شهادت دهد می‌خندند! به خدا سوگند اگر جهل و بی‌خبری نبود، هیچ دندانی نمی‌خندید [= خنده‌ای که دندان را نمایان سازد، رخ نمی‌داد]؛ آخر، چگونه بخندد کسی که صبح و شام می‌کند در حالی که مالک خویش نیست [= اختیار خود را ندارد] و نمی‌داند که چه بر او رخ خواهد داد: از گرفته شدن نعمتی تا نزول بلایی و یا مرگی ناگهانی؟! و پیش رویش روزی است که نوزادان را پیر می‌کند و کودکان را ریش سفید گرداند و بزرگان را مست سازد و بارداران [= زنان حامله] بارشان بیندازند و مقدارش از حیث عظمت هول و هراسش پنجاه هزار سال است پس إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ.

إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی)، ج ۱، ص ۹۷

قَالَ الْحُسَيْنُ ع ... إِنَّ النَّبِيَّ ص بَكَى حِينَ وَصَلَ فِي قِرَاءَتِهِ «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا» فَانْظُرُوا إِلَى الشَّاهِدِ كَيْفَ يَبْكِي وَالْمَشْهُودَ عَلَيْهِمْ يَضْحَكُونَ وَاللَّهُ لَوْ لَا الْجَهْلُ مَا ضَحَكَتْ سِنَّ فَكَيْفَ يَضْحَكُ مَنْ يُصْبِحُ وَيُمْسِي وَلَا يَمْلِكُ لِنَفْسِهِ وَلَا يَدْرِي مَا يَحْدُثُ عَلَيْهِ مِنْ سَلْبِ نِعْمَةٍ أَوْ نُزُولِ نِقْمَةٍ أَوْ مُفَاجَأَةٍ مِيتَةٍ وَأَمَامَهُ يَوْمٌ يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا يُشِيبُ الصَّغَارَ وَيُسْكِرُ الْكِبَارَ وَتُوضَعُ ذَوَاتُ الْأَحْمَالِ وَمِقْدَارُهُ فِي عِظَمِ هَوْلِهِ خَمْسُونَ أَلْفَ سَنَةٍ فَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ.^۱

تدبر

(۱) «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»

کسی که کفر بورزد، در قیامت هیچ راه گریز و نجاتی نخواهد داشت. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۴)

(۲) «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»

کسی اهل تقوی خواهد بود که به آخرت ایمان بیاورد و سختی‌های کمر شکن روز قیامت را باور داشته باشد.

^{۱۱} حدیثی هست درباره نحوه معامله خداوند با فرزندان مشرکان که در کودکی مرده‌اند که به وجهی به مضمون ولدان شیباً مرتبط می‌باشد:

الْحُسَيْنُ بْنُ يَحْيَى بْنِ ضُرَيْسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَارَةَ السُّكْرِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هَارُونَ الْكَرْخِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِيهِ يَزِيدَ بْنِ سَلَامٍ عَنْ أَبِيهِ سَلَامٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَخِيهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ ص عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص ... إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ ... فَيَأْمُرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ نَارًا يُقَالُ لَهُ الْفَلَقُ أَشَدَّ شَيْءٍ فِي نَارِ جَهَنَّمَ عَذَابًا فَتَخْرُجُ مِنْ مَكَانِهَا سُودَاءٌ مُظْلِمَةٌ بِالسَّلَاسِلِ وَالْأَغَالِلِ فَيَأْمُرُهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ تَنْفُخَ فِي وَجْهِهِ الْخَلَائِقُ نَفْخَةً فَتَنْفُخُ فَمِنْ شِدَّةِ نَفْخَتِهَا تَنْقَطِعُ السَّمَاءُ وَتَطْمَسُ النُّجُومُ وَتَجْمَدُ الْبِحَارُ وَتَزُولُ الْجِبَالُ وَتُظْلَمُ الْأَبْصَارُ وَتَضَعُ الْحَوَامِلُ حَمْلَهَا وَتَشِيبُ الْوِلْدَانُ مِنْ هَوْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (التوحيد (للصدوق)، ص ۳۹۱)

حدیثی هم در ذیل این آیه در مجامع روایی اهل سنت آمده است:

و أخرج و الطبرانی و ابن مردويه عن ابن عباس ان رسول الله صلى الله عليه و سلم قرأ يوما يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا قَالَ ذَلِكَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ وَ ذَلِكَ يَوْمَ يَقُولُ اللَّهُ لَا أَدَمُ قَم فَابْعَثْ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ بَعَثَا إِلَى النَّارِ قَالَ مَنْ كَمْ يَا رَبُّ قَالَ مَنْ كُلِّ أَلْفِ تِسْعَمَائَةٍ وَ تِسْعَةٍ وَ تِسْعِينَ وَ يَنْجُو وَاحِدٌ فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ حِينَ أَبْصَرَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِمْ أَنَّ بَنِي آدَمَ كَثِيرٌ وَ أَنَّ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مِنْ وَلَدِ آدَمَ وَ أَنَّهُ لَا يَمُوتُ رَجُلٌ مِنْهُمْ حَتَّى يَرْتَهُ لَصْلِبُهُ أَلْفَ رَجُلٍ فِيهِمْ وَ فِي أَشْبَاهِهِمْ جَنْدَ لَكَ (الدر المنثور في تفسير المأثور، ج ۶، ص ۲۷۹-۲۸۰)

کسی که آن روزی را که در آن، طفل پیر می‌شود جدی نگرفته چگونه ممکن است واقعا اهل تقوی باشد؟

۳) «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»

مقصود از «روزی که نوزادان را پیر می‌سازد» چیست؟

الف. پیری و شکستگی انسان ناشی از قرار گرفتن در تنگناها و سختی‌های زندگی است؛ و هرچه این سختی‌ها شدیدتر باشد شخص زودتر پیر می‌شود؛ و این تعبیر نشان‌دهنده شدت سختی‌های قیامت است. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۳؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۶۹؛ کنز الدقائق، ج ۱۳، ص ۵۰۵)

ب. این روز بقدری طولانی است که به اندازه‌ای که کودکی پیر شود به طول می‌انجامد. (کنز الدقائق، ج ۱۳، ص ۵۰۵)

ج. ...

۴) «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»

در آیه قبل از گرفتار شدن فرعون به گرفتاری شدیدی از جانب خداوند اشاره کرد.

این آیه می‌خواهد بگوید او که چنان قدر قدرتی بود و ادعای خدایی می‌کرد، در «دنیا» که محل اصلی بروز قدرت خدا نیست، چنین گرفتار آمد. «شما» که چنین قدرتی نداشته‌اید، در عرصه «آخرت» که هیچکس کاره‌ای نیست و سختی‌اش بقدری شدید است که نوزاد را پیر می‌کند، چگونه می‌خواهید خود را حفظ کنید؟ (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۴)

این را در کانال نگذاشتم

۵) «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»

آیه به صورت استفهام انکاری است؛ یعنی مطلبی را می‌پرسد که پاسخش را ما می‌دانیم، و نیاز نیست صرفاً تعبدی بپذیریم. شاید بتوان استدلال پشت سر مدعای این آیه را به این صورت بازسازی کرد:

مقدمه ۱. ایمان است که منجر به تقوی می‌شود؛

مقدمه ۲. تقوی یعنی خود را نگه داشتن؛

مقدمه ۳. آخرت باطن دنیاست.

نتیجه: کسی که در این دنیا خود را از گناهان نگه دارد، در آن دنیا می‌تواند خود را از سختی‌های کمر شکن نگه دارد، اما کسی که ایمان ندارد، عملاً تقوا هم نخواهد داشت، پس خود را نگه نداشته، پس در آخرت هم نمی‌تواند خود را نگه دارد.

ترجمه

آسمان بدان شکافته [و سرشته] خواهد بود. وعده‌اش [حتماً] انجام شدنی است.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«مُنْفَطِرٌ»^۱

از ماده «فطر» است. این ماده در اصل دلالت می‌کند بر گشودن و شکافتن چیزی همراه با ابراز و آشکار کردن؛ و «فَطَرٌ» و «إِفْطَارٌ» روزه هم از همین باب است. (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۵۱۰) چنانکه به «قارچ» هم از این جهت که زمین را می‌شکافد و بیرون می‌زند «فَطَرٌ» گویند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۴۰)

این شکافتن گاهی از باب فساد و به منظور بر ملا کردن عیب و ایراد است، مانند «هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ» (ملک/۳) و گاهی از باب صلاح است [به منظور آشکار شدن حقایقی که تاکنون مخفی بوده]، مانند «السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا» (مزمل/۱۸) که البته با توجه به اینکه «فَطَرٌ» در معنای خلقت و ایجاد [شکافتن عدم و آشکار کردن وجود شیء] به کار رفته است، در این آیه اخیر، «انفطار» می‌تواند به معنای قبول ابداع و ایجاد الهی باشد؛ و بر همین اساس، «فَطَرْتَ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا» روم/۳۰ به معنای آن چیزی است که خداوند در نهاد انسانها ایجاد کرده است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۴۰)

برخی بر این باورند که اصل ماده «فطر» به معنای پدید آوردن یک حالت جدیدی [در چیزی] است به نحوی که حالت قبلی آن را به هم بزند، و به این جهت است که هم بر ایجاد و آفرینش و ابداع صدق می‌کند، هم بر شکافتن و گشودن، و هم بر آشکار کردن و ابراز نمودن چیزی (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۱۱۲).

در واقع، «فطر» مصداق بارز یک «فعل» (= انجام دادن کار) است و تفاوتش با «فعل» را هم در همین دانسته‌اند که «فعل» مطلق انجام دادن یک کار است؛ اما «فطر» انجام دادنی است که با «به منصفه ظهور درآوردن» همراه باشد (الفروق فی اللغة، ص ۱۲۷)

«فاطر» (الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ؛ فاطر/۱) از اسماء خداوند است، یا از این جهت که حالات و وضع جدید در عالم پدید می‌آورد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۱۱۲) یا از این جهت که اساساً ایجاد کننده و پدیدآورنده اشیاء است [گویی عدم را می‌شکافد و اشیاء را به منصفه ظهور می‌رساند] (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۴۰)

دو کلمه «إِنْفِطَارٌ» (إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ؛ انفطار/۱) و «تَفْطَرُ» (تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ؛ مریم/۹۰؛ شوری/۵) را که هر دو بر قبول «فطر» (شکافتگی‌ای که برای ظهور چیزی است) دلالت دارد، برخی کاملاً به یک معنا دانسته‌اند (المحیط فی اللغة، ج ۹، ص ۱۶۳) و برخی تفاوت آنها را در این معرفی کرده‌اند که انفطار غالباً در مورد پذیرش و انفعال محض در برابر حوادث عظیم

^۱ زمخشری ادعا کرده که «متفطر» هم قرائت شده است (الکشاف، ج ۴، ص ۶۴۲) اما هیچیک از تفاسیری که به بیان اختلاف قرائات پرداخته‌اند چنین قرائتی را ذکر نکرده‌اند و در حدی که جستجو شد این ادعا تنها در یک تفسیر دیگر در قرن ۱۴ (مراح لبید لکشف معنی القرآن المجید (نوی جاوی)، ج ۲، ص ۵۷) مطرح شده است

و بدون هر گونه اختیار به کار می‌رود، اما در «تفطر» گویی قبول کردنی است که با نحوه‌ای اختیار و رضایت همراه است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۱۱۲).

«مُنْفَطِرٌ» اسم فاعل از مصدر «انفطار» است به معنای «آنچه شکافتن و گشودگی و ظاهر شدن را می‌پذیرد» و این قول هم مطرح شده که ممکن است به معنای «ذات انفطار» (به معنای منسوب به انفطار، آنچه انفطار دارد) باشد، چنانکه «مُرْضِع» به معنای کسی است که توان شیر دادن دارد (ذات رضاع) می‌باشد. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۴)

ماده «فطر» و مشتقاتش جمعاً ۲۰ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

مرجع ضمیر «ه» در «السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ» را غالباً به «یوم» در آیه قبل برگردانده‌اند که در این صورت، «به» هم می‌تواند به معنای «فیه» باشد (یعنی در آن روز چنین خواهد شد) و هم می‌تواند به معنای سببیت باشد (یعنی به سبب وقوع آن روز، چنین خواهد شد)؛ و برخی هم گفته‌اند مرجع ضمیر، «امر خدا و قدرت خدا» است که از مضمون آیه فهمیده می‌شود. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۴)^۱

مرجع ضمیر «ه» در «كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا» را غالباً «خداوند» دانسته‌اند (وعده خداوند حتماً محقق خواهد شد)، اما می‌توان ترکیب «وَعْدُهُ» را، نه اضافه به فاعل، بلکه اضافه به مفعول دانست، یعنی «وعده یوم [القیامة]» (إعراب القرآن و بیانه، ج ۱۰، ص ۲۶)، و بر اساس این حالت اخیر، لزومی ندارد که مرجع ضمیر را فقط «یوم» بدانیم، بلکه می‌توان مرجع ضمیر را همین «انفطار آسمان» یا سایر تعبیری که در آیات قبل درباره قیامت آمده بود، دانست، یعنی «وعده تحقق فلان امر»

حدیث

(۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

آنگاه که موعد مقرر سر رسد، و اندازه‌های امور در رسد و آخر آفریدگان به آغاز آن پیوندند، و از اراده خدا آنچه بر ایجاد دوباره مخلوقات تعلق گرفته، فرا رسد؛

آسمان را بتکاند و بشکافد، و زمین را بجنبد و سخت بلرزاند؛

کوهها را از بن برکند و پراکنده کند، چنانکه از هیبت جلالش، و بیم سطوتش درهم کوبیده گردد؛

^۱ . با توجه به اینکه «السَّمَاءُ» ظاهراً مونث است [از علائم تانیث، «اء» در پایان کلمه می‌باشد] چرا «منفطر» به صورت «منفطرة» نیامده است؟

چند دیدگاه مطرح شده است :

«منفطر» به معنای «ذات انفطار» است (نظر خلیل، به نقل إعراب القرآن (نحاس)، ج ۵، ص ۴۲) و لذا نیازی نیست که تاء تانیث در لفظ وارد شود. «سما» از کلماتی است که مذکر و مونثش تفاوت ندارد (معانی القرآن (فراء)، ج ۳، ص ۱۹۹) در واقع، سما اسم جنس قلمداد شده است شبیه مواردی که کلمه مفردی «ة» تانیث دارد اما چون به صورت اسم جنس به کار رفته می‌تواند هم مذکر و هم مونث به کار رود مانند الجراد المنتشر، و الشجر الأخضر، و أعجاز نخل منقعر. (ابوعلی فارسی، به نقل البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۳۱۸)

کلمه‌ای در تقدیر بوده است، مثلاً «سَقَفُ السَّمَاءِ مَنْفَطِرٌ» یا «السَّمَاءُ شَيْءٌ مَنْفَطِرٌ» (الکشاف، ج ۴، ص ۶۴۲)

و هر آن که در زمین [مدفون] است بیرون آورد، و پس از پوسیدگی دوباره حیات بخشد، و پس از پراکندگی گرد هم آورد، سپس از هم متمایزشان سازد تا مورد سوالشان قرار دهد از کردارهای پنهان و کارهای کرده در نهان؛ و آنان را دو گروه سازد: بر گروهی نعمت بخشد، و گروه دیگر را در عتاب کشد...

نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹ (با اقتباس از ترجمه شهیدی، ص ۱۰۵-۱۰۶)

و من خطبه له ع فی بیان قدره الله و انفراد به بالعظمه و امر البعث

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ الْكِتَابَ أَجَلَهُ وَالْأَمْرُ مَقَادِيرُهُ وَالْحَقُّ آخِرُ الْخَلْقِ بِأَوَّلِهِ وَجَاءَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ مَا يُرِيدُهُ مِنْ تَجْدِيدِ خَلْقِهِ أَمَادَ السَّمَاءِ وَفَطَرَهَا وَارْجَ الْأَرْضِ وَارْجَفَهَا وَقَلَعَ جِبَالَهَا وَنَسَفَهَا وَدَكَّ بَعْضَهَا بَعْضًا مِنْ هَيْبَتِهِ جَلَالَتِهِ وَمَخُوفِ سَطْوَتِهِ وَأَخْرَجَ مِنْ فِيهَا فَجَدَدَهُمْ بَعْدَ إِخْلَاقِهِمْ وَجَمَعَهُمْ بَعْدَ تَفَرُّقِهِمْ ثُمَّ مَيَّزَهُمْ لِمَا يُرِيدُهُ مِنْ مَسَائِلَتِهِمْ عَنْ خَفَايَا الْأَعْمَالِ وَخَبَايَا الْأَفْعَالِ وَجَعَلَهُمْ فَرِيقَيْنِ أَنْعَمَ عَلَى هَؤُلَاءِ وَانْتَقَمَ مِنْ هَؤُلَاءِ...^۱

۲) روایت شده است که هنگامی که پیامبر خدا ص از غزوه تبوک به مدینه برگشت، عمرو بن معدی کرب [از دلاوران و شجاعان مشهور عرب] بر ایشان وارد شد. پیامبر ص به او فرمود: عمرو! اسلام بیاور تا خداوند تو را از «فزع اکبر» [هول و هراس بسیار بزرگ] در امان بدارد.

گفت: محمد! فزع اکبر چیست؟ من کسی نیستم که از چیزی بهراسم!

فرمود: عمرو! مطلب آن گونه که حساب می کنی و می پنداری نیست! همانا صیحه [فریاد] واحدی بر مردم زده می شود [= نفخ صور] که هیچ مرده ای نماند مگر اینکه برانگیخته گردد و هیچ زنده ای نماند مگر اینکه بمیرد، مگر آنچه خدا بخواهد؛ سپس صیحه دیگری زده می شود و هر که مرده است برانگیخته شود و همگی به صف شوند؛ آسمان شکافته و زمین ویران گردد و کوهها فرو ریزد و صدای برافروختن آتش شنیده شود و شعله هایش همچون کوه زبانه کشد؛ پس هیچ موجود دارای روحی نیست مگر اینکه دلش از جا بکند و گنااهش را به یاد آرد و به خویش مشغول گردد مگر آنچه خدا بخواهد.

عمرو! آن موقع تو کجایی؟ [= در چنین شرایطی چکار می خواهی بکنی؟]

گفت: واقعا که مطلب عظیمی گفتم.

وی به خدا و رسولش ایمان آورد و گروهی از قومش هم ایمان آوردند ...

الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج ۱، ص ۱۵۸

وَلَمَّا عَادَ رَسُولُ اللَّهِ ص مِنْ تَبُوكَ إِلَى الْمَدِينَةِ قَدِمَ عَلَيْهِ عَمْرُو بْنُ مَعْدِيكَرَبَ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ص أَسْلِمَ يَا عَمْرُو يُؤْمِنُكَ اللَّهُ مِنْ الْفَزَعِ الْأَكْبَرِ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ وَ مَا الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ فَإِنِّي لَا أَفْزَعُ فَقَالَ يَا عَمْرُو إِنَّهُ لَيْسَ مِمَّا تَحْسِبُ وَ تَظُنُّ إِنَّ النَّاسَ يُصَاحُّ بِهِمْ صِيحَةً وَاحِدَةً فَلَا يَبْقَى مِيتٌ إِلَّا نُشِرَ وَ لَا حَيٌّ إِلَّا مَاتَ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ يُصَاحُّ بِهِمْ صِيحَةً أُخْرَى فَيُنْشَرُ مَنْ مَاتَ وَ يَصْفُونَ جَمِيعًا وَ تَنْشَقُّ السَّمَاءُ وَ تَهْدُ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبَالُ وَ تَزْفِرُ النَّيْرَانُ وَ تَرْمِي بِمِثْلِ الْجِبَالِ شَرًّا فَلَا يَبْقَى ذُو رُوحٍ إِلَّا أَنْخَلَعَ قَلْبُهُ وَ ذَكَرَ ذَنْبَهُ

۱. این حدیث، قبلا در جلسه ۲۶۳، حدیث ۲ <http://yekaye.ir/al-hegr-15-25/> و جلسه ۳۶۸، حدیث ۲ <http://yekaye.ir/al-qyiamah-75->

وَشُغِلَ بِنَفْسِهِ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ فَاتَيْنَ أَنْتَ يَا عَمْرُو مِنْ هَذَا قَالَ أَلَا إِنِّي أَسْمَعُ أَمْرًا عَظِيمًا فَأَمَنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَمَنْ مَعَهُ مِنْ قَوْمِهِ
نَاسٌ ...

(۳) از رسول الله ص روایت شده است:

ستارگان، امان اهل آسمان اند و هنگامی که از هم بپاشند و پراکنده شوند (انفطار/۲)، آنچه به آسمانیان وعده داده شده بود نزدیک شود؛ و کوه‌ها، امان اهل زمین اند و هنگامی که به حرکت درآیند آنچه به زمینیان وعده داده شده بود، نزدیک شود.

الدعوات (للراوندی)، ص ۲۹۱

بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص
الْجُومُ أَمْنَةٌ مِنَ السَّمَاءِ لِلْأَهْلِ السَّمَاءِ فَإِذَا تَنَازَرَتْ دَنَا مِنَ أَهْلِ السَّمَاءِ مَا يُوعَدُونَ وَ الْجِبَالُ أَمْنَةٌ لِلْأَهْلِ الْأَرْضِ فَإِذَا سِيرَتْ دَنَا
مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ مَا يُوعَدُونَ.

تدبر

(۱) «السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ»

آسمان در روز قیامت و به سبب آن روز «منفطر» می‌شود. معنی لغوی انفطار شکافته شدنی است که همراه با آشکار کردن باشد. (توضیح در نکات ترجمه) اما مقصود از این انفطار چیست؟

الف. این آسمان ممکن است همین آسمان ظاهری مد نظر باشد؛ آنگاه شکافته شدنش به معنای به هم ریختن نظام جهان‌شناسی موجود است که دیگر نظام زندگی طبیعی به هم می‌ریزد.^۱

ب. این آسمان ممکن است اشاره به عوالم ماورای ماده باشد؛ آنگاه شکافته شدن آن چه‌بسا به معنای ظهور و بروز آن عوالم برای ساکنان این عالم است؛ و اشاره است به آشکار شدن همه حقایق در قیامت، که تحملش برای اغلب انسانها بس دشوار است.

ج. از برخی از صحابه و تابعین (ابن عباس، حسن، مجاهد، قتاده و عکرمه) نقل شده که منظور از «مُنْفَطِرٌ بِهِ»، «مَثْقَلَةٌ بِهِ» به وسیله آن سنگین شده» است (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۸۰)؛ که ظاهراً اشاره است به مضمون آیه «ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ: بر آسمان و زمین سنگین می‌آید» (اعراف/۱۸۷) یعنی سنگینی آن روز بر آسمان هم سخت آمده که گویی آسمان زیر بار این سنگینی تَرک برمی‌دارد.

د. ...

(۲) «السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَأَن وَعْدَهُ مَفْعُولًا»

۱. چنین به هم ریختنی هم در پیرامون کره زمین قابل تصور است، چنانکه یکی از عوامل حیات در زمین احاطه شدن آن با «هوا» است. و واضح است که شکاف برداشتن اتمسفر تمام زندگی زمینی را دچار اختلال خواهد کرد؛ و هم در ساحت ستارگان و کهکشانها قابل تصور است.

آسمان در قیامت شکافته خواهد شد و این وعده‌ای است که حتماً انجام می‌شود.

نکته تخصصی دین‌شناسی

از تهمت‌هایی که مخالفان اسلام مطرح کرده و گاه برخی روشنفکرانمایان هم همانها را تکرار می‌کنند این است که قرآن، نه کلام خداوند، بلکه مکاشفات شخصی پیامبر ص بوده که ایشان تحت تاثیر فرهنگ زمانه خود در قالب کلمات ریخته است و از مواردی که به عنوان دلیل خود برمی‌شمرند این است که مدعی‌اند نظام کیهان‌شناسی قرآن، نه متناسب با واقع، بلکه مبتنی بر هیئت بطلمیوسی است!

آیات مربوط به قیامت بخوبی بطلان این تلقی را نشان می‌دهد.

در تلقی هیئت بطلمیوسی، تمام تغییرات در هستی، در عالم مادون قمر رخ می‌دهد و امکان هیچگونه تغییری در عالم فوق قمر وجود ندارد و صریحاً تعبیر می‌کنند که «خرق و التیام» (شکافته شدن و به هم وصل شدن مجدد) در افلاک ازلاً و ابداً محال است. آنها سماوات (آسمانها) را همان افلاک می‌دانستند، اما در این آیه بوضوح از شکافته شدن آسمان به عنوان یک امری که قطعاً رخ خواهد داد سخن گفته شده است.

۳ «كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا»

وعده خداوند حتماً انجام شدنی است.

تأملی با خویش

وقتی وعده خدا در به هم ریختن نظام آسمان و زمین حتماً انجام می‌شود، آیا انتظار داریم که وعده‌اش درباره پاداش خوبان و جزای بدان انجام نشود؟!

۴ «يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا؛ السَّمَاءُ مَنفَطِرٌ بِهِ»

روز قیامت، عظمت و سنگینی‌اش را هم در وجود انسانها می‌نمایاند (نوزاد پیر می‌شود)، و هم در متن جهان. (آسمان می‌شکافد) (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۴)

۱۳۹۶/۴/۱۲

۴۶۵) سوره مزمل (۷۳) آیه ۱۹ إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا

ترجمه

قطعاً این مایه تذکر است، تا هر که خواست، به سوی پروردگارش راهی برگزیند.

نکات ترجمه

«تَذْكِرَةٌ»

ماده «ذکر» در اصل در دو معنای مختلف به کار می‌رود: یکی در معنای جنس نر در مقابل ماده، یا مذکر در مقابل مؤنث (وَ لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى، آل عمران/۳۶) و دیگری در معنای «یاد و حافظه» که نقطه مقابل «غفلت» (وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا، کهف/۲۸) و «نسیان» (وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ، کهف/۲۴) می‌باشد. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۳۲۱)

در این معنای دوم، «ذکر» گاه به حالت نفسانی‌ای گفته می‌شود که انسان به وسیله آن اطلاعاتی را که به دست آورده نگهداری می‌کند و همان «حفظ و حافظه» است با این تفاوت که حفظ و حافظه را از حیث به دست آوردن و در مخزن ذهن نگهداشتن می‌گویند، اما «ذکر» را از حیث احضار [مجدد] آن مطلب در ذهن؛ و گاه به خود حضور چیزی در دل [= ذهن] یا در سخن می‌گویند، و به همین جهت اخیر است که ذکر را به دو قسم «ذکر قلبی» (فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ، کهف/۶۳) و «ذکر زبانی» (لَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ، انبیاء/۱۰) تقسیم می‌کنند؛ که هر کدام هم دو قسم دارد: ذکر به معنای به یاد آوردن بعد از فراموشی، و ذکر به معنای تداوم در یادسپاری (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۲۸)

«ذِكْرِي» (ذِكْرٌ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ، ذاریات/۵۵) را همانند خود کلمه «ذکر» (أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ، رعد/۲۸) مصدر دانسته‌اند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۳۴۳) و برخی توضیح داده‌اند که «ذکری» به معنای کثرت ذکر است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۲۹)

«ذکر، يُذَكِّرُ تذکیر» حالت متعدی ذکر است یعنی مطلبی را به یاد کسی انداختن، (وَ ذَكَّرَهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ، ابراهیم/۵؛ تَذْكِرِي بآيَاتِ اللَّهِ، یونس/۷۱)؛ و

«تذکر» از باب تفعّل، و واکنش انسان به تذکیر است، یعنی به یاد آوردن (ذکرتّه فتذکر یعنی به یادش انداختم پس به یاد آورد) و تفاوت «تذکر» با «تنبه» در این است که در تذکر اصل مطلب را شخص می‌دانسته و از یاد برده است اما در تنبه ممکن است شخص اصلاً معرفتی به موضوع مبرود بحث نداشته باشد و با تنبه او را متوجه آن موضوع کنیم. (الفروق فی اللغة، ص ۸۵)

وقتی ماده «ذکر» به باب تفعّل می‌رود گاه به صورت معمولی (تذکر) می‌آید (أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ، انعام/۸۰) و گاه ادغامی در آن رخ می‌دهد (حرف «ت» به لحاظ تلفظی به «ذ» نزدیک است به آن تبدیل می‌شود و در هم ادغام می‌شوند) و «یتذکر» به صورت «یذکر» درمی‌آید (وَ مَا يَذْكُرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ، بقره/۲۶۹).

این ادغام در باب افتعال (که به لحاظ معنایی بسیار به معنای تفعّل نزدیک است) نیز رخ می‌دهد و گاه به صورتی است که هر دو حرف به حرف «د» تبدیل می‌شوند و «اذتکر» به صورت «اذکر» در می‌آید (وَ اذْكُرْ بَعْدَ أَمْرِهِ، یوسف/۴۵) و «مذتکر» به صورت «مذکر» در می‌آید (فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ، قمر/۱۵) البته برخی این دیدگاه را مطرح کرده‌اند که اساساً در قبیله ربیعۀ (از عرب‌های مهم آن زمان) «الذکر» به صورت «الدکر» تلفظ می‌شده است و این کلمه «اذکر» بر اساس تلفظ ربیعۀ است. (لسان العرب، ج ۴، ص ۲۹۰)

«تَذْكِرُهُ» بر وزن تفعّله را برخی معتقدند که همان معنای تفعیل (تذکیر) می‌دهد به نحوی خفیف‌تر (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۳۴۳) اما اغلب در توضیح تذکره گفته‌اند که به معنای آن چیزی است که مایه یادآوری و تذکر می‌شود

(مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۲۹) و برخی افزوده‌اند که آن موعظه و نصیحتی است که با آن، آنچه را باید بدان عمل شود متذکر می‌شوند (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۴)^۱

این ماده و مشتقاتش ۲۹۲ بار در قرآن کریم به کار رفته است که ۲۷۴ بار آن در معنای «یاد و حافظه» بوده و ۱۸ بار آن در معنای «جنس نر» و با مشتقات: «ذکر، ذکری، ذکران، ذکور» به کار رفته است.

حدیث

۱) محمد بن فضیل خدمت امام کاظم ع می‌رسد و از تفسیر و تاویل برخی از آیات قرآن کریم می‌پرسد^۲؛ ازجمله:
گفتم: «قطعاً این مایه تذکر است» (مزمل/۱۹)
فرمود: همان «ولایت» [امیرالمومنین ع] است.
الکافی، ج ۱، ص ۴۳۵
عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمَاضِي ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ... قُلْتُ إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ؟ قَالَ الْوَلَايَةُ.

۲) در منابع اهل سنت، از پیامبر اکرم ص روایت شده است که فرمودند:
همانا من و اهل بیتم درختی در بهشت هستیم و شاخه‌هایش در دنیاست؛ «پس هر که خواست، به سوی پروردگارش راهی برگزیند.» (مزمل/۱۹)

[در نقل دیگری پایان حدیث چنین است: پس هر که به ما متمسک شود، راهی به سوی پروردگارش برگرفته است.]

وعن عبد العزيز بسنده إلى النبي صلى الله عليه وآله وسلم قال:
أَنَا وَ أَهْلُ بَيْتِي شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَ أَغْصَانُهَا فِي الدُّنْيَا، فَمَنْ شَاءَ [فَمَنْ تَمَسَّكَ بِنَا] اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا.
شرف المصطفى [شرف النبوة] (ابوسعبد النيسابوری)، ج ۵، ص ۲۹۶؛
ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی (محبّ الدین الطبری)، ج ۱، ص ۱۶؛
الصواعق المحرقة (ابن حجر الهیثمی)، ج ۲، ص ۳۴۱

۱. التذکره الموعظه التي يذكر بها ما يعمل عليه

۲. فراهایی از این روایت در جلسه ۲۸۴ حدیث ۳ <http://yekaye.ir/al-hegr-15-45> و جلسه ۴۵۶ حدیث ۱ <http://yekaye.ir/al->

muzzammil-73-11 گذشت.

۳. این دو حدیث هم حاوی دو تذکر بود:

بَعْضُ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ كَثِيرٍ الرَّقِّيَّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ مَا مَعْنَى السَّلَامِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمَّا خَلَقَ نَبِيَّهُ وَ وَصِيَّهُ وَ ابْنَتَهُ وَ ابْنَتَهُ وَ خَلَقَ شَبَابَهُمْ أَخَذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ وَ أَنْ يَصْبِرُوا وَ يَصَابِرُوا وَ يَرَابُطُوا وَ أَنْ يَتَّقُوا اللَّهَ وَ وَعَدَهُمْ أَنْ يُسَلِّمَ لَهُمُ الْأَرْضَ الْمُبَارَكَةَ وَ الْحَرَمَ الْأَمِينَ وَ أَنْ يُنْزَلَ لَهُمُ الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ وَ يُظْهِرَ لَهُمُ السَّقْفَ الْمَرْفُوعَ وَ يُرِيحَهُمْ مِنْ عَدُوِّهِمْ وَ الْأَرْضَ الَّتِي يُبَدِّلُهَا اللَّهُ مِنَ السَّلَامِ وَ

شاء چه چیزی را؟ متذکر شدن را (احسن الحدیث) خدا را

(۱) «إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا»

آنچه در آیات قبل درباره قیامت گفته شد همگی مایه تذکر است، تا هر که خواست، به سوی پروردگارش راهی برگزیند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسان در این دنیا، نه به حال خود رها شده است که کاری به کار او نداشته باشند، و نه چون برایش برنامه دارند مجبورش می‌کنند که آن برنامه را انجام دهد.

برایش برنامه تهیه کرده‌اند (= شریعت)، اما خودش باید بخواهد که به این برنامه ملتزم شود؛ او مجبور نیست که به این برنامه عمل کند، اما این برنامه تنها مسیر صحیح زندگی او را سامان می‌دهد، و اگر به این برنامه عمل نکند، در قیامت بیچاره می‌شود.

(۲) «إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا»

راه خدا را در پیش گرفتن نیازمند تذکر و تذکر دهنده است. («تذکره» آن چیزی است که مایه تذکر می‌شود)

(۳) «إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا»

این گونه نیست که اگر مخاطبان یک مبلغ دین راه هدایت را در پیش نگرفتند، اشکال حتما در کار آن مبلغ باشد؛ بلکه نهایتاً خود مخاطب باید «بخواهد» که راه خدا را در پیش گیرد.

قطعا نه هیچ سخنی به تاثیرگذاری قرآن کریم است و نه هیچ انسانی توان اثرگذاری پیامبر اکرم ص را دارد؛ با این حال، مشرکان قریش «نمی‌خواستند راه خدا را در پیش گیرند».

(۴) «فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا»

نفرمود «الی الله» بلکه فرمود «الی ربه». چرا؟

يُسَلِّمُ مَا فِيهَا لَهُمْ لَا شَيْءَ فِيهَا قَالَ لَا خُصُومَةَ فِيهَا لَعَدُوِّهِمْ وَأَنْ يَكُونَ لَهُمْ فِيهَا مَا يُحِبُّونَ وَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ص عَلَىٰ جَمِيعِ الْأَائِمَّةِ وَشِيعَتِهِمُ الْمِيثَاقَ بِذَلِكَ وَ إِنَّمَا السَّلَامُ عَلَيْهِ تَذْكِرَةٌ نَفْسِ الْمِيثَاقِ وَ تَجْدِيدٌ لَهُ عَلَى اللَّهِ لَعَلَّهُ أَنْ يُعْجِلَهُ جَلَّ وَ عَزَّ وَ يُعْجِلَ السَّلَامَ لَكُمْ بِجَمِيعِ مَا فِيهِ. (الكافي، ج ۱، ص ۴۵۱)

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنِي مُوسَى قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ الشَّيْطَانُ فِي صَلَاتِهِ فَقَالَ إِنَّكَ مُرَائِي فَلْيُطِلْ أَحَدُكُمْ وَ إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ عَلَى شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ آخِرَتِهِ فَلْيَمْكُثْ وَ إِذَا كَانَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا فَلْيَرْجُ وَ إِذَا دُعِيتُمْ إِلَى الْعُرُسَاتِ فَابْطِنُوا فَإِنَّهُ يُذَكِّرُ الدُّنْيَا وَ إِذَا دُعِيتُمْ إِلَى الْجَنَائِزِ فَاسْرِعُوا فَإِنَّهَا تَذْكِرَةٌ الْآخِرَةِ. (الجعفریات (الأشعبيات)، ص ۳۳)

الف. اگر به ما می‌گویند راه خدا را بروید، نه راهی بیگانه از وجود ما که صرفاً چون خدای قدر قدرتی در کار است ناچار باشیم سخنش را اطاعت کنیم؛ بلکه چون او رب، پروردگار و مربی ماست و ما را به نهایت کمالی خودمان می‌رساند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

برخی از اگزیستانسیالیست‌ها مدعی‌اند که تسلیم شدن در برابر هر هدفی، مستلزم از خود بیگانگی است؛ زیرا آن هدف، غیر از «خود» من است و اگر همه هم و غم من، آن باشد، پس همه دغدغه‌های من مربوط به چیزی غیر از خودم شده، پس از خودم بیگانه شده‌ام؛ و بر همین اساس، خدا را هم انکار می‌کنند و معتقدند اصیلترین اصل انسانی، آزادی و تسلیم نشدن در برابر هر چیزی – حتی خداوند – است.

شهید مطهری (سیری در نهج‌البلاغه، ص ۲۸۴-۳۰۵) بخوبی نشان داده است که این تحلیل ناشی از درک نادرست آنها از آزادی و از خداست:

اگر تحلیل آنها از آزادی درست باشد، هر حرکت و هر تغییری، مستلزم «از خود بیگانگی» است؛ زیرا با هر تغییری، «من» دیگر آن فرد قبلی نیستم؛ پس از خود بیگانه شده‌ام!

همچنین آنها خدا موجودی در عرض ما قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که او موجودی در طول ماست و حقیقت وجود ما «عین الربط» به اوست. ما هیچ نیستیم مگر شعاعی از تجلیات او. و حرکت به سمت او حرکت به سمت یک موجود بیگانه از من نیست.

پس،

اولا اگر من مسیر خود حقیقی‌ام حرکت کنم، از خود بیگانه نخواهم شد؛
و ثانياً، خدا آن حقیقت نهایی‌ای است که همه حقیقت من در گروی ارتباط با اوست؛

پس،

برگشت به سوی او، برگشت به اصل و اساس ماست؛ و این تنها هدفی است که تنها ما را از خود بیگانه نمی‌کند، بلکه ما را به خود حقیقی‌مان می‌رساند.

ب. ...

٤٦٦) سوره مزمل (٧٣) آیه ٢٠ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصِيَهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاقْرَءُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ١٣/٤/١٣٩٦

ترجمه

به یقین پروردگارت می‌داند که در حقیقت تو کمتر از دوسوم شب یا نیمی از آن یا یک سوم آن را [به عبادت] قیام می‌کنی؛ و نیز جماعتی از کسانی که با تو هستند؛ و خداوند است که شب و روز را مقدر می‌فرماید [= اندازه شب و روز به دست اوست]، می‌داند که هرگز توان مراعات [دقیق] آن را نخواهید داشت پس با شما کنار می‌آید، اکنون هرچه میسر می‌شود از قرآن بخوانید؛ می‌داند که در میان شما بیمارانی خواهند بود، و دیگری هم که در زمین می‌گردند در حالی که فضل خداوند را می‌جویند [روزی طلب می‌کنند]، و دیگری هم که در راه خدا کارزار می‌نمایند؛ پس آنچه میسر شد از آن بخوانید و نماز بپا دارید و صدقه بدهید و به خداوند وامی‌نیکو دهید؛ و هر خوبی‌ای که برای خودتان از پیش بفرستید آن را نزد خدا خواهید یافت بهتر و با پاداشی عظیم‌تر، و از خداوند آمرزش بطلبید که همانا خداوند بسیار آمرزنده و رحیم است.

اختلاف قرائات

دو کلمه «نصفه و ثلثه» دو گونه قرائت شده است:

به صورت منصوب (نصفه و ثلثه)، که عطف می‌شود به «أدنی»؛ یعنی سه گزینه مطرح شده چنین می‌شود: «کمتر از دو سوم شب»، «نیمی از شب» و «یک سوم شب»؛ که در میان قرائات سبع، این قرائت اهل مکه (ابن کثیر) و کوفه (عاصم، حمزه، کسائی)؛ و از قرائات عشر، قرائت «خلف»؛ و از قرائات شاذه، قرائت ابن محیصن، اعمش، زید بن علی، بوده است.

به صورت مجرور (نصفه و ثلثه)، که عطف می‌شود به «ثُلثِي اللَّيْلِ»، یعنی سه گزینه مطرح شده چنین می‌شود: «کمتر از دو سوم شب»، «کمتر از نیمی از شب» و «کمتر از یک سوم شب»؛ که در میان قرائات سبع، این قرائت اهل مدینه (نافع)، شام (ابن عامر) و بصره (ابوعمره)؛ و از قرائات عشر، قرائت ابوجعفر، یعقوب؛ و از قرائات شاذه، قرائت یزیدی و حسن بصری، بوده است. (مجمع البیان، ج ١٠، ص ٥٧٥؛ البحر المحيط، ج ١٠، ص ٣١٩؛ الکامل المفصل فی القرائات الاربعه عشر، ص ٥٧٥)^١

١. «ثُلثِي» را هم دو گونه قرائت کرده‌اند که چون تاثیری در معنا ندارد در متن اشاره نشد:

قرأ الجمهور: «مِنْ ثُلثِي» بضم اللام؛ والحسن و شيبه و أبو حيوه و ابن السميع و هشام و ابن مجاهد، عن قنبل فيما ذكر صاحب الكامل: بإسكانها [ثُلثِي]، و جاء ذلك عن نافع و ابن عامر فيما ذكر صاحب اللوامح. (البحر المحيط فی التفسیر، ج ١٠، ص ٣١٩)

مرحوم مجلسی در بحار الأنوار، ج ٣١، ص ٢٠٧-٢٠٨ حدیثی را از جامع الاصول درباره اختلاف قرائت در این سوره نقل کرده است: وَ رَوَى فِي جَامِعِ الْأَصُولِ (ج ٢، ص ٤٧٧-٤٧٨) حَدِيثُ (٩٣٩)، عَنْ الْبُخَارِيِّ وَ مُسْلِمٍ وَ مَالِكٍ وَ أَبُو دَاوُدَ وَ النَّسَائِيُّ بِأَسَانِيدِهِمْ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمٍ بْنِ حِزَامٍ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَ آلِهِ] وَ سَلَّمَ فَاسْتَمَعْتُ لِقِرَاءَتِهِ فَإِذَا هُوَ يَقْرُؤُهُ عَلَى حُرُوفٍ كَثِيرَةٍ لَمْ يَقْرَأْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَ آلِهِ] وَ سَلَّمَ فَكَدْتُ أَسَاوِرُهُ فِي الصَّلَاةِ، فَتَرَبَّصْتُ حَتَّى سَلَّمَ فَلَبِيتُهُ بِرِدَائِهِ، فَقُلْتُ: مَنْ أَقْرَأَ هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي

در حالت فوق، مرجع ضمیر در دو کلمه «نصفه و ثلثه» را به «اللیل» برگردانده‌ایم؛ اما این احتمال هم مطرح شده که مرجع ضمیر، «ثلثی اللیل» باشد (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۵)؛ آنگاه در قرائت اول معنای آیه چنین می‌شود: «کمتر از دوسوم شب»، «نصف دوسوم شب [= یک سوم]» و «یک سوم دو سوم شب [= یک ششم]».

سَمِعْتُكَ تَقْرُؤُهَا؟ قَالَ: أَقْرَأْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَأَلِهِ] وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: كَذَبْتَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَأَلِهِ] وَسَلَّمَ قَدْ أَقْرَأْنِيهَا عَلَى غَيْرِ مَا قَرَأْتُ، فَانْطَلَقْتُ بِهِ أَقُوْدُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَأَلِهِ]، فَقُلْتُ: إِنِّي سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ عَلَى حُرُوفٍ لَمْ تَقْرَأْنِيهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَأَلِهِ] وَسَلَّمَ: أَرْسِلْهُ، أَقْرَأْ يَا هِشَامُ.

فَقَرَأَ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ يَقْرَأُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَأَلِهِ] وَسَلَّمَ: كَذَلِكَ أَنْزَلْتُ، ثُمَّ قَالَ: أَقْرَأْ يَا عُمَرُ. فَقَرَأَتْهُ الْقِرَاءَةَ الَّتِي أَقْرَأَنِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَأَلِهِ] وَسَلَّمَ: كَذَلِكَ أَنْزَلْتُ، إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَافْرُؤْ مَا تَيْسَرُ مِنْهُ. قَالَ فِي جَامِعِ الْأَصُولِ: أَخْرَجَهُ الْجَمَاعَةُ. در تعلیقه کتاب جامع الاصول، جماعت مذکور چنین آدرس داده شده است: البخاری ۹ / ۲۰، ۲۱ فی فضائل القرآن، باب أنزل القرآن على سبعة أحرف، و باب من لم ير بأساً أن يقول: سورة البقرة وسورة كذا، وفي الخصومات، باب كلام الخصوم بعضهم في بعض، [ص: ۴۷۹] وفي التوحيد، باب قول الله تعالى { فافروا ما تيسر منه }، وأخرجه مسلم رقم (۸۱۸) في الصلاة، باب بيان أن القرآن أنزل على سبعة أحرف، وأبو داود رقم (۱۴۷۵) في الصلاة، باب أنزل القرآن على سبعة أحرف، والترمذی رقم (۲۹۴۴) في القراءات، باب ما جاء أن القرآن أنزل على سبعة أحرف، والنسائی ۲ / ۱۵۰ - ۱۵۲ في الصلاة، باب جامع القرآن، والموطأ ۱ / ۲۰۱ في القرآن، باب ما جاء في القرآن.

[تعلیق آیین صالح شعبان - ط دار الكتب العلمية]

صحيح: أخرجه مالك (الموطأ) صفحة (۱۴۲). وأحمد (۴۰/۱) (۲۷۷) قال: حدثنا عبد الرحمن، والبخاری (۱۶۰/۳) قال: حدثنا عبد الله بن يوسف، ومسلم (۲۰۲/۲) قال: حدثنا يحيى بن يحيى، وأبو داود (۱۴۷۵) قال: حدثنا القعنبي، والنسائی (۱۵۰/۲)، وفي الكبرى (۹۱۹) وفي فضائل القرآن (۱۰) قال: أخبرنا محمد بن سلمة، والحارث بن مسكين قراءة عليه، وأنا أسمع عن ابن القاسم.

خمسئتهم - عبد الرحمن بن مهدي، وعبد الله بن يوسف، ويحيى، والقعنبي عبد الله بن مسلمة، وابن القاسم - عن مالك، عن الزهري، عن عروة بن الزبير، عن عبد الرحمن بن عبد القاري، فذكره.

* وأخرجه أحمد (۴۰/۱) (۲۷۸)، (۴۲/۱) (۲۹۶) قال: حدثنا عبد الرزاق، قال: أنبأنا معمر. وفي (۴۳/۱) (۲۹۷) قال: حدثنا الحكم بن نافع، قال: أنبأنا شعيب، وفي (۲۶۳/۱) (۲۳۷۵) قال: حدثنا يعقوب، قال: حدثنا ابن أخي ابن شهاب، والبخاری (۲۷۶) قال: حدثنا سعيد بن عفیر، قال: حدثني الليث، قال: حدثني عقيل، وفي (۲۳۹/۶) قال: حدثنا أبو اليمان، قال: أخبرنا شعيب، وفي (۱۹۴/۹) قال: حدثنا يحيى بن بكير، قال: حدثنا الليث، عن عقيل، ومسلم (۲۰۲/۲) قال: حدثني حرملة بن يحيى، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: أخبرني يونس، (ح) وحدثنا إسحاق بن إبراهيم وعبد بن حميد. قالوا: أخبرنا عبد الرزاق، قال: أخبرنا معمر، والترمذی (۲۹۴۳) قال: حدثنا الحسن بن علي الخلال، وغير واحد، قالوا: حدثنا عبد الرزاق، قال: أخبرنا معمر، والنسائی (۱۵۱/۲). وفي الكبرى (۹۲۰) قال: أخبرنا يونس بن عبد الأعلى، قال: حدثنا ابن وهب، قال: أخبرني يونس.

خمسئتهم - معمر، وشعيب، وابن أخي ابن شهاب، وعقيل، ويونس - عن الزهري، قال: أخبرني عروة بن الزبير، أن المسور بن مخرمة، وعبد الرحمن بن عبد القاري أخبراه، أنهما سمعا عمر بن الخطاب، فذكره. * وأخرجه أحمد (۲۴/۱) (۱۵۸). والنسائی (۱۵۰/۲)، وفي الكبرى (۹۱۸) فقال: أخبرنا نصر ابن علي.

كلاهما - أحمد بن حنبل، ونصر - عن عبد الأعلى بن عبد الأعلى، عن معمر، عن الزهري، عن عروة بن الزبير، عن المسور بن مخرمة، فذكره. ليس فيه (عبد الرحمن بن عبد القاري).

و در قرائت دوم چنین می‌شود: «کمتر از دوسوم شب»، «کمتر از نصف دوسوم شب [= کمتر از یک سوم] و «کمتر از یک سوم دو سوم شب [= کمتر از یک ششم]».

شان نزول آیه آخر

۱) روایت شده است که پیامبر اکرم ص و عده‌ای از مومنان نیمی از شب یا یک سوم یا دوسوم شب را به عبادت می‌ایستادند؛ اما این برایشان سخت بود چرا که نمی‌دانستند چه اندازه از شب مشغول عبادت بوده‌اند و گاه از ترس اینکه مبادا به اندازه لازم نشده باشد کل شب را به عبادت برمی‌خاستند تا اینکه خداوند با این آیه بر آنها تخفیف داد. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۶۹؛ البرهان، ج ۵، ص ۵۲۰)^۲

۲) همچنین از ابن عباس روایت شده که مقصود از «کسانی که با تو هستند» حضرت علی ع و ابوذر است.

شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۲، ص ۳۸۷؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۵^۳

۱. خیر الله سبحانه نبیه ص فی هذه الساعات القیام باللیل و جعله موکولا إلی رأیه و کان النبی ص و طائفة من المؤمنین معه یقومون علی هذه المقادیر و شق ذلك علیهم فکان الرجل منهم لا یدری کم صلی و کم بقی من اللیل فکان یقوم اللیل کله مخافة أن لا یحفظ القدر الواجب حتی خفف الله عنهم بآخر هذه السورة؛ و عن قتادة عن زرارہ بن أوفی عن سعید بن هشام قال قلت لعائشة أنبئینی عن قیام رسول الله ص فقال أ لست تقرأ «یا أيها المزمِّل» قلت بلی قالت فإن الله افترض قیام اللیل فی أول هذه السورة فقام نبی الله و أصحابه حولا و أمسک الله خاتمتها اثنی عشر شهرا فی السماء حتی أنزل الله فی آخر هذه السورة التخفیف فصار قیام اللیل تطوعا بعد أن کان فريضة.

۲. فی (نهج البیان، ج ۳، ص ۳۰۳ مخطوط) للشیبانی، قال: روی عن أبی جعفر و أبی عبد الله (عليهما السلام): «أن السبب فی نزول هذه السورة أن النبی (صلی الله علیه و آله) کان یقوم هو و أصحابه اللیل کله للصلاة حتی تورمت أقدامهم من كثرة قیامهم، فشق ذلك علیه و علیهم، فنزلت السورة بالتخفیف عنه و عنهم فی قوله تعالى: وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ أَيُّ لَنْ تُطِيقُوهُ».

۳. همچنین این روایت:

أَخْبَرَنَا عَقِيلُ بْنُ الْحُسَيْنِ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَهْدِيٍّ السَّيْرَافِيُّ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النَّضْرِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْحَبْطِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ السُّدِّيِّ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ [فِي] قَوْلِهِ تَعَالَى: إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ يَا مُحَمَّدٌ تَقُومُ تُصَلِّي أَدْنَى مِنْ ثُلثِي اللَّيْلِ وَ نِصْفَهُ وَ ثُلْثَهُ - وَ طَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ [قَالَ:] فَأَوَّلُ مَنْ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ص عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ أَوَّلُ مَنْ قَامَ اللَّيْلَ مَعَهُ عَلِيُّ وَ أَوَّلُ مَنْ بَايَعَ مَعَهُ عَلِيُّ وَ أَوَّلُ مَنْ هَاجَرَ مَعَهُ عَلِيُّ. (شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۲، ص ۳۸۷)

و نیز: تَفْسِيرُ السُّدِّيِّ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلثِي اللَّيْلِ وَ نِصْفَهُ وَ ثُلْثَهُ وَ طَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ فَأَوَّلُ مَنْ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ص عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ. (مناقب آل أبي طالب، ج ۲، ص ۱۴)

و اینکه عبارت آخر این آیه در شان امیرالمومنین نازل شده است. در روایتی که هفتاد خصلت اختصاصی حضرت امیر ع را برمی‌شمرند، آمده است

که شخصی درباره مراد از تک تک این خصلتها سوال می‌کنند. در یکی از مواردش به او چنین پاسخ می‌دهند.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ شاذَانَ قَالَ رَوَى لَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْفَضْلِ بْنِ عَامِرٍ الْكُوفِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ الْفَرَزْدَقِ الْفَزَارِيُّ الْبَزَازِ قِرَاءَةً عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عِيْسَى مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ عَمْرٍوهِ الطَّحَّانُ وَ هُوَ الْوَرَّاقُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَسْبَاطٍ عَنْ غَيْرٍ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ ابْنِ دَابٍّ قَالَ: لَقِيتُ النَّاسَ يَتَحَدَّثُونَ أَنَّ الْعَرَبَ كَانَتْ تَقُولُ إِنْ يَبِيعْتُ اللَّهُ فِينَا نَبِيًّا يَكُونُ فِي بَعْضِ أَصْحَابِهِ سَبْعُونَ خَصْلَةً مِنَ مَكَارِمِ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ فَتَنظَرُوا وَ فَتَشُوا هَلْ يَجْتَمِعُ عَشْرُ خِصَالٍ فِي وَاحِدٍ فَضُلًّا عَنْ سَبْعِينَ فَلَمْ يَجِدُوا خِصَالًا مُجْتَمِعَةً لِلدُّنْيَا وَ الدُّنْيَا ... قَالَ ابْنُ دَابٍّ ثُمَّ نَظَرُوا وَ فَتَشُوا فِي الْعَرَبِ وَ كَانَ النَّاطِرُ فِي ذَلِكَ أَهْلَ النَّظَرِ فَلَمْ يَجْتَمِعْ فِي أَحَدٍ خِصَالٌ مَجْمُوعَةٌ لِلدُّنْيَا وَ الدُّنْيَا

أَخْبَرَنَا الْحَاكِمُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ هُوَ بِخَطِّهِ عِنْدِي أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّيِّعِيُّ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَكَمِ الْحَبْرِيُّ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحُسَيْنِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنِ الْكَلْبِيِّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ قَالَ: عَلِيٌّ وَ أَبُو ذَرٍّ.

حدیث

توجه: حدیث ۲ جلسه ۴۴۶ درباره وقت نماز شب در قرآن، نیز به این آیه مربوط می شود <http://yekaye.ir/al-muzzammil-73-1-2/> ^۱ که چون قبلاً اشاره شده بود مجدداً تکرار نشد.

بِالْإِضْطِرَارِّ عَلَى مَا أَحْبَبُوا وَ كَرِهُوا إِلَّا فِي عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ فَحَسَدُوهُ عَلَيْهَا حَسَدًا أَنْغَلَ الْقُلُوبَ وَ أَحْبَطَ الْأَعْمَالَ وَ كَانَ أَحَقَّ النَّاسِ وَ أَوْلَاهُمْ بِذَلِكَ إِذْ هَدَمَ اللَّهُ عِزَّ وَ جَلَّ بِهِ بَيُوتَ الْمُشْرِكِينَ وَ نَصَرَ بِهِ الرَّسُولَ ص وَ اعْتَزَّ بِهِ الدِّينُ فِي قَتْلِهِ مَنْ قَتَلَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فِي مَغَارِي النَّبِيِّ ص...

الإختصاص، ص ۱۴۷

... قَالَ فَمَا التَّصَدِيقُ بِالْوَعْدِ قَالُوا قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ص وَ أَخْبَرَهُ بِالتَّوَابِ وَ الذُّخْرِ وَ جَزِيلِ الْمَاءِ لِمَنْ جَاهَدَ مُحْسِنًا بِمَالِهِ وَ نَفْسِهِ وَ نَبْتِهِ فَلَمْ يَتَّعَجَلْ شَيْئًا مِنْ ثَوَابِ الدُّنْيَا عَوْضًا مِنْ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَ لَمْ يُفَضِّلْ نَفْسَهُ عَلَى أَحَدٍ لِلَّذِي كَانَ عِنْدَهُ وَ تَرَكَ ثَوَابَهُ لِيَأْخُذَهُ مُجْتَمِعًا كَامِلًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ عَاهَدَ اللَّهُ أَنْ لَا يَنَالَ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا بِقَدَرِ الْبُلْغَةِ وَ لَا يُفَضِّلُ لَهُ شَيْءٌ مِمَّا تَعَبَ فِيهِ بَدَنُهُ وَ رَشَحَ فِيهِ جَبِينُهُ إِلَّا قَدَمَهُ قَبْلَهُ فَانْزَلَ اللَّهُ وَ مَا تَقَدَّمُوا لَأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ ^۱.

عده‌ای از شیعیان به منظور تهنیت به مناسبت ولادت امام زمان ع خدمت امام حسن عسکری ع می‌رسند و سوالاتی هم می‌پرسند از جمله اینکه می‌گویند به نظر ما چنین رسیده که وقت نمازهای یومیه در قرآن نیامده است و پیامبر ص خود آنها را تعیین کرده است. حضرت توضیح می‌دهند که این زمانها در قرآن تعیین شده است تا می‌رسند به اینکه:

... و نماز شب را هم بیان کرد؛ و بیان این مطلب در این کلام خداوند آمد آنجایی که تعبیر «بعد از نماز عشاء» (نور/۵۸) را آورد؛ و این را خداوند در کتابش یاد کرد که: بعد از آن، نماز شب است و فرمود: «ای جامه به خود پیچیده! شب را جز اندکی به پا خیز! نصف آن یا اندکی کمتر یا بیشتر؛ و قرآن را به ترتیل بخوان» و این «نصف و بیشتر» را تبیین کرد و فرمود: «همانا پروردگارت می‌داند که تو نزدیک به دو سوم از شب یا نصف آن یا یک سوم آن را [به نماز] برمی‌خیزی؛ و نیز گروهی از کسانی که با تواند، و خداست که شب و روز را اندازه‌گیری می‌کند» (مزمّل/۲۰) تا آخر سوره.

الهدایة الکبری، ص ۳۴۸

عَنْ عِيسَى بْنِ مَهْدِيٍّ الْجَوْهَرِيِّ قَالَ: خَرَجْتُ أَنَا وَ الْحَسَنُ بْنُ مَسْعُودٍ وَ الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَ عَتَّابٌ وَ طَالِبُ ابْنِ حَاتِمٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، وَ أَحْمَدُ بْنُ الْخَصِيبِ، وَ أَحْمَدُ بْنُ جِنَانٍ مِنْ جَنْبَلَا إِلَى سَامَرَا فِي سَنَةِ سَبْعٍ وَ خَمْسِينَ وَ مِائَتَيْنِ ... فَلَمَّا دَخَلْنَا عَلَى سَيِّدِنَا أَبِي مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) بَدَأَنَا بِالْبُكَاءِ قَبْلَ التَّهْنِئَةِ ...

فَقَالَ سَيِّدُنَا إِنَّ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ وَ أَوْقَاتَهَا سُنَّةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ) وَ لَا الْخُمْسُ مُنْزَلَةٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَقَالَ قَائِلٌ مَنَا: رَحِمَكَ اللَّهُ مَا اسْتَسَنَّ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ) إِلَّا مَا أَمَرَهُ اللَّهُ بِهِ فَقَالَ: أَمَّا صَلَوَاتُ الْخُمْسِ فَهِيَ عِنْدَ أَهْلِ الْبَيْتِ كَمَا فَرَضَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَلَى رَسُولِهِ وَ هِيَ إِحْدَى وَ خَمْسِينَ رَكْعَةً فِي سِتَّةِ أَوْقَاتٍ أُبَيِّنُهَا لَكُمْ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ.

... وَ بَيْنَ صَلَاةِ اللَّيْلِ وَ قَدْ جَاءَ بَيَانُ ذَلِكَ فِي قَوْلِهِ «وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ» فَذَكَرَهَا اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَ سَمَّاها وَ مِنْ بَعْدِهَا صَلَاةُ اللَّيْلِ حَكَى فِي قَوْلِهِ: يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ أَوْ أَنْقِصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا وَ بَيْنَ النِّصْفِ وَ الزِّيَادَةِ وَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: أَنْكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَ نِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ وَ طَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَ اللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ إِلَى آخِرِ السُّورَةِ.

مطلب زیر هم درباره وقت نماز شب است.

(۱) از امام باقر ع در تفسیر این آیه روایت شده است:

«به یقین پروردگارت می‌داند که در حقیقت تو کمتر از دوسوم شب یا نیمی از آن یا یک سوم آن را [به عبادت] قیام می‌کنی» و پیامبر ص این چنین بود و مردم را به چنین عبادتی بشارت داد؛ اما بر آنان سخت آمد و اینکه فرمود «می‌داند که هرگز توان مراعات [دقیق] آن را نخواهید داشت» قضیه این بود که گاهی شخصی برمی‌خاست و نمی‌دانست چه موقعی شب به نیمه می‌رسد یا دو سوم شب شده است؛ و گاه تا صبح [برای عبادت] قیام می‌کرد از ترس اینکه مبدا آن را حفظ نکرده باشد [= به اندازه لازم قیام نکرده باشد] پس خداوند این آیه را نازل کرد که «به یقین پروردگارت می‌داند که در حقیقت تو قیام می‌کنی کمتر از دوسوم شب» تا آنجا که فرمود «می‌داند که هرگز توان مراعات [دقیق] آن را نخواهید داشت» و می‌پرسید چه موقعی نصف شب و چه موقعی یک سوم شد؛ پس این مطلب نسخ شد با «اکنون هرچه میسر می‌شود از قرآن بخوانید»؛ و بدانید که هیچ پیامبری نیامد مگر اینکه نماز شب آورد؛ و هیچ پیامبری نماز شب را برای اول شب نیاورد.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۹۲

فِي رِوَايَةٍ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِهِ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثُهُ فَفَعَلَ النَّبِيُّ ص ذَلِكَ وَبَشَّرَ النَّاسَ بِهِ فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ وَقَوْلُهُ عِلْمٌ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ وَكَانَ الرَّجُلُ يَقُومُ وَلا يَدْرِي مَتَى يَنْتَصِفُ اللَّيْلُ وَمَتَى يَكُونُ الثُّلُثَانِ وَكَانَ الرَّجُلُ يَقُومُ حَتَّى يُصْبِحَ مَخَافَةً أَنْ لا يَحْفَظَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ إِلَى قَوْلِهِ عِلْمٌ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ يَقُولُ مَتَى يَكُونُ النِّصْفُ وَالثُّلُثُ نُسِخَتْ هَذِهِ آيَةٌ فَافْرَوْا مَا تَيْسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ وَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَمْ يَأْتِ نَبِيٌّ قَطُّ إِلَّا خَلَا بِصَلَاةِ اللَّيْلِ وَلا جَاءَ نَبِيٌّ قَطُّ بِصَلَاةِ اللَّيْلِ فِي أَوَّلِ اللَّيْلِ.

(۲) از امام رضا ع از پدرشان از جدشان روایت شده است که:

«پس بخوانید آنچه میسر شد از آن» برای شما که در آن، خشوع دل و صفای باطن دارید؛ و «نماز را بپا دارید» بر اساس حد و حدودی که خداوند بر شما واجب فرموده است.

فقه القرآن (راوندی)، ج ۱، ص ۱۲۷؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۵۷۶

وَرَوَى عَنِ الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع قَالَ:

فَافْرَوْا مَا تَيْسَّرَ مِنْهُ لَكُمْ فِيهِ خُشُوعُ الْقَلْبِ وَصَفَاءُ السِّرِّ وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ لِحُدُودِهَا الَّتِي أَوْجَبَهَا اللَّهُ عَلَيْكُمْ.^۱

الْهِدَايَةُ، ص ۳۵: وَقْتُ صَلَاةِ اللَّيْلِ إِذَا دَخَلَ الثُّلُثُ الْأَخِيرُ مِنَ اللَّيْلِ وَهِيَ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً مِنْهَا ثَمَانُ رَكَعَاتٍ صَلَاةُ اللَّيْلِ وَرَكَعَتَا الشَّفَعِ وَرَكْعَةُ الْوَتْرِ تَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ مَا تَيْسَّرَ لَكَ مِنَ الْقُرْآنِ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ «فَافْرَوْا مَا تَيْسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» وَمَنْ صَلَّى الرُّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ مِنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ بِالْحَمْدِ وَثَلَاثِينَ مَرَّةً قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ انْقَلَبَ وَبَيْنَ بَيْنِهِ وَبَيْنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ذَنْبٌ إِلَّا غُفِرَ لَهُ. (به نقل از بحار الأنوار، ج ۸۴، ص ۲۲۴)

۱. أخرج ابن أبي حاتم والطبرانی وابن مردويه عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم فافروا ما تيسر منه قال مائة آية (الدر المنثور،

ج ۶، ص ۲۸۰)

۳) از چندین تن از ائمه اطهار روایتی نقل شده است که حضرت امیرالمومنین ع در یک مجلس چهارصد باب از آنچه دین و دنیای انسان مسلمان را آباد می‌کند، به برخی از اصحابش آموخت. قبلاً فرازهایی از این روایت قبلاً گذشت^۱، در یکی از فرازها می‌فرمایند:

زیاد استغفار کنید که روزی را جلب می‌کند؛ و هر خوبی‌ای که می‌توانید از پیش بفرستید که همه را فردا نزد خود خواهید یافت.

الخصال، ج ۲، ص ۶۱۵

حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بْنِ عَبْدِ الْيَقِينِ عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِي بصيرٍ وَ مُحَمَّدٍ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي عَنْ آبَائِهِ ع أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع عَلَّمَ أَصْحَابَهُ فِي مَجْلِسٍ وَاحِدٍ أَرْبَعَمِائَةَ بَابٍ مِمَّا يُصْلِحُ لِلْمُسْلِمِ فِي دِينِهِ وَ دُنْيَاهُ قَالَ ع ... أَكْثَرُوا الِاسْتِغْفَارَ تَجَلَّبُوا الرِّزْقَ وَ قَدَّمُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ عَمَلٍ الْخَيْرِ تَجِدُوهُ غَدًا إِيَّاكُمْ.^۲

۴) از امام کاظم ع در مورد صدقه فطر (=زکات فطریه) سوال شد که آیا واجب و به منزله زکات [واجب] است؟ فرمودند: این از آن اموری است که خداوند فرموده است «نماز بپا دارید و زکات بدهید» و واجب است.

تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۴۲

عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ ع قَالَ سَأَلْتُهُ عَنْ صَدَقَةِ الْفِطْرِ أَوْ أَجِبَةٍ هِيَ بِمَنْزِلَةِ الزَّكَاةِ فَقَالَ: هِيَ مِمَّا قَالَ اللَّهُ: «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» هِيَ وَ أَجِبَةٌ.^۳

۱. جلسه ۹۰، حدیث ۳ / <http://yekaye.ir/hud-001-113/>

جلسه ۲۴۶، حدیث ۱ / <http://yekaye.ir/al-aaraf-7-26/>

جلسه ۲۹۴، حدیث ۳ / <http://yekaye.ir/al-maaarij-70-23/>

جلسه ۳۳۷، حدیث ۲ / <http://yekaye.ir/al-balad-90-8/>

جلسه ۳۸۸، حدیث ۵ / <http://yekaye.ir/al-qiyamah-75-30/>

۲. و أخرج ابن مردويه عن عبد الله بن مسعود قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم ما من جالب يجلب طعاما إلى بلد من بلاد المسلمين فيبيعه بسعر يومه الا كانت منزلته عند الله منزلة الشهيد ثم قرأ رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم وَ آخِرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخِرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۸۰)

۳. روایتی درباره اینکه این قرض غیر از خمس و زکات است، ضمیمه شده است. أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ زُرْعَةَ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ وَ أَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا قَالَ هُوَ غَيْرُ الزَّكَاةِ. (تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۹۳)

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ سَمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَضَ لِلْفُقَرَاءِ فِي أُمُوالِ الْأَغْنِيَاءِ فَرِيضَةً لَا يُحْمَدُونَ إِلَّا بِأَدَائِهَا وَ هِيَ الزَّكَاةُ بِهَا حَقُّوا دِمَاءَهُمْ وَ بِهَا سُمُوا مُسْلِمِينَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَضَ فِي أُمُوالِ الْأَغْنِيَاءِ حَقُّوفاً غَيْرَ الزَّكَاةِ فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الَّذِينَ فِي أُمُوالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ فَالْحَقُّ الْمَعْلُومُ مِنْ غَيْرِ الزَّكَاةِ وَ هُوَ شَيْءٌ يَفْرُضُهُ الرَّجُلُ عَلَى نَفْسِهِ فِي مَالِهِ يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَفْرُضَهُ عَلَى قَدَرِ طَاقَتِهِ وَ سَعَةِ مَالِهِ فَيُؤَدِّي الَّذِي فَرَضَ عَلَى نَفْسِهِ إِنْ شَاءَ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَ إِنْ شَاءَ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ وَ إِنْ شَاءَ فِي كُلِّ شَهْرٍ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَيْضًا أَقْرِضُوا

(۵) از امام صادق ع روایت شده است:

سه چیز به درگاه خداوند عز و جل شکایت خواهند برد: مسجد خرابی که اهل آن مسجد در آن نماز نمی‌خوانند؛ عالمی در میان نادانان؛ و قرآنی که آویزان باشد و بر آن غبار نشسته و قرائت نمی‌شود.

الکافی، ج ۲، ص ۶۱۳

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: ثَلَاثَةٌ يَشْكُونُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَسْجِدٌ خَرَابٌ لَا يُصَلَّى فِيهِ أَهْلُهُ وَعَالَمٌ بَيْنَ جُهَالٍ وَ مُصْحَفٌ مُعَلَّقٌ قَدْ وَقَعَ عَلَيْهِ الْغُبَارُ لَا يُقْرَأُ فِيهِ.

تدبر

(۱) «إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ وَ طَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ»

پیامبر ص و کسانی که می‌خواهند همراه او باشند، اهل تهجد و شب زنده‌داری‌اند، در حد نیمی از شب یا یک سوم یا دو سوم شب.

ثمره اخلاقی

نمی‌شود بدون تهجد و شب زنده‌داری اهداف اسلام را پیش برد. (جلسه ۴۴۸، تدبر ۲)

(۲) «إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ وَ طَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَ اللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ»

اگر انتظار اولیه از پیامبر ص و یاران واقعی‌اش این بوده که از یک سوم تا دو سوم شب را به عبادت برخیزند، این گونه نبوده که حساب و کتاب زمان از دست خداوند خارج شده باشد.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

گاه در ذهن ما چنین می‌گذرد که انجام کار برای خلق خدا (حتی کار فرهنگی و دینی) چون بسیار اهمیت دارد؛ پس وقت چندانی را نباید به عبادت و خلوت شبانه و راز و نیاز با خدا اختصاص داد؛ و گمان می‌کنیم اگر کسی توصیه کند که مدتی طولانی از شبانه‌روز را به قیام به عبادت و تهجد اختصاص دهیم، حساب و کتاب زمان را درست نمی‌داند.

این ناشی از فهم نادرست ما از توان خویش و نظام اثرگذاری بر دیگران است؛ یعنی حتی اگر اقدام اجتماعی را از عبادت و خلوت با خدا بالاتر بدانیم – که البته این گونه نیست – اما باز هم برای اینکه کار فرهنگی اثرگذار باشد، باید آن تهجد شبانه را جدی گرفت.

اللَّهُ قَرَضًا حَسَنًا وَ هَذَا غَيْرُ الزَّكَاةِ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَيْضًا يُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَ عَلَانِيَةً وَ الْمَاعُونُ أَيْضًا وَ هُوَ الْقَرْضُ يُقْرِضُهُ وَ الْمَتَاعُ يُعِيرُهُ وَ الْمَعْرُوفُ يُصْنَعُهُ وَ مِمَّا فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَيْضًا فِي الْمَالِ مِنْ غَيْرِ الزَّكَاةِ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ «۵» وَ مَنْ أَدَّى مَا فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِ فَقَدْ قَضَى مَا عَلَيْهِ وَ أَدَّى شُكْرًا مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي مَالِهِ إِذَا هُوَ حَمْدُهُ عَلَى مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِيهِ مِمَّا فَضَّلَهُ بِهِ مِنَ السَّعَةِ عَلَى غَيْرِهِ وَ لِمَا وَفَّقَهُ لِإِدَاءِ مَا فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ وَ أَعَانَهُ عَلَيْهِ. (الکافی، ج ۳، ص ۴۹۸)

ما برای مقدمات هر کاری به اندازه‌ای که برای حصول نتیجه اهمیت دهیم وقت می‌گذاریم. یک دانش‌آموزی که قصد قبولی در کنکور در یک رشته معتبر دارد، حداقل یک سال عمده برنامه‌های زندگی خود را تحت‌الشعاع مطالعه درسی قرار می‌دهد تا در کاری که تنها یک روز زمان می‌برد موفق شود؛ و اگر قبول شد و خواست به مدارج بالا دست یابد، این بار چندین سال برنامه‌های زندگی خود را متناسب با تحصیل خود تنظیم می‌کند. این مطلب را در مورد یک ورزشکاری که قصد قهرمانی در المپیک دارد، سیاستمداری که قصد رسیدن به یک مقام دارد، و ... می‌توان مشاهده کرد.

کسی هم که قصد دارد پیام خدا را به گوش جان انسانها برساند، باید به مدت یک عمر، از یک سوم تا دوسوم شبهایش را به تقویت رابطه خود با خدایش بپردازد؛ و اگر خدا چنین برنامه‌ای برای او گذاشته، این گونه نیست که حساب و کتاب زمان از دستش بیرون باشد.

یادمان باشد همان خدایی که زمان روز و شب را مقدر فرموده است، در آیات قبل چنین دستوری به پیامبرش داد (مزمّل/۲-۴) و در این آیه، سایر مومنانی که از این جهت پیامبر ص را اسوه خود قرار داده‌اند می‌ستاید؛ و اگر در این زمینه تخفیف داد، این یک تخفیف است، نه اینکه اصل کار مطلوب نباشد (تدبر/۳)

۳ «عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى ... فَاقْرَؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ ... وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

اینکه ناتوانی افراد در این حد از تهجد شبانه را با تعبیر «توبه» مورد عفو قرار داد و دوبار توصیه کرد «پس هر مقدار که برایتان میسر است قرآن بخوانید» و نهایتاً کلام را با توصیه به استغفار ختم نمود، نشان می‌دهد که واقعا آن تهجد طولانی شبانه برای کسی که می‌خواهد کار فرهنگی انجام دهد یک ضرورت است، تا حدی که اگر در آن تخفیف دادند از او می‌خواهند به نحو دیگری آن را جبران کند و از این کم‌کاریش استغفار نماید!

در حقیقت، از این گونه تعبیر فهمیده می‌شود که تهجد شبانه در حد یک سوم تا دوسوم شب، امری مطلوب و ضروری برای کسی است که می‌خواهد در مسیر واقعی اسلام گام بردارد. اگر این زمان را تخفیف دادند، نه از این جهت است که این مقدار لازم نیست؛ بلکه از جهت مراعات حال عموم مخاطبین و در نظر گرفتن مشکلاتی است که ممکن است برای برخی از افراد پیش آید (المیزان، ج ۲۰، ص ۷۶)؛ و لذا اگر در این زمینه تخفیف داده‌اند بافاصله از او خواسته‌اند که با امور دیگری همچون قرائت قرآن و استغفار و ... خلأیی را که به خاطر انجام ندادن این تهجد در وجودش پدید می‌آید جبران کند.

۴ «إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ ...»

علم خداوند به حالات بندگان، بهترین انگیزه برای انجام کارهای نیک است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۷)

۵ «فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ»

خواندن و قرائت قرآن، امری است که در توفیق توبه پیدا کردن و قبولی آن موثر است.

۶) «عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرَضَى وَ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنْهُ»

ارتباط با قرآن و تلاوت آن در هر حالی لازم است، حتی در بستر بیماری یا سفر یا جهاد. اگر در فراز و نشیب‌ها تلاوت قرآن لازم است، در شرایط عادی به طریق اولی لازم خواهد بود. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۷)

۷) «عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرَضَى وَ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنْهُ وَ...»

اگر خداوند تکلیفی را بر دوش انسانها می‌گذارد، مشکلات انسانها را هم در نظر گرفته است؛ و برای آن مشکلات هم تخفیف‌هایی می‌دهد.

البته اگر به خاطر مشکلات در وظیفه‌ای تخفیف دادند؛

اولا با وظیفه ساده دیگری، آنچه از دست رفته را جبران می‌کنند (جایگزین برایش قرار می‌دهند)؛ و ثانيا این نباید بهانه شود که انسان در مورد سایر وظایفی که برعهده دارد کوتاهی کند؛ سایر وظایف همچنان به قوت خود باقی است. (المیزان، ج ۲۰، ص ۷۷)^۱

۸) «عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرَضَى وَ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» سه دسته مسائل و مشکلات هست که موجب تخفیف در حکم خدا می‌شود:

مشکلاتی که از اختیار انسان خارج است (مانند بیماری)

مسائلی که به گذراندن معیشت عادی انسان مربوط می‌شود (مانند مسافرت و طلب روزی)

دشواری‌هایی که به خاطر عمل به سایر دستورات الهی دامن‌گیر شخص شده است (مانند جهاد در راه خدا)

۹) «وَ اتُّوا الزَّكَاةَ وَ اقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَ مَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَ أَكْبَرًا»

اگر از انسان می‌خواهند اموالش را در راه خدا بدهد، این گونه نیست که با این کار آنها را از دست بدهد:

هرچه در راه خدا بدهد، در واقع آنها را پیشاپیش برای زندگی بعدی خود فرستاده است و با سود مضاعف به او برمی‌گردانند.

^۱ . علامه طباطبایی توضیح داده‌اند که در خصوص این مطلب دوم، شبیه تخفیفی است که در مساله «نجوی» دادند، که بعد از تخفیفی که داده شد، بر اینکه واجبات دیگر جتما باید رعایت شود تاکید گردید: «فَإِذَا لَمْ تَفْعَلُوا وَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ اتُّوا الزَّكَاةَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» (مجادله/۱۳)

عده‌ای گمان می‌کنند اگر پول بدهند و سود یا ربا بگیرند، واقعا سود برده‌اند؛ اما اگر قرض‌الحسنه بدهند - خصوصا با توجه به مساله تورم - حتما ضرر کرده‌اند.

این منطق کسی است که حتی اگر ادعای ایمان هم دارد، اما در ته دل خود، خدا را جدی نگرفته است. اما کسی که خدا را جدی بگیرد، نه تنها قرض‌الحسنه دادن، بلکه کمک بلاعوض به نیازمندان را کاری بسیار پرسود می‌بیند، زیرا پولش را به کسی قرض داده که هیچگاه ورشکست نمی‌شود و آن پول را در زمانی که انسان بشدت محتاج آن است، به انسان برمی‌گرداند، آن هم بهتر و با پاداش بیشتر (خَيْرًا وَّ اَعْظَمَ اُجْرًا)، یا به تعبیر ساده تر، با سودهای هنگفت - حداقل هزار درصد (ده برابر؛ انعام/۱۶۰) و چه بسا تا چندصد میلیون درصد سود خالص (۷۰۰ برابر و بلکه دوبرابر این، یعنی ۱۴۰۰ برابر؛ بقره/۲۶۱).

(۱۰) «وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

همه ما قصور و تقصیرهایی داریم، از کسی که همواره از یک سوم تا دو سوم شب‌ها را مخلصانه برای عبادت خدا برمی‌خیزد، تا کسی که اهل قرائت قرآن و اقامه نماز و ادای زکات و انفاق است؛ همگی نیازمند استغفار و طلب مغفرت از خداوند متعال‌اند.

(۱۱) «إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ ... فَأَقْرَأْ مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ»

اقامه نماز و تلاوت قرآن از بهترین آداب شب‌زنده‌داری است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۷)

(۱۲) «آخِرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

کسب مال حلال و امکانات زندگی، همه فضل الهی است هرچند با کار و تلاش به دست آید. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۷)

(۱۳) «وَ اتُوا الزَّكَاةَ وَ اقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا»

وظایف مالی انسان، صرفاً وظایف واجب (زکات) نیست؛ بلکه یک انسان مومن به قرض‌الحسنه دادن، کمک به نیازمندان و ... نیز اقدام می‌کند.

(۱۴) «إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

گذشت خداوند همراه با مهربانی است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۷۷)

چون موارد زیاد شد، موارد زیر را در کانال نگذاشتم

۱۵) در حدیث زیر (که ابن‌ادریس و سید بن طاووس مستقلاً روایت کرده‌اند)، امام ع از این آیه ترجیح طول دادن رکوع و سجده بر کثرت قرائت در نماز را نتیجه گرفته‌اند

الْحَارِثُ بْنُ الْأَحْوَلِ عَنْ بُرَيْدِ الْعَجَلِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ أَيُّهُمَا أَفْضَلُ فِي الصَّلَاةِ كَثْرَةُ الْقِرَاءَةِ أَوْ طُولُ اللَّبَثِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ قَالَ فَقَالَ كَثْرَةُ اللَّبَثِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ فِي الصَّلَاةِ أَفْضَلُ أَمَا تَسْمَعُ لِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَافْرَوْا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّمَا عَنْيَ بِإِقَامَةِ الصَّلَاةِ طُولُ اللَّبَثِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ قَالَ قُلْتُ فَأَيُّهُمَا أَفْضَلُ كَثْرَةُ الْقِرَاءَةِ أَوْ كَثْرَةُ الدُّعَاءِ فَقَالَ كَثْرَةُ الدُّعَاءِ أَفْضَلُ أَمَا تَسْمَعُ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ ص قُلْ مَا يَعْבוَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ (السرائر الحاوی لتحرير الفتاوى، ج ۳، ص ۵۹۸)

رَوَاهُ الْحُسَيْنُ بْنُ مَحْبُوبِ السَّرَادِ يَرْفَعُهُ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ أَنَّهُ سُئِلَ أَيُّهُمَا أَفْضَلُ فِي الصَّلَاةِ كَثْرَةُ الْقِرَاءَةِ أَوْ طُولُ اللَّبَثِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ فَقَالَ كَثْرَةُ اللَّبَثِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ أَمَا تَسْمَعُ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى فَافْرَوْا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّمَا عَنْيَ بِإِقَامَةِ الصَّلَاةِ طُولُ اللَّبَثِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ قَالَ قُلْتُ فَأَيُّهُمَا أَفْضَلُ كَثْرَةُ الْقِرَاءَةِ أَوْ كَثْرَةُ الدُّعَاءِ فَقَالَ كَثْرَةُ الدُّعَاءِ أَمَا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِ تَعَالَى قُلْ مَا يَعْבוَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ. (فلاح السائل و نجاح المسائل (ابن طاووس)، ص ۳۰)

۱۶) برخی قائل شده‌اند که این آیه حکم نماز شب در حد یک سوم تا دو سوم از شب را که در اول سوره واجب شده بود نسخ کرده است؛ اما هم در میان قدما (مثلاً راوندی در فقه القرآن، ج ۱، ص ۱۲۶) و هم در متأخرین (مثلاً علامه طباطبائی در المیزان، ج ۲۰، ص ۷۴) بر این باورند که لزوماً نسخی در کار نیست. بلکه آن حکم اول سوره، حکم استحبابی بر امت بوده است.

۱۷) مواضعی از آیه که چندین معنا برایش مطرح شده است (به نقل از مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۵-۵۷۶):
الف. «وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ»

۱. خداوند زمان آنها را مقدر کرده تا شما در آن زمان آنچه بدان مامور شده‌اید را تشخیص دهید.
۲. علم بدانچه شما انجام می‌دهید از او فوت نمی‌شود. (عطاء) یعنی مقادیر روز و شب را می‌داند پس می‌داند آن مقداری از شب را که قیام کرده‌اید.
- ب. «عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ»

۱. اشاره است به اینکه برخی کل شب را به نماز می‌ایستادند که مبدا این امر به قیام شب کامل ادا نشده باشد و خدا با این تعبیر فرمود که شما توان معرفت به آن را ندارید. (مقاتل)
۲. بقدری ایستادند که پاهایشان متورم شد و خداوند فرمود شما توان احصاء آن حقیقت را ندارید. (حسن)
۳. گفته شده یعنی شما توان مداومت بر قیام شب را ندارید و از شما کوتاهی سر می‌زند.
- ج. «فَتَابَ عَلَيْكُمْ»

۱. از این جهت که آن را مستحب - نه واجب - قرار داد. (جبائی)

۲. یعنی برای شما به خاطر این کوتاهی گناهی ثبت نکرد همان گونه که پیامد کار را از توبه کار برمی دارند.

۳. مقصود این است که به شما تخفیف داد.

د. «فَاقْرَأْ مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ»

۱. یعنی الان در نماز شب، تا می توانید قرآن بخوانید. همه مفسران بر این باورند که «قم الليل» مقصود قیام به نماز در

شب است غیر از ابومسلم که می گوید منظور قیام به قرائت قرآن است

۲. قرآن بخوانید کنایه است از نماز خواندن (چرا که هر نمازی حاوی قرآن هم هست)

۳. مقصود قرآن در غیر نماز است؛ و کسانی که چنین گفته اند برخی این را حمل بر استحباب کرده اند و برخی بر

وجوب؛ و در هر صورت در مقدار حداقل آن اختلاف دارند، سعید بن جبیر گفته ۵۰ آیه؛ ابن عباس و حسن و کعب گفته اند

۱۰۰ آیه؛ سدی گفته ۲۰۰ آیه؛ جوبیر گفته یک سوم قرآن چون خداوند این مقدار را بر بندگان آسان گرفته است؛ ولی ظاهر

آن است که هر مقدار که خود شخص بخواهد و دوست داشته باشد؛ و از امام رضاع آمده آن مقداری که با خشوع قلب و

صفای باطن باشد (حدیث ۲)

جمع بندی سوره مزمل

این سوره از اولین سوره هایی است که خداوند بر پیامبرش نازل فرموده است (البته احتمال دارد که برخی آیات آن بعدا

در مدینه نازل شده باشد).

پیامبر ص در اولین مواجهه اش با وحی و عظمت واقعه ای که بر او رخ داده تحت فشار روحی شدیدی قرار می گیرند و

خداوند پیامبرش را دلداری می دهد و می خواهد او را برای این رسالت عظیم آماده سازد و در پایان سوره تاکید می کند که در

این آماده سازی، پیامبر ص تنها نیست و برخی مومنان هم همانند او خود را آماده می کنند.

این آماده سازی پیامبر ص در دو زاویه مهم انجام می شود: یکی در ارتباط او با خدا؛ و دیگری در مواجهه وی با

تکذیب کنندگان:

از زاویه ارتباط با خدا، تاکید می شود بر ضرورت قیام برای تهجد و نماز شب در حد نیمی از شب یا اندکی کمتر یا بیشتر،

و مداومت بر تلاوت قرآن، و مداومت بر ذکر خداوند که این کارها وی را آماده کند برای تحمل بار سنگین وحی؛ و از او

می خواهد که به سوی پروردگار خویش، که پروردگار شرق و غرب عالم است روی آورد و تنها بر او توکل کند؛

اما زاویه دوم، دلداری هایی است در برابر مخالفت دشمنانی که او را تکذیب می کردند؛ و از پیامبرش می خواهد که در

برابر زخم زبانه های آنان صبر در پیش گیرد و اگر هم از آنان جدا می شود آن طور که زبنده و سزاوار است جدا شود و کار آنها

را به خدا واگذارد و توضیح می دهد که خدا آنان را به حال خود رها نمی کند و در قیامت چه عذابهایی در انتظار آنان است؛

قیامتی که اثرش را هم در وجود انسان می گذارد (نوزاد را پیر می کند) و هم در کل عالم (زمین و کوهها را می لرزاند و کوههای

استوار را همچون شن روان می سازد و آسمان را می شکافد؛ و در این میان هشداری هم به این تکذیب کنندگان می دهد که اگر پیامبر اکرم ص را به سوی شما فرستادیم، قبلاً هم پیامبری به سوی فرعون فرستادیم و وقتی او را چنان گرفتار کردیم، شما عاقبت خود را بفهمید.

در پایان پس از تاکید مجدد بر آن وظیفه شب زنده داری و مدح ضمنی مومنانی که همراه پیامبر ص چنین اهل تهجد هستند، با اشاره به مشکلاتی که برخی افراد در جامعه دارند - که همگان نمی توانند این گونه اهل تهجد شوند - تخفیفی را در این زمینه مطرح می فرماید و با تاکید از مومنان می خواهد که قرآن خواندن را جدی بگیرند و با خواندن آن مقدار از قرآن که برایشان میسر است، قصور و تقصیر در شب زنده داری هایشان را جبران کنند؛ و البته این تخفیف نباید موجب شود در سایر وظایف دینی شان (نماز و انفاق و ...) به سهل انگاری بیفتند؛ بلکه با استغفار به درگاه خداوند این مسیری که برایشان مطرح شده را با قاطعیت ادامه دهند.

حسن ختام را این روایت امام صادق ع قرار می دهیم که:

هر کس سوره مزمل را در نماز عشاء یا در آخر شب [نماز شب] بخواند شب و روز همراه با سوره مزمل شاهد بر او خواهند بود و خداوند در زندگی او را به حیات طیبه می رساند؛ و مرگش را هم مرگ پاک و طیب قرار خواهد داد.

ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۱۲۰

أَبِي رَه قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ جَابِرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:
مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْمَزْمَلِ فِي الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ أَوْ فِي آخِرِ اللَّيْلِ كَانَ لَهُ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ شَاهِدَيْنِ مَعَ سُورَةِ الْمَزْمَلِ وَ أَحْيَاهُ اللَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ أَمَاتَهُ مِيتَةً طَيِّبَةً.

سوره قلم جزء اولین سوره‌هایی است که بر پیامبر اکرم ص نازل شده است. با توجه به اینکه دو سوره علق و مزمل قبلاً بررسی شده است، شاید مناسب باشد که اکنون سراغ سوره قلم برویم.

این سوره را همچنین سوره «ن» هم نامیده‌اند.

حسن، عکرمه و عطاء کل سوره را مکی دانسته‌اند اما نظر ابن عباس و قتاده این بوده که آیات ۱۶-۳۳ (سَنَسِمُهُ... لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) مدنی می باشد.

تعداد آیات آن بر اساس تمامی نقلها ۵۲ آیه است. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۶)

فضیلت این سوره

از پیامبر اکرم ص روایت شده که به کسی که این سوره را بخواند، ثواب کسانی که اخلاق نیکو دارند داده می‌شود؛ و از امام صادق ع روایت شده که کسی که این سوره را در نماز واجب یا مستحبی بنخواند خداوند او را از اینکه در زندگیش دچار فقر شود ایمن می‌دارد و از فشار قبر او را پناه می‌دهد ان شاء الله.

أَبِي بَن كَعْب قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ص وَ مَنْ قَرَأَ سُورَةَ ن وَ الْقَلَمَ أَعْطَاهُ ثَوَابَ الَّذِينَ حَسَنَ أَخْلَاقَهُمْ (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۶)
أَبِي رَه قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَيْمُونِ الصَّائِغِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع مَنْ قَرَأَ سُورَةَ ن وَ الْقَلَمَ فِي فَرِيضَةٍ أَوْ نَافِلَةٍ آمَنَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَنْ أَنْ يُصِيبَهُ فَقْرٌ أَبَدًا وَ أَعَاذَهُ اللَّهُ إِذَا مَاتَ مِنْ ضَمَّةِ الْقَبْرِ. (ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۱۱۹؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۶)

۴۶۷) سوره قلم (۶۸) آیه ۱ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ ن وَ الْقَلَمِ وَ مَا يَسْطُرُونَ ۱۳۹۶/۴/۱۴

ترجمه

به نام خداوند رحمت گستر و همواره مهربان؛ نون، سوگند به قلم و آنچه نویسند؛

شأن نزول

از ابن عباس روایت شده است بعد از آنکه جبرئیل در غار حرا بر پیامبر ص نازل شد و آیات ابتدایی سوره علق را بر ایشان تلاوت کرد و ایشان به منزل برگشت و حضرت خدیجه به ایشان ایمان آورد؛ سه روز بعد از اسلام آوردن حضرت خدیجه، یکبار پیامبر ص [همراه با خدیجه] به نماز ایستاده بود. حضرت علی ع بر آنان وارد شد و از پیامبر ص سوال کرد: این چه کاری است که انجام می‌دهید؟ پیامبر ص فرمود: این دین خداست. پس امیرالمومنین ع ایمان آورد و پیامبر ص را تصدیق کرد و آن دو [علناً] نماز می‌خواندند و رکوع و سجده بجا می‌آوردند و خبر در مکه پیچید که پیامبر مجنون شده است

و آنگاه این آیات نازل شد که «نون، سوگند به قلم و آنچه نویسند؛ که تو - به نعمت پروردگارت - مجنون نیستی» (تا پنج آیه) و این آیات دومین مطلبی بود که بر ایشان نازل شد.

سعد السعود للنفوس منضود، ص ۲۱۶؛ مناقب آل أبي طالب، ج ۲، ص ۱۴؛ بحار الأنوار، ج ۱۸، ص ۲۲۹-۲۳۰

۱. قال حدثنا محمد بن مروان عن الكلبي عن أبي صالح عن ابن عباس قال كان رسول الله لا يزال يسمع الصوت قبل أن يوحى إليه فيذعر منه فيشكو ذلك إلى خديجة فتقول له خديجة أبشر فإنه لن يصنع بك إلا خيرا قال فبينما رسول الله ذات يوم قد خرج فذهب مع الناس نحو حراء و قد صنعت له خديجة طعاما فأرسلت في طلبه فلم تجده فطلبت في بيت أعمامه و عند أخواله فلم تجده إذ أتاها رسول الله ص متغيرا وجهه فظنت خديجة أنه غبار على وجهه فجعلت تمسح الغبار عن وجهه فلم يذهب فإذا هو كسوف فقالت ما لك يا ابن عبد الله قال أريتكم الذي أخبرتك إني أسمع قد و الله بذلك اليوم أنا قائم على حراء إذ أتاني آت فقال أبشر يا محمد ص فإني جبرئيل و أنت رسول هذه الأمة ثم أخرج قطعة خط فقال لي اقرأه قلت و الله ما قرأت كتابا قط و إني لأمى قال فغنى غنة ثم ألق عني قال اقرأ قلت و الله ما قرأت قط و لا أدري شيئا أقرؤه فقال اقرأ باسم ربك الذي خلق الإنسان من علق حتى بلغ إلى قوله علم الإنسان ما لم يعلم حتى انتهى إلى هذا يومئذ قال انزل فنزل بي عن الجبل إلى قرار الأرض فأجلسني على درنوك عليه ثوبان أخضران ثم ضرب برجله الأرض فخرجت عين فتوضأ منها و قال لي توضأ فتوضأت ثم قام فصلى و صليت معه ركعتين ثم قال هكذا الصلاة يا محمد ص ثم انطلق فقالت له خديجة ألم أخبرك أن ربك لا يصنع بك إلا خيرا ثم انطلقت إلى عداس الراهب و هو غلام شبيه بن ربيعة فقال لها حين رآها ما لك يا سيدة نساء قريش و كانت تسمى بهذا الاسم قالت أنشدك بالله يا عداس هل سمعت فيما سمعت بجبرئيل فقال عداس الراهب ما لك و لجبرئيل تذكرينه بهذا البلد فذكرت له ما أخبرها رسول الله فقال نعم إنه لرسول الله ثم انطلقت إلى ورقة بن نوفل من أسد و هو ابن عمها لحا و قد كان ورقة بن نوفل طلب الدين و خالف دين قومه و دخل في النصرانية قبل أن يبعث رسول الله فسأله عن خبر جبرئيل فقال لها و ما ذاك فذكرت له الذي كان من أمر النبي فقال لها و الله لئن كانت رجلا جبرئيل استقرتا على الأرض لقد نزل على خير خلق الله أرسلني محمدا ص إلى فوجهت إليه فأرسلته فاتاه فقال له ورقة و هل أخبرك جبرئيل بشيء فقال رسول الله لا قال أمرك أن تدعو أحدا فقال ورقة و الله لئن بعثت لا ألقاني الله عذرا لنصرتك فمات قبل أن يدعو رسول الله و لم يدركه و فشا أمر رسول الله فبينما رسول الله ص قائما يصلي إذ طلع عليه علي بن أبي طالب ع و ذلك بعد إسلام خديجة بثلاثة أيام فقال ما هذا يا محمد ص فقال ص هذا دين الله عز و جل فهل لك فيه فقال إن هذا دين مخالف دين أبي و أنا أنظر فيه فقال له رسول الله انظر و اكنم على فكنم عليه يومه ثم أتاه فآمن به و صدقه و فشا الخبر بمكة أن محمدا ص قد جن فنزل ن و القلم و ما يسطرون إلى خمس آيات و هي الثانية مما نزل

۲. تفسير يعقوب بن سفيان قال حدثنا أبو بكر الحميدي عن سفيان بن عيينة عن ابن أبي نجيح عن مجاهد عن ابن عباس في خبر يذكر فيه كيفية بعث النبي ص ثم قال: بينا رسول الله ص قائم يصلي مع خديجة إذ طلع عليه علي بن أبي طالب ع فقال له ما هذا يا محمد قال هذا دين الله فآمن به و صدقه ثم كانا يصليان و يرعكان و يسجدان فأبصرهما أهل مكة ففشا الخبر فيهم أن محمدا قد جن فنزل ن و القلم و ما يسطرون ما أتت بنعمة ربك بمجنون ۳. أقول قال الكازروني في المنتقى فيما رواه بإسناده ... و في رواية أخرى أن خديجة أتت ورقة و قالت أخبرني عن جبرئيل ما هو قال قدوس قدوس ما ذكر جبرئيل في بلدة لا يعبدون فيها الله قالت إن محمد بن عبد الله أخبرني أنه أتاه قال فإن كان جبرئيل هبط إلى هذه الأرض لقد أنزل الله إليها خيرا عظيما هو الناموس الأكبر الذي أتى موسى و عيسى ع بالرسالة و الوحي قالت فأخبرني هل تجد فيما قرأت من التوراة و الإنجيل أن الله يبعث نبيا في هذا الزمان يكون يتيما فيؤويه الله و فقيرا فيغنيه الله تكفله امرأة من قريش أكثرهم حسبا و ذكرت كلما آخر فقال لها نعتي مثل نعتك يا خديجة قالت فهل تجد غيرها قال نعم إنه يمشي على الماء كما مشى عيسى ابن مريم و تكلمه الموتى كما كلمت عيسى ابن مريم ع و تسلم عليه الحجاره و تشهد له الأشجار و أخبرها بنحو قول بحيري ثم أنصرفت عنه و أتت عداسا الراهب و كان شيخا قد وقع حاجباه على عينيه من الكبر فقالت يا عداس أخبرني عن جبرئيل ع ما هو فقال قدوس قدوس و خر ساجدا و قال ما ذكر جبرئيل في بلدة لا يذكر الله فيها و لا يعبد قالت أخبرني عنه قال لا و الله لا أخبرك حتى تخبرني من أين عرفت اسم جبرئيل قالت لي عليك عهد الله و ميثاقه بالكنمان قال نعم قالت أخبرني به محمد بن عبد الله أنه أتاه قال عداس ذلك الناموس الأكبر الذي كان يأتي موسى و عيسى ع بالوحي و الرسالة و الله لئن كان نزل جبرئيل على هذه الأرض لقد نزل إليها خير عظيم و لكن يا خديجة إن الشيطان

البته لازم به ذکر است امیرالمومنین در خطبه قاصعه (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲) اشاره می‌کنند که من یک سال که پیامبر به غار حرا می‌رفت همراهش بودم و هنگام نزول وحی ناله شیطان را شنیدم و از پیامبر سوال کردم و پیامبر به من فرمود تو آنچه من می‌بینم و می‌شنوم، می‌بینی و می‌شنوی، جز اینکه پیامبر نیستی؛ که ظاهرش این است که ایشان همان هنگام نزول اولیه وحی همراه پیامبر بوده است، مگر اینکه آن گفتگوی پیامبر و حضرت علی ع را مربوط به بار دیگری از نزول وحی بدانیم، یا اینکه ابن عباس درباره اینکه حضرت علی ع چند روز بعد ایمان آورده اشتباه کرده باشد.^۱

حدیث

۱) از امام کاظم ع سوال شد درباره این سخن خداوند عز و جل که «نون، و قلم و آنچه می‌نویسند» فرمود: «نون» اسم رسول الله ص است؛ و قلم اسم امیرالمومنین است، که صلوات خداوند بر آن دو و بر ذریه آنها.

تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العتره الطاهره، ص: ۶۸۵

الْحَسَنُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ الدِّيَلَمِيُّ عَنْ رَجَالِهِ بِإِسْنَادِهِ يَرْفَعُهُ إِلَى مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضِيلِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ فَالْنُّونُ اسْمُ لِرَسُولِ اللَّهِ وَالْقَلَمُ اسْمُ لَأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا وَ عَلَى ذُرِّيَّتِهِمَا.^۲

۲) شخصی خدمت امام صادق ع مشرف می‌شود و از تفسیر برخی از آیات، از جمله «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ» سوال می‌کند. حضرت می‌فرماید: ...

و اما «نون» نام رودخانه‌ای در بهشت است، از برف سفیدتر، و از عسل شیرین‌تر؛ خداوند متعال به او فرمود: مرکب [دوات] باش! پس مرکب شد. آنگاه خداوند درختی را برگرفت و به دست خود کاشت - امام ع در اینجا فرمود: منظور از «دست» قدرت است، و مطلب آن گونه که مشبّهه [کسانی که خدا را به امور مادی تشبیه می‌کنند] می‌پندارند، نیست - سپس

رَبِّمَا عَرَضَ لِلْعَبْدِ فَأَرَاهُ أُمُورًا فَخَذِي كِتَابِي هَذَا فَأَنْطَلِقِي بِهِ إِلَى صَاحِبِكَ فَإِنْ كَانَ مَجْنُونًا فَإِنَّهُ سَيَذْهَبُ عَنْهُ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ فَلَنْ يَضُرَّهُ ثُمَّ أَنْطَلَقْتُ بِالْكِتَابِ مَعَهَا فَلَمَّا دَخَلْتُ مَنْزِلَهَا إِذَا هِيَ بِرَسُولِ اللَّهِ ص مَعَ جَبْرِئِيلَ ع قَاعِدٌ يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَاتِ ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ فَسَتَبْصُرُ وَيُصِرُونَ بِأَيْكُمُ الْمَفْتُونُ أَى الضَّالُّ أَوِ الْمَجْنُونُ فَلَمَّا سَمِعْتُ خَدِيجَةَ قَرَأَتْهُ اهْتَزَّتْ فَرَحًا ثُمَّ رَأَتْ ص عَدَّاسَ فَقَالَ أَكْشَفَ لِي عَنْ ظَهْرِكَ فَكَشَفَ فَإِذَا خَاتَمُ النُّبُوَّةِ يُلُوحُ بَيْنَ كَتِفَيْهِ فَلَمَّا نَظَرَ عَدَّاسُ إِلَيْهِ خَرَّ سَاجِدًا يَقُولُ قُدُّوسٌ قُدُّوسٌ أَنْتَ وَاللَّهُ النَّبِيُّ الَّذِي بَشَّرَ بِكَ مُوسَى وَعِيسَى ع أَمَا وَاللَّهِ يَا خَدِيجَةُ لَيُظْهَرَنَّ لَهُ أَمْرُ عَظِيمٌ وَنَبَأٌ كَبِيرٌ فَوَاللَّهِ يَا مُحَمَّدُ إِنْ عَشْتُ حَتَّى تُؤْمَرَ بِالدُّعَاءِ لِأَضْرِبَنَّ بَيْنَ يَدَيْكَ بِالسَّيْفِ هَلْ أَمَرْتَ بِشَيْءٍ بَعْدُ قَالَ لَا قَالَ سَتُؤْمَرُ ثُمَّ تُكَذَّبُ ثُمَّ يُخْرِجُكَ قَوْمُكَ وَاللَّهُ يَنْصُرُكَ وَمَلَأَنِيكَ.

۱. وَلَقَدْ كَانَ يُجَاوِرُ فِي كُلِّ سَنَةٍ بِحَرَاءِ فَأَرَاهُ وَلَا يَرَاهُ غَيْرِي وَلَمْ يَجْمَعْ بَيْتٌ وَاحِدٌ يَوْمَئِذٍ فِي الْإِسْلَامِ غَيْرَ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ خَدِيجَةَ وَ أَنَا ثَالِثُهُمَا أَرَى نُورَ الْوَحْيِ وَالرَّسَالَةِ وَأَشْمُ رِيحَ النُّبُوَّةِ وَلَقَدْ سَمِعْتُ رَنَّهُ الشَّيْطَانُ حِينَ نَزَلَ الْوَحْيُ عَلَيْهِ ص فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذِهِ الرَّنَّةُ فَقَالَ هَذَا الشَّيْطَانُ قَدْ آيَسَ مِنْ عِبَادَتِهِ إِنَّكَ تَسْمَعُ مَا أَسْمَعُ وَتَرَى مَا أَرَى إِلَّا أَنْكَ لَسْتَ بِنَبِيٍّ وَلَكِنَّكَ لَوْزِيرٌ وَإِنَّكَ لَعَلَى خَيْرٍ

۲. حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: إِنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ ع عَشْرَةَ أَسْمَاءَ خَمْسَةٌ مِنْهَا فِي الْقُرْآنِ وَ خَمْسَةٌ لَيْسَتْ فِي الْقُرْآنِ فَأَمَّا الَّتِي فِي الْقُرْآنِ فَ مُحَمَّدٌ ع وَ أَحْمَدُ وَ عَبْدُ اللَّهِ وَ يَس وَ ن وَ أَمَّا الَّتِي لَيْسَتْ فِي الْقُرْآنِ فَالْفَاتِحُ وَ الْخَاتِمُ وَ الْكَافِي وَ الْمُقَيُّ وَ الْحَاشِرُ. (الخصال، ج ۲، ص ۴۲۶)

به آن [درخت] فرمود: قلم باش! و به او فرمود: بنویس! گفت: پروردگارا چه بنویسم؟! فرمود: بنویس آنچه را تا روز قیامت واقع می‌باشد. پس چنین کرد، آنگاه بر او مهر زد و فرمود: «تا روز آن وقت معلوم» (حجر/۳۸) سخن نگوا!

علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۰۲؛ تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۷۹-۳۸۰

أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ حَبْشَةَ بْنِ قُؤْنِيٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِيمَا كَتَبَ إِلَيَّ قَالَ حَدَّثَنَا جَمِيلُ بْنُ زِيَادٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ الرَّازِيِّ أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ^۱... فَالْتَفَتَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِلَيْهِ وَقَالَ ...

وَأَمَّا نُونٌ فَكَانَ نَهْرًا فِي الْجَنَّةِ أَشَدَّ بَيَاضًا مِنَ الثَّلْجِ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ كُنْ مِدَادًا فَكَانَ مِدَادًا ثُمَّ أَخَذَ شَجَرَةً فَعَرَسَهَا بِيَدِهِ ثُمَّ قَالَ وَالْيَدِ الْقُوَّةُ وَلَيْسَ بِحَيْثُ تَذْهَبُ إِلَيْهِ الْمُشَبَّهَةُ ثُمَّ قَالَ لَهَا كُونِي قَلَمًا ثُمَّ قَالَ لَهُ أَكْتُبْ فَقَالَ لَهُ يَا رَبِّ وَمَا أَكْتُبُ قَالَ أَكْتُبْ مَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَفَعَلَ ذَلِكَ ثُمَّ خَتَمَ عَلَيْهِ وَقَالَ لَا تَنْطَفِنَّ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ^۲.

۳) سفیان [بن سعید] ثوری می‌گوید خدمت امام صادق ع مشرف شدم و از ایشان تفسیر حروف مقطعه قرآن را سوال کردم. حضرت یکی یکی آنها را توضیح دادند تا اینکه فرمودند:

و اما «ن»، آن نهری است در بهشت که خداوند به او دستور داد که منجمد شود پس چنین شد و مرکب [= دوات] گشت؛ سپس خداوند به قلم فرمود: بنویس؛ پس قلم آنچه بود و آنچه تا قیامت خواهد بود را در لوح محفوظ نوشت؛ و آن دوات، دواتی از نور بود؛ و آن قلم، قلمی از نور، و آن لوح، لوحی از نور.

۱. حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ [عَبْدِ الرَّحِيمِ] الْقَصِيرِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سَأَلْتُهُ عَنْ ن وَالْقَلَمِ، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْقَلَمَ مِنْ شَجَرَةٍ فِي الْجَنَّةِ يُقَالُ لَهَا الْخُلْدُ ثُمَّ قَالَ لِنَهَرٍ فِي الْجَنَّةِ كُنْ مِدَادًا فَجَمَدَ النَّهْرُ وَكَانَ أَشَدَّ بَيَاضًا مِنَ الثَّلْجِ وَأَحْلَى مِنَ الشَّهَدِ ثُمَّ قَالَ لِلْقَلَمِ أَكْتُبْ قَالَ وَمَا أَكْتُبُ يَا رَبِّ قَالَ أَكْتُبْ مَا كَانَ وَمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، فَكَتَبَ الْقَلَمُ فِي رَقٍّ أَشَدَّ بَيَاضًا مِنَ الْفَضَّةِ وَأَصْفَى مِنَ الْيَاقُوتِ ثُمَّ طَوَاهُ فَجَعَلَهُ فِي رُكْنِ الْعَرْشِ ثُمَّ خَتَمَ عَلَى فَمِ الْقَلَمِ فَلَمْ يَنْطِقْ بَعْدُ وَلَا يَنْطِقُ أَبَدًا، فَهُوَ الْكِتَابُ الْمَكْنُونُ الَّذِي مِنْهُ تُنْسخُ كُلُّهَا، أَوَّلُكُمْ عَرَبًا فَكَيْفَ لَا تَعْرِفُونَ مَعْنَى الْكَلَامِ، وَأَحَدُكُمْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ أَنْسخْ ذَلِكَ الْكِتَابَ أَوْ لَيْسَ إِنَّمَا يَنْسخُ مِنْ كِتَابٍ أَخَذَ مِنَ الْأَصْلِ وَهُوَ قَوْلُهُ: إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

۲. وَأَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لِلْإِبْلِيسِ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ وَأَخْبِرْنِي عَنْ هَذَا الْبَيْتِ كَيْفَ صَارَ فَرِيضَةً عَلَى الْخَلْقِ أَنْ يَأْتُوهُ قَالَ فَالْتَفَتَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِلَيْهِ وَقَالَ مَا سَأَلَنِي عَنْ مَسْأَلَتِكَ أَحَدٌ قَطُّ قَبْلَكَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمَّا قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ضَجَّتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ ذَلِكَ وَقَالُوا يَا رَبِّ إِنْ كُنْتَ لَا بُدَّ جَاعِلًا فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً فَاجْعَلْهُ مِنَّا مِمَّنْ يَعْمَلُ فِي خَلْقِكَ بِطَاعَتِكَ فَردَّ عَلَيْهِمْ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ فَظَنَّتِ الْمَلَائِكَةُ أَنَّ ذَلِكَ سَخَطٌ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ فَلَاذُوا بِالْعَرْشِ يَطُوفُونَ بِهِ فَأَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُمْ بَيْتٌ مِنْ مَرْمَرٍ سَفَّهُ يَاقُوتَةٌ حَمْرَاءُ وَأَسَاطِينُهُ الزَّبَرَجَدُ يَدْخُلُهُ كُلُّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ لَا يَدْخُلُونَهُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ قَالَ وَيَوْمَ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ يَوْمٌ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ فَيَمُوتُ إِبْلِيسُ مَا بَيْنَ النَّفْخَةِ الْأُولَى وَالثَّانِيَةِ

۳. عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنِ الصَّادِقِ ع أَبِيهِ ع فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ قَالَ ن نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ قَالَ فَأَمَرَ اللَّهُ الْقَلَمَ فَجَرَى بِمَا هُوَ كَائِنٌ وَمَا يَكُونُ فَهُوَ بَيْنَ يَدَيْهِ مَوْضُوعٌ مَا شَاءَ مِنْهُ زَادَ فِيهِ وَمَا شَاءَ نَقَصَ مِنْهُ وَمَا شَاءَ كَانَ وَمَا شَاءَ لَا يَكُونُ. (تفسير العياشي، ج ۱، ص ۳۰؛

مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۴۹۹؛ حدیثی در الکافی، ج ۴، ص ۱۸۷ آمده که دقیقاً همان سوالات حدیث مذکور در تفسیر عیاشی در آن مطرح شده اما پاسخ امام ع به سوال مربوط به ن والقلم ... در آن نیامده است)

V9

(٤) در روایتی امیرالمومنین ع از رسول خدا ص تفسیر حروف ابجد را نقل می کنند تا می رسند به حرف «ن»؛ می فرمایند: و اما نون، پس همان «ن وَ الْقَلَمِ وَ مَا يَسْطُرُونَ» است، که قلم، قلمی از نور است، و کتابی از نور در لوح محفوظ هست که «مقربان بر آن شهادت می دهند» (مطففین/ ۲۱) و شاهد بودن خداوند کافی است.

الأمالي (للسدوق)، ص ۳۱۸؛ التوحيد (للسدوق)، ص ۲۳۷

(۲) عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ لَمَّا بُعِثَ مُحَمَّدٌ ص ... فَكَتَبَ إِلَى يَهُودِ خَيْبَرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأُمِّيِّ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى يَهُودِ خَيْبَرَ أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ ثُمَّ وَجَّهَ الْكِتَابَ إِلَى يَهُودِ خَيْبَرَ فَلَمَّا وَصَلَ الْكِتَابُ إِلَيْهِمْ حَمَلُوهُ وَ اتَّوَا بِهِ رَئِيسًا لَهُمْ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ ... ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِلَى النَّبِيِّ ص ... فَقَالَ النَّبِيُّ ص فَسَلْ عَمَّا تَشَاءُ ... قَالَ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ فَأَخْبَرَنِي عَنْ آدَمَ كَيْفَ خُلِقَ وَ مِنْ أَى شَيْءٍ خُلِقَ قَالَ نَعَمْ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى وَ بِحَمْدِهِ وَ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ وَ لَا إِلَهَ غَيْرُهُ خَلَقَ آدَمَ مِنَ الطِّينِ وَ الطِّينَ مِنَ الزَّبَدِ وَ الزَّبَدَ مِنَ الْمَوْجِ وَ الْمَوْجَ مِنَ الْبَحْرِ وَ الْبَحْرَ مِنَ الظُّلْمَةِ وَ الظُّلْمَةَ مِنَ النُّورِ وَ النُّورَ مِنَ الْحَرْفِ وَ الْحَرْفَ مِنَ الْآيَةِ وَ الْآيَةَ مِنَ الصُّورَةِ [السُّورَةِ] وَ الصُّورَةَ [السُّورَةِ] مِنَ الْيَاقُوتَةِ وَ الْيَاقُوتَةَ مِنْ كُنْ وَ كُنْ مِنْ لَأَ شَيْءٍ قَالَ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ فَأَخْبَرَنِي كَمْ لِلْعَبْدِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ قَالَ لِكُلِّ عَبْدٍ مَلَكَانَ مَلَكٌ عَنْ يَمِينِهِ وَ مَلَكٌ عَنْ شِمَالِهِ الَّذِي عَنْ يَمِينِهِ يَكْتُبُ الْحَسَنَاتِ وَ الَّذِي عَنْ شِمَالِهِ يَكْتُبُ السَّيِّئَاتِ قَالَ فَأَيْنَ مَقْعَدُ الْمَلَكَانِ [الْمَلَائِكِينَ] وَ مَا قَلَمُهُمَا وَ مَا دَوَاتُهُمَا قَالَ مَقْعَدُهُمَا كِتْفَاهُ وَ قَلَمُهُمَا لِسَانُهُمَا وَ دَوَاتُهُمَا حَلْقُهُمَا وَ مِدَادُهُمَا رِيقُهُمَا وَ لَوْحُهُمَا فُؤَادُهُ يَكْتُبُونَ أَعْمَالَهُ إِلَى مَمَاتِهِ وَ قَالَ سُبْحَانَهُ «اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» قَالَ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ صِفَةَ الْقَلَمِ وَ اللُّوحِ الْمَحْفُوظِ قَالَ فَأَخْبَرَنِي مَا خَلَقَ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِكَ قَالَ ن وَ الْقَلَمُ قَالَ وَ مَا تَفْسِيرُ «ن وَ الْقَلَمُ» قَالَ النُّونُ اللَّوْحُ الْمَحْفُوظُ وَ الْقَلَمُ نُورٌ سَاطِعٌ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ «ن وَ الْقَلَمُ وَ مَا يَسْطُرُونَ» قَالَ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ قَالَ فَأَخْبَرَنِي وَ مَا طَوْلُهُ وَ مَا عَرْضُهُ وَ مَا مِدَادُهُ وَ أَيْنَ مَجْرَاهُ قَالَ طُولُ الْقَلَمِ خَمْسُ مِائَةِ سَنَةٍ وَ عَرْضُهُ مَسِيرَةُ ثَمَانِينَ سَنَةً لَهُ ثَمَانُونَ سَنًا يَخْرُجُ الْمِدَادُ مِنْ بَيْنِ أَسْنَانِهِ يَجْرَى فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ بِأَمْرِ اللَّهِ وَ سُلْطَانِهِ قَالَ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ فَأَخْبَرَنِي عَنِ اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ مِمَّا هُوَ قَالَ مِنْ زُمُرَةٍ خَضْرَاءَ أَجْوَاهُ الْوُلُوفُ بَطَانَتُهُ الرَّحْمَةُ قَالَ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ قَالَ فَأَخْبَرَنِي كَمْ لِحْظَةً لِرَبِّ الْعَالَمِينَ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ قَالَ ثَلَاثُمِائَةٍ وَ سِتُونَ لِحْظَةً يَمْضِي وَ يَرْفَعُ قَالَ خَمْسَةُ حَيَاتٍ قَالَ وَ مَا كَانَ صِفَةُ حَبَّةٍ قَالَ كَانَ بِمَنْزِلَةِ الْبَيْضِ الْكِبَارِ قَالَ الْحَبَّةُ الَّتِي بَقِيَتْ مِنْ آدَمَ مَا صُنِعَ بِهَا قَالَ أُنْزِلَتْ مَعَ آدَمَ مِنَ الْجَنَّةِ وَ فُرِكَتْ سِتُّ مِائَةِ قِطْعَةٍ فَرَزَعَ تِلْكَ الْحَبَّةَ فَنَسَلَ الْبَرُّ وَ الْحُبُوبُ كُلُّهَا مِنْ تِلْكَ الْحَبَّةِ وَ بَزَرَ الْقِطَاعَ (الإختصاص، ص ۴۸-۴۹)

(۳) فَإِنَّهُ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَيْسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى أَبِي عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع ... وَ أَمَّا مَا سَأَلَ عَنْهُ مِنَ الْعَرْشِ مِمَّ خَلَقَهُ اللَّهُ. فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَهُ أَرْبَاعًا، لَمْ يَخْلُقْ قَبْلَهُ إِلَّا ثَلَاثَةَ أَشْيَاءَ - الْهَوَاءَ وَ الْقَلَمَ وَ النُّورَ (تفسير القمي، ج ۲، ص ۲۴)

(۴) أَخْرَجَ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَ أَحْمَدُ وَ التِّرْمِذِيُّ وَ صَحَّحَهُ وَ ابْنُ مَرْدَوَيْهِ عَنْ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ فَقَالَ لَهُ اكْتُبْ فَجَرَى بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى لَأَبَدٍ (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۴۹)

(۵) أَخْرَجَ ابْنُ جَرِيرٍ عَنْ مَعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ ن وَ الْقَلَمُ وَ مَا يَسْطُرُونَ قَالَ لَوْحٌ مِنْ نُورٍ وَ قَلَمٌ مِنْ نُورٍ يَجْرَى بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۴۹)

(۶) أَخْرَجَ الرَّافِعِيُّ فِي تَارِيخِ قُرُوبِينَ مِنْ طَرِيقِ جَوْبِيرٍ عَنِ الضَّحَّاكِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ النُّونُ اللَّوْحُ الْمَحْفُوظُ وَ الْقَلَمُ مِنْ نُورٍ سَاطِعٍ (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۴۹)

(۷) أَخْرَجَ الْحَكِيمُ التِّرْمِذِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ ثُمَّ خَلَقَ النُّونَ وَ هِيَ الدَّوَاءُ ثُمَّ قَالَ لَهُ اكْتُبْ قَالَ مَا كَانَ وَ مَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مِنْ عَمَلٍ أَوْ أَثَرٍ أَوْ رِزْقٍ فَكُتِبَ مَا يَكُونُ وَ مَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ ن وَ الْقَلَمُ وَ مَا يَسْطُرُونَ ثُمَّ خَتَمَ عَلَى فِي الْقَلَمِ فَلَمْ يَنْطِقْ وَ لَا يَنْطِقَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ فَقَالَ وَ عَزَّتِي لَأَكْمِلَنَّكَ فِيمَنْ أَحْبَبْتُ وَ لَأَنْقُصَنَّكَ فِيمَنْ أَبْغَضْتُ (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۴۹)

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ وَ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَصْبَاطٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَالِمٍ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع سَأَلَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَسُولَ اللَّهِ ص فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَفْسِيرُ أَبْجَدَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص تَعَلَّمُوا تَفْسِيرَ أَبْجَدَ فَإِنَّ فِيهِ الْأَعَاجِيبَ كُلَّهَا وَيَلُّ لِعَالَمٍ جَهْلَ تَفْسِيرِهِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَفْسِيرُ أَبْجَدَ قَالَ أَمَّا الْأَلْفُ ...^١

وَأَمَّا النُّونُ فَ«ن» وَالْقَلَمُ وَمَا يَسْطُرُونَ» فَالْقَلَمُ قَلَمٌ مِنْ نُورٍ وَكِتَابٌ مِنْ نُورٍ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ «يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ» وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً ...^٢

تدبر

(١) «ن وَالْقَلَمُ وَمَا يَسْطُرُونَ»

می‌دانیم که «ن» یکی از حروف مقطعه است و این حروف مقطعه از اولین سوره‌های مکی (که دومین یا سومین سوره نازل شده بر پیامبر ص است) مشاهده می‌شود و تا سوره‌های مدنی‌ای نظیر سوره‌های بقره، آل عمران حضور دارد. این حروف ۱۴ حرف از ۲۸ حرف زبان عربی را شامل می‌شوند (أ، ح، ر، س، ص، ط، ع، ق، ک، ل، م، ن، ه، ی که در عبارت «صراط علی حق نمسکه» همگی جمع شده‌اند) درباره اینکه به طور کلی مقصود از این حروف مقطعه چیست اقوالی مطرح است. مرحوم طبرسی ۱۱ را دیدگاه برشمرده است: (مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۱۲-۱۱۳)

۱. حروف مقطعه، از اسراری است که خداوند علم آن را به خود اختصاص داده است (در روایات ما هم به این اشاره شده)

۲. هریک اسم سوره‌ای است که این حرف در ابتدایش آمده است. (حسن و زید بن اسلم)

۳. دلالت بر اسماء الله دارد (ابن عباس) که درباره چگونگی آن هم اقوال متعددی است که در ذیل هر مورد باید روایات خاص آن را دید که گاه برای یک مورد چندین روایت آمده که چه‌بسا هرکدام از اینها بر چندین معنای متفاوت دلالت دارد. [و نیز برخی اینها را اعم از اسم خدا، اسامی پیامبر اکرم ص، اسم فرشتگان و ... دانسته‌اند؛ التحریر و التنویر، ج ۱، ص ۲۰۵]

۱. قَالَ اللَّهُ حَرْفٌ مِنْ أَسْمَائِهِ وَأَمَّا الْبَاءُ فَهَجَةُ اللَّهِ وَأَمَّا الْجِيمُ فَجَنَّةُ اللَّهِ وَجَلَالُ اللَّهِ وَجَمَالُهُ وَأَمَّا الدَّالُّ فَدَيْنُ اللَّهِ وَأَمَّا هُوَ فَالْهَاءُ هَاءُ الْهَوَايَةِ فَوَيْلٌ لِمَنْ هَوَىٰ فِي النَّارِ وَأَمَّا الْوَاوُ فَوَيْلٌ لِأَهْلِ النَّارِ وَأَمَّا الزَّاءُ فَزَاوِيَةٌ فِي النَّارِ فَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِمَّا فِي الزَّوَايَةِ يَعْنِي زَوَايَا جَهَنَّمَ وَأَمَّا حُطَّى فَالْحَاءُ حُطُوطُ الْخَطَايَا عَنِ الْمُسْتَغْفِرِينَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا نَزَلَ بِهِ جِبْرِيلُ مَعَ الْمَلَائِكَةِ إِلَى مَطْلَعِ الْفَجْرِ وَأَمَّا الطَّاءُ فَطُوبَى لَهُمْ وَحَسَنُ مَا بَ وَهِيَ شَجَرَةٌ غَرَسَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَنَفَخَ فِيهَا مِنْ رُوحِهِ وَإِنْ أَغْصَانُهَا لَتَرَى مِنْ وَرَاءِ سُورِ الْجَنَّةِ تَنْبُتُ بِالْحُلِيِّ وَالْحُلَلِ مُتَدَلِّجَةً عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَأَمَّا الْيَاءُ فَيَدُ اللَّهِ فَوْقَ خَلْقِهِ - سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ وَأَمَّا كَلَمَنَ فَالْكَافُ كَلَامُ اللَّهِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ - وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحِداً وَأَمَّا اللَّامُ فَالْإِلَامُ أَهْلُ الْجَنَّةِ بَيْنَهُمْ فِي الزِّيَارَةِ وَالتَّحِيَّةِ وَالسَّلَامِ وَتِلَاوُمُ أَهْلِ النَّارِ فِيمَا بَيْنَهُمْ وَأَمَّا الْمِيمُ فَمَلِكُ اللَّهِ الَّذِي لَا يَزُولُ وَدَوَامُ اللَّهِ الَّذِي لَا يَفْتَنُ

[سپس عبارات متن، سپس] وَأَمَّا سَعْفَصُ فَالضَّادُ صَاعٌ بِصَاعٍ وَفَصٌّ يَفْصُ يَعْنِي الْجَزَاءَ بِالْجَزَاءِ وَكَمَا تَدِينُ تُدَانُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُرِيدُ ظُلْماً لِلْعِبَادِ وَأَمَّا قَرَشَتْ يَعْنِي قَرَشَهُمْ فَحَشَرَهُمْ وَنَشَرَهُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَ قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ.

۲.

۴. اینها اسماء الله هستند که از هم جدا شده‌اند و اگر کسی به ترکیب آنها راه یابد می‌تواند به اسم اعظم برسد. مثلاً «الر» و «حم» و «ن» با همدیگر «الرحمن» می‌شوند و ... (سعید بن جبیر)
۵. اسمهای قرآن می‌باشند (قتاده)
۶. انواعی از امورند که خداوند بدانها سوگند یاد کرده است (ابن عباس و عکرمه) برخی گفته است: اینها همان حروف الفبا هستند که به خاطر اهمیتشان در تمام زبانها خداوند بدانها سوگند یاد کرده است؛ گویی می‌فرماید: سوگند به این حروف که قرآن کلام من است. (اخفش)
۷. اینها شروع اسمهای خداوندند و در آنها هیچ حرفی نیست مگر اینکه درباره نعمت یا بلایی است و مدت و مهلت یک قومی را بیان می‌کند (ابوالعالیه، در احادیث ما هم مویداتی دارد)
۸. اینها بر اساس محاسبات جمل (حساب ابجد) بر مدتی که امت اسلام در جهان برقرار است دلالت می‌کند (مقاتل، علی بن فضال مجاشعی، و برخی روایات)^۱
۹. می‌خواهد بفرماید این قرآنی که از آوردن شبیهش عاجز شده‌اید با همین حروفی که می‌شناسید بیان شده است (قطرب، ابومسلم محمد بن بحر اصفهانی)
۱۰. منظور حروف الفباست که با بیان برخی از بقیه بی‌نیاز شده، چنانکه می‌گوییم «ابجد» یا «ا ب پ ت» و منظورمان کل حروف الفباست.
۱۱. کافران با سرو صدا مانع شنیدن سخن پیامبر ص می‌شدند، اینها در ابتدای سوره‌ها آمد و آنها چنین سخن گفتنی نشنیده بودند لذا سکوت می‌کردند تا بینند پیامبر ص چه می‌خواهد بگوید.
- اما اقوال دیگری هم هست که دیگران اشاره کرده‌اند:
۱۲. هر یک اشاره به غرض اصلی آن سوره دارد؛ مثلاً «ن» دلالت بر «نصر» دارد؛ «ق» دلالت بر قرآن یا قهر الهی دارد و ... (المیزان، ج ۱۸، ص ۷-۸)
۱۳. برای هشدار باش به مخاطب است. (المیزان، ج ۱۸، ص ۷-۸)
۱۴. اینها مصداق «متشابهات»ی هستند که تاویلش را جز خدا نمی‌داند. (المیزان، ج ۳، ص ۳۳)
۱۵. حروفی‌اند که [برای کسی که علمش را داشته باشد] کل قرآن از آنها استخراج می‌شود مثلاً سوره بقره از «الم» و ... و اینها همان «ام الكتاب» و «محکّمات» قرآن‌اند (ابوفاخته، به نقل تفسیر طبری، ج ۳، ص ۱۱۷؛ المیزان، ج ۳، ص ۳۳)

۱. أن المراد بها مدة بقاء هذه الأمة عن مقاتل بن سليمان قال مقاتل حسبنا هذه الحروف التي في أوائل السور بإسقاط المكرر فبلغت سبع مائة و أربعا و أربعين سنة و هي بقية مدة هذه الأمة قال علي بن فضال المجاشعي النحوي و حسبت هذه الحروف التي ذكرها مقاتل فبلغت ثلاثة آلاف و خمسا و ستين فحذفت المكررات فبقى ستمائة و ثلاث و تسعون و الله أعلم بما فيها و أقول قد حسبتها أنا أيضا فوجدتها كذلك و يروى أن اليهود لما سمعوا «الم» قالوا مدة ملك محمد ص قصيرة إنما تبلغ إحدى و سبعين سنة فلما نزلت الر المر و المص و كهيعص اتسع عليهم الأمر هذه أقوال أهل التفسير

١. البته وی اقوال را در ٢١ قول جمع کرده است که به نظر می‌رسد برخی را می‌توان با هم تلفیق کرد چنانکه در بند ٢ سه مورد را با هم تلفیق کردیم.. متن وی بدین شرح است:

و الذى يستخلص من أقوال العلماء بعد حذف متداخله و توحيد متشاكله يؤول إلى واحد و عشرين قولاً و لشدة خفاء المراد من هذه الحروف لم أر بدا من استقصاء الأقوال على أننا نضبط انتشارها بتنويعها إلى ثلاثة أنواع:

١. النوع الأول يرجع إلى أنها رموز اقتضبت من كلم أو جمل، فكانت أسراراً يفتح غلقها مفاتيح أهل المعرفة و يندرج تحت هذا النوع ثمانية أقوال: الأول أنها علم استأثر الله تعالى به و نسب هذا إلى الخلفاء الأربعة فى روايات ضعيفة و لعلهم يثبتون إطلاع الله على المقصود منها رسوله صلى الله عليه و سلم و قاله الشعبي و سفيان. و الثانى أنها حروف مقتضبة من أسماء و صفات لله تعالى المفتحة بحروف مماثلة لهذه الحروف المقطعة رواه سعيد بن جبیر عن ابن عباس، و قاله محمد بن القزطى أو الربيع بن أنس فألم مثلاً الألف إشارة إلى أحد أو أول أو أزلى، و اللام إلى لطيف، و الميم إلى ملك أو مجيد، و نحو ذلك، و على هذا يحتاج فى بيانها إلى توقف و أنى لهم به.

الثالث أنها رموز لأسماء الله تعالى و أسماء الرسول صلى الله عليه و سلم و الملائكة فألم مثلاً، الألف من الله، و اللام من جبريل، و الميم من محمد، قاله الضحاك، و لا بد من توقف فى كل فاتحة منها، و لعلنا سننبه على ذلك فى مواضعه.

الرابع جزم الشيخ محى الدين فى الباب الثامن و التسعين و المائة فى الفصل ٢٧ منه من كتابه «الفتوحات» أن هاته الحروف المقطعة فى أوائل السور أسماء للملائكة و أنها إذا تليت كانت كالدعاء لملائكتها فتصغى أصحاب تلك الأسماء إلى ما يقوله التالى بعد النطق بها، فيقولون صدقت إن كان ما بعدها خبر، و يقولون هذا مؤمن حقاً نطق حقاً و أخبر بحق فيستغفرون له، و هذا لم يقله غيره و هو دعوى.

الخامس أنها رموز كلها لأسماء النبىء صلى الله عليه و سلم و أوصافه خاصة قاله الشيخ محمد بن صالح المعروف بابن ملوك التونسى «١» فى «رسالة» له قال إن كل حرف من حروف الهجاء فى فواتح السور مكنى به عن طائفة من أسمائه الكريمة و أوصافه الخاصة، فالألف مكنى به عن جملة أسمائه المفتحة بالألف كأحمد و أبى القاسم، و اللام مكنى به عن صفاته مثل لب الوجود، و الميم مكنى به عن محمد و نحوه مثل مبشر و منذر، فكلها منادى بحرف نداء مقدر بدليل ظهور ذلك الحرف فى يس. و لم يعز هذا القول إلى أحد، و علق على هذه «الرسالة» تلميذه شيخ الإسلام محمد معاوية «تعليقة» أكثر فيها من التعداد، و ليست مما ينثليج لمباحثه الفؤاد (و هى و أصلها موجودة بخزنة جامع الزيتونة بتونس عدد ٥١٤) و يردّ هذا القول التزام حذف حرف النداء و ما قاله من ظهوره فى يس مبنى على قول من قال:

إن يس بمعنى يا سيد و هو ضعيف لأن الياء فيه حرف من حروف الهجاء لأن الشيخ نفسه عد يس بعد ذلك من الحروف الدالة على الأسماء مدلولاً لنحو الياء من كهيعص [مريم: ١].

القول السادس أنها رموز لمدة دوام هذه الأمة بحساب الجمل «١» قاله أبو العالیه أخذاً بقصة

رواها ابن إسحاق عن جابر بن عبد الله بن وثاب قال: «جاء أبو ياسر بن أخطب و حبی بن أخطب و كعب بن الأشرف فسألوا رسول الله عن ألم و قالوا هذا أجل هذه الأمة من السنين إحدى و سبعون سنة فضحك رسول الله صلى الله عليه و سلم و قال لهم ص و المر فقالوا اشتبه علينا الأمر فلا ندري أبا لقليل نأخذ أم بالكثير؟»

ه. و ليس فى جواب رسول الله إياهم بعدة حروف أخرى من هذه الحروف المتقطعة فى أوائل السور تقرير لاعتبارها رموزاً لأعداد مدة هذه الأمة، و إنما أراد إبطال ما فهموه بإبطال أن يكون مفيداً لزعمهم على نحو الطريقة المسماة بالنقض فى الجدل و مرجعها إلى المنع و المانع لا مذهب له. و أما ضحكه صلى الله عليه و سلم فهو تعجب من جهلهم.

القول السابع أنها رموز كل حرف رمز إلى كلمة فنحو: (ألم) أنا الله أعلم، و (المر) أنا الله أرى، و (المص) أنا الله أعلم و أفضل. رواه أبو الضحى عن ابن عباس، و يوهنه أنه لا ضابط له لأنه أخذ مرة بمقابلة الحرف بحرف أول الكلمة، و مرة بمقابله بحرف وسط الكلمة أو آخرها. و نظروه بأن العرب قد تتكلم بالحروف المقطعة بدلا من كلمات تتألف من تلك الحروف نظماً و نثراً، من ذلك قول زهير:

بالخير خيرات وإن شرّفا
و لا أريد الشر إلا أن تا
أراد وإن شر فشر وأراد إلا أن تشا، فأتى بحرف من كل جملة. و قال الآخر (قرطبي):
ناداهم ألا ألجموا ألا تا
أراد بالحرف الأول ألا تركيبون، و بالثاني ألا فاركبوا. و قال الوليد بن المغيرة عامل عثمان يخاطب عدى بن حاتم:
قلت لها قفى لنا قالت قاف
لا تحسبنى قد نسيت الإيجاف «١»
أراد قالت وقفت. و

فى الحديث: «من أعان على قتل مسلم بشطر كلمة»

قال شقيق:

هو أن يقول اق مكان اقتل. و

فى الحديث أيضا: «كفى بالسيف شا»

، أى شاهدا. و فى «كامل المبرد» من قصيدة لعلى بن عيسى القمى و هو مولد:

و ليس العجاجة و الخافقا
ت تريك المنا برؤوس الأسل

أى تريك المنايا. و فى «تلع» من «صحاح الجوهري» قال لبيد:

درس المنا بمتالع فأبان
فتقادت بالحبس فالسويان

أراد درس المنازل. و قال علقمة الفحل («خصائص» ص ٨٢):

كان إبريقهم ظبى على شرف
مقدم بسبا الكتان ملثوم

أراد بسبائب الكتان. و قال الراجز:

حين ألت بقاء بركها
و استمر القتل فى عبد الأسل

أى عبد الأشهل. و قول أبى فؤاد:

يدرير حنديل حائر لجنوبها
فكأنما تذكى سنا بكة الحبا

أراد الحباحب. و قال الأخطل:

أمست منها بأرض ما يبلغها
بصاحب الهم إلا الجسرة الأجد

أراد منازلها. و وقع («طراز المجالس» - المجلس) «١» للمتأخرين من هذا كثير مع التورية كقول ابن مكناس:

لم أنس بدرا زارنى ليلة
مستوفرا مطالعا للخطر

فلم يقم إلا بمقدار ما
قلت له أهلا و سهلا و مر

أراد بعض كلمة مرحبا و قد أكثرت من شواهدة توسعة فى مواقع هذا الاستعمال الغريب و لست أريد بذلك تصحيح حمل حروف فواتح السور على

ذلك لأنه لا يحسن تخريج القرآن عليه و ليس معها ما يشير إليه مع التورية بجعل مرّ من المرور.

القول الثامن أنها إشارات إلى أحوال من تركية القلب، و جعلها فى «الفتوحات» فى الباب الثانى إيماء إلى شعب الإيمان، و حاصله أن جملة الحروف الواقعة فى أوائل سور القرآن على تكرار الحروف ثمانية و سبعون حرفا و الثمانية هنا هى حقيقة البضع حصل له ذلك بالكشف فيكون عدد الحروف ثمانية و سبعين و قد قال النبى صلى الله عليه و سلم: «الإيمان بضع و سبعون شعبة» فهذه الحروف هى شعب الإيمان، و لا يكمل لأحد أسرار الإيمان حتى يعلم حقائق هذه الحروف فى سورها. و كيف يزعم زاعم أنها واردة فى معان غير معروفة مع ثبوت تلقى السامعين لها بالتسليم من مؤمن و معاند، و لو لا أنهم فهموا منها معنى معروفا دلت عليه القرائن لسأل السائلون و تورك المعاندون.

قال القاضي أبو بكر بن العربي: لو لا أن العرب كانوا يعرفون لها مدلولاً متداولاً بينهم لكانوا أول من أنكر ذلك على النبي صلى الله عليه وسلم بل تلا عليهم حم فصلت و ص و غيرهما فلم ينكروا ذلك مع تشوفهم إلى عثره و حرصهم على زلة قلت و قد سألوها عن أوضح من هذا فقالوا و ما الرَّحْمَنُ [الفرقان: ٦٠]، و أما ما استشهدوا به من بيت زهير و غيره فهو من نواذر كلام العرب، و مما أخرج مخرج الألفاظ و التمليح و ذلك لا يناسب مقام الكتاب المجيد.

النوع الثاني يجمع الأقوال الراجعة إلى أن هاته الحروف وضعت بتلك الهيئات أسماء أو أفعالا و فيه من الأقوال أربعة.

التاسع في عداد الأقوال في أولها لجماعة من العلماء و المتكلمين و اختاره الفخر أنها أسماء للسور التي وقعت فيها، قاله زيد بن أسلم و نسب لسيبويه في «كتابه» باب أسماء السور من أبواب ما لا ينصرف أو للخليل و نسبه صاحب «الكشاف» للأكثر و يعضده وقوع هاته الحروف في أوائل السور فتكون هاته الحروف قد جعلت أسماء بالعلامة على تلك السور، و سميت بها كما نقول الكراسه ب و الرزمه ج و نظره القفال بما سمت العرب بأسماء الحروف كما سموا لام الطائي والد حارثة، و سموا الذهب عين، و السحاب غين، و الحوت نون، و الجبل قاف، و أقوال، و حاء قبيلة من مذحج، و قال شريح بن أوفى العنسي أو العبسي:

يذكرني حاميم و الرمح شاجر فهلاً تلا حاميم قبل التقدم

يريد حم عسق [الشورى: ١، ٢] التي فيها: قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى [الشورى: ٢٣]. و يبعد هذا القول بعدا ما إن الشأن أن يكون الاسم غير داخل في المسمى و قد وجدنا هذه الحروف مقروءة مع السور بإجماع المسلمين، على أنه يردده اتحاد هذه الحروف في عدة سور مثل الم و الر و حم. و أنه لم توضع أسماء السور الأخرى في أوائلها.

القول العاشر و قال جماعة إنها أسماء للقرآن اصطلاح عليها قاله الكلبي و السدي و قتادة و يبطله أنه قد وقع بعد بعضها ما لا يناسبها لو كانت أسماء للقرآن، نحو الم غُلِبَتِ الرُّومُ [الروم: ١، ٢]، و الم أَحَسِبَ النَّاسُ [العنكبوت: ١، ٢].

القول الحادي عشر أن كل حروف مركبة منها هي اسم من أسماء الله روي عن علي أنه كان يقول يا كهيعص يا حم عسق و سكت عن الحروف المفردة فيرجع بها إلى ما يناسبها أن تندرج تحته من الأقوال و يبطله عدم الارتباط بين بعضها و بين ما بعده لأن يكون خبرا أو نحوه عن اسم الله مثل الم ذلك الكتاب [البقرة: ١، ٢] و المص كتاب أنزل إليك [الأعراف: ١، ٢].

الثاني عشر قال الماوردي: هي أفعال فإن حروف المص كتاب فعل ألم بمعنى نزل فالمراد الم ذلك الكتاب أي نزل عليكم، و يبطل كلامه أنها لا تقرأ بصيغ الأفعال على أن هذا لا يتأتى في جميعها نحو كهيعص و المص و الر و لو لا غرابة هذا القول لكان حريا بالإعراض عنه.

النوع الثالث تندرج فيه الأقوال الراجعة إلى أن هاته الحروف حروف هجاء مقصودة بأسمائها لأغراض داعية لذلك و فيه من الأقوال:

القول الثالث عشر: أن هاته الحروف أقسم الله تعالى بها كما أقسم بالقلم تنويها بها لأن مسمياتها تألفت منها أسماء الله تعالى و أصول التخاطب و العلوم قاله الأخفش، و قد و هن هذا القول بأنها لو كانت مقسما بها لذكر حرف القسم إذ لا يحذف إلا مع اسم الجلالة عند البصريين و بأنها قد ورد بعدها في بعض المواضع قسم نحو: ن وَ الْقَلَمِ [القلم: ١] وَ حم وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ [الزخرف: ١]، قال صاحب الكشاف: و قد استكرهوا الجمع بين قسمين على مقسم واحد حتى قال الخليل في قوله تعالى: وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى وَ النَّهَارُ إِذَا تَجَلَّى [الليل: ١، ٢] أن الواو الثانية هي التي تضم الأسماء للأسماء أي واو العطف، و الجواب عن هذا أن اختصاص الحذف باسم الجلالة مختلف فيه و أن كراهية جمع قسمين تنفع بجعل الواو التالية لهاته الفواتح واو العطف على أنهم قد جمعوا بين قسمين، قال النابغة:

و الله و الله لنعم الفتى ال حارث لا التمس و لا الخامل

القول الرابع عشر: أنها سبقت مساق التهجي مسرودة على نمط التعديد في التهجية تبكيها للمشركين و إيقاظا لنظرهم في أن هذا الكتاب المتلو عليهم و قد تحدوا بالإتيان بسورة مثله هو كلام مؤلف من عين حروف كلامهم كأنه يغيرهم بمحاولة المعارضة و يستأنس لأنفسهم بالشروع في ذلك بتهجي الحروف و معالجة النطق تعريضا بهم بمعاملتهم معاملة من لم يعرف تقاطيع اللغة، فيلقنها كتهجي الصبيان في أول تعلمهم بالكتاب حتى يكون عجزهم عن المعارضة بعد هذه المحاولة عجزا لا معذرة لهم فيه، و قد ذهب إلى هذا القول المبرد و قطرب و الفراء، قال في «الكشاف» و هذا القول من القوة و الخلافة بالقبول

بمنزلة، و قلت و هو الذى نختاره و تظهر المناسبة لوقوعها فى فواتح السور أن كل سورة مقصودة بالإعجاز لأن الله تعالى يقول: فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ [البقرة: ٢٣] فناسب افتتاح ما به الإعجاز بالتمهيد لمحاولته و يؤيد هذا القول أن التهجي ظاهر فى هذا المقصد فلذلك لم يسألوا عنه لظهور أمره و أن التهجي معروف عندهم للتعليم فإذا ذكرت حروف الهجاء على تلك الكيفية المعهودة فى التعليم فى مقام غير صالح للتعليم عرف السامعون أنهم عوملوا معاملة المتعلم لأن حالهم كحالهم فى العجز عن الإتيان بكلام بليغ، و يعضد هذا الوجه تعقيب هاته الحروف فى غالب المواقع بذكر القرآن و تنزيله أو كتابيته إلا فى كهيعص [مريم: ١] و الم أ حَسِبَ النَّاسُ [العنكبوت: ١، ٢] و الم غُلِبَتِ الرُّومُ [الروم: ١، ٢] و وجه تخصيص بعض تلك الحروف بالتهجي دون بعض، و تكرير بعضها لأمر لا نعلمه و لعله لمراعاة فصاحة الكلام، و يؤيده أن معظم مواقع هذه الحروف فى أوائل السور المكينة عدا البقرة على قول من جعلوها كلها مدنية و آل عمران، و لعل ذلك لأنهما نزلتا بقرب عهد الهجرة من مكة و أن قصد التحدى فى القرآن النازل بمكة قصد أولى، و يؤيده أيضا الحروف التى أسماؤها مختومة بألف ممدودة مثل الياء و الهاء و الراء و الطاء و الحاء قرئت فواتح السور مقصودة على الطريقة التى يتهجى بها للصبيان فى الكتاب طلبا للخفة كما سيأتى قريبا فى آخر هذا المبحث من تفسير الم.

القول الخامس عشر: أنها تعليم للحروف المقطعة حتى إذا وردت عليهم بعد ذلك مؤلفة كانوا قد علموها كما يتعلم الصبيان الحروف المقطعة، ثم يتعلمونها مركبة قاله عبد العزيز بن يحيى، يعنى إذ لم يكن فيهم من يحسن الكتابة إلا بعض المدن كأهل الحيرة و بعض طيء و بعض قريش و كنانة من أهل مكة، و لقد تقلبت أحوال العرب فى القراءة و الكتابة تقلبات متنوعة فى العصور المختلفة، فكانوا بادية الأمر أهل كتابة لأنهم نزحوا إلى البلاد العربية من العراق بعد تبليبل الألسن، و العراق مهد القراءة و الكتابة و قد أثبت التاريخ أن ضخم بن إرم أول من علم العرب الكتابة و وضع حروف المعجم التسعة و العشرين، ثم إن العرب لما بادوا (أى سكنوا البادية) تناسلت القبائل البادية بطول الزمان القراءة و الكتابة، و شغلهم حالهم عن تلقى مبادئ العلوم، فبقيت الكتابة فى الحواضر كحواضر اليمن و الحجاز، ثم لما تفرقوا بعد سيل العرم نقلوا الكتابة إلى المواطن التى نزلوها فكانت طيء بنجد يعرفون القراءة و الكتابة، و هم الفرقة الوحيدة من القحطانيين ببلاد نجد و لذلك يقول أهل الحجاز و نجد إن الذين وضعوا الكتابة ثلاثة نفر من بنى بولان من طيء يريدون من الوضع أنهم علموها للمعدانيين بنجد، و كان أهل الحيرة يعلمون الكتابة فالعرب بالحجاز تزعم أن الخط تعلموه عن أهل الأنبار و الحيرة، و قصة المتلمس فى كتب الأدب تذكرنا بذلك إذ كان الذى قرأ له الصحيفة غلام من أغيلمة الحيرة. و لقد كان الأوس و الخزرج مع أنهم من نازحة القحطانيين، قد تناسوا الكتابة إذ كانوا أهل زرع و فروسية و حروب، فقد ورد فى السير أنه لم يكن أحد من الأنصار يحسن الكتابة بالمدينة و كان فى أسرى المشركين يوم بدر من يحسن ذلك فكان من لا مال له من الأسرى يفتدى بأن يعلم عشرة من غلمان أهل المدينة الكتابة فتعلم زيد بن ثابت فى جماعة، و كانت الشفاء بنت عبد الله القرشية تحسن الكتابة و هى علمتها لحفصة أم المؤمنين. و يوجد فى أساطير العرب ما يقتضى أن أهل الحجاز تعلموا الكتابة من أهل مدين فى جوارهم فقد ذكروا قصة و هى أن المحض بن جندل من أهل مدين و كان ملكا كان له ستة أبناء و هم: أبجد، و هوز، و حطى، و كلمن، و سفص، و قرشت، فجعل أبناءه ملوكا على بلاد مدين و ما حولها فجعل أبجد بمكة و جعل هوزا و حطيا بالطائف و نجد، و جعل الثلاثة الباقين بمدين، و أن كلمنا كان فى زمن شعيب و هو من الذين أخذهم عذاب يوم الظلة «١» قالوا فكانت حروف الهجاء أسماء هؤلاء الملوك ثم ألحقوا بها ثخذ و ضغط فهذا يقتضى أن القصة مصنوعة لتلقين الأطفال حروف المعجم بطريقة سهلة تناسب عقولهم و تقتضى أن حروف ثخذ و ضغط لم تكن فى معجم أهل مدين فألحقها أهل الحجاز، و حقا إنها من الحروف غير الكثيرة الاستعمال و لا الموجودة فى كل اللغات إلا أن هذا القول يبعده عدم وجود جميع الحروف فى فواتح السور بل الموجود نصفها كما سيأتى بيانه من كلام «الكشاف».

القول السادس عشر: أنها حروف قصد منها تنبيه السامع مثل النداء المقصود به التنبيه فى قولك يافتى لإيقاظ ذهن السامع قاله ثعلب و الأخفش و أبو عبيدة، قال ابن عطية كما يقول فى إنشاد أشهر القصائد لا و بل لا، قال الفخر فى تفسير سورة العنكبوت: إن الحكيم إذا خاطب من يكون محل الغفلة أو مشغول البال يقدم على الكلام المقصود شيئا ليلفت المخاطب إليه بسبب ذلك المقدم ثم يشرع فى المقصود فقد يكون ذلك المقدم كلاما مثل النداء و حروف الاستفتاح، و قد يكون المقدم صوتا كمن يصفق ليقبل عليه السامع فاختر الحكيم للتنبيه حروفا من حروف التهجي لتكون دلالتها على قصد التنبيه متعينة إذ ليس لها مفهوم فتمحضت للتنبيه على غرض مهم.

۱۶. حروفی هستند که هریک دال بر مطلبی در تزکیه قلب می‌باشند (ابن عربی)

۱۷. علامتی برای اهل کتاب است (در دعه‌های پیامبران آنها آمده بود که پیامبری خواهد آمد که کتاب آسمانی‌اش دارای حروف مقطعه است [و هیچیک از کتب آسمانی قبلی چنین چیزی نداشته است]

۲) «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ»

می‌دانیم که «ن» یکی از حروف مقطعه است درباره اینکه به طور کلی مقصود از این حروف مقطعه چیست در تدبیر اقوالی مطرح شد. علاوه بر آنها، در خصوص «ن» در این سوره هم دیدگاه‌های زیر مطرح شده است:

۱. منظور «ماهی» است؛ [مؤیدش هم آن است که کلمه «نون» در عربی به معنای «ماهی» به کار رفته است چنانکه در قرآن کریم، حضرت یونس را که در شکم ماهی افتاد «ذا النون» خوانده است (انبیاء/۸۷)]
برخی این را همین ماهی‌هایی که در دریا هستند دانسته‌اند که از عجایب آفرینش می‌باشند؛ و برخی آن را تعبیری استعاره‌ای از یکی از اولین آفریده‌های خدا، که آفرینش آن حتی بر آفرینش زمین مقدم بوده، قلمداد کرده‌اند (ابن عباس، مجاهد، مقاتل، سدی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹).^۱

القول السابع عشر: أنها إعجاز بالفعل و هو أن النبي الأمي الذي لم يقرأ قد نطق بأصول القراءة كما ينطق بها مهرة الكتبة فيكون النطق بها معجزة و هذا بين البطلان لأن الأمي لا يعسر عليه النطق بالحروف.

القول الثامن عشر: أن الكفار كانوا يعرضون عن سماع القرآن فقالوا: لا تسمعوا لهذا القرآن والغوا فيه [فصلت: ۲۶] فأوردت لهم هذه الحروف ليقبلوا على طلب فهم المراد منها فيقع إليهم ما يتلوها بلا قصد، قاله قطرب و هو قريب من القول السادس عشر.

القول التاسع عشر: أنها علامة لأهل الكتاب وعدوا بها من قبل أنبيائهم أن القرآن يفتتح بحروف مقطعة.

القول العشرون: قال التبريزي: علم الله أن قوما سيقولون بقدّم القرآن فأراهم أنه مؤلف من حروف كحروف الكلام، و هذا و هم لأن تأليف الكلام من أصوات الكلمات أشد دلالة على حدوثه من دلالة الحروف المقطعة لقلّة أصواتها.

القول الحادي والعشرون: روى عن ابن عباس أنها ثناء أثنى الله به على نفسه و هو يرجع إلى القول الأول أو الثاني.

هذا جماع الأقوال، و لا شك أن قراءة كافة المسلمين إياها بأسماء حروف الهجاء مثل ألف. لام. ميم دون أن يقرأوا ألم و أن رسمها في الخط بصورة الحروف يزيّف جميع أقوال النوع الأول و يعين الاقتصار على النوعين الثاني و الثالث في الجملة، على أن ما يندرج تحت ذينك النوعين متفاوت في درجات القبول، فإن الأقوال الثاني، و السابع، و الثامن، و الثاني عشر، و الخامس عشر، و السادس عشر، يبطلها أن هذه الحروف لو كانت مقتضبة من أسماء أو كلمات لكان الحق أن ينطق بمسمياتها لا بأسمائها. فإذا تعين هذان النوعان و أسقطنا ما كان من الأقوال المندرجة تحتهما واهيا، خلص أن الأرجح من تلك الأقوال ثلاثة: و هي كون تلك الحروف لتبكيّت المعاندين و تسجيلاً لعجزهم عن المعارضة، أو كونها أسماء للسور الواقعة هي فيها، أو كونها أقساماً أقسم بها لتشريف قدر الكتابة و تنبيه العرب الأميين إلى فوائد الكتابة لإخراجهم من حالة الأمية و أرجح هذه الأقوال الثلاثة هو أولها

۱. مرحوم طبرسی در نقل دیدگاه ابن عباس و بقیه به همین عبارت بسنده کرده است که «هو الحوت الذي عليه الأرضون» اما زمخشری نه تنها سخنان مکرری از این افراد در این معنا آورده است (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۴۹-۲۵۰):

أخرج عبد الرزاق و الفريابي و سعيد بن منصور و عبد بن حميد و ابن جرير و ابن المنذر و ابن مردويه و ابن أبي حاتم و أبو الشيخ في العظمة و الحاكم و صححه و البيهقي في الأسماء و الصفات و الخطيب في تاريخه و الضياء في المختارة عن ابن عباس قال ان أول شئ خلق الله القلم فقال له اكتب فقال يا رب و ما أكتب قال اكتب القدر فجرى من ذلك اليوم ما هو كائن إلى أن تقوم الساعة ثم طوى الكتاب و ارتفع القلم و كان عرشه على الماء فارتفع

بخار الماء ففتقت منه السموات ثم خلق النور فبسطت الأرض عليه و الأرض على ظهر النون فاضطرب النون فمادت الأرض فأثبتت بالجبال فان الجبال لتفخر على الأرض إلى يوم القيامة ثم قرأ ابن عباس ن و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ

و أخرج عبد بن حميد عن ابن عباس في قوله ن و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ قال خلق الله القلم فقال اجره فجرى بما هو كائن إلى يوم القيامة ثم خلق الحوت و هو النون فكبس عليها الأرض ثم قال ن و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ

فَرَأَتْ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مَالِكٍ مُعْتَمِنًا عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي قَوْلِهِ [تَعَالَى] ن السَّمَكَةُ الَّتِي عَلَى ظَهْرِهَا الْأَرْضِينَ وَ تَحْتَ الْحُوتِ الثَّوْرُ وَ تَحْتَ الثَّوْرِ الصَّخْرَةُ وَ تَحْتَ الصَّخْرَةِ الثَّرَى وَ مَا يَعْلَمُ تَحْتَ الثَّرَى إِلَّا اللَّهُ [تَعَالَى] وَ اسْمُ السَّمَكَةِ لِيَوَاقِنَ وَ اسْمُ الثَّوْرِ يَهْمُوتُ وَ الْقَلَمُ هُوَ الَّذِي يُكْتَبُ بِهِ الذِّكْرُ الْحَكِيمُ الَّذِي عِنْدَ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ مَا يَسْطُرُونَ يَقُولُ يَكْتُبُ الْمَلَائِكَةُ أَعْمَالَ بَنِي آدَمَ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ يَقُولُ مَا أَنْتَ بِمَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْكَ مِنَ النُّبُوَّةِ وَ الْقُرْآنِ يَا مُحَمَّدُ بِمَجْنُونٍ. (تفسير فرات الكوفي، ص ٤٩٥)

رَوَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ غَيْرِهِ أَنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْمَاءَ فَكَانَ عَرْشُهُ عَلَيْهِ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَاءَ أَخْرَجَ مِنَ الْمَاءِ دُخَانًا فَارْتَفَعَ فَوْقَ الْمَاءِ فَسَمَّى السَّمَاءَ ثُمَّ أَيْسَسَ الْمَاءَ فَجَعَلَهُ أَرْضًا وَاحِدَةً ثُمَّ فَتَقَهَا فَجَعَلَهَا سَبْعَ أَرْضِينَ فِي يَوْمَيْنِ فِي الْأَحَدِ وَ الْإِثْنَيْنِ وَ خَلَقَ الْأَرْضَ عَلَى حُوتٍ وَ الْحُوتُ هُوَ الَّذِي ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ ن و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ وَ الْحُوتُ وَ الْمَاءُ عَلَى الصَّفا وَ الصَّفا عَلَى ظَهْرِ مَلَكٍ وَ الْمَلَكُ عَلَى صَخْرَةٍ وَ الصَّخْرَةُ عَلَى الرِّيحِ وَ هِيَ الصَّخْرَةُ الَّتِي فِي الْقُرْآنِ فَتَكُنُ فِي صَخْرَةٍ فَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فَتَزَلْزَلَتِ الْأَرْضُ فَأَرْسَى اللَّهُ عَلَيْهَا الْجِبَالَ فَفَرَّتْ كَمَا قَالَ تَعَالَى أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ خَلَقَ الْجِبَالَ فِيهَا وَ خَلَقَ أَقْوَاتَ أَهْلِهَا وَ شَجَرَهَا وَ مَا يَنْبَغِي لَهَا فِي يَوْمَيْنِ فِي يَوْمِ الثَّلَاثَاءِ وَ يَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ كَمَا قَالَ تَعَالَى أ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ إِلَى قَوْلِهِ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ فَكَانَ ذَلِكَ الدُّخَانُ مِنْ نَفْسِ الْمَاءِ حِينَ تَنْفَسُ فَجَعَلَهَا سَمَاءً وَاحِدَةً ثُمَّ فَتَقَهَا وَ جَعَلَهَا سَبْعًا فِي يَوْمَيْنِ فِي يَوْمِ الْخَمِيسِ وَ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَ إِنَّمَا سُمِّيَ بِالْجُمُعَةِ لِأَنَّهُ جُمِعَ فِيهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ ثُمَّ قَالَ تَعَالَى وَ أَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا أَى وَ جَعَلَ فِي كُلِّ سَمَاءٍ خَلْقَهَا مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ الْبِحَارِ «١» وَ جِبَالِ الْبَرْدِ. (بحار الأنوار، ج ٥٤، ص ٣١٣)

شَرَحَ التَّهَجُّجَ لِلْكَافِرِ، وَرَدَّ فِي الْخَبَرِ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمَّا أَرَادَ خَلْقَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ خَلَقَ جَوْهَرًا أَخْضَرَ ثُمَّ ذَوْبَهُ فَصَارَ مَاءً مُضْطَرِبًا ثُمَّ أَخْرَجَ مِنْهُ بَخَارًا كَالدُّخَانِ فَخَلَقَ «١» مِنْهُ السَّمَاءَ كَمَا قَالَ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ ثُمَّ فَتَقَ تِلْكَ السَّمَاءَ فَجَعَلَهَا سَبْعًا ثُمَّ جَعَلَ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ زَيْدًا فَخَلَقَ مِنْهُ أَرْضَ مَكَّةَ ثُمَّ بَسَطَ الْأَرْضَ كُلَّهَا مِنْ تَحْتِ الْكَعْبَةِ وَ لِذَلِكَ تَسْمَى مَكَّةُ أُمُّ الْقُرَى لِأَنَّهَا أَصْلُ جَمِيعِ الْأَرْضِ ثُمَّ شَقَّ مِنْ تِلْكَ الْأَرْضِ سَبْعَ أَرْضِينَ وَ جَعَلَ بَيْنَ كُلِّ سَمَاءٍ وَ سَمَاءٍ مَسِيرَةَ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ وَ كَذَلِكَ بَيْنَ كُلِّ أَرْضٍ وَ أَرْضٍ وَ كَذَلِكَ بَيْنَ هَذِهِ السَّمَاءِ وَ هَذِهِ الْأَرْضِ ثُمَّ بَعَثَ مَلَكًا مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ حَتَّى نَقَلَ الْأَرْضَ عَلَى مَنْكِبِهِ وَ عُنُقِهِ وَ مَدَّ الْيَدَيْنِ فَبَلَّغَتْ إِحْدَاهُمَا إِلَى الْمَشْرِقِ وَ الْأُخْرَى إِلَى الْمَغْرِبِ ثُمَّ بَعَثَ لِقَرَارِ قَدَمِ ذَلِكَ الْمَلِكِ بَقْرَةً مِنَ الْجَنَّةِ كَانَتْ لَهَا أَرْبَعُونَ أَلْفَ قَرْنٍ وَ أَرْبَعُونَ أَلْفَ رَجُلٍ وَ يَدٌ وَ بَعَثَ بِأَقْوَاتٍ مِنَ الْفَرْدَوْسِ الْأَعْلَى حَتَّى يُوَضَعَ بَيْنَ سَنَامِ تِلْكَ الْبَقْرَةِ وَ أَذْنِهَا فَاسْتَقَرَّ قَدَمًا ذَلِكَ الْمَلِكُ عَلَى السَّنَامِ وَ الْيَاقُوتِ وَ إِنْ قُرُونِ تِلْكَ الْبَقْرَةِ لَمُرْتَفَعَةٌ مِنْ أَقْطَارِ الْأَرْضِ إِلَى تَحْتِ الْعَرْشِ وَ إِنْ مَنَاحِرُ أَثْنَوْفَهَا بِأَزَاءِ الْأَرْضِ فَإِذَا تَنَفَّسَتِ الْبَقْرَةُ مَدَّ الْبَحْرُ وَ إِذَا قَبِضَتْ أَتَفَاسَهَا جَزَرَ الْبَحْرُ مِنْ ذَلِكَ ثُمَّ خَلَقَ لِقَرَارِ قَوَائِمِ تِلْكَ الْبَقْرَةِ صَخْرَةً وَ هِيَ الَّتِي حَكَى اللَّهُ عَنْ لُقْمَانَ فِي قَوْلِهِ فَتَكُنُ فِي صَخْرَةٍ فَيَزِيدُ مِقْدَارَ سَعَةِ تِلْكَ الصَّخْرَةِ سَبْعَ مَرَّاتٍ عَلَى مِقْدَارِ سَبْعِ سَمَاوَاتٍ وَ سَبْعَ أَرْضِينَ ثُمَّ خَلَقَ حُوتًا وَ هُوَ الَّذِي أَقْسَمَ اللَّهُ فَقَالَ ن و الْقَلَمِ وَ الثَّوْنَ الْحُوتُ وَ أَمَرَ تَعَالَى بِوَضْعِ تِلْكَ الصَّخْرَةِ عَلَى ظَهْرِ ذَلِكَ الْحُوتِ وَ جَعَلَ ذَلِكَ الْحُوتَ فِي الْمَاءِ وَ أَمْسَكَ الْمَاءَ عَلَى الرِّيحِ وَ يَحْفَظُ اللَّهُ الرِّيحَ بِقُدْرَتِهِ. (بحار الأنوار، ج ٥٤، ص ٢٩)

رَوَاهُ السُّدِّيُّ عَنْ أَبِي الصَّالِحِ وَ عَنْ أَبِي مَالِكٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ أَبِي مُرَّةٍ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ وَ لَمْ يَخْلُقْ شَيْئًا غَيْرَ مَا خَلَقَ قَبْلَ الْمَاءِ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ أَخْرَجَ مِنَ الْمَاءِ دُخَانًا فَارْتَفَعَ فَوْقَ الْمَاءِ فَسَمَّا عَلَيْهِ فَسَمَاءُ سَمَاءً ثُمَّ أَيْسَسَ الْمَاءَ فَجَعَلَهُ أَرْضًا وَاحِدَةً ثُمَّ فَتَقَهَا فَجَعَلَ سَبْعَ أَرْضِينَ فِي يَوْمَيْنِ يَوْمِ الْأَحَدِ وَ يَوْمِ الْإِثْنَيْنِ فَخَلَقَ الْأَرْضَ عَلَى حُوتٍ وَ الْحُوتُ الثَّوْنُ الَّذِي ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ ن و الْقَلَمِ وَ الْحُوتُ فِي الْمَاءِ وَ الْمَاءُ عَلَى ظَهْرِ صَفَاءٍ وَ الصَّفَاءُ عَلَى ظَهْرِ مَلَكٍ وَ الْمَلَكُ عَلَى صَخْرَةٍ وَ الصَّخْرَةُ فِي الرِّيحِ وَ هِيَ الصَّخْرَةُ الَّتِي ذَكَرَهَا لُقْمَانُ لَيْسَتْ فِي السَّمَاءِ وَ لَا فِي الْأَرْضِ فَتَحَرَّكَ الْحُوتُ وَ اضْطَرَبَتْ وَ تَزَلْزَلَتِ الْأَرْضُ فَأَرْسَى عَلَيْهَا الْجِبَالَ فَفَرَّتْ وَ الْجِبَالُ تَفْخَرُ عَلَى الْأَرْضِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ. (بحار الأنوار، ج ٥٤، ص ٣١٥)

بلکه از همین افراد احادیثی که به پیامبر ص نسبت داده شده نیز آورده است:

۲. یکی از حروف «الرحمن» است (ابن عباس، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹). (توضیح در دیدگاه شماره ۴ تدبیر قبل)
 ۳. «دوات» [مُرکّب، جوهری که برای نوشتن استفاده می شود] است. (حسن، قتاده، ضحاک، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹)
 - [یکی از معانی کلمه «نون» دوات است و احادیثی نیز در تایید این دیدگاه می توان یافت، مانند حدیث ۲ و ۳]
 ۴. لوحی از نور است (منسوب به پیامبر ص، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹)
 ۵. نام نهري در بهشت است. (حدیث ۲؛ و مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹)
 ۶. نام فرشته‌ای از فرشتگان الهی است. (حدیث ۳)
 ۷. نامی از نام‌های پیامبر اکرم ص است. (حدیث ۱)
- لازم به ذکر است که بسیاری از این دیدگاه‌ها که ممکن است در نظر اول با هم ناسازگار به نظر برسد با همدیگر قابل جمع است چنانکه در حدیث ۳ معانی ۳ تا ۶ از معانی فوق با هم یکی شده‌اند و آیت الله حسن زاده آملی در تعلیقه‌اش بر کتاب منهاج النجاح فی ترجمه مفتاح الفلاح، (مقدمه ۲، ص ۲۳) توضیحی عرفانی می‌دهند که دیدگاه‌های دیگر را هم با این دیدگاه‌ها جمع می‌کنند.^۱

أخرج ابن مردويه عن ابن عباس في قوله ن وَالْقَلَمُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص التَّوْنُ السَّمَكَةُ الَّتِي عَلَيْهَا قَرَارُ الْأَرْضِينَ وَالْقَلَمُ الَّذِي خَطَّ بِهِ رَبُّنَا عَزَّ وَجَلَّ الْقَدَرَ خَيْرَهُ وَشَرَّهُ وَنَفْعَهُ وَضَرَرَهُ وَمَا يَسْطُرُونَ قَالَ الْكَرَامُ الْكَاتِبُونَ (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۴۹)

و أخرج ابن جرير والطبراني وابن مردويه عن ابن عباس قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ وَالْحُوتُ وَقَالَ مَا أَكْتُبُ قَالَ كُلُّ شَيْءٍ كَائِنٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ قَرَأَ ن وَالْقَلَمُ وَمَا يَسْطُرُونَ فَالتَّوْنُ الْحُوتُ وَالْقَلَمُ (الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۴۹)

۱. ن اول ما صدر دوات است که منشأ کتابت جمیع کلمات نوری وجودی شده است و ن حوت شده است که از آن ماده سیاهی مرکب پدید می‌آید. و ن حوت آب حیات همه و حامل همه ارضین ووو.

ن را به مداد تفسیر کرد مدادی که نور است و همه حروف و کلمات وجودی از این مداد نور نوشته شده است پس وجود در هرجا که قدم نهاد نور است. مداد حروف کتبی مرکب است که بهترین آن مرکب سیاه است.

بود قرآن کتبی آیت عین	بود هر آیت او رایت عین
الف در عالم عینی الوف است	بمانند الف دیگر حروف است
حروف کتبیش باشد سیاهی	حروف عینیش نور الهی

حقیقت محمدیه صلی الله علیه و آله و سلم به حسب عروج صادر نخستین است و یکی از اسمای آن حضرت نون است و نون صادر نخستین که حامل ارض است یعنی آن رقی منشور و نور مرشوشی که کلمات نوری وجودی بر او منتقش‌اند و کُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ. و پوشیده نیست که حیات حوت به آب است و كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ.

مرحوم میر در اول «جذوات» گوید:

عینان عینان لم یحفظهما رقم	فی کلّ عین من العینین عینان
نونان نونان لم یکتبهما قلم	فی کلّ نون من النّونین نونان

نون را چون حمد و ذکر و اقسام نکاحات و انواع قیامت و قلب و حضرات، پنج مرتبه است. در این امر به نکته ۶۶۳ «هزار و یک نکته» رجوع شود (ص ۴۵۴-۴۵۶ ج ۱ ط ۱) و بند ۳۳ «تمهید القواعد» در شرح «قواعد التوحید» که قال اقول سی و سومین آنست نیز مطلوبست (ص ۹۳-۹۷)

۳) «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ»

این قلمی که بدان سوگند خورده شده چیست؟

الف. اشاره به حقیقتی ماورایی و فرشته‌ای از فرشتگان خداوند است که همه حقایق عالم را متناسب با عالم ماوراء در لوح محفوظ تثب و ضبط کرده است. (حدیث ۲ و ۳)

ب. اشاره به حقیقت امیرالمومنین است (حدیث ۱) خواه از این جهت که اوست که حقایق شریعت اسلام را از پیامبر ص بتمامه دریافت کرد و در عالم نشر داد (همانند قلم، که کارش نشر مطالب است) خواه از این جهت که به خاطر برخورداری از فصاحت و بلاغت فوق‌العاده‌اش «قلم» معرفی اسلام در عالم گردید؛ یا ...

ج. اشاره به همین قلم‌های عادی ماست که اگر آنها نبودند فرهنگ و تمدن بشری چنین گسترشی پیدا نمی‌کرد.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

قبلاً بارها به جایگاه زبان در برتری و تمایز انسان از سایر موجودات اشاره شد. (مثلاً جلسه ۲۲۱، تدبیر ۳ <http://yekave.ir/baqare-2-31/>) اکنون می‌افزاییم که آن طور که برخی از فیلسوفان مغرب زمین نشان داده‌اند (مانند دریدا) اساساً هیچ زبانی بدون اینکه کتابتی همراهش باشد وجود ندارد (حتی وی معتقد است که کتابت بنوعی بر سخن گفتن تقدم دارد)

د. ...

۴) «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ»

اولین آیاتی که بر پیامبر ص نازل شد او را به «خواندن» دعوت می‌کرد و آیات کنونی را دومین دسته آیات نازل شده بر پیامبر دانسته‌اند (توضیح در شان نزول) و در این آیات بر قلم و نوشتن تاکید شده است.

پاسخ به شبهه

برخی می‌پندارند قرآن مکاشفات شخصی پیامبر ص بوده که توسط خود ایشان و تحت تاثیر فرهنگ زمانه وی به قالب لفظ درآمده است، و کثرت سخن از صراط و سبیل و باغ و رود در قرآن کریم را شاهی بر توهم خویش دانسته‌اند (که چون اینان در مناطق بی آب و علف زندگی می‌کرده و کار اصلی‌شان تجارت و راهزنی بوده، این مفاهیم برایشان مهم است) و گفته‌اند اگر پیامبر ص امروزه و در یک جامعه متمدن دانش‌محور می‌آمد به جای آن تعابیر از ادبیات نوشتن و چاپ کردن و ... بهره می‌برد. وجود این آیات، آن هم در زمره اولین آیات نازل شده بر پیامبر ص، خط بطلانی است بر توهم مذکور؛ پیامبری

ط ۱) و عرش نیز پنج عرش است. رساله «عقله المستوفز» شیخ عارف محیی الدین عربی در اقسام پنجگانه عرش و نیز در ن و لوح و قلم مطلوبست. و اگر کسی در نون و حوت و لوح و قلم طالب تفسیر و تفصیل بیشتر می‌باشد به شرح ما بر «فصوص فارابی»، شرح فص پنجاه و هشتم آن رجوع بفرماید

که تاکنون نخوانده و ننوشته، در جامعه‌ای که باسادهای آن انگشت‌شمارند، اولین مطالبی که می‌آورد در فضای خواندن و نوشتن و قلم و سطر است.

تکمله

علت کثرت تعبیر مربوط به باغ و رود و ... نیز بی‌آب و علف بودن زندگی آنها نیست؛ بلکه ما هم وقتی بخواهیم یک چشم‌انداز بسیار زیبا را تصویر کنیم تصاویری همچون آبشار نیاگارا درون جنگلهای انبوه را مطرح می‌کنیم. آیا اینکه چنین تصاویری برای ما هم جذاب است ناشی از این است که در سرزمین بی‌آب و علف زندگی می‌کنیم؛ یا فطرت هر انسانی از سرسبزی و صدا و منظره آب روان لذت می‌برد؟

این را در کانال نگذاشتم

(۵) «وَمَا يَسْطُرُونَ»

مقصود از این تعبیر چیست؟

الف. اگر «ما» را «ما»ی موصوله بدانیم آنگاه تقدیر کلام این بوده است: سوگند به قلم و آنچه با قلم نوشته می‌شود؛ (در این صورت به آنچه نوشته شده (امر مکتوب و مسطور) سوگند خورده شده است) که در این صورت می‌تواند مراد سوگند باشد به آنچه که فرشتگان می‌نویسند اعم از آنچه که بدانها وحی می‌شود و یا اعمال آدمیان که ثبت و ضبط می‌کنند. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰) یا سوگند باشد به مطلق نوشته‌های انسانها که باعث شده انسان موجودی متفاوت از سایر حیوانات شود (تدبر ۳، بند ج) یا سوگندی باشد به نوشته‌های قرآن کریم، یا ...

ب. اگر «ما» را «ما»ی مصدریه بدانیم آنگاه تقدیر کلام این بوده است: سوگند به قلم و کتابت آن (در این صورت به خود نوشتن سوگند خورده شده است) (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰)

۱۳۹۶/۴/۱۵

۴۶۸) سوره قلم (۶۸) آیه ۲ مَا أَنْتَ بِمَجْنُونٍ

ترجمه

که تو - به لطف پروردگارت - مجنون نیستی.

شأن نزول

از ابن جریر روایت شده است که در مورد پیامبر ص می‌گفتند که شیطانی او را جن‌زده و دیوانه کرده است؛ پس این آیه نازل شد که: تو - به لطف پروردگارت - مجنون [= جن‌زده، دیوانه] نیستی.

الدر المثور، ج ۶، ص ۲۵۰

أَخْرَجَ ابْنُ الْمُنْذِرِ عَنْ ابْنِ جَرِيرٍ قَالَ كَانُوا يَقُولُونَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ بِهِ شَيْطَانٌ فَنَزَلَتْ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ

حديث

(۱) عبدالواحد بن مختار انصاری از امام باقر ع روایت کرده که ایشان فرمودند:

عبدالواحد! اگر مردی صاحب نظر و رأی باشد، هرچه مردم درباره‌اش بگویند ضرری به او نمی‌رساند حتی اگر بگویند که او دیوانه است؛ و ضرری به او نمی‌رسد حتی اگر [تنها] بر قله کوهی مشغول عبادت خدا باشد تا مرگش فرا رسد.

الکافی، ج ۲، ص ۲۴۵

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ فَضِيلِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ الْمُخْتَارِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع:

يَا عَبْدَ الْوَاحِدِ مَا يَضُرُّ رَجُلًا إِذَا كَانَ عَلَى ذَا الرَّأْيِ مَا قَالَ النَّاسُ لَهُ وَ لَوْ قَالُوا مَجْنُونٌ وَ مَا يَضُرُّهُ وَ لَوْ كَانَ عَلَى رَأْسِ جَبَلٍ يَعْبُدُ اللَّهَ حَتَّى يَجِيئَهُ الْمَوْتُ.

(۲) روایت شده که پیامبر اکرم ص در حال عبور از جایی بود دید مردم دور شخصی جمع شده‌اند که مبتلا به صرع است.

سوال کرد: اینان برای چه جمع شده‌اند؟

گفتند به خاطر دیوانه‌ای که به صرع مبتلا شده است.

فرمود: این دیوانه نیست. آیا می‌خواهید شما را از کسی که واقعا دیوانه است آگاه کنم؟

گفتند: بله یا رسول الله!

فرمود: دیوانه واقعی کسی است که با ناز و تکبر گام برمی‌دارد و با گوشه چشم به چپ و راست خود می‌نگرد، و پهلوی

را با شانه به این سو و آن سو می‌برد. چنین کسی است که دیوانه است؛ اما این که جلوی شماست، صرفا فردی مبتلا [به بیماری] است.

معانی الأخبار، ص ۲۳۸

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّالْقَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ يَحْيَى الْبَصْرِيُّ الْجُلُودِيُّ بِالْبَصْرَةِ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْجَوْهَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْبَاقِرِ ع قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيَّ يَقُولُ:

مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ص بِرَجُلٍ مَصْرُوعٍ وَ قَدْ اجْتَمَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ فَقَالَ ص عَلَى مَا اجْتَمَعَ هَؤُلَاءِ فَقِيلَ لَهُ عَلَى مَجْنُونٍ يُصْرَعُ فَنَظَرَ إِلَيْهِ فَقَالَ مَا هَذَا بِمَجْنُونٍ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِالْمَجْنُونِ حَقَّ الْمَجْنُونِ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِنَّ الْمَجْنُونِ حَقَّ الْمَجْنُونِ الْمُتَبَخَّرُ فِي مَشِيَّتِهِ النَّاطِرُ فِي عِطْفِيهِ الْمُحَرَّكُ جَنْبِيهِ بِمَنْكِبِيهِ فَذَاكَ الْمَجْنُونُ وَ هَذَا الْمُتَبَلَّى.

تدبر

(۱) «ما أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

این آیه جواب قسمی است که در آیه قبل آمد. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹)
 خداوند قسم خورد به قلم، که ای پیامبر، تو الحمدلله مجنون نیستی.
 پیامبر اکرم ص هنوز دعوتش را عمومی نکرده بود و فقط نماز می خواند (شان نزول جلسه قبل) او را دیوانه خواندند
 (قلم/۵۱).

نمره اخلاقی

کسی که می خواهد در راه خدا گام بردارد، حتی اگر بهترین انسانها باشد در معرض بدترین توهین ها قرار خواهد گرفت.
 پس اگر به مطلب درستی رسیده ایم یا کار درستی انجام می دهیم، از حرف مردم ترسیم. (حدیث ۱)

۲) «ما أَنتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

مقصود از «به نعمت پروردگارت» در این آیه چیست؟

الف. «ب» باء سببیه است؛ یعنی به سبب نعمت خدا؛ که این چند معنی دارد:

الف. ۱. این نعمت خداست که موجب شده که دیوانگی در تو راه نیابد. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹)

الف. ۲. چون نعمت خدا شامل حال توسست پس تو دیوانه نیستی؛ به تعبیر دیگر، می خواهد بفرماید کسی که ما بر او نعمت نبوت و حکمت و ... بخشیده ایم، امکان ندارد که دیوانگی در او راه یابد. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۶۸؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹)
 الف. ۳. ...

ب. «ب» باء مصاحبت است؛ یعنی همراه با این نعمت خدا که شامل حال تو شده، تو دیوانه نیستی؛ که این هم چند گونه می تواند معنی شود:

ب. ۱. شبیه اینکه بگوییم الحمد لله که تو دیوانه نیستی. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۶۸؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹)

ب. ۲. تو دیوانه نیستی، و نعمت از آن خداست؛ یعنی این عبارت تقریر و تاییدی است بر دیوانه نبودن تو؛ شبیه جایی که گفته می شوند: سبحانک اللهم و بحمدک. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۹)
 ب. ۳. ...

ج. ...

۳) «ما أَنتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

به کسی که بالاترین مرتبه عقل در میان بشر را دارد، دیوانه گفتند!

نکته تخصصی جامعه شناسی

زمانی که برای تخریب یک نفر تهمتی به او می زنند، سعی می کنند تهمت به گونه ای باشد که عامه مردم آن را باور کنند.
 چرا به پیامبر ص تهمت دیوانگی زدند؟ ظاهراً بدین جهت که وقتی افرادی بسیار از حد عادی بالاتر باشند، نامتعارفاند و کسی که نامتعارف شد براحتی می توان او را در زمره نامتعارف هایی که مذموم اند قرار داد.
 در واقع، وقتی مطلب از حدی فراتر رود، ذهنهای عادی تحملش را ندارد؛ پس سعی می کنند او را پست تر از خود بدانند.

۴) «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

خدا به پیامبرش دلداری می‌دهد که تو دیوانه نیستی!

پس

اگرچه خداوند اولیاءالله را در سختی‌ها قرار می‌دهد اما آنها را از یاد نبرده، و به حال خود رها نمی‌کند.

۵) «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

خدا به پیامبرش دلداری می‌دهد که تو دیوانه نیستی!

دیوانگی چیست که حتی ممکن است پیامبر ص را در معرض این تهمت قرار دهند؟!

نکته تخصصی جامعه‌شناسی

از بحثهای جالب جامعه‌شناسی این است که «واقعا چه کسی دیوانه است؟»

غالبا در مواجهه اول می‌گوییم «کسی که عقل درست و حسابی ندارد» اما معیار عقل درست و حسابی چیست؟

اگر خوب بنگریم، اگرچه عقل سالم به لحاظ فلسفی معنای خاص خود را دارد؛ اما به لحاظ جامعه‌شناسی، مردم به کسی

دیوانه می‌گویند که شبیه آنها رفتار نکند و منطق رفتارهای وی را درک نکنند.

تاملی با خویش

همه ما از اینکه ما را دیوانه بدانند بشدت می‌رنجیم. اما آیا می‌ارزد که برای اینکه ما را دیوانه نشمرند همرنگ جماعت

شویم؟! شاید توجه به همین نکته بوده که در اشعار عرفا، دیوانگی مدح شده است:

ورای طاعتِ دیوانگان ز ما مطلب

که شیخِ مذهب ما عاقلی گنه دانست

[/https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh47](https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh47)

و اگر عقل بتواند به منطق آنان پی ببرد، او نیز این مسیری که اذهان عادی آن را دیوانگی می‌پندارند در پیش خواهد

گرفت:

در خرمن صد زاهد عاقل زند آتش

این داغ که ما بر دل دیوانه نهادیم

[/https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh371](https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh371)

عقل اگر داند که دل در بند زلفش چون خوش است

عاقلان دیوانه گردند از پی زنجیر ما

[/https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh10](https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh10)

و آنگاه چنین انسانی دیگر بر اساس منطق مادی و عادی زندگی نمی‌کند:

آن کس که ترا شناخت جان را چه کند؟

فرزند و عیال و خانمان را چه کند؟

دیوانه کنی هر دو جهانش بخشی

دیوانه‌ی تو هر دو جهان را چه کند؟!

[/https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh491](https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh491)

﴿مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ﴾

عصمت و مصونیت پیامبر ص در سایه لطف الهی است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۳)

۱۳۹۶/۴/۱۶

۴۶۹) سوره قلم (۶۸) آیه ۳ وَ إِن لَّكَ لَآجِرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ

ترجمه

و یقیناً برایت اجر است بی پایان [بی منت].

نکات ترجمه

«مَمْنُون»

درباره ماده «منن» گفته اند که در اصل بر دو معنا دلالت دارد: قطع کردن، و در حق کسی نیکی کردن و بر او منت گذاشتن (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۲۶۷) و در این آیه هر دو معنی می تواند صحیح باشد. «غیر ممنون» می تواند به معنای پاداش قطع نشدنی (= بی پایان) باشد و یا به معنای «پاداش بی منت».

اختلاف قرائت^۱

حدیث

۱) از امام باقر ع روایت شده است:

جبرئیل در روز جمعه در عرفات بر پیامبر ص نازل شد و گفت: محمد! همانا خداوند به تو سلام می فرستد و می فرماید: به امت بگو «امروز دین شما را برایتان کامل کردم، و تمام نمودم نعمتم را بر شما» (مأئده/۳) با ولایت امیرالمومنین ع. و [امام باقر ع] سخنانی طولانی بیان فرمودند تا اینجا که:

^۱. به حدیث ۱ و پاورقی ذیل آن مراجعه کنید.

پس برخی از منافقان به همدیگر گفتند: نمی بینید که چشمانش در حلقه دور می زند - منظورشان پیامبر ص بود - ؛ گویی که [نعوذ بالله] دیوانه است و به خاطر پسر عمویش به فتنه افتاده [= فریفته او شده و به خاطرش هر کاری حاضر است انجام دهد]؛ او را چه شده که دست وی را بالا برد؟! اگر توانش را داشت که او را مثل قیصر و کسری کند این کار را می کرد!

در این لحظه پیامبر خدا ص فرمود: بسم الله الرحمن الرحيم؛ مردم دانستند که می خواهد قرآن بخواند؛ پس ساکت شدند؛ پس ایشان این آیات را قرائت فرمود: «نون؛ سوگند به قلم و آنچه می نویسند؛ تو - به لطف پروردگارت - دیوانه نیستی» - که منظورشان آن چیزی بود که منافقان گفتند - «و یقیناً برایت اجری است بی پایان» به خاطر اینکه آنچه در مورد حضرت علی ع باید ابلاغ می شد را ابلاغ کردی؛ «و همانا تو از خلق و خویی عظیم برخورداری؛ پس بزودی می بینی و می بینند؛ که کدام از شما به فتنه افتاده اید» و چنین نازل شد.^۱

تفسیر فرات الکوفی، ص ۴۹۷

فَرَأَتْ قَالَتْ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مَخْلَدٍ الْجُعْفِيُّ [مُعَنَّا] عَنْ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ يَقُولُ: نَزَلَ جَبْرِئِيلُ [ع] عَلَى النَّبِيِّ ص بِعَرَفَاتٍ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ يُقَرِّتُكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ [لَكَ] قُلْ لَأَمْتِكَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي بَوْلَايَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع فَذَكَرَ كَلَاماً فِيهِ طَوَّلُ فَقَالَ بَعْضُ الْمُنَافِقِينَ لِبَعْضٍ مَا تَرَوْنَ عَيْنَهُ تَدُورَانِ يَعْنُونَ النَّبِيَّ كَأَنَّهُ مَجْنُونٌ وَقَدْ افْتَنَّ بَابِنِ عَمِّهِ مَا بَالُهُ رَفَعَ بَضْبَهُ لَوْ قَدَرَ أَنْ يَجْعَلَهُ مِثْلَ كِسْرَى وَ قَيَّصَرَ لَفَعَلَ فَقَالَ النَّبِيُّ ص [و بَارَكَ] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يُعْلِمُ [فَعَلِمَ] النَّاسَ أَنَّ الْقُرْآنَ قَدْ نَزَلَ عَلَيْهِ فَأَنْصَتُوا فَقَرَأَ ن وَالْقَلَمَ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ يَعْنِي مَنْ قَالَ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْراً غَيْرَ مَمْنُونٍ بِتَبْلِيغِكَ مَا بَلَغْتَ فِي عَلِيٍّ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ فَسَتَبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَيْكُمُ الْمَفْتُونُ قَالَ وَ هَكَذَا نَزَلَتْ وَ ذَكَرَ الْحَدِيثَ.

(۲) حرب بن شریح از امام باقر ع روایت کرده که ایشان از امیرالمومنین ع روایت کردند که پیامبر خدا ص فرمودند: برای امتم چنان شفاعت کنم که خدا ندایم دهد: محمد! راضی شدی؟ و من بگویم: پروردگارا! راضی شدم.

سپس [امام باقر ع خطاب به حرب] فرمود: ای اهل عراق! شما می گوید امیدوارکننده ترین آیه قرآن کریم این است که: «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِي بندگانم که در حق خویش افراط کردید؛ از رحمت خداوند ناامید نباشید [که خداوند [می تواند] همه گناهان را ببخشد]» (زمر/۵۳)؟

گفتم: بله ما چنین می گوئیم.

فرمود: اما ما اهل بیت می گوئیم امیدوارکننده ترین آیه در کتاب خداوند این است که می فرماید: «و در آینده خداوند به تو چنان اعطا می فرماید که راضی شوی» (ضحی/۵) و این همان شفاعت است.

^{۱۱} . متن به گونه ای ترجمه شد که گویی امام در مقام تفسیر آیه است؛ اما ممکن است این از باب اختلاف قرائات بوده باشد. مویدش این روایت است در شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۲، ص ۳۵۸: أَبُو النَّضْرِ فِي تَفْسِيرِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَحْمَدَ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْخُرَاعِيِّ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ نَزَلَ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْراً غَيْرَ مَمْنُونٍ فِي تَبْلِيغِكَ فِي عَلِيٍّ مَا بَلَغْتَ [و سَأَفْهَأَ إِلَى أَنْ بَلَغَ] إِلَى [قَوْلِهِ] بِأَيْكُمُ الْمَفْتُونُ.

شواهد التنزيل لقواعد التفضيل، ج ۲، ص ۴۴۶-۴۴۷؛ تفسیر فرات الکوفی، ص ۱۵۷۱

حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّقْفِيُّ [حَدَّثَنَا] الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ حَبِيشٍ الْمُقَرِّيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِمْرَانَ بْنِ أَسَدِ الْمُوَصِّلِيِّ [قَالَ:] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْمَرَادِيِّ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ شُرَيْحٍ الْبَزَّازُ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَنَفِيَّةِ، عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ:

قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ ص: أَشْفَعُ لَأُمَّتِي حَتَّى يُنَادِيَ رَبِّي - رَضِيتَ يَا مُحَمَّدًا! فَأَقُولُ: رَبِّ رَضِيتُ.

ثُمَّ قَالَ: إِنَّكُمْ مَعَشَرَ أَهْلِ الْعِرَاقِ تَقُولُونَ: إِنَّ أَرْجَى آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ»

قُلْتُ: إِنَّا لَنَقُولُ ذَلِكَ.

قَالَ: وَ لَكِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ، نَقُولُ إِنَّ أَرْجَى آيَةٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ [قَوْلُهُ تَعَالَى]: «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى» وَ هِيَ الشَّفَاعَةُ.

۳) اسماعیل بن عبدالعزیز می گوید: امام صادق ع خطاب به من فرمود: همانا رسول الله ص کسی بود که امور به او واگذار شده بود؛ خداوند تبارک و تعالی به سلیمان سلطنتش را عطا کرد و فرمود «این است بخشش ما، پس منت نه [= به دیگران ببخش] یا نگهدار بی حساب و کتاب» (ص ۳۹) و به پیامبرش حضرت محمد ص هم [امور واجب و حرام را] واگذار کرد و فرمود: «آنچه رسول به شما می دهد بپذیرید و آنچه شما را از آن باز می دارد خودداری کنید» (حشر/۷)

یک نفر گفت: بله، به رسول خدا ص [احکام مربوط به] زراعت [= زکات] و شیر دادن [= احکام مربوط به شیرخوردن و ارث] واگذار شد.

بناگاه امام صادق ع از شدت عصبانیت برافروخته شد و فرمود: در هر چیزی، به خدا سوگند در هر چیزی [به وی اختیار داده شد].

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۸۰

حَدَّثَنَا بَعْضُ أَصْحَابِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ: قَالَ لِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ يَقْوُضُ إِلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَوُضَّ إِلَيَّ سُلَيْمَانُ مُلْكُهُ فَقَالَ «هَذَا عَطَاؤُنَا فَاْمُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» وَ إِنَّ اللَّهَ فَوُضَّ إِلَيَّ مُحَمَّدٌ نَبِيَّهُ فَقَالَ «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا»

فَقَالَ رَجُلٌ إِنَّمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص مُقَوَّضًا إِلَيْهِ فِي الزَّرْعِ وَ الضَّرْعِ!

فَلَوَى جَعْفَرُ عَنْهُ عُنْقُهُ مُغْضَبًا فَقَالَ فِي كُلِّ شَيْءٍ وَ اللَّهُ فِي كُلِّ شَيْءٍ^۲.

۱. فرات قال حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ عُبَيْدٍ مَعْنَاءَ عَنْ حَرْبِ بْنِ شُرَيْحٍ الْبَصْرِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ ع أَيُّ آيَةٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ أَرْجَى قَالَ مَا يَقُولُ فِيهَا قَوْمُكَ قَالَ قُلْتُ يَقُولُونَ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ قَالَ لَكِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ [بَيْت] لَا نَقُولُ ذَلِكَ قَالَ قُلْتُ فَأَيْشِ [فَأَيُّ شَيْءٍ] تَقُولُونَ فِيهَا قَالَ نَقُولُ وَ لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى الشَّفَاعَةُ وَ اللَّهُ الشَّفَاعَةُ.

۲. این حدیث که در بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد صلی الله علیهم، ج ۱، ص ۳۸۵ و الکافی، ج ۱، ص ۲۶۶ آمده نیز قابل توجه است:

(۱) «وَإِنْ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»

مقصود از «اجر غیر ممنون» چیست؟

الف. اجر و پاداشی است که هیچگاه تمام نمی‌شود (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۶۹) و این همان نعمتهای بهشتی است که پایان نمی‌پذیرد. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰)

ب. به هر پیامبری اجر تمام کسانی که به او ایمان آورد هم داده می‌شود (ابن عباس، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰) و چون دین پیامبر ص ما تا قیامت ادامه دارد اجر او بی‌پایان خواهد بود.

ج. اجری است که هیچ متنی بر او نمی‌گذارند (ابومسلم، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰)

د. اجازه شفاعتی است که در قیامت به ایشان داده می‌شود و هیچ حدی ندارد مگر رضایت خود ایشان (حدیث ۲) [که

البته رضایت و خواست ایشان کاملاً مطابق با رضایت و خواست خداوند است (راضیه مَرْضِیَّة، فجر ۲۸/)]

ه. حق تشریعی است که خداوند به ایشان تفویض کرده، که بنابر تفسیر امام باقر ع از آیه ۷ سوره حشر، ایشان در همه

امور حق تشریع دارند (حدیث ۳)

و. اجری حساب نشده (غیر محسوب) (مجاهد) و ظاهراً مقصود این است که در اندازه نمی‌آید (غیر مقدر) (البحر المحیط،

ج ۱۰، ص ۲۳۶) [البته می‌تواند مقصود این باشد که تو روی آن حساب خاصی باز نکرده‌ای (= فوق حساب و کتاب تو) یا

اینکه پاداش‌هایی که به خاطرش دیگر از تو حساب و کتاب نمی‌کشیم]

ز. ...^۱

(۲) «وَإِنْ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»

می‌توان در همین عمر محدود عملی با تاثیری نامتناهی انجام داد و مستحق پاداش بی‌نهایت شد.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي عِمْرَانَ عَنْ يُونُسَ عَنْ بَكَّارِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ مُوسَى بْنِ أَشِيمٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ فَسَأَلَهُ رَجُلٌ عَنْ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَأَخْبَرَهُ بِهَا ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ فَسَأَلَهُ عَنْ تِلْكَ الْآيَةِ فَأَخْبَرَهُ بِخِلَافِ مَا أَخْبَرَهُ فَدَخَلَنِي مِنْ ذَلِكَ مَا شَاءَ اللَّهُ حَتَّى كَادَ قَلْبِي يُشْرَحُ بِالسَّكَاكِينِ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي تَرَكْتُ أَبَا قَتَادَةَ بِالشَّامِ لَا يُخْطِئُ بِالْوَاوِ وَشِبْهَهَا وَجِئْتُ إِلَى هَذَا يُخْطِئُ هَذَا الْخَطَاءَ كُلَّهُ وَدَخَلَ عَلَيْهِ آخِرُ فَسَأَلَهُ عَنْ تِلْكَ الْآيَةِ بَعَيْنَهَا فَأَخْبَرَهُ بِخِلَافِ مَا أَخْبَرَنِي وَ أَخْبَرَ صَاحِبِي فَسَكَنْتُ نَفْسِي وَ عَلِمْتُ أَنَّ ذَلِكَ عَنْهُ تَعَمُّدٌ قَالَ ثُمَّ التَفْتُ إِلَى فَقَالَ يَا ابْنَ أَشِيمٍ إِنَّ اللَّهَ فَوَّضَ إِلَيَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ عَ فَقَالَ هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ وَ فَوَّضَ إِلَيَّ نَبِيَّهُ ص فَقَالَ مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا فَمَا فَوَّضَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ص فَقَدْ فَوَّضَهُ إِلَيْنَا.

^۱. ضحاک گفته مقصود «بدون عمل» است و در نقطه مقابل زمخشری گفته که مقصود دقیقاً همان است که «منت» نمی‌گذاریم زیرا متن در جایی

است که تفضل ابتدایی باشد اما اجر در برابر عمل شخص است (الکشاف، ج ۴، ص ۵۸۵) اما همان طور که ابوحیان اشاره کرده این سخن وی دسیسه‌ای

برای توجیه نظر معتزله (دسیسه الاعتزال) است (البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۳۷) و علامه طباطبایی نیز بخوبی توضیح داده‌اند که با توجه به نسبت خدا با

مخلوقات هر عملی که انسان انجام دهد نیز با تفضل الهی است و خدا در همه پاداش‌های ما هم بر ما منت دارد. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۶۹)

نحوه استنباط از آیه

بخشش‌های الهی گاهی بر اساس عمل شخص است که به آن «اجر» می‌گویند؛ و گاهی بخشش ابتدایی از جانب خداست که به آن «فضل» گویند.

پس «اجر» همواره تناسبی با «عمل» دارد، هرچه عملی بیشتر و پربارتر باشد، اجر و پاداش بیشتری دارد. اگر در جایی سخن از «اجر بی‌پایان» به میان آمده، پس عملی که انجام داده، تاثیری نامتناهی داشته که مستحق چنین پاداشی شده است؛ چنانکه در نقطه مقابل ظلمشان چنان در عالم اثر می‌گذارد که به خاطر آن سزاوار عذاب بی‌پایان (جاودان) می‌شوند:

«ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ؛ سپس (در روز قیامت) به کسانی که ستم کرده‌اند گفته می‌شود: بچشید عذاب جاودان را! آیا جز در مقابل آنچه کسب می‌کردید کیفر داده می‌شوید؟» (یونس/۵۲)

ثمره انسان‌شناسی

انسان ظرفیت بی‌نهایت دارد و در همین دنیا می‌تواند این ظرفیت را شکوفا کند، البته چون این دنیا محدود است، ثمره‌اش را در جهان دیگر برداشت خواهد کرد و به «اجر غیرممنون» یا «عذاب خلد» می‌رسد.

۳) «وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»

چرا پیامبر اکرم ص سزاوار اجری بی‌پایان و نامحدود شده است؟

الف. چون هر پیامبری اجر تمام کسانی که به دین او ایمان می‌آورند را هم دریافت می‌کند (تدبر ۱، بند ب) و دین اسلام آخرین شریعت است که تا قیامت ادامه دارد؛ پس ثمره کار پیامبر اسلام ص (و لذا: پاداش او) انقطاعی نخواهد داشت.

ب. ایشان با ابلاغ و تثبیت ولایت، تداوم هدایت پس از مرگ خود تا قیامت را تضمین نمود، لذا اجرش هم هیچگاه قطع نمی‌شود (اقتباس از حدیث ۱)

ج. چون پیامبر خاتم برترین مخلوق خداوند و مظهر اصلی مقام خلیفه‌اللهی است و شعاع وجودی او محدودیت‌پذیر نیست؛ لذا ثمرات او هم قطع‌شدنی نیست.

د. ...

۴) «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ؛ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»

توجه به لطف و پاداش الهی، انسان را در برابر تهمت‌ها استوار نگه می‌دارد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۳)

۱۳۹۶/۴/۱۷

۴۷۰) سوره قلم (۶۸) آیه ۴ وَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

ترجمه

و براستی که تو بر [ملکات و] سجایای اخلاقی بزرگی [استوار] هستی.

درباره ماده «خلق» (آفرینش) قبلا در جلسه ۱۷۰ توضیحاتی گذشت <http://yekave.ir/ya-seen-036-79>

اکنون تنها می‌افزاییم که وزن «فُعِلَ» دلالت بر «ما یُفَعَّلُ» دارد؛ پس «خُلِقَ» به معنای «آنچه آفریده شده» می‌باشد و مقصود آن طبیعت و سجیه و ملکات نفسانی‌ای است که شخص بر آن سرشته شده و غالبا در مورد سجایای باطنی به کار می‌رود (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۱۱۷) و گاه [به دلالت التزامی] به معنای شیوه و روال و عادت مستقر در شخص [یا اشخاص] می‌باشد: «إِنْ هَذَا إِلَّا خُلِقُ الْأَوَّلِينَ» (شعراء/۱۳۷) و جمع آن «اخلاق» است (مجمع البحرین، ج ۵، ص ۱۵۶) اگرچه ماده «خلق» ۲۶۱ بار در قرآن کریم به کار رفته، اما کلمه «خُلِقَ» تنها همین دو بار در قرآن کریم به کار رفته است (قلم/۴ و شعراء/۱۳۷).

شان نزول^۱

حدیث

۱) یهودی‌ای بعد از رحلت پیامبر ص بر اصحاب پیامبر ص وارد شد و اعتراض کرد که چرا شما همه فضیلتها را به پیامبر خودتان نسبت می‌دهید و امیرالمومنین ع به او پاسخی طولانی داد. فرازهایی از این روایت در جلسه ۱۷۰، حدیث ۱ <http://yekave.ir/ya-seen-036-79> و جلسه ۴۲۶ حدیث ۴ <http://yekave.ir/al-ahzab-33-7/> و جلسه ۴۲۸، حدیث ۲ <http://yekave.ir/al-ahzab-33-9> گذشت. در پایان این گفتگو آن یهودی ایمان آورد و گفت: شهادت می‌دهم که خدایی جز الله نیست و شهادت می‌دهم که [حضرت] محمد ص رسول خداست و شهادت می‌دهم که خداوند درجه‌ای به هیچ نبی‌ای

۱. قيل سبب نزول هذه الآية أنه قد كان ص قد لبس بردا نجرانيا ذا حاشية قوية فينما هو يمشي إذ جذبته أعرابي من خلفه فجرت في عنقه فقال له أعطني عطائي يا محمد فالتفت إليه مبتسما و أمر له ببطائه فنزل قوله تعالى وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ فمدحه الله بهذه مدحة لم يمدح بها أحد من خلقه. (إرشاد القلوب إلى الصواب (للديلمی)، ج ۱، ص ۱۳۳)

فَقَدْ رَوَى أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ يَمْشِي وَمَعَهُ بَعْضُ أَصْحَابِهِ فَأَدْرَكَهُ أَعْرَابِيٌّ فَجَذَبَهُ جَذْبًا شَدِيدًا وَكَانَ عَلَيْهِ بُرْدٌ نَجْرَانِيٌّ غَلِيظٌ الْحَاشِيَةُ فَاتَّارَتْ الْحَاشِيَةُ فِي عُنُقِهِ ص مِنْ شِدَّةِ جَذْبِهِ ثُمَّ قَالَ يَا مُحَمَّدُ هَبْ لِي مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي عِنْدَكَ فَالتَفَتَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ص فَضَحِكَ وَ أَمَرَ بِإِعْطَائِهِ وَلَمَّا أَكْثَرَتْ قَرِيشٌ أَذَاهُ وَ ضَرَبَهُ قَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ فَلَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ (مجموعه ورام، ج ۱، ص ۹۹)

این حدیث در مقام بیان شان نزول نیست اما شاهی است بر اخلاقی که در دو روایت فوق مطرح شد:

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَرِيزِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ بَحْرِ السَّقَاءِ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع يَا بَحْرُ حُسْنُ الْخُلُقِ يُسْرٌ ثُمَّ قَالَ أَلَا أُخْبِرُكَ بِحَدِيثٍ مَا هُوَ فِي يَدِي أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ قُلْتُ بَلَى قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ص ذَاتَ يَوْمٍ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ إِذْ جَاءَتْ جَارِيَةٌ لِبَعْضِ الْأَنْصَارِ وَ هُوَ قَائِمٌ فَأَخَذَتْ بِطَرْفِ ثَوْبِهِ فَقَامَ لَهَا النَّبِيُّ ص فَلَمْ تَقُلْ شَيْئًا وَ لَمْ يَقُلْ لَهَا النَّبِيُّ ص شَيْئًا حَتَّى فَعَلَتْ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَقَامَ لَهَا النَّبِيُّ فِي الرَّابِعَةِ وَ هِيَ خَلْفُهُ فَأَخَذَتْ هُدْبَهُ «۲» مِنْ ثَوْبِهِ ثُمَّ رَجَعَتْ فَقَالَ لَهَا النَّاسُ فَعَلَ اللَّهُ بِكَ وَ فَعَلَ «۳» حَبَسَتْ رَسُولُ اللَّهِ ص ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَا تَقُولِينَ لَهُ شَيْئًا وَ لَا هُوَ يَقُولُ لَكَ شَيْئًا مَا كَانَتْ حَاجَتُكَ إِلَيْهِ قَالَتْ إِنْ لَنَا مَرِيضًا فَأَرْسَلْنِي أَهْلِي لَا أَخْذُ هُدْبَهُ مِنْ ثَوْبِهِ لِيَسْتَشْفِيَ بِهَا فَلَمَّا أَرَدَتْ أَخْذَهَا رَأْنِي فَقَامَ فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ أَنْ أَخْذَهَا وَ هُوَ يَرَانِي وَ أَكْرَهُ أَنْ أَسْتَأْذِنَهُ فِي أَخْذِهَا فَأَخَذْتُهَا. (الكافي، ج ۲، ص ۱۰۲)

و فضیلتی به هیچ پیامبری نداد مگر اینکه همه آنها را برای حضرت محمد ص جمع کرد و برای حضرت محمد نسبت به انبیاء چندین برابر آن درجات را افزود.

در اینجا ابن عباس خطاب به امیرالمومنین ع گفت: ای ابا الحسن! من شهادت می‌دهم که تو از راسخان در علم (آل عمران/۷) هستی.

امیرالمومنین ع فرمود: عجب از تو! آیا انتظار داشتی آنچه گفتیم را نگویم در حق کسی که خداوند عز و جل با همه عظمتش او را عظیم شمرد و فرمود: «همانا تو بر خلق عظیمی هستی».

الإحتجاج علی أهل اللجاج (للطبرسی)، ج ۱، ص ۲۱۰-۲۲۶

رَوَى عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ ع قَالَ: إِنَّ يَهُودِيًّا مِنْ يَهُودِ الشَّامِ وَ أَحْبَارِهِمْ كَانَ قَدْ قَرَأَ التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ الزَّبُورَ وَ صُحُفَ الْأَنْبِيَاءِ ع وَ عَرَفَ دَلَالَتَهُمْ جَاءَ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ فِيهِمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَ ابْنُ مَسْعُودٍ وَ أَبُو سَعِيدٍ الْجُهَنِيُّ فَقَالَ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ مَا تَرَكْتُمْ لِنَبِيِّ دَرَجَةً وَ لَا لِمُرْسَلٍ فَضِيلَةً إِلَّا أَنْحَلْتُمُوهَا نَبِيِّكُمْ فَهَلْ تُجِيبُونَنِي عَمَّا أَسْأَلُكُمْ عَنْهُ؟ فَكَاعَ الْقَوْمُ عَنْهُ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع نَعَمْ مَا أُعْطِيَ اللَّهُ نَبِيًّا دَرَجَةً وَ لَا مُرْسَلًا فَضِيلَةً إِلَّا وَ قَدْ جَمَعَهَا لِمُحَمَّدٍ ص وَ زَادَ مُحَمَّدًا عَلَى الْأَنْبِيَاءِ أضعافاً مضاعفةً فَقَالَ لَهُ الْيَهُودِيُّ فَهَلْ أَنْتَ مُجِيبِي؟ قَالَ لَهُ نَعَمْ سَأَذْكُرُ لَكَ الْيَوْمَ مِنْ فَضَائِلِ رَسُولِ اللَّهِ ص مَا يَقْرَأُ اللَّهُ بِهِ عَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ يَكُونُ فِيهِ إِزَالَةٌ لَشَكِّ الشَّاكِّينَ فِي فَضَائِلِهِ ص ... قَالَ لَهُ الْيَهُودِيُّ فَإِنِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَشْهَدُ أَنَّهُ مَا أُعْطِيَ اللَّهُ نَبِيًّا دَرَجَةً وَ لَا مُرْسَلًا فَضِيلَةً إِلَّا وَ قَدْ جَمَعَهَا لِمُحَمَّدٍ ص وَ زَادَ مُحَمَّدًا عَلَى الْأَنْبِيَاءِ أضعافاً مضاعفةً ذَلِكَ دَرَجَاتُ.

فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع أَشْهَدُ يَا أَبَا الْحَسَنِ أَنَّكَ مِنَ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ. فَقَالَ وَيَحْكُ وَ مَا لِي لَا أَقُولُ مَا قُلْتُ فِي نَفْسِي مَنْ اسْتَغْظَمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي عَظَمَتِهِ فَقَالَ «وَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ».

(۲) ابواسحاق نحوی می‌گوید: بر امام صادق ع وارد شدم و ایشان فرمود:

همانا خداوند پیامبرش - صلی الله علیه و آله و سلم - را با محبت خویش ادب کرد آنگاه فرمود: «همانا تو بر خلق عظیمی هستی» آنگاه [امور شریعت را] به او واگذار کرد و فرمود: «آنچه رسول می‌گوید قبول کنید و شما را از هر چه باز می‌دارد اطاعت کنید» (حشر/۷)

و همانا پیامبر خدا صلی الله علیه و آله [این مقام را] به حضرت علی ع واگذار کرد و او را در این مقام تثبیت نمود [یا: او را امام قرار داد]

پس شما تسلیم شدید و مردم انکار کردند؛

پس به خدا سوگند قطعاً که ما دوستان داریم [یا: قطعاً که برای شما کافی است] که وقتی ما چیزی گفتیم شما همان را بگویید و وقتی ما ساکت شدیم ساکت شوید؛ و ما بین شما و خداییم [= مسئولیت شما در پیشگاه خدا برعهده ماست]؛ و به خدا سوگند که خداوند برای هیچکس در مخالفت با امر خویش [یا: در مخالفت با امر ما] خیری قرار نداده است.

الأصول الستة عشر، ص ۱۷۲

عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ النَّحْوِيِّ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَدَّبَ نَبِيَّهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ - عَلَى مَحَبَّتِهِ، فَقَالَ: «وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» فَوَضَّ إِلَيْهِ فَقَالَ: «وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» «وَمَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» وَ إِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَوَضَّ إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ اثْبَتَهُ [اِثْمَنَهُ] فَسَلَّمْتُمْ وَ جَحَدَ النَّاسُ، فَوَ اللَّهُ لَنُحِبُّكُمْ [لِحَسْبِكُمْ] أَنْ تَقُولُوا إِذَا قُلْنَا، وَ أَنْ تَصْمُتُوا إِذَا صَمَتْنَا، وَ نَحْنُ فِيمَا بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَ اللَّهِ، وَ اللَّهُ مَا جَعَلَ اللَّهُ لِلَّهِ لِأَحَدٍ مِنْ خَيْرٍ فِي خِلَافِ أَمْرِهِ [أَمَرْنَا]

این حدیث با سندهای مختلف در منابع زیر آمده است:

تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۲۵۹؛

فضائل الشیعه (صدوق)، ص ۳۵؛

الإختصاص (مفید)، ص ۳۳۰؛

المحاسن، ج ۱، ص ۱۶۲؛

الکافی، ج ۱، ص ۲۶۵؛

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۸۵

۳) از پیامبر اکرم ص روایت شده است که
پروردگرم مرا ادب کرد و چه نیکو ادب فرمود.

مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰
وَ قَالَ ص أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي.

و از امیرالمومنین ع روایت شده است:

خداوند پیامبرش را ادب کرد با این سخن که «عفو را [در پیش] بگیر و به عُرْف [معروف] دستور بده و از نادانان رویگردان شو» (اعراف/۱۹۹) پس چون معلوم شد که او ادب شده است فرمود: «همانا تو بر خُلُقِ عظیمی هستی» (قلم/۴) و آنچه از رسولش دوست داشت در او مستحکم گردید فرمود: «آنچه رسول می گوید قبول کنید و شما را از هرچه باز می دارد اطاعت کنید» (حشر/۷)

شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید، ج ۲۰، ص ۲۷۰

من الحكم المنسوبة إلى أمير المؤمنين علي بن أبي طالب

إن الله سبحانه أدب نبيه ص بقوله «خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» فلما علم أنه قد تأدب قال له «وَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» فلما استحکم له من رسوله ما أحب قال وَ مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

این مضمون از امام حسن ع (الدر النظیم فی مناقب الأئمة اللہامیم، ص ۵۰۶) و امام صادق ع (تہذیب الأحکام، ج ۹، ص ۳۹۷؛ بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۷۹؛ الکافی، ج ۱، ص ۲۶۶) نیز روایت شده و در برخی از آنها نمونه‌هایی که خداوند به پیامبر ص اجازه داده و ایشان احکامی را وضع کرده‌اند برشمرده شده است.

۱. الدر النظیم فی مناقب الأئمة اللہامیم (یوسف بن حاتم شامی، قرن ۷)، ص ۵۰۶؛ و نیز در: العدد القویة لدفع المخاوف اليومية (رضی الدین حلّی، قرن ۷)، ص ۵۲: قَالَ مَوْلَانَا الْحَسَنُ ص إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَدَّبَ نَبِيَّهٖ ص أَحْسَنَ الْأَدَبِ فَقَالَ «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» فَلَمَّا وَعَى الَّذِي أَمَرَهُ قَالَ تَعَالَى «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» فَقَالَ لَجَبْرِئِيلَ ع وَمَا الْعَفْوَ قَالَ أَنْ تَصِلَ مِنْ قِطْعِكَ وَ تُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ وَ تَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَكَ فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ أَوْحَى إِلَيْهِ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ.

۲. عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ رَبِيعِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَوْ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ رَبِيعٍ عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَدَّبَ مُحَمَّدًا ص فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهُ فَقَالَ - خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ قَالَ فَلَمَّا كَانَ ذَلِكَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ - وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ فَلَمَّا كَانَ ذَلِكَ فَوَضَّ إِلَيْهِ دِينَهُ فَقَالَ مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ فَحَرَّمَ اللَّهُ الْخَمْرَ بَعَيْنَهَا وَ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ص كُلَّ مُسْكِرٍ فَأَجَازَ اللَّهُ لَهُ ذَلِكَ وَ فَرَضَ اللَّهُ الْفَرَائِضَ فَلَمْ يَذْكُرِ الْجَدَّ فَجَعَلَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ص سَهْمًا فَأَجَازَ اللَّهُ ذَلِكَ لَهُ وَ كَانَ وَ اللَّهُ يُعْطِي الْجَنَّةَ عَلَى اللَّهِ فَيَجُوزُ اللَّهُ ذَلِكَ لَهُ.

۳. حَدَّثَنَا الْحَجَّالُ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ الثُّوَلَوِيِّ عَنْ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَدَّبَ نَبِيَّهٖ عَلَى أَدَبِهِ فَلَمَّا أَنْتَهَى بِهِ إِلَى مَا أَرَادَ قَالَ لَهُ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ فَفَوَضَّ إِلَيْهِ دِينَهُ فَقَالَ مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ فِي الْقُرْآنِ وَ لَمْ يَقْسِمِ لِلْجَدِّ شَيْئًا وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص أَطْعَمَهُ السُّدُسَ فَأَجَازَ اللَّهُ لَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ الْخَمْرَ بَعَيْنَهَا وَ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ص كُلَّ مُسْكِرٍ فَأَجَازَ اللَّهُ لَهُ ذَلِكَ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ هَذَا عَطَاؤُنَا فَاْمَنْنَ أَوْ أَمْسَكَ بِغَيْرِ حِسَابٍ.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْمُؤْمِنِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَدَّبَ نَبِيَّهٖ حَتَّى إِذَا أَقَامَهُ عَلَى مَا أَرَادَ قَالَ لَهُ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ «۱» فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ص زَكَاهُ اللَّهُ فَقَالَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ فَلَمَّا زَكَاهُ فَوَضَّ إِلَيْهِ دِينَهُ فَقَالَ مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا فَحَرَّمَ اللَّهُ الْخَمْرَ وَ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ص كُلَّ مُسْكِرٍ فَأَجَازَ اللَّهُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَ إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الصَّلَاةَ وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص وَقَّتْ أَوْقَاتَهَا فَأَجَازَ اللَّهُ ذَلِكَ لَهُ

۴. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ فَضِيلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ لِبَعْضِ أَصْحَابِ قَيْسِ الْمَاصِرِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَدَّبَ نَبِيَّهٖ فَأَحْسَنَ أَدَبَهُ فَلَمَّا أَكْمَلَ لَهُ الْأَدَبَ قَالَ - إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ثُمَّ فَوَضَّ إِلَيْهِ أَمْرَ الدِّينِ وَ الْأُمَّةَ لِيَسُوسَ عِبَادَهُ فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَّ - مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ مُسَدِّدًا مُوَفِّقًا مُؤَيِّدًا بِرُوحِ الْقُدُسِ لَا يَزِلُّ وَ لَا يَخْطِئُ فِي شَيْءٍ مِمَّا يَسُوسُ بِهِ الْخُلُقَ فَتَأَدَّبَ بِأَدَابِ اللَّهِ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَضَ الصَّلَاةَ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ عَشْرَ رَكَعَاتٍ فَأَضَافَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِلَى الرُّكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ وَ إِلَى الْمَغْرَبِ رَكْعَةً فَصَارَتْ عَدِيلَ الْفَرِيضَةِ - لَا يَجُوزُ تَرْكُهَا إِلَّا فِي سَفَرٍ وَ أَفْرَدَ الرُّكْعَةَ فِي الْمَغْرَبِ فَتَرَكَهَا قَائِمَةً فِي السَّفَرِ وَ الْحَضَرِ فَأَجَازَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ ذَلِكَ كُلَّهُ فَصَارَتْ الْفَرِيضَةُ سَبْعَ عَشْرَةَ رَكْعَةً ثُمَّ سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ ص النَّوَافِلَ أَرْبَعًا وَ ثَلَاثِينَ رَكْعَةً مِثْلِي الْفَرِيضَةِ فَأَجَازَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ ذَلِكَ وَ الْفَرِيضَةُ وَ النَّافِلَةُ إِحْدَى وَ خَمْسُونَ رَكْعَةً مِنْهَا رَكْعَتَانِ بَعْدَ الْعَتَمَةِ جَالِسًا تَعْدُ بَرَكَةً مَكَانَ الْوَتْرِ وَ فَرَضَ اللَّهُ فِي السَّنَةِ صَوْمَ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ ص صَوْمَ شَعْبَانَ وَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي كُلِّ شَهْرٍ مِثْلِي الْفَرِيضَةِ فَأَجَازَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ ذَلِكَ وَ حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْخَمْرَ بَعَيْنَهَا وَ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ص الْمُسْكِرَ مِنْ كُلِّ شَرَابٍ فَأَجَازَ اللَّهُ لَهُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَ عَافَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَشْيَاءَ وَ كَرِهَهَا وَ لَمْ يَنْهَ عَنْهَا نَهْيَ حَرَامٍ إِنَّمَا نَهَى عَنْهَا نَهْيَ إِعَافَةٍ وَ كَرَاهَةٍ ثُمَّ رَخَّصَ فِيهَا فَصَارَ الْآخِذُ بِرِخْصِهِ وَاجِبًا عَلَى الْعِبَادِ كَوُجُوبِ مَا يَأْخُذُونَ بِنَهْيِهِ وَ عَزَائِمِهِ وَ لَمْ يُرَخَّصْ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ص فِيمَا نَهَاهُمْ عَنْهُ نَهْيَ حَرَامٍ وَ لَا فِيمَا أَمَرَ بِهِ أَمْرٌ بِهٖ أَمْرٌ فَرَضَ لَازِمٌ فَكَثِيرُ الْمُسْكِرِ مِنَ الْأَشْرَبَةِ نَهَاهُمْ عَنْهُ نَهْيَ حَرَامٍ لَمْ يُرَخَّصْ فِيهِ لِأَحَدٍ وَ لَمْ يُرَخَّصْ رَسُولُ اللَّهِ ص لِأَحَدٍ تَقْصِيرَ الرُّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ ضَمَّهُمَا إِلَى مَا فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بَلْ الزَّمَهُمْ ذَلِكَ إِلْزَامًا وَاجِبًا لَمْ

۴) از پیامبر ص روایت شده است که همانا خداوند مرا برانگیخت تا مکارم اخلاق را به اتمام برسانم.

مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۱۵۰۰

فَقَالَ ص إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ.

و از امام باقر ع و امام صادق ع روایت شده است:

همانا از چیزهایی که اسلام زینت بخشید و حرمت نهاد، اخلاق نیکوست در میان مردم؛ پس بر نیک خلقی و خوش برخوردی و سکوت، مراقبت بورزید که اینها شما را در دید مردم زیبا می سازد هنگامی که به نیکی آنچه درباره اش سخن می گوئید می نگرند و آنجا که می توانند در مورد آنچه در آن نقص دارید با شما مدارا خواهند کرد؛ و خداوند عز و جل درباره حضرت محمد ص فرمود «همانا تو بر خُلقِ عظیمی هستی» (قلم/۴) و این خلق و خویی است که در دسترس شماست.

مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ص ۲۴۱

عَنِ الْبَاقِرِ أَوْ الصَّادِقِ ع قَالَ: إِنَّ مِمَّا يُزَيِّنُ الْإِسْلَامَ الْأَخْلَاقُ الْحَسَنَةُ فِيمَا بَيْنَ النَّاسِ فَتَوَاطَّبُوا عَلَى مَحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ وَ حُسْنِ الْهَدْيِ وَ السَّمْتِ فَإِنَّ ذَلِكَ مِمَّا يُزَيِّنُكُمْ عِنْدَ النَّاسِ إِذَا نَظَرُوا إِلَى مَحَاسِنِ مَا تَنْطِقُونَ بِهِ وَ أَلْفَوْكُمْ عَلَى مَا يَسْتَطِيعُونَ بِنَفْسِكُمْ فِيهِ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُحَمَّدٍ ص إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ وَ هُوَ الْخُلُقُ الَّذِي فِي أَيْدِيكُمْ.^۱

يُرْخَصُ لِأَحَدٍ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ إِلَّا لِلْمُسَافِرِ وَ لَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يُرْخَصَ شَيْئًا مَا لَمْ يُرْخَصْهُ رَسُولُ اللَّهِ ص فَوَافَقَ أَمْرُ رَسُولِ اللَّهِ ص أَمْرَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ نَهْيُهُ نَهْيَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ وَجِبَ عَلَى الْعِبَادِ التَّسْلِيمُ لَهُ كَالْتَسْلِيمِ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى.

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَدَبَ نَبِيِّهِ ص فَلَمَّا أَنْتَهَى بِهِ إِلَى مَا أَرَادَ قَالَ لَهُ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ «۲» فَفَوَّضَ إِلَيْهِ دِينَهُ فَقَالَ وَ مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَضَ الْفَرَأَضَ وَ لَمْ يَقْسِمْ لِلْجَدِّ شَيْئًا وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص أَطْعَمَهُ السُّدُسَ فَأَجَازَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ لَهُ ذَلِكَ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ.

۱. و نیز: مکارم الأخلاق (طبرسی)، ص ۸

۲. به عنوان نمونه هایی از احادیثی که یا این آیه را به معنای خوش اخلاقی گرفته و یا بر خوش اخلاقی تاکید می کند به این روایات توجه کنید:

خَبَرَنَا الشَّيْخُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْغَضَائِرِيُّ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ هَارُونَ بْنِ مُوسَى التَّلْعُكَبَرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَمَّامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلَى بْنُ الْحُسَيْنِ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ (عَزَّ وَ جَلَّ) وَجُوهًا خَلَقَهُمْ مِنْ خَلْقِهِ وَ أَرْضَهُ لِقَضَاءِ حَوَائِجِ إِخْوَانِهِمْ، يَرُونَ الْحَمْدَ مَجْدًا، وَ اللَّهُ (عَزَّ وَ جَلَّ) يُحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ، وَ كَانَ فِيمَا خَاطَبَ اللَّهُ (تَعَالَى) بِهِ نَبِيَّهُ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، أَنْ قَالَ لَهُ: يَا مُحَمَّدُ «إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» قَالَ: السَّخَاءُ، وَ حُسْنُ الْخُلُقِ. (الأمالي (للطوسي)، ص ۳۰۲)

حَدَّثَنِي أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ أَبِي مَسْرُوقٍ التَّهْدِي بِإِسْنَادِهِ يَرْفَعُهُ إِلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ ع قَالَ: النَّاسُ أَرْبَعَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ لَهُ خُلُقٌ وَ لَا خَلَقٌ لَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَهُ خَلَقٌ وَ لَا خُلُقٌ لَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا خُلُقَ لَهُ وَ لَا خَلَقَ لَهُ وَ ذَلِكَ مِنْ شَرِّ النَّاسِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَهُ خُلُقٌ وَ خَلَقٌ فَذَلِكَ خَيْرُ النَّاسِ (الخصال، ج ۱، ص ۲۳۶)

عَلَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ حَبِيبِ الْخُثَمِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَفَاضِلُكُمْ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوْطَنُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَالْفُونَ وَ يُؤْلَفُونَ وَ تَوَطَّأَ رِحَالُهُمْ. (الكافي، ج ۲، ص ۱۰۲)

۵) از امام باقر ع درباره این آیه که «همانا تو بر خُلقِ عظیمی هستی» فرمودند: مقصود [از این خلق عظیم] همان اسلام است؛ و نیز روایت شده است که این خلق عظیم، همان دین عظیم است.

معانی الأخبار، ص ۱۸۸؛ تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۲

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ أَبَانَ عَنْ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» قَالَ هُوَ الْإِسْلَامُ.
وَرَوَى أَنَّ الْخُلُقَ الْعَظِيمَ هُوَ الدِّينُ الْعَظِيمُ.

در جامع الأخبار (لشعیری)، ص ۳۶ از امیرالمومنین ع روایت شده که منظور از این خلق عظیم، «ایمان» است^۱ و در شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۳۵۹ از امام باقر ع روایت شده که منظور از آن، قرآن است.^۲ [یعنی این خلق و خو، همان خلق و خوی قرآنی است]

۶) از امام صادق ع سوال می‌شود: آیا پیامبر ص اهل شوخی و مزاح بود؟

فرمود: خداوند او را توصیف کرد به «خُلُقِ عَظِيمٍ» در شوخی و مزاح؛ خداوند پیامبرانش را برانگیخت و در آنها خشکی و شدت بود و حضرت محمد را با مهربانی و رحمت برانگیخت و از مهربانی‌اش بر این امت، شوخی و مزاح‌هایش با آنها بود که مبادا بزرگی وی چنان در چشم آنها نمود کند که جرات نگاه کردن به وی را نداشته باشند؛ سپس فرمودند: پدرم امام باقر، از پدرشان امام سجاد، از پدرشان امام حسین ع، از پدرشان امام علی ع روایت کرده‌اند که رسول الله ص روالش این بود که وقتی یکی از اصحابش را گرفته و غمگین می‌دید با شوخی و مزاح وی را به سرور می‌آورد و بارها می‌فرمود که خداوند نفرت دارد از کسی که با برادران [دینی] اش با روی عبوس مواجه می‌شود.

کشف الریبه (شهید ثانی)، ص ۸۲-۸۳

وَقَالَ ص أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَشْبَهُكُمْ بِي أَخْلَاقًا قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا وَاعْظَمُكُمْ حِلْمًا وَأَبْرَكُكُمْ بِقَرَابَتِهِ وَأَشَدُّكُمْ إِنْصَافًا مِنْ نَفْسِهِ فِي الْغَضَبِ وَالرَّضَا. (تحف العقول، ص ۴۸)

۱. قَالَ ابْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَامَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ ع فَسَأَلَهُ عَنِ الْإِيمَانِ قَالَ الْإِيمَانُ عَلَى أَرْبَعَةٍ دَعَائِمٍ الصَّبْرُ وَالْيَقِينُ وَالْعَدْلُ وَالْجُودُ وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ قَالَ الْإِيمَانُ.

۲. أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الشَّيْرَازِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ الْجَرَجَرَانِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ تَرْكِيٍّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ، عَنْ عَمْرُو بْنِ شَمْرٍ، عَنْ دُثَيْمِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ الضَّحَّاكِ بْنِ مُزَاهِمٍ قَالَ: لَمَّا رَأَتْ قُرَيْشٌ تَقْدِيمَ النَّبِيِّ ص عَلِيًّا وَاعْظَامَهُ لَهُ، نَالُوا مِنْ عَلِيٍّ وَ قَالُوا: قَدْ أَفْتَنَ بِهِ مُحَمَّدٌ ص. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَ الْقَلَمُ وَ مَا يَسْطُرُونَ [هَذَا] قَسَمَ أَقْسَمَ اللَّهُ بِهِ، مَا أَنْتَ يَا مُحَمَّدُ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ، وَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ يَعْنِي الْقُرْآنَ [وَسَاقَ الْكَلَامِ] إِلَى قَوْلِهِ: [إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ] بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُمُ النَّفَرُ الَّذِينَ قَالُوا مَا قَالُوا وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ [يَعْنِي] عَلَى بَنِ أَبِي طَالِبٍ

و [رواه] طَاوُسٌ عَنْ [الْإِمَامِ] الْبَاقِرِ [ع] مِثْلَهُ

أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ نُورُ الدِّينِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَالِي الْمَيْسِيُّ إِجَازَةً عَنْ شَيْخِهِ شَمْسِ الدِّينِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُؤَدِّنِ الْجَزِينِيِّ عَنِ الشَّيْخِ ضِيَاءِ الدِّينِ عَلِيِّ بْنِ الشَّهِيدِ مُحَمَّدِ بْنِ مَكِّيٍّ عَنْ وَالِدِهِ الْمَذْكُورِ عَنِ السَّيِّدِ عَمِيدِ الدِّينِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَ الشَّيْخِ فَخْرِ الدِّينِ بْنِ جَمَالِ الدِّينِ الْحَسَنِ بْنِ يُونُسَ بْنِ الْمُطَهَّرِ عَنْ وَالِدِهِ الْمَذْكُورِ عَنْ جَدِّهِ السَّعِيدِ سَدِيدِ الدِّينِ يُونُسَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْمُطَهَّرِ عَنِ الشَّيْخِ الْمُحَقِّقِ نَجْمِ الدِّينِ جَعْفَرِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدِ الْحَلِيِّ، جَمِيعًا عَنْ السَّيِّدِ مُحْيِي الدِّينِ قَالَ أَخْبَرَنَا الْقَاضِي شَيْخُ الْإِسْلَامِ أَبُو الْمَحَاسَنِ يُونُسُ بْنُ رَافِعِ بْنِ تَمِيمٍ بِقِرَاءَتِي عَلَيْهِ قَالَ أَخْبَرَنَا الْقَاضِي فَخْرُ الدِّينِ السُّهْرَوَرْدِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الْحَافِظُ ثَقَّةُ الدِّينِ أَبُو الْقَاسِمِ زَاهِرُ بْنُ طَاهِرِ بْنِ مُحَمَّدِ الشَّحَامِ قَالَ أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ أَبُو سَعِيدٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الصَّفَّارُ قَالَ أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ السُّلَمِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَرَابِيِّ بِبَغْدَادَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ بْنِ بَرِيَّةَ قَالَ حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ مِهْرَانَ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحُسَيْنِ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ زَيْدٍ قَالَ:

قُلْتُ لَجَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ جُعِلَتْ فِدَاكَ هَلْ كَانَتْ فِي النَّبِيِّ مُدَاعَبَةٌ؟ فَقَالَ لَقَدْ وَصَفَهُ اللَّهُ بِـ«خُلُقٍ عَظِيمٍ» فِي الْمُدَاعَبَةِ وَإِنَّ اللَّهَ بَعَثَ أَنْبِيَاءَهُ فَكَانَتْ فِيهِمْ كَزَاةٌ وَبَعَثَ مُحَمَّدًا بِالرَّأْفَةِ وَالرَّحْمَةِ وَكَانَ مِنْ رَأْفَتِهِ لَأُمَّتِهِ مُدَاعَبَتُهُ لَهُمْ لِكَيْلَا يَبْلُغَ بِأَحَدٍ مِنْهُمْ التَّعْظِيمُ حَتَّى لَا يَنْظُرَ إِلَيْهِ: ثُمَّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي مُحَمَّدٌ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ عَنِ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ عَنِ أَبِيهِ عَلِيٍّ ع قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ لَيْسَرُ الرَّجُلِ مِنْ أَصْحَابِهِ إِذَا رَأَاهُ مَغْمُومًا بِالْمُدَاعَبَةِ وَكَانَ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الْمُعْبَسَّ فِي وَجْهِهِ إِخْوَانَهُ.

تدبر

(۱) «وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ»

درباره اینکه منظور از این «خلق عظیم» چیست؟ و چرا پیامبر را به این وصف متصف کردند؟ دیدگاههای گوناگونی بیان شده است که شاید بتوان گفت هریک به وجهی از این مسأله اشاره می‌کند:

الف. مقصود از این «خلق عظیم» دین عظیمی است که خداوند به پیامبر اکرم را مامور ابلاغ آن کرد و نزد خداوند دینی برتر از آن نیست (ابن عباس و مجاهد، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰؛ و نیز حدیث ۵)

ب. مقصود، خوش اخلاقی و خوش برخوردی با مردمان (حدیث ۴) و صبر و تحمل عظیم ایشان در برابر آزار و اذیت‌هاست (جبائی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۳۶۹) تا حدی که برخی گفته‌اند این آیه پس از آن نازل شد که ایشان بارها و بارها مورد آزار و اذیت قریش واقع شد اما به جای اینکه آنها را نفرین کند، فرمود اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ: خدایا قوم مرا ببخش که آنها نمی‌دانند» (مجموعه ورام، ج ۱، ص ۹۹)

ج. منظور همان ادب قرآن است (حضرت علی ع) چنانکه در وصف ایشان گفته‌اند «اخلاق وی، همان قرآن بود. (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۷)^۱

۱. قال علی: هو أدب القرآن و قالت عائشة: إن خلقه كان القرآن.

د. ایشان دارای «خلق عظیم» دانسته شد چون در ظاهر با خلق معاشرت می‌کرد اما در باطنش لحظه‌ای از حق جدا نشد. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰)

ه. چون او این دستور خداوند «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ: عفو را در پیش بگیر و به عُرف [آنچه معروف و شایسته است] دستور بده و از نادانان رویگردان شو» (اعراف/۱۹۹) را کاملاً عمل کرد (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰؛ و نیز حدیث ۳)

و. چون تمام مکارم اخلاق در او جمع بود و او آنها را به نهایت خود رساند. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰؛ و نیز حدیث ۴)

ز. چون خداوند عهده‌دار تادیب و اخلاق وی شد (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰؛ و نیز حدیث ۲)

ح. ...

(۲) «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»
در آیه قبل فرمود که یقیناً تو اجری غیرممنون (بی‌پایان و بی‌منت) خواهی داشت و اینجا می‌فرماید: و براستی که تو بر ملکات و سجایای اخلاقی بزرگی استوار هستی.
شاید بتوان نتیجه گرفت که آن اجر بی‌پایان به خاطر این اخلاق بسیار متعالی اوست.

(۳) «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»
پیامبر اکرم ص اسوه هر کسی است که بخواهد راه خدا را در پیش گیرد. (احزاب/۲۱)
اگر او دارای حسن خلقی چنان عظیم بوده است، نمی‌توانیم خود را مدعی پیروی او بدانیم اما خوش اخلاق نباشیم. (حدیث ۴)

(۴) «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»
کمالات پیامبر با او عجین است و او بر آنها تسلط دارد (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۳)
دلیل:

از تعبیر «إِنَّكَ لَعَلَىٰ ... : تو بر ... هستی» استفاده کرد و فرمود: «لک ... : تو ... داری»

(۵) «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»
چرا لازم می‌شود که خداوند در قرآن – که کلام جاودان است – از پیامبرش چنین یاد کند؟
الف. دفاع از انسان‌های برخوردار از اخلاق متعالی در برابر تهمتها و تحقیرها بر همگان لازم است، تا حدی که خود خداوند هم به این کار اقدام کرده است: در دو آیه پیشتر فرمود که ای پیامبر، تو الحمدلله مجنون نیستی؛ و در این آیه می‌فرماید «تو بر خلق عظیمی هستی». (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۳)

ب. هجوم دشمنان اسلام و منافقان به پیامبر اکرم ص بقدری شدید است که خود خدا باید از او دفاع کند!

نکته تاریخی

بعد از جریان غصب خلافت و بویژه با روی کار آمدن بنی امیه، کسانی به عنوان خلیفه رسول خدا ص معرفی می شدند که از حداقل اخلاقیات عادی هم برخوردار نبودند. یکی از کارهایی که دستگاه بنی امیه انجام داد تا بتواند وجود چنین کسانی را به عنوان خلیفه پیامبر در جامعه قابل قبول سازد، این بود که در کنار ساختن فضایل برای این خلفا، به جعل و ترویج احادیثی در بیان اشتباهات و خطاهای پیامبر ص اقدام کردند؛ که اگرچه نام گناه بر آن نمی نهادند، اما برخی از آن موارد چنان ظلم آشکاری بود که هر شنونده ای بوضوح آن را گناه می شمرد. اگرچه ائمه شیعه مبارزه ای جدی با این گونه احادیث جعلی انجام دادند و عملاً در تفکر شیعه باور به عصمت پیامبر ص یکی از مسائل اصیل اعتقادی گردید، اما پشتمانه حکومتی جاعلان حدیث از سویی و مہجوریت امامان شیعه از سویی دیگر موجب شد که متأسفانه آن گونه احادیث جعلی در فضای اهل سنت رواج یابد تا حدی که همین گونه احادیث جعلی در کتب معتبر اهل سنت بود که دستمایه منحرفانی همچون سلمان رشدی برای داستان سرائی علیه آن پیامبر اخلاق گردید.

با این حال، آنچه امروزه دل هر محقق آزاداندیشی را به درد می آورد این است که برخی از کسانی که هنوز اسم شیعه را از روی خود برنداشته اند و ادعای روشنفکری هم دارند به خاطر اینکه باور به عصمت پیامبر ص را با نظام فکری نسبی گرای خود ناسازگار می بینند، با استناد به این گونه احادیث جعلی، و قرار دادن آنها کنار برخی احادیث متشابه، عصمت پیامبر ص [و به تبع آن، عصمت امامان ع] را زیر سوال می برند و ایشان را در حد عالمانی اخلاق مدار (علمای ابرار!) - که البته گاه اشتباهات مهمی هم مرتکب می شده اند - معرفی می کنند تا حجیت کلام ایشان را در آنجا که با آرای شخصی آنها ناسازگار است زیر سوال ببرند.

خداوند همه ما را از شر شیاطین جن و انس حفظ فرماید.

ج. ...

۱. چند روز پیش به طور اتفاقی در نرم افزار الشامله (از نرم افزارهای جامع اهل سنت) با کتابی مواجه شدم به نام فضائل امیر المؤمنین معاویه بن ابی سفیان (نوشته ابو القاسم عبید الله بن محمد بن أحمد السقطی) جالب اینجاست که این گونه روایات جعلی حتی بعد از انقراض بنی امیه هم این اندازه رواج داشته است چرا که مولف این کتاب متوفی ۴۰۶ می باشد. واقعاً برخی از این احادیث خنده دار بود. اولین حدیثش به پیامبر اکرم ص نسبت داده است که معاویه وقتی از قبر برمی خیزد به جای کفن جامه های چنین و چنانی بر تن دارد که رویش شهادت به خلفای چهارگانه دارد (یعنی معاویه که در تمام مدت حکومت امیرالمؤمنین ع با وی جنگید شهادت به خلافت ایشان می دهد). یخرج معاویه رضی الله عنه، من قبره وعلیه رداء من السندس والإستبرق، مرصع بالدر والیاقوت، علیه مکتوب: لا إله إلا الله محمد رسول الله، أبو بکر الصديق، عمر بن الخطاب، عثمان بن عفان، علی بن أبی طالب رضوان الله علیهم. حدیث سومش این است که معاویه در حضور پیامبر ص با یک عرب بادیه نشین کشتی گرفت و او را به زمین زد و مدعی است که پیامبر ص فرمود معاویه هیچگاه مغلوب نمی شود و بعد می گوید حضرت علی ع در جنگ صفین گفته است که اگر من این حدیث را شنیده بودم به جنگ معاویه نمی آمدم! تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل.

ترجمه

آری بزودی خواهی دید و خواهند دید؛ که کدام شما در فتنه [= مبتلا، دیوانه] اید؟!

نکات ترجمه

«فَ + سَ + تُبْصِرُ» و «يُبْصِرُونَ»

ماده «بصر» به معنای علمی است که با دیدن و نظر کردن -خواه نظر کردن [ظاهری] چشم و خواه نظر کردن [باطنی]

قلب - حاصل می‌شود. درباره این ماده قبلاً در جلسه ۹۱ بحث شد. <http://yekaye.ir/yusuf-012-108>

«الْمَفْتُونُ»

ماده «فتن» به معنای آن چیزی است که موجب اختلال و اضطراب می‌شود و در مورد آن در جلسه ۲۴۷

<http://yekaye.ir/al-aaraf-7-27/> توضیحاتی گذشت. «الْمَفْتُونُ» اسم مفعول از این ماده است و به معنای کسی است که به

فتنه مبتلا شده است؛ از آیه ۳ معلوم می‌شود که به پیامبر ص تهمت جنون زده بودند، پس می‌توان گفت مقصود از «مبتلا بودن

به فتنه» همین مجنون و دیوانه بودن است. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۰)

البته وزن «مفعول» گاهی برای مصدر هم به کار می‌رود و بر همین اساس این احتمال متغی نیست که «مفتون» در اینجا

به معنای «فتنه» باشد (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۰)؛ آنگاه معنی آیه این می‌شود «فتنه دامن گیر کدام

شما شده است؟»

شان نزول

از ضحاک بن مزاحم نقل شده است که وقتی قریش دیدند که پیامبر ص علی ع را بر دیگران مقدم کرد و او را بزرگ

داشت، درصدد انتقام از حضرت علی ع برآمدند و گفتند: محمد ص به وسیله او به فتنه افتاد [= فریفته شد]. پس خداوند نازل

کرد:

«نون، سوگند به قلم و آنچه می‌نویسند» این سوگندی است که خداوند بدان سوگند یاد کرد «تو» ای محمد! «به لطف

پروردگارت، مجنون نیستی؛ و یقیناً برایت اجر است بی‌پایان؛ و براستی که تو بر خُلُقِ عظیمی هستی» یعنی قرآن «آری بزودی

خواهی دید و خواهند دید؛ که کدام شما در فتنه اید؟! همانا پروردگارت آگاهتر است به کسی که از راهش گمراه شد» و آنها

همان کسانی‌اند که گفتند آنچه گفتند؛ «و او آگاهتر است به هدایت‌یافتگان» یعنی علی بن ابی‌طالب.

شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۳۵۹؛ مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۱؛ تأویل‌الآیات الظاهره، ص ۶۸۶

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الشَّيْرَازِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ الْجَرَجَرَانِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ تُرْكِيٍّ،

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ، عَنْ عَمْرُو بْنِ شِمْرٍ، عَنْ دُلْهَمِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ مَزَاحِمٍ قَالَ: لَمَّا رَأَتْ

قُرَيْشٌ تَقْدِيمَ النَّبِيِّ صَلَّى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، نَالُوا مِنْ عَلِيٍّ وَ قَالُوا: قَدْ افْتَنَّ بِهِ مُحَمَّدٌ ص. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

[هَذَا] قَسَمُ أَقْسَمَ اللَّهُ بِهِ، مَا أَنْتَ يَا مُحَمَّدٌ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ، وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ يَعْنِي الْقُرْآنَ [وَسَاقَ الْكَلَامِ] إِلَى قَوْلِهِ: [إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ] بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُمْ النَّفَرُ الَّذِينَ قَالُوا مَا قَالُوا وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ [يَعْنِي] عَلَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ.

این شأن نزول با عباراتی متفاوت از امام باقر ع، امام صادق ع، ابن مسعود، ابویوب انصاری و کعب بن عجره (شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۳۵۶-۳۵۹؛ تفسیر فرات الکوفی، ص ۴۹۵-۴۹۶؛ مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۹۹) نیز روایت شده است.^۱

حدیث

(۱) از امام باقر ع روایت شده است که فرمودند:

روزی عمر حضرت علی ع را دید و به او گفت: [شنیده‌ام که] تو این آیه را قرائت می‌کنی که می‌فرماید «بزودی خواهی دید و خواهند دید» که کدام شما در فتنه‌اید؟! (قلم/۶) و با کنایه من و رفیقم را مد نظر قرار می‌دهی؟! حضرت فرمود: آیا به تو خبر دهم از آیه‌ای که در مورد بنی‌امیه نازل شده است؟ [این آیه است که:] «پس آیا امید بستید [یا: آیا از شما جز این متوقع است] که اگر [از اسلام] روی گردانید [یا: اگر به ولایت و حکومت رسیدید] در روی زمین فساد کنید و خویشاوندی‌های خود را قطع نمایید؟» (محمد/۲۲)

او گفت: دروغ می‌گویی! بنی‌امیه از تو بیشتر مراقب پیوند خویشاوندی هستند؛ اما تو در دل جز دشمنی با بنی‌تیم و بنی‌عدی و بنی‌امیه نمی‌پرورانی.

الکافی، ج ۸، ص ۱۰۳؛ و ج ۸، ص ۲۳۹؛ تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۰۸؛ تأویل الآیات الظاهرة، ص ۳۶۸۷

۱. البته در برخی روایات نزول این آیه را دقیقاً بعد از سخن پیامبر ص (من كنت مولاه علي مولاه) دانسته‌اند:

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْحَسَنِيُّ [قَالَ حَدَّثَنَا فَرَاتٌ] مُعْنَعًا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ وَلَايَةُ عَلِيٍّ [ع] أَقَامَهُ رَسُولُ اللَّهِ ص فَقَالَ مَنْ كُنْتُ مُوَلَّاهُ فَعَلِيَ مُوَلَّاهُ فَقَالَ رَجُلٌ لَقَدْ فُتِنَ بِهَذَا الْغُلَامِ فَانْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى [ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنْتَ بِمَجْنُونٍ. وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ]. فَسَتَبْصِرُ وَيَصْبُرُونَ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ. (تفسير فرات الكوفي، ص ۴۹۵)

فَرَاتٌ قَالَ حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ مُعْنَعًا عَنْ أَبِي حُبَابٍ إِنَّ أَبَا أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: لَمَّا أَخَذَ النَّبِيُّ ص بِيَدِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع فَرَفَعَهَا وَقَالَ مَنْ كُنْتُ مُوَلَّاهُ فَعَلِيَ مُوَلَّاهُ قَالَ نَاسٌ مِنَ النَّاسِ إِنَّمَا فُتِنَ بَابْنِ عَمِّهِ فَنَزَلَتِ الْآيَةُ فَسَتَبْصِرُ وَيَصْبُرُونَ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ. (تفسير فرات الكوفي، ص ۴۹۶)

تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، ص ۶۸۶

۲. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ خَالِدٍ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْخَرَّازِيِّ عَنْ أَبِي بَرٍّ عَنْ عُثْمَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ أَبِي الْعَبَّاسِ الْمَكِّيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يَقُولُ إِنَّ عُمَرَ لَقِيَ عَلِيًّا ع فَقَالَ: أَنْتَ الَّذِي تَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ «بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ» تَعْرِضُ بِي وَبِصَاحِبِي قَالَ: أَمْ لَا أَخْبِرُكَ بِآيَةٍ نَزَلَتْ فِي بَنِي أُمَيَّةَ فَهَلْ عَسَيْتُمْ أَنْ تَوَلَّيْتُمْ إِلَيَّ قَوْلَهُ - «وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ» فَقَالَ عُمَرُ بْنُ أُمَيَّةَ أَوْصِلْ لِلرَّحِمِ مِنْكَ - وَلَكِنَّكَ أَثَبْتَ الْعِدَاوَةَ لِبَنِي أُمَيَّةَ وَبَنِي عَدِيٍّ وَبَنِي تَيْمٍ

۳. رَوَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ عَنْ حمَّادِ بْنِ عيسى عَنْ حُسَيْنِ بْنِ مُختارٍ عَنْهُمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا تُطْعَمُ كُلُّ حَلَّافٍ مَهِينٍ النَّاسِ هَمَّازٍ مَشَاءَ بَنِيهِمْ مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ عَتَلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَيْنِمْ قَالَ الْعَتَلُ الْكَافِرُ الْعَظِيمُ الْكُفْرِ وَالزَّيْنِمْ وَلَدُ الزَّنا؛ وَ رَوَى مُحَمَّدُ الْبَرْقِيُّ عَنْ الْأَحْمَسِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ زَادَ فِيهِ وَكَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ص يَقُولُ «فَسَتَبْصِرُ وَيَصْبُرُونَ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ» فَلَقِيَهُ الثَّانِي فَقَالَ لَهُ أَنْتَ الَّذِي تَقُولُ كَذَا وَكَذَا تَعْرِضُ بِي وَبِصَاحِبِي فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع وَلَمْ يَعْذَرْ إِلَيْهِ أَلَا أَخْبِرُكَ بِمَا نَزَلَ فِي بَنِي أُمَيَّةَ نَزَلَ فِيهِمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ أَنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ» قَالَ فَكَذَّبَهُ وَقَالَ لَهُ هُمْ خَيْرٌ مِنْكَ وَأَوْصِلْ لِلرَّحِمِ.

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْوَشَاءِ عَنْ أَبَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ الْمَكِّيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يَقُولُ:

إِنَّ عُمَرَ لَقِيَ عَلِيًّا ص فَقَالَ لَهُ أَنْتَ الَّذِي تَقْرَأُ هَذِهِ آيَةَ «بَايَكُمْ الْمُفْتُونُ» وَتَعْرِضُ بِي وَبِصَاحِبِي؟! قَالَ فَقَالَ لَهُ أَ فَلَا أُخْبِرُكَ بِأَيِّهِ نَزَلَتْ فِي بَنِي أُمَيَّةَ «فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ».

فَقَالَ كَذَبْتَ بَنُو أُمَيَّةَ أَوْصَلُ لِلرَّحِمِ مِنْكَ وَ لَكِنَّكَ أَتَيْتَ إِلَّا عَدَاوَةَ لِبَنِي تَيْمٍ وَ بَنِي عَدِيٍّ وَ بَنِي أُمَيَّةَ!

توجه: این حدیث از امام صادق ع هم روایت شده است با این تفاوت که در آن روایت، آیه مربوط به بنی امیه را آیه «وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ» (اسراء/۶۰) معرفی می کنند. (تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۰)^۱

(۲) از امام باقر ع روایت شده است که پیامبر اکرم ص فرمودند: ای علی! دروغ می گوید کسی که می پندارد مرا دوست دارد در حالی که بغض تو را [در دل] دارد. یک نفر از منافقان گفت: باور کنید که رسول خدا با این جوان به فتنه افتاده است. پس خداوند نازل فرمود: «آری بزودی خواهی دید و خواهند دید؛ که کدام شما در فتنه اید؟!» (قلم/۵-۶)

شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۲، ص ۳۵۸؛ المحاسن، ج ۱، ص ۱۵۱
حَدَّثَنِي أَبُو الْحَسَنِ الْقَارِسِيُّ [قَالَ]: حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّاجِرُ الْقُمِّيُّ حَدَّثَنَا حَمْرَةُ بْنُ الْقَاسِمِ الْعَلَوِيُّ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي جَدِّي عَنْ أَبِيهِ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: [قَالَ] أَبُو جَعْفَرٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص كَذَبَ يَا عَلِيُّ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يُحِبُّنِي وَ يَبْغِضُكَ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ: لَقَدْ فُتِنَ رَسُولُ اللَّهِ ص بِهَذَا الْغُلَامِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ «فَسْتَبْصِرْ وَ يَبْصُرُونَ بِبَايِكُمُ الْمُفْتُونُ».

(۳) عبدالله بن مسعود گفته است: یک روز صبح - در همان بیماری ای که به درگذشت پیامبر اکرم ص منتهی شد - برای دیدن پیامبر ص به مسجد شتافتم و مردم در مسجد جمع بودند [و چنان ساکت بودند که] گویی پرنده ای روی سرشان نشسته است. بناگاه علی بن ابی طالب ع وارد شد و به پیامبر ص سلام کرد. برخی از کسانی که آنجا بودند با چشم و ابرو به هم اشاره کردند. پیامبر ص نگاهی به آنها کرد و سپس فرمود: آیا از من نمی پرسید که برترین شما کیست؟ گفتند: بله ای رسول خدا.

۱. وَ قَالَ الصَّادِقُ ع لَقِيَ فُلَانٌ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ يَا عَلِيُّ بَلَّغْنِي أَنَّكَ تَتَأَوَّلُ هَذِهِ آيَةَ فِي وَ فِي صَاحِبِي «فَسْتَبْصِرْ وَ يَبْصُرُونَ بِبَايِكُمُ الْمُفْتُونُ» قَالَ: أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع أَ فَلَا أُخْبِرُكَ يَا أَبَا فُلَانٍ! مَا نَزَلَ فِي بَنِي أُمَيَّةَ «وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ» قَالَ: كَذَبْتَ يَا عَلِيُّ! بَنُو أُمَيَّةَ خَيْرٌ مِنْكَ وَ أَوْصَلُ لِلرَّحِمِ.
۲. عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ قَدْ خَلَصَ وَدِّيَ إِلَى قَلْبِهِ وَ مَا خَلَصَ وَدِّيَ إِلَى قَلْبِ أَحَدٍ إِلَّا وَ قَدْ خَلَصَ وَدِّيَ إِلَى قَلْبِهِ كَذَبَ يَا عَلِيُّ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يُحِبُّنِي وَ يَبْغِضُكَ قَالَ فَقَالَ رَجُلَانِ مِنَ الْمُنَافِقِينَ لَقَدْ فُتِنَ رَسُولُ اللَّهِ ص بِهَذَا الْغُلَامِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَسْتَبْصِرْ وَ يَبْصُرُونَ بِبَايِكُمُ الْمُفْتُونُ - وَدُّوا لَوْ تَدَّهَنُ فَيَدَّهِنُونَ وَ لَا تَطْعَمُ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ قَالَ نَزَلَتْ فِيهِمَا إِلَى آخِرِ آيَةِ

فرمود: برترین شما علی بن ابی طالب است، قبل از همه‌تان اسلام آورد و ایمانش پر و پیمان‌تر از همه‌تان است؛ بردباریش از همه شما بیشتر و در راه خدا غضبناک شدنش از همه شما شدیدتر است؛ و جنگ‌آورترین شماست در غزوه‌ها و جهادها. از کسانی که آنجا حاضر بود گفت: یا رسول الله! تو که در همه خوبی‌ها او را بر ما برتری دادی؟! پیامبر خدا ص فرمود: بله! چنین اوست؛ او بنده خدا و برادر رسول الله ص است، علمم را به او تعلیم دادم و اسرارم را نزد او به دیعه نهادم و اوست امین من بر امتم.

از کسانی که آنجا حاضر بود گفت: علی ع چنان پیامبر را مفتون خود کرده است که هیچ ایرادی در او نمی‌بیند. پس خداوند این آیه را نازل فرمود: «آری بزودی خواهی دید و خواهند دید؛ که کدام شما مفتون شده‌اید؟!» (قلم/۵-۶) تفسیر فرات الکوفی، ص ۴۹۷؛ شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۳۵۶-۳۵۷

فَرَأَتْ قَالَتْ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُمْدُونٍ [قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدٌ عَنْ رَجُلٍ قَالَ أَخْبَرَنَا زِيَادُ بْنُ الْمُنْذِرِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيِّ] [عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ] عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ عَدَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فِي مَرَضِهِ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ فَدَخَلْتُ الْمَسْجِدَ وَالنَّاسُ أَحْفَلُ مَا كَانُوا كَانُوا عَلَى رُءُوسِهِمُ الطَّيْرُ إِذْ أَقْبَلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ [ع] حَتَّى سَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ص فَتَغَامَزَ بِهِ بَعْضٌ مَن كَانَ عِنْدَهُ فَنَظَرَ إِلَيْهِمُ النَّبِيُّ [ص].
فَقَالَ ص أَلَا تَسْأَلُونَ عَنْ أَفْضَلِكُمْ؟
قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ.

قَالَ أَفْضَلُكُمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ [ع] أَقْدَمُكُمْ إِسْلَامًا وَ أَوْفَرُكُمْ إِيْمَانًا وَ أَكْثَرُكُمْ عِلْمًا وَ أَرْجَحُكُمْ حِلْمًا وَ أَشَدُّكُمْ لِلَّهِ غَضَبًا وَ أَشَدُّكُمْ نَكَايَةً فِي الْغَزْوِ وَ الْجِهَادِ.
فَقَالَ لَهُ بَعْضُ مَنْ حَضَرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ إِنَّا عَلَيَّا قَدْ فَضَلْنَا بِالْخَيْرِ كُلِّهِ!
فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَجَلٌ هُوَ عَبْدُ اللَّهِ وَ أَخُو رَسُولِ اللَّهِ فَقَدْ عَلَّمْتُهُ عِلْمِي وَ اسْتَوْدَعْتُهُ سِرِّي وَ هُوَ أَمِينِي عَلَى أُمَّتِي.
فَقَالَ بَعْضُ مَنْ حَضَرَ لَقَدْ أَفْتَنَ عَلِيُّ رَسُولَ اللَّهِ حَتَّى لَا يَرَى بِهِ شَيْئًا.
فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَةَ «فَسْتَبْصِرْ وَ يَبْصُرُونَ بِأَيْكُمُ الْمَفْتُونُ».^۱

تدبر

(۱) «فَسْتَبْصِرْ وَ يَبْصُرُونَ»

بزودی خواهی دید و خواهند دید.

یعنی:

۱. در شواهد التنزیل لقواعد التفضیل دو روایت با این مضمون آورده، یکی روایت فوق را ظاهراً از همین تفسیر فرات و دوم در ج ۲، ص ۳۵۶ این روایت را: قَرَأْتُ فِي التَّفْسِيرِ الْعَتِيقِ، [قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُجَاعٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَا: قَالَ: النَّبِيُّ وَ قَدْ سُئِلَ عَنْ عَلِيٍّ فَقَالَ: [أَفْضَلُكُمْ] عَلَى أَقْدَمُكُمْ إِسْلَامًا وَ أَوْفَرُكُمْ إِيْمَانًا وَ أَكْثَرُكُمْ عِلْمًا- وَ أَرْجَحُكُمْ حِلْمًا وَ أَشَدُّكُمْ فِي اللَّهِ غَضَبًا، عَلَّمْتُهُ عِلْمِي وَ اسْتَوْدَعْتُهُ سِرِّي- وَ وَكَلْتُهُ بِشَأْنِي فَهُوَ خَلِيفَتِي فِي أَهْلِي وَ أَمِينِي فِي أُمَّتِي. فَقَالَ: بَعْضُ قُرَيْشٍ: لَقَدْ فْتَنَ عَلِيُّ رَسُولَ اللَّهِ حَتَّى مَا يَرَى بِهِ شَيْئًا!!! فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فَسْتَبْصِرْ وَ يَبْصُرُونَ بِأَيْكُمُ الْمَفْتُونُ.

آینده حقایق را روشن می کند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۴)

(۲) «فَسْتَبْصِرُ وَ يُبْصِرُونَ؛ بَايْكُمْ الْمُفْتُونَ»

قبلا اشاره شد که از بحثهای جالب جامعه‌شناسی این است که «واقعا چه کسی دیوانه است؟» و افراد همواره خودشان را معیار سلامت عقل قرار می دهند. (جلسه ۴۶۷، تدبر ۵)

اما این گونه نیست که هیچ معیار واقعی در کار نباشد. بلکه امروز آنها پیامبر ص [و پیروان راستین او] را دیوانه و مفتون و فریب خورده می خوانند، اما زمانی خواهد رسید که هم آنها و هم اینها همگی خواهند دید که چه کسی واقعا از سلامت عقل بی بهره و فریفته شده بود؛

آنچه آن زمان همه بوضوح می بینند معیار قضاوت است، نه آنچه امروز هر کس بر اساس دلخواه خود می گوید.

(۳) «بَايْكُمْ الْمُفْتُونَ»

آنها پیامبر ص را «مجنون» خواندند و خطاب آمد که خواهید دید چه کسی «مفتون» است. به کار بردن تعبیر «مفتون» در ازای «مجنون»، ظرافت جالبی دارد:

دیوانه را از این جهت «مجنون» می گفتند که گمان می کردند که «جن زده» است و یک جن، عقل وی را مختل نموده است. فتنه انگیزی هم کار شیطان است و شیطان هم یک جن است؛ پس شما که اسیر شیطان شده و زیر بار حق نمی روید «مفتون» یک جن» هستید و کلمه «مجنون» برای شما شایسته تر است!

(۴) «فَسْتَبْصِرُ وَ يُبْصِرُونَ؛ بَايْكُمْ الْمُفْتُونَ»

آری بزودی خواهی دید و خواهند دید؛ که کدام شما در فتنه اید؟!

مقصود از «بزودی» چه موقعی است؟ برخی گفته اند در دنیا و با پیشرفت اسلام است، و برخی گفته اند مقصود در آخرت است و هر دو می تواند مد نظر بوده باشد؛ چرا که از طرفی خداوند دین وی را در عالم فراگیر خواهد کرد و برتری پیامبر و تعالیم وی را بر همگان معلوم می کند و از دشمنان وی اثری نمی ماند؛ و از سوی دیگر در آخرت هم آنها و بال امرشان را می چشند و به «فتنه عذاب» مبتلا می گردند. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۰)

(۵) «بَايْكُمْ الْمُفْتُونَ»

کافر پیامبر خدا را «مجنون» خواند؛ با اینکه خداوند در جای دیگر اجازه مقابله به مثل را داده (بقره/۱۹۴) اما در اینجا مقابله به مثل نمی کند؛ بلکه به پیامبرش یاد می دهد که موضوع بحث را از «جنون» [که یک اختلال کاملاً فردی است] به مساله «فتنه» [که یک وضعیت پیچیده اجتماعی است] بکشاند؛ و نیز به جای حکم قطعی، سوالی را درباره آینده مطرح سازد.

چرا؟

الف. شاید یک وجه آن این است که سخن کافر صرفاً یک تهمت است؛ برای تحقیر او و دور کردن مردم از پیرامون پیامبر ص. اما این اسلوب پیامبر ص نباید باشد. مواجهه او باید عقل افراد را برانگیزاند که درباره موضع طرفین تأمل کنند. اگر اهل باطل برای تقویت موضع خود به هر روشی دست می‌زنند، قرار نیست پیامبر ص همانند آنها باشد و صرفاً با تحقیر و توهین مخالفانش برای خود یار جمع کند، بلکه قرار است مردم با اندیشه به وی روی آورند.

ب. ...

۴۷۳) سوره قلم (۶۸) آیه ۷ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ۱۳۹۶/۴/۱۹

ترجمه

بی‌تردید پروردگارت آگاه‌تر است به آن که از راهش گمراه شد؛ و هم او آگاه‌تر است به هدایت‌یافتگان.

شان نزول

آنچه در شان نزول آیه قبل آمد به این آیه نیز مربوط است.

حدیث

۱) جابر [بن یزید جعفی] می‌گوید: از امام باقر ع درباره این آیه که: «و اگر کشته شوید در راه خدا، یا بمیرید» (آل عمران/۱۵۷) سوال کردم، فرمود: آیا می‌دانی «سبیل الله: راه خدا» چیست؟

گفتم: نه به خدا سوگند مگر اینکه از شما بشنوم.

فرمود: سبیل الله، حضرت علی ع و ذریه اویند؛ و [قتل فی] سبیل الله این است:

کسی که در [مسیر] ولایت او کشته شود در راه خدا کشته شده است و کسی که در [مسیر] ولایت او بمیرد در راه خدا مرده است.

معانی الأخبار، ص ۱۶۷؛ مختصر البصائر، ص ۱۱۲

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ عَنِ الْمُنْخَلِ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:

۱ البته متن و سند روایت در مختصر البصائر اندکی متفاوت است:

مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ حَدَّثِهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَلَنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ» فَقَالَ: «يَا جَابِرُ أَتَدْرِي مَا سَبِيلُ اللَّهِ؟ قُلْتُ: لَا وَاللَّهِ إِلَّا إِذَا سَمِعْتُ مِنْكَ، فَقَالَ: «الْقَتْلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَلَى عِوَضٍ، فَمَنْ قُتِلَ فِي وَلَائِهِ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَلَيْسَ مِنْ أَحَدٍ يُؤْمِنُ بِهَذِهِ الْآيَةِ إِلَّا وَلَهُ قَتْلَةٌ وَمِيتَةٌ، إِنَّهُ مَنْ قُتِلَ يَنْشُرُ حَتَّى يَمُوتَ، وَمَنْ مَاتَ يَنْشُرُ حَتَّى يُقْتَلَ»

سَأَلَتْهُ عَنْ هَذِهِ آيَةِ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَلَنْ تُقْتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ» قَالَ فَقَالَ أ تَدْرِي مَا سَبِيلُ اللَّهِ قَالَ قُلْتُ لَا وَ
اللَّهُ إِلَّا أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْكَ قَالَ سَبِيلُ اللَّهِ هُوَ عَلِيٌّ ع وَ ذُرِّيَّتُهُ وَ سَبِيلُ اللَّهِ مَنْ قُتِلَ فِي وَلَايَتِهِ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ مَنْ مَاتَ فِي وَلَايَتِهِ
مَاتَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.^۱

(۲) از امام صادق ع درباره صراط سوال شد.

فرمودند: آن همان راه به سوی معرفت خداوند عز و جل است؛

و آن دوتاست: صراطی در دنیا و صراطی در آخرت.

اما صراطی که در دنیاست همان امامی است که اطاعت از او واجب است؛ پس هر که در دنیا او را شناخت و به هدایت
او اقتدا کرد؛ بر صراطی که پل جهنم در آخرت است می گذرد؛ و کسی که در دنیا او را نشناخت، قدمش بر صراط در آخرت
می لغزد و به جهنم سقوط می کند.

معانی الأخبار، ص ۳۲

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحُسَيْنِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ عِيسَى بْنِ أَبِي
مَرْيَمَ الْعَجَلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زِيَادٍ الْعَرَزَمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَاتِمٍ الْمَنْقَرِيُّ عَنْ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ
قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الصِّرَاطِ. فَقَالَ:

هُوَ الطَّرِيقُ إِلَى مَعْرِفَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ هُمَا صِرَاطَانِ صِرَاطٌ فِي الدُّنْيَا وَ صِرَاطٌ فِي الْآخِرَةِ وَ أَمَّا الصِّرَاطُ الَّذِي فِي الدُّنْيَا فَهُوَ
الْإِمَامُ الْمُفْتَرَضُ الطَّاعَةُ مَنْ عَرَفَهُ فِي الدُّنْيَا وَ اقْتَدَى بِهِدَاهُ مَرَّ عَلَى الصِّرَاطِ الَّذِي هُوَ جِسْرُ جَهَنَّمَ فِي الْآخِرَةِ وَ مَنْ لَمْ يَعْرِفْهُ فِي
الدُّنْيَا زَلَّتْ قَدَمُهُ عَنِ الصِّرَاطِ فِي الْآخِرَةِ فَتَرَدَّى فِي نَارِ جَهَنَّمَ.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است که:

ما - به خدا سوگند - آن سبیل الله (راه خدا) ای هستیم که خداوند به پیرویش دستور داده است؛

ما - به خدا سوگند - همان صراط مستقیم هستیم؛

و ما - به خدا سوگند - همان کسانی هستیم که خداوند بندگان را به اطاعت از آنها دستور داد، پس هر که خواست،

[دینش را] از اینجا بگیرد؛ و هر که خواست از آنجا بگیرد، [که در هر صورت] هیچ گریزی از ما - به خدا سوگند - نمی یابند.

۱. درباره اینکه سبیل الله شخص امیرالمومنین ع است این دو روایت هم که در تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، ص ۳۷۰ آمده، قابل

توجه است:

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ السَّيَّارِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ حَرْبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ:
قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَعْنِي عَلَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع.

و يُؤَيِّدُهُ مَا رَوَاهُ أَيْضًا بِالْإِسْنَادِ الْمَذْكُورِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ فَضِيلٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي قَوْلِهِ
عَزَّ وَجَلَّ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَعْنِي عَلَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع.

حَدَّثَنِي أَبِي عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَّابٍ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: نَحْنُ وَاللَّهُ سَبِيلُ اللَّهِ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِاتِّبَاعِهِ وَنَحْنُ وَاللَّهُ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ وَنَحْنُ وَاللَّهُ الَّذِينَ أَمَرَ اللَّهُ الْعِبَادَ بِطَاعَتِهِمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيَأْخُذْ هُنَا، وَمَنْ شَاءَ فَلْيَأْخُذْ مِنْ هُنَاكَ لَا يَجِدُونَ وَاللَّهُ عَنَّا مَحِيصًا.

تدبر

(۱) «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

در آیات قبل دیدیم عده‌ای پیامبر را دیوانه خواندند؛ و خداوند از پیامبرش دفاع کرد و او دارای سجایای اخلاقی بلندی معرفی کرد که اجری بی‌پایان دارد؛ و تذکر داد که آینده معلوم می‌کند که واقعا چه کسی به فتنه افتاده و چه کسی عاقل است. در واقع دو گروه «هدایت‌یافته» و «گمراه» داریم که هر یک دیگری را متهم می‌کند. اکنون می‌فرماید: خداوند هر دو طرف ماجرا و اینکه کدام در گمراهی است و کدام «هدایت‌یافته» است، را بهتر می‌داند.

ثمره اخلاقی

خدا بر وضعیت هدایت و گمراهی انسانها عالمتر است؛ پس اگر واقعا در مسیر خدا هستیم، همه عالم هم ما را گمراه بدانند اهمیتی ندارد؛ و اگر هم واقعا در مسیر گمراهی هستیم، همگان از ما تعریف و تمجید کنند و ما را برحق بشمرند، سودی به حال ما نخواهد داشت.

(۲) «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

گاه حق و باطل در جامعه چنان در هم آمیخته می‌شود که انسان واقعا درمی‌ماند که چه کسی واقعا گمراه یا هدایت‌یافته است.

اما جای نگرانی نیست.

اگر مطلب بر ما مشتبه شود، بر خدا مشتبه نخواهد شد؛ و در نظام عالم حق نهایتا پشت پرده نمی‌ماند.

ثمره دین‌شناسی

کسی که در مسیر تحقیق در دین قدم برمی‌دارد گاه چنان با اقوال گوناگون - که همه همدیگر را تخطئه می‌کنند - مواجه می‌شود که در همه چیز شک می‌کند.

این آیه یک راهکار جدی پیش روی چنین فرد قرار می‌دهد:

اگرچه مدعیان فراوانند و همه همدیگر را تخطئه می‌کنند، اما در هر صورت تردیدی نیست که برای خدا کاملا معلوم است که چه کسی واقعا بر حق است.

پس اگر کسی واقعا بر خدا توکل کند و برای خدا گام بردارد، حتما راه صحیح را به او نشان خواهند داد. (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا؛ عنکبوت/۶۹)،

به تعبیر دیگر،

اگر از صمیم دل، و بدون هر گونه حب و بغض، و خالی از هر گونه غل و غش، در مسیر کشف حق و حقیقت گام برداریم، حتما حضرت حق راه صحیح را به ما نشان خواهد داد.

۳) «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

نفرمود «پروردگارت آگاه است به» بلکه فرمود «پروردگارت آگاهتر است ...».

چرا؟

الف. این نشان می‌دهد که این گونه نیست که تشخیص گمراهان از هدایت‌یافتگان فقط کار خود خدا باشد. بلکه دیگرانی هم هستند که به این دو آگاهند.

نکته تخصصی فلسفه دین: نقد پلورالیسم دینی

یکی از مهمترین دلایل نسبی‌گرایان و نیز معتقدان به پلورالیسم دینی (= به رسمیت شناختن تکثر ادیان) این است که پیروان هر دینی ادعای حقانیت دین خود را دارند و با گذشت قرن‌ها نزاعشان تمامی نیافته، پس تشخیص حق از باطل امکان ندارد.

مغالطه‌ای که در اینجا رخ داده این است که از این جمله که «پیروان هر دینی ادعای حقانیت دین خود را دارند» و «نزاع بین اینها طولانی شده است» منطقاً نتیجه نمی‌شود که «تشخیص حق از باطل امکان ندارد». بلکه حداکثر نتیجه می‌شود که «تشخیص حق از باطل دشوار است و نمی‌توان به همه ادعاها خوش‌بین بود».

در واقع،

الف. همین که در میان ادیان مختلف، ادعاهای متناقض با یکدیگر وجود دارد - مثلاً مسیحیت کنونی معتقد به تثلیث است؛ ولی اسلام تثلیث را بشدت محکوم کرده، آن را کفر می‌شمرد (مائده/۷۳) - معلوم می‌شود که همه نمی‌توانند «هدایت‌یافته» باشند؛ و

ب. خداوند گمراه را از هدایت‌یافته تشخیص می‌دهد؛ و

ج. خداوند می‌تواند این تشخیصش را به نحوی در اختیار انسانها قرار دهد و انسانها نیز بهره‌ای از این علم داشته باشند.

پس

در عین حال که تشخیص هدایت‌یافته از گمراه چه‌بسا دشوار باشد اما محال نیست.

تبصره

انکار پلورالیسم دینی، به معنای آن نیست که همه پیروان همه ادیان دیگر حتماً جهنمی‌اند. بلکه ممکن است برخی اصطلاحاً «جاهل قاصر» باشند (یعنی به دلایل مختلف از دین حق بازمانده باشند اما عنادی با دین حق ندارند و اگر این دین واقعاً - نه به صورت تحریف شده و در قرائت‌های امثال داعش و ... - به آنها عرضه شود احتمالاً آن را بپذیرند). اقتضای بسیاری از آیات و روایات این است که خداوند با چنین افرادی به اقتضای فضل و رحمت و مغفرتش برخورد خواهد کرد.

اما به یاد داشته باشیم «مشمول مغفرت قرار گرفتن» متفاوت است با «برحق بودن».

ب. شاید می‌خواهد اشاره کند که این گمراه و یا هدایت یافته بودن، یک وضعیت تثبیت شده و همیشگی نیست، بلکه تغییر پذیر و تحول پذیر است؛ گاهی شما به گمراهی و هدایت یافته بودن برخی افراد در برخی شرایط یا در زمانی خاص آگاهید، اما یادتان باشد که خدا آگاهتر است؛ مثلاً ممکن است که آنها وضعیتهای عوض شده باشد یا ... و دیگر آگاهی قبلی شما الان درست نباشد.

ج. ...

۴) «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

نفرمود «خدا آگاهتر است به ...» بلکه فرمود «پروردگار آگاهتر است به ...». چرا؟

الف. شاید می‌خواهد نشان دهد که این گونه نیست که فقط خدا بر گمراه را از بودن عده‌ای و هدایت یافته بودن عده‌ای دیگر آگاه باشد، بلکه کسی این تشخیص را داده که «پروردگار تو» است و لذا می‌تواند تو را هم از این امر آگاه سازد (تدبر ۳، بند الف) و چنین هم کرده است.

ب. شاید می‌خواهد بفرماید آن کسی که بر گمراهان و هدایت یافتگان آگاهتر است همان پروردگار توست که تصمیم گرفته تو را برای هدایت واقعی در میان مردم بفرستد.

ج. ..

۱۳۹۶/۴/۲۰

۴۷۴) سوره قلم (۶۸) آیه ۸ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ

ترجمه

پس، تکذیب کنندگان را اطاعت مکن!

حدیث

۱) از امام صادق ع روایت شده است:

هر کس شخصی را در معصیتی اطاعت کند، او را پرستیده است.

الکافی، ج ۲، ص ۳۹۸؛ تفسیر القمی، ج ۲، ص ۱۵۵

عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي حَمَّادٍ وَعَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ أَطَاعَ رَجُلًا فِي مَعْصِيَةٍ فَقَدْ عَبَدَهُ.

۱. متن و سند در تفسیر قمی اندکی متفاوت است: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ [عَبْدُ اللَّهِ] بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع مَنْ أَطَاعَ مَخْلُوقًا فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ فَقَدْ عَبَدَهُ.

۲) معاویه برای مظلوم‌نمایی، نامه‌ای به امیرالمومنین ع نوشت و ایشان را در پاره‌ای از جریانات متهم کرد. حضرت پاسخی دادند که فرازی از آن در جلسه ۴۳۷، حدیث ۱ <http://yekaye.ir/al-ahzab-33-18> گذشت. در فراز دیگری از این پاسخ آمده است:

... عزتی که ما از قدیم داشتیم و برتری‌ای که ما [بنی‌هاشم] همواره بر شما [بنی‌امیه] داشتیم ما را باز نداشت از اینکه با شما درآمیزیم؛ پس به شما دختر دادیم و از شما دختر گرفتیم همانند افرادی که کفو همدیگرند؛ در حالی که شما لایقش نبودید و شما را چه به اینکه چنان باشید:

از ما پیامبر ص بود و از شما «تکذیب‌کننده» [اشاره به ابوجهل]؛

از ما شیر خدا [حضرت حمزه] بود و از شما شیر سوگند دادن‌ها [اشاره به اسد بن عبدالعزی یا ابوسفیان که با سوگند دادن افراد را برای جنگ جمع می‌کرد]؛

از ما دو سرور جوانان بهشت [= امام حسن ع و امام حسین ع] بود و از شما بچه‌های آتش [اشاره است به جمله رسول خدا (ص) که پس از جنگ بدر فرمان کشتن عقبه بن ابی معیط را داد عقبه گفت: «مَنْ لِلصَّبِيِّ يَا مُحَمَّدٍ». چه کسی برای کودکان خواهد ماند؟ رسول خدا فرمود: «النَّار»].

از ماست برترین زنان همه عوالم [= حضرت زهرا س] و از شماست «هیزم‌کش [جهنم]» [خواهر ابوسفیان که زن ابولهب بود و برای آزار پیامبر ص خار در مسیر ایشان می‌ریخت و با تعبیر «حَمَالَةُ الْحَطَبِ» در آیه ۴ سوره مسد مذمت شد]. و فراوان است این چیزهایی که به نفع ما و علیه شماست؛

اسلام ما را گوش [همگان] شنیده و شرافت ما را در جاهلیت هر کسی دیده ...

نهج البلاغه، نامه ۲۸

و من کتاب له ع إلی معاویة جوابا

.... لَمْ يَمْنَعْنَا قَدِيمُ عَزَّنَا وَلَا عَادِي طَوْلَنَا عَلَى قَوْمِكَ أَنْ خَلَطْنَاكُمْ بِأَنْفُسِنَا فَتَكَحَّنَا وَ أَنْكَحَنَا فَعَلَ الْأُكْفَاءِ وَ لَسْتُمْ هُنَاكَ وَ أَنَّى يَكُونُ ذَلِكَ [كَذَلِكَ] وَ مِنَّا النَّبِيُّ وَ مِنْكُمْ الْمُكَذِّبُ وَ مِنَّا أَسَدُ اللَّهِ وَ مِنْكُمْ أَسَدُ الْأَحْلَافِ وَ مِنَّا سَيِّدُ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَ مِنْكُمْ صَبِيَّةُ النَّارِ وَ مِنَّا خَيْرُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ وَ مِنْكُمْ «حَمَالَةُ الْحَطَبِ» فِي كَثِيرٍ مِمَّا لَنَا وَ عَلَيْكُمْ فَاِسْلَامُنَا [مَا] قَدْ سَمِعَ وَ جَاهِلِيَّتُنَا لَا تُدْفَعُ ...

۳) از امام کاظم ع روایت شده است:

هرکس یک آیه از کتاب خدا را تکذیب کند و دروغ بشمرد، اسلام را پشت سرش انداخته و در حقیقت تکذیب کننده همه قرآن و پیامبران و فرستادگان الهی است.

الکافی، ج ۸، ص ۲۳۵

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ بْنِ غَزْوَانَ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُغِيرَةِ قَالَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع [الاول]:

مَنْ كَذَبَ بِآيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَقَدْ نَبَذَ الْإِسْلَامَ وَرَاءَ ظَهْرِهِ وَهُوَ الْمُكَذِّبُ بِجَمِيعِ الْقُرْآنِ وَالْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ.^۱

تدبر

(۱) «فَلَا تُطْعِ الْمُكَذِّبِينَ»

اگر کسی مطلبی را می‌خواهد تکذیب کند حتما باید با دلیل باشد. برخی سبک‌شان این است که هرچه نمی‌دانند تکذیب می‌کنند. مواظب باشیم که از چنین افرادی پیروی نکنیم.

نکته تخصصی معرفت‌شناسی

انسان در جایی که به مطلبی علم ندارد، نه باید قبول کند؛ و نه باید رد کند، زیرا هم قبول یک مطلب نیازمند دلیل است و هم رد آن.

از امام صادق ع روایت شده است که خداوند بندگان خویش را با دو آیه محدود کرد: تا به چیزی علم پیدا نکرده‌اند تصدیق نکنند و تا به علم نرسیده‌اند رد و نفی نکنند و فرموده است: «آیا از آنها میثاق کتاب را نگرفتیم که جز آنچه حق است به خدا نسبت ندهند (اعراف/۱۶۹) و فرموده «بلکه انکار و تکذیب کردند چیزی را که به علم آن احاطه نداشتند» (یونس، ۳۹) (کافی، ج ۱، ص ۴۳)^۲

و این سخن، نه یک امر تعبدی صرف، بلکه یک توصیه معرفت‌شناختی است که اقتضای تفکر صحیح است. (مطهری، انسان و ایمان، ص ۶۸-۷۰)

(۲) «فَلَا تُطْعِ الْمُكَذِّبِينَ»

۱. امام صادق ع نامه‌ای به شیعیان نوشته و از ایشان خواسته بودند که هر روز بعد از نمازهایشان آن را مرور کنند که در جلسه ۴۵۶، حدیث ۳ <http://yekaye.ir/al-muzzammil-73-11> گذشت. و به این آیه هم می‌تواند مرتبط باشد. در اینجا فقط ترجمه‌اش را می‌آوریم:
و بدانید که هیچ یک از مخلوقات خداوند به رضایت خداوند دست نیابد مگر با طاعت او و طاعت رسول او و طاعت والیان امر از آل محمد ص؛ و معصیت آنها معصیت خداست؛ و اینکه هیچ فضیلت کوچک و بزرگی از آنها را انکار نکند؛ و بدانید که انکارکنندگان همان تکذیب‌کنندگانند و تکذیب‌کنندگان منافقانند و خداوند عز و جل درباره منافقان چنین فرموده - و فرموده او حق است - که: «همانا منافقان در پایین‌ترین مرتبه آتش‌اند و هیچ یآوری برایشان نمی‌یابی.» (نساء/۱۴۵)

۲. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي يَعْقُوبَ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ إِنَّ اللَّهَ خَصَّ عِبَادَهُ بِأَيَّتَيْنِ مِنْ كِتَابِهِ أَنْ لَا يَقُولُوا حَتَّى يَعْلَمُوا وَلَا يَرُدُّوا مَا لَمْ يَعْلَمُوا وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ أَلَمْ يَأْخُذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَقَالَ بَلْ كَذَبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ.

این روایت در بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۵۳۷ با اندک تفاوتی در سند و متن نیز آمده است:

حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ التَّهْدِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ يُونُسَ عَنْ أَبِي يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَصَرَ عِبَادَهُ بِأَيَّتَيْنِ مِنْ كِتَابِهِ أَلَّا يَقُولُوا حَتَّى يَعْلَمُوا وَلَا يَرُدُّوا مَا لَمْ يَعْلَمُوا إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ أَلَمْ يَأْخُذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَقَالَ بَلْ كَذَبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ

نهی کردن همواره در جایی مطرح می‌شود که احتمال انجام آن کار وجود دارد. اگر فرمود که تکذیب‌کنندگان را اطاعت مکن! نشان می‌دهد که احتمال اطاعت از آنان در کار است.

نکته تخصصی انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی

عده‌ای از انسانها با تکذیب کردن سخنان و دروغ شمردن آنها محبوبیت کسب می‌کنند! شاید ریشه‌اش در این است که همه ما از دروغ بیزاریم؛ و عده‌ای از این فطرت ما سوءاستفاده می‌کنند، و به‌دروغ، ژست مخالفت با دروغ، به خود می‌گیرند! و هر سخن حقی را به بهانه‌ای دروغ می‌شمرند!

از مهمترین ترفندهای چنین افرادی «استبعاد» است؛ یعنی به جای اینکه دلیل کافی نشان دهند که سخنی که با آن مخالفند دروغ است، با انواع ترفندهای تبلیغاتی، می‌کوشند آن سخن را «بعید» و «دور از ذهن» نشان دهند؛ چنانکه از مهمترین دلیل مخالفان آخرت و زندگی پس از مرگ، بعید شمردن آن بوده است. (ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ؛ ق/۳) و یا مهمترین دلیل انکار پیامبران یا این بوده که اساساً نزول وحی از جانب خدا بر یک انسان را بعید می‌شمرده‌اند (انعام/۹۱) و یا این را که اگر قرار است وحی نازل شود به آن شخص مذکور نازل شود دور از ذهن معرفی می‌کردند. (زخرف/۳۱-۳۲)

و امروز نیز در مواجهه با اصل اسلام و تعالیم و احکام آن، هنوز این رویه بسیار شایع است. این آیه تذکری مهم می‌دهد: مواظب باشید فریب چنین کسانی را نخورید. اگر کسی می‌خواهد سخنی را تکذیب کند حتماً باید دلایل کافی برای دروغ بودن آن داشته باشد (تدبراً). ما رمز و راز بسیاری از چیزها را نمی‌دانیم و صرف اینکه به ذهن ما بعید به نظر برسد، دلیل دروغ بودن آن نیست.

۳) «فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ»

به حرف «ف» دقت کنید:

«پس»، تکذیب‌کنندگان را اطاعت مکن!

این نشان می‌دهد که این جمله، نتیجه مطلب (یا مطالب) قبلی است.

اما نتیجه‌ی کدام است؟ و چرا؟

الف. نتیجه دو آیه قبل (بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ؛ ... أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ) است؛ یعنی اگر آنها خودشان «مفتون» و «گمراه» هستند، پس، تکذیبشان اساس و مبنایی ندارد؛ پس، از این تکذیب‌کنندگان اطاعت مکن. (اقتباس از المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۰)

ب. نتیجه آیه ۴ (إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ) است: یعنی نه تنها معنای حسن خلق، سازش با افراد فاسد نیست، بلکه لازمه اخلاق نیکو، دفع کردن و پرهیز از منحرفان است. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

ج. نتیجه آیه قبل (هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ ... وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ) است؛ یعنی وقتی خدا خودش بهتر می‌داند چه کسی گمراه و چه کسی هدایت شده است، و چون خداست، می‌تواند شما را باخبر سازد، دیگر چشمتان به دهان این و آن نباشد؛ بلکه بر اساس جستجوی حق و حقیقت درباره هر کس قضاوت کنید. (جلسه قبل، تدبر ۲)

د. ...

(یادآوری: بر اساس قاعده امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا، همه موارد فوق می‌تواند مد نظر بوده باشد)

۴) «فَلَا تُطِيعِ الْمُكَذِّبِينَ»

مقصود از «اطاعت نکردن از تکذیب‌کنندگان» چیست؟

الف. قبلاً بیان شد که «اطاعت کردن» در گروهی آن است که صغری یا کبرای مطلب را از شخص مورد نظر اخذ کنیم (جلسه ۴۲۰، تدبیر ۴) پس یعنی صغری و کبرای (= مفاد تکذیب‌ها) ی چنین کسانی را قبول نکن. (چون زمانی حق داریم سخنی را کاذب بشمریم که استدلال موجهی برای کذب بودن آن داشته باشیم؛ تدبیر ۱)

ب. وقتی به جای اسم شخص یا گروهی، در حکمی به صفت آنها اشاره شود، آن صفت در آن حکم نقش اساسی دارد. (یکبار می‌گویند از «زید» یا از «مردم فلان کشور» اطاعت نکن، یکبار می‌گویند از «کسانی که این صفت را دارند» اطاعت نکن. در حالت دوم، معلوم می‌شود به خاطر آن صفت بوده که گفته‌اند از آنها اطاعت نکنیم.)

پس، یعنی از کسانی نباش که اهل تکذیب کردن هستند؛ که این توصیه به چند معنا می‌تواند باشد:

ب. ۱. جزء کسانی نباش که بدون دلیل کافی دست به تکذیب نظرات دیگران می‌زنند. (تدبیر ۱)

ب. ۲. سبک و سیاق و برنامه اصلی زندگی‌ات، سبک و سیاق اهل تکذیب نباشد. (از کسانی نباش که از راه تکذیب دیگران شهرت و ... کسب می‌کنند) (تدبیر ۲)

ج. ...

۱۳۹۶/۴/۲۱

۴۷۵) سوره قلم (۶۸) آیه ۹ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ

ترجمه

میل داشتند کاش سهل انگاری کنی تا [آنها هم] سهل انگاری کنند.

نکات ترجمه

«وَدُّوا»

ماده «ودد» دلالت دارد بر «محبت» و «آرزو»ی چیزی را داشتن. برخی گفته‌اند وقتی مصدر «وَدَّ» به کار رود به معنای محبت است و وقتی مصدر «وَدَّادَهُ» به کار رود به معنای آرزو (تمنی) است. (معجم المقاییس اللغة، ج ۶، ص ۷۵) اما دیگران توضیح داده‌اند که علت اینکه این ماده با مشتقات مختلف خود در هر دو معنا به کار می‌رود، از این جهت است که «آرزو»، طلب کردن آن چیزی است که انسان «دوست دارد»؛ و متناسب با قرائن باید تشخیص دهیم که آرزو کردن بیشتر مد نظر بوده یا دوست داشتن؛ چنانکه مثلاً در آیاتی «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» (روم/۲۱)، «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مریم/۹۶)، «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری/۲۳) معنای محبت مد نظر است؛ اما در آیاتی نظیر «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ

الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ» (آل عمران/۶۹)، «رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ» (حجر/۲)، «وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ» (آل عمران/۱۱۸)، «وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ» (بقره/۱۰۹)، «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكِهَةِ تَكُونُ لَكُمْ» (أنفال/۷)، «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا» (نساء/۸۹)، «يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بَنِيهِ» (معارج/۱۱) معنای آرزو کردن غلبه دارد. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۰-۸۶۱) و برخی هم گفته‌اند «حب» در جایی است که هم میلی در کار باشد و هم به اقتضای حکمت باشد، اما «ود» فقط شرطش این است که «میل»ی در کار باشد و لذا است که هم برای محبت‌های صحیح و هم برای آرزوهای ناروا به کار می‌رود. (الفروق فی اللغة، ص ۱۱۵)

«ودود» به عنوان یکی از اسماء و صفات خداوند متعال به کار رفته است «وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ» (بروج/۱۴)، «إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» [هود/۹۰] که می‌تواند ناظر به محبت خداوند نسبت به بندگانش باشد (شبيه معنای «فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ» مائده/۵۴) و برخی گفته‌اند مودت خداوند نسبت به بندگانش به معنای مراعات کردن حال و توان آنهاست. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۰)

«ود» اسم یکی از بت‌ها قوم نوح بوده است (نوح/۲۳) و «ود» اسم یکی از بت‌های معروف قریش بوده که کلمه «عبد ود» (مثلاً «عمرو بن عبد ود»، که در جنگ خندق به دست امیرالمومنین به هلاکت رسید) مربوط به آن است (کتاب العين، ج ۸، ص ۱۰۰) و درباره وجه تسمیه این بت‌ها گفته‌اند ممکن است به خاطر مودت و علاقه‌ای بوده که به آن داشته‌اند؛ یا به خاطر اینکه بین آن بت و خداوند مودتی فرض می‌کرده‌اند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۱)

این ماده و مشتقاتش^۱ ۲۹ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«تُدْهِنُ» «يُدْهِنُونَ»

ماده «دهن» در اصل دلالت دارد بر نرمی و سهولت؛ و از این ماده، کلمه «الدَّهْنُ» (مومنون/۲۰) به معنای «روغن» بسیار مشهور است (معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۳۰۸؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۲۸۴)؛ و البته به بارانی هم که در حدی ببارد که زمین را خیس [و لغزنده] کند «دهن» می‌گویند. «دهان» (فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ؛ الرحمن/۳۷) را برخی به معنای ته‌نشین (= دُرْد) روغن (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۲۰؛ معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۳۰۸) و برخی آن را جمع «دُهْن» دانسته‌اند (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۲۰۲؛ لسان العرب، ج ۱۳، ص ۱۶۰)

فعل «أَدْهَنَ، إِدْهَانَ» یا «دَاهَنَ، مِدَاهَنَهُ» به معنای مواجهه نرم و آرام است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۲۰) از برای سازشکاری ریاکارانه، گویی طرف مقابل را روغن مالی کرده و تسکین می‌دهند (معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۳۰۸). ظاهراً تعبیر «مِدَاهَنَهُ» به لحاظ بار معنایی استعاره‌ای که دارد معادل تعبیر کنایه‌ای «ماست مالی کردن» در زبان فارسی است؛ و «مُدْهِنُونَ» (واقع/۸۱) هم اسم فاعل از ماده «ادهان» است، به معنای کسانی که می‌خواهند امور را با سرهم‌بندی و ماست مالی کردن فیصله دهند.

^۱ . به صورت صیغه‌های مختلف فعل ثلاثی مجرد [وَدَّ، يَوَدُّ] و یک صیغه ثلاثی مزید [يَوَادُّونَ] و کلمات «ودود»، «مودَّة و وُدَّ به معنای محبت» و

این ماده با همین مشتقات فوق، جمعا ۵ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

اختلاف قرائت^۱

حدیث

(۱) روایت شده که امیرالمومنین ع در صفین بودند، [حضرت خطبه‌ای خواندند که به خطبه لؤلؤه معروف است و در آنجا برخی از فضائل خود و اهل بیت ع را از زبان پیامبر ص بیان فرمود. در پایان خطبه] شخصی از قبیله بنی‌دودان برخاست و گفت: چرا قوم شما را از این امر کنار زدند در حالی که شما هم به لحاظ نَسَب و هم به لحاظ تمسک به پیامبر ص و فهم کتاب و سنت برترین آنها بودید؟

حضرت فرمود: ای برادر بنی‌دودانی، تو حق داری که سوال کنی بویژه به حرمت خویشاوندی‌ات (۱)، هرچند که خیلی سریع وارد شدی و عنان سخن را زود چرخاندی.

مطلب این است که آن حکومتی [یا قضیه‌ای] بود که عده‌ای در آن حرص و زیدند و عده‌ای دیگر سخاوتمندی از خود نشان دادند؛ و خداوند چه خوب حکم [= قاضی] ای است.

"و رها کن حکایت آن غارتی را که بانگ آن در گوشه و کنار برخاست" (۲)

بیا و به حکایت پسر ابو سفیان پرداز که دیگر روزگار، پس از آن گریه‌هایش مرا به خنده درآورد!

"و عجب نیست مگر همنشین من و سوال او

آیا ما اهل آنیم که از ما چنین سوال کنند"

بد قومی بودند که مرا پایین آوردند و درصدد برآمدند که دین خدا را به سهل‌انگاری بکشانند. پس آنگاه که سختی‌های این امتحانات از ما مرتفع گردد آنها را بر حق محض و خالص می‌نشانم هر چند به گونه‌ای دیگر باشد، «پس بر این قوم فاسق اندوهگین مباش» (مائده/۲۶)

بس است دیگر ای برادر دودانی.

الأمالی (للسدوق)، ص ۶۱۹؛ الإرشاد (للمفید)، ج ۱، ص ۲۹۵

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدِ الْعَسْكَرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ رَعْدٍ الْعَبَّاسِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا ثُبَيْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ الْمِصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَمَاعَةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: بَيْنَمَا أُمِيرُ

۱. اگرچه در تمام مصاحف عثمانی به صورت «یدهنون» آمده اما نقل شده که در برخی مصاحف دیگر (امثال مصحف ابن مسعود و ابی و ...) به

صورت «یدهنوا» آمده است:

و جمهور المصاحف على إثبات النون. و قال هارون: إنه في بعض المصاحف فیدهنوا، و لنصبه و جهان: أحدهما أنه جواب ودوا لتضمنه معنى ليت؛ و الثاني أنه على توهم أنه نطق بأن، أي ودوا أن تدهن فیدهنوا، فيكون عطفا على التوهم، و لا يجيء هذا الوجه إلا على قول من جعل لو مصدرية بمعنى أن. (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۸) در مورد جمله اخیر، وی قبلا توضیح داده بود که: لو هنا على رأى البصريين مصدرية بمعنى أن، أي ودوا أدهانكم، و مذهب الجمهور أن معمول ود محذوف، أي ودوا أدهانكم، و حذف لدلالة ما بعده عليه.

۲. وی با همین سند در علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۴۶ هم این را روایت کرده است.

الْمُؤْمِنِينَ فِي أَصْعَبِ مَوْقِفٍ بِصَفَيْنِ إِذْ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ بَنِي دُودَانَ فَقَالَ مَا بَالُ قَوْمِكُمْ دَفَعُوكُمْ عَنْ هَذَا الْأَمْرِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ نَسَبًا وَأَشَدُّ نَوْطًا بِالرُّسُولِ وَفَهَمًا بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ فَقَالَ سَأَلْتُ يَا أَخَا بَنِي دُودَانَ وَلَكَ حَقُّ الْمَسْأَلَةِ [الْمَسْأَلَةُ] وَذِمَامُ الصَّهْرِ وَإِنَّكَ لَقَلِقُ الْوَضِيِّينَ تُرْسِلُ عَنْ ذِي مَسَدٍ إِنَّهَا إِمْرَةٌ شَحَتْ عَلَيْهَا نَفُوسُ قَوْمٍ وَسَخَتْ عَنْهَا نَفُوسُ آخَرِينَ وَنِعْمَ الْحَكَمُ اللَّهُ

فَدَعَ عَنْكَ نَهْبًا صَبِيحَ فِي حَجَرَاتِهِ

وَهَلُمَّ الْخَطْبُ فِي ابْنِ أَبِي سُفْيَانَ فَلَقَدْ أَضْحَكَنِي الدَّهْرُ بَعْدَ بَكَائِهِ

لَا غَرَوْا إِلَّا جَارَتِي وَسُؤَالَهَا أَلَا هَلْ لَنَا أَهْلٌ سَأَلْتَ كَذَلِكَ

بِئْسَ الْقَوْمُ مَنْ خَفَضَنِي وَحَاوَلُوا الْإِدْهَانَ فِي دِينِ اللَّهِ فَإِنْ تَرَفَّعْنَا مَحْنُ الْبُلُوَى أَحْمِلُهُمْ مِنَ الْحَقِّ عَلَى مَحْضِهِ وَإِنْ تَكُنِ الْآخَرَى فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ إِلَيْكَ عَنِّي يَا أَخَا بَنِي دُودَانَ.

(۱) ظاهرا زينب بنت جحش، همسر پیامبر ص از قبیله بنی اسد بوده که بنی دودان هم از آنها هستند (بحار الانوار، ج ۲۹،

ص ۴۸۶)

(۲) مصراع نخست از شعری از امرؤ القیس است و مصراع دوم آن این است: «و لكن حديثا ما حديث الرواحل: ولكن

الان حكايت، حكايت ناقه‌ها [= شترهای ماده] است»، و داستان چنین است که امرؤ القیس بر مردی به نام طریف از بنی جدیله در آمد، وی مقدم او را گرمی داشت. پس، از نزد او به سوی خالد پسر سدوس رفت. بنی جدیله بر او غارت بردند و ابل [= شتر نر] وی را ربودند. امرؤ القیس به مهماندار سابق خود شکایت برد. وی گفت ناقه‌ات را به من بده که در پی آنها بروم و شتر را پس بگیرم. چون بدانها رسید گفت: چرا بر کسی که در پناه من بود غارت برده‌اید؟ گفتند: او در پناه تو نیست. گفت: چرا؟ و این ناقه اوست. غارتگران گفتند: این ناقه اوست؟ گفت: آری، پس ناقه را هم از او گرفتند. (بحار الانوار، ج ۲۹، ص ۴۸۸) این واقعه با سندهای گوناگون از زبان برخی از کسانی که پای منبر امیرالمومنین ع حضور داشتند (مانند علقمه بن قیس) نیز روایت شده است. مثلا: کفایه الاثر، ص ۲۱۸-۲۱۹ و با عباراتی متفاوت در نهج البلاغه، خطبه ۱۶۲ هم آمده است.

۱. حَدَّثَنِي عَلَىُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ مَنَّةَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ الْمَعْرُوفُ بِأَبِي الْحَكَمِ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنِي شَرِيكٌ عَنْ حَكِيمٍ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ عَنْ عُلْقَمَةَ بْنِ قَيْسٍ قَالَ: خَطَبَنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع عَلَى مَنبَرِ الْكُوفَةِ خُطْبَتُهُ اللَّوْلُوءُ... قَالَ الرَّجُلُ يَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا بَالُ قَوْمٍ وَعَوَا ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ص ثُمَّ دَفَعُوكُمْ عَنْ هَذَا الْأَمْرِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ نَسَبًا نَوْطًا بِالنَّبِيِّ وَفَهَمًا بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ فَقَالَ ع أَرَادَ قَلْعَ أَوْتَادِ الْحَرَمِ وَهَتَكَ سَتُورَ الْأَشْهَرِ الْحَرَمِ مِنْ بَطُونِ الْبُطُونِ وَنُورِ نَوَاطِرِ الْعُيُونِ بِالظُّنُونِ الْكَاذِبَةِ وَالْأَعْمَالِ الْبَائِرَةِ بِالْأَعْوَانِ الْجَائِرَةِ فِي الْبُلْدَانِ الْمُظْلَمَةِ بِالْبُهْتَانِ الْمُهْلِكَةِ بِالْقُلُوبِ الْخَرِبَةِ فَرَامُوا هَتَكَ السُّتُورِ الزَّكِيَّةِ وَكَسَرُوا نَبِيَّةَ اللَّهِ التَّقِيَّةِ وَمَشَكَاهُ يَعْرِفُهَا الْجَمْعُ وَغَيْرِ [عَيْنِ] الزُّجَاجَةِ وَمَشَكَاهُ الْمَصْبَاحِ وَسَبِيلِ الرَّشَادِ وَخَيْرَةِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ حَمَلَهُ بِطُورِ [بُطُونِ] الْقُرْآنِ فَالْوَيْلُ لَهُمْ طَمَطَامُ النَّارِ وَمِنْ رَبِّ كَبِيرٍ مُتَعَالٍ بِئْسَ الْقَوْمُ مَنْ خَفَضَنِي وَحَاوَلُوا الْإِدْهَانَ فِي دِينِ اللَّهِ فَإِنْ تَرَفَّعْنَا مَحْنُ الْبُلُوَى حَمَلْنَاهُمْ مِنَ الْحَقِّ عَلَى مَحْضِهِ وَإِنْ يَكُنِ الْآخَرَى فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ.

۲. و قد سأله كيف دفعكم قومكم عن هذا المقام و أنتم أحق به فقال ع يا أخا بني أسد إنك لقلق الوضيين ترسل في غير سد و لك بعد ذمامة الصهر و حق المسألة و قد استعلمت فاعلم أما الاستبداد علينا بهذا المقام و نحن الأعلون نسبا و الأشدون بالرسول ص نوطا فإنها كانت أثره شحت عليها نفوس قوم و سخت عنها نفوس آخرين و الحكم الله و المعود إليه [يوم القيامة]

و دَعَّ عَنْكَ نَهْبًا صَبِيحَ فِي حَجَرَاتِهِ وَ لَكِنْ حَدِيثًا مَا حَدِيثُ الرَّوَاحِلِ

(۲) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

امر خداوند سبحان را برپا نمی‌دارد مگر کسی که در حق مدارا نکند و سازشکار و سهل‌انگار نباشد و از طمع‌ها پیروی نکند.

نهج‌البلاغه، حکمت ۱۱۰

لَا يُقِيمُ أَمْرَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ إِلَّا مَنْ لَا يُصَانِعُ وَلَا يُضَارِعُ وَلَا يَتَّبِعُ الْمَطَامِعَ.

(۳) حضرت امیر ع در خطبه‌ای بعد از توصیه به جدی گرفتن مهلت عمر فرمودند:

پس بقیه ایامتان را دریابید و در آن صبر پیشه سازید؛ که آن اندک است در برابر ایام فراوانی که با غفلت بر شما گذشت و گوشتان به موعظه‌ای بدهکار نبود؛ و به نفس‌تان میدان ندهید که شما را به بیراهه‌های ظلمت می‌کشاند؛ و سستی و سهل‌انگاری نورزید که این سهل‌انگاری شما را به معصیت می‌کشاند ...

نهج‌البلاغه، خطبه ۸۵

... فَاسْتَدْرِكُوا بَقِيَّةَ أَيَّامِكُمْ وَاصْبِرُوا لَهَا أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّهَا قَلِيلٌ فِي كَثِيرِ الْأَيَّامِ الَّتِي تَكُونُ مِنْكُمْ فِيهَا الْعَفْلَةُ وَالتَّشَاغُلُ عَنِ الْمَوْعِظَةِ وَلَا تُرَخِّصُوا لَأَنْفُسِكُمْ فَتَذْهَبَ بِكُمْ الرُّخْصُ مَذَاهِبَ الظُّلْمَةِ وَلَا تُدَاهِنُوا فَيَهْجُمَ بِكُمْ الْإِدْهَانُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ...^۱

تدبر

(۱) «وَدُّوا لَوْ تَذْهَبُ قِيْدُهُنَّ»

وَهُلَّمَّ الْخُطْبَ فِي ابْنِ أَبِي سُفْيَانَ فَلَقَدْ أَضْحَكَنِي الدَّهْرُ بَعْدَ إِبْكَائِهِ وَلَا غَرَوُ وَاللَّهِ فَيَا لَهُ خُطْبًا يَسْتَفْرِغُ الْعَجَبَ وَ يُكْثِرُ الْأَوْدَ حَاوِلَ الْقَوْمِ إِطْفَاءَ نُورِ اللَّهِ مِنْ مَصْبَاحِهِ وَ سَدَّ فَوَارِهِ مِنْ يَنْبُوعِهِ وَ جَدَحُوا بَيْنِي وَ بَيْنَهُمْ شَرِبًا وَبَيْئًا فَإِنْ تَرْتَفَعْنَا عَنْهُمْ مَحْنُ الْبَلْوَى أَحْمِلُهُمْ مِنَ الْحَقِّ عَلَى مَحْضِهِ وَإِنْ تَكُنِ الْأُخْرَى فَلَا تَذْهَبُ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

۱. این احادیث هم به این آیه مرتبط است که برای رعایت اختصار در متن نیاوردم

حَدَّثَنَا الشَّيْخُ الْفَقِيهُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى بْنِ بَابُوَيْهِ الْقُمِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الْحَمِيرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: كَانَ فِيمَا وَعَظَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بِهِ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ ع: ... يَا عِيسَى قُلْ لِمَنْ تَمَرَّدَ بِالْعَصِيَانِ وَعَمِلَ بِالْإِدْهَانِ لِيَتَوَقَّعَ عِقُوبَتِي وَ يَنْتَظِرُ إِهْلَاكِي إِيَّاهُ سَيُضْطَلَمُ مَعَ الْهَالِكِينَ (الأمالی) (للصدوق)، ص ۵۱۸)

وَلَعَمْرِي مَا عَلَى مَنْ قِتَالٍ مِنْ خَالَفِ الْحَقَّ وَ خَابَطِ الْغَيَّ مِنْ إِدْهَانٍ وَلَا إِيْهَانٍ فَاتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ وَ فِرُّوا إِلَى اللَّهِ مِنَ اللَّهِ وَ امْضُوا فِي الَّذِي نَهَجَهُ لَكُمْ وَ قَوْمُوا بِمَا عَصَبَهُ بِكُمْ فَعَلِيٌّ ضَامِنٌ لِفَلْجِكُمْ آجِلًا إِنْ لَمْ تَمْنَحُوهُ عَاجِلًا (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۴)

قَالَ الصَّادِقُ ع ... وَ أَقْطَعَ عَمَّنْ يُنْسِيكَ وَصْلَهُ ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى وَ تَشْغَلَكَ الْفِتْنَةُ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ أَوْلِيَاءِ الشَّيْطَانِ وَ أَعْوَانِهِ وَ لَا يَحْمِلَنَّكَ رُؤُوسُهُمْ إِلَى الْمُدَاهَنَةِ عِنْدَ الْخَلْقِ فَإِنَّ فِي ذَلِكَ خُسْرَانًا عَظِيمًا نَعُودُ بِاللَّهِ تَعَالَى (مصباح الشريعة، ص ۴۳)

آنهایی که در مقابل دین می ایستند، اگرچه قیافه حق به جانب می گیرند و شعار مبارزه با خرافات سر می دهند (حتی پیامبر ص را دروغگو و باورهای دینی را خرافه می خوانند) و ...، اما مشکل اصلی شان منافع شان است؛ آنها آرزو می کنند تو از آرمان هایت کوتاه بیایی و بگذاری آنها به دنیایشان برسند، در این صورت آنها با کمال میل حاضرند در مقابل دین تو کوتاه بیایند.

چنین دینی به تعبیر امام خمینی همان «اسلام آمریکایی» است که هیچ چالشی برای کافران و ستم پیشگان ندارد؛ و لذا آنها نیز نه تنها با آن مخالف نیستند، بلکه به ترویجش کمک هم می کنند!

<http://farsi.rouhollah.ir/library/sahifeh?volume=21&page=80>

۲) «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

در این آیه مدارا و کنار آمدن با مخالفان دین بشدت مذمت شده است. در حالی که آیات دیگر، نرمخویی پیامبر را ستوده (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ؛ آل عمران/۱۵۹) و بر برخورد نرم حتی با فرعون (طه/۴۴) تاکید شده است. این مساله گاه در تفاوت برخوردهای معصومین نیز مشاهده می شود. امام حسن ع با منحرفی همچون معاویه صلح می کند ولی امام حسین ع ذره ای در برابر منحرفان زمان مدارا ندارد و جانش را در این راه می دهد. بالاخره برخورد نرم و مدارا با دیگران (و از جمله با دشمن) خوب است یا بد؟

بحث تخصصی دین شناسی

به نظر می آید این مساله را در دو سطح باید بررسی کرد: یکی در سطح استراتژی کلان است و دیگری در سطح تاکتیک. الف. در سطح استراتژی کلان، معیار این است که آیا این نرمش در راستای اهداف دین و ضوابط اخلاقی است یا برای جلب منافع؟

یعنی یکبار در مقام ابلاغ پیام خدا به گوش جان مخاطب، یا در مقام شکوفا کردن خصلتی اخلاقی - به نام حسن خلق - هستیم؛ در این گونه موارد قطعاً نرمش ستودنی است (و آیات ۱۵۹ آل عمران و ۴۴ طه ناظر به این مقام است)؛ اما یکبار این نرمش به معنای صرف نظر کردن از اهداف و آرمانهای اصلی است؛ که مذموم است.

ب. در سطح تاکتیکی باید دید کدام رفتار در مجموع برای حفظ و گسترش دین مناسب تر است. یعنی پس از آنکه قبول کردیم که به هیچ عنوان از اهداف و آرمان های اصلی دست بر نمی داریم، بررسی کنیم که اکنون حفظ و گسترش اسلام در گروی برخورد قاطع و محکم است (مانند قیام امام حسین ع) و یا وضعیت به گونه ای است که در آینده امکان برخورد قاطع و محکم به نحو موثرتری مهیا خواهد شد (مانند صلح حدیبیه) و یا تنگنای اجتماعی بقدری شدید است که برخورد قاطع به ضرر اسلام تمام می شود و مثلاً بقای اسلام تنها در گروی حفظ جان عده ای از مسلمانان است (سکوت امیرالمومنین ع، صلح امام حسن ع و یا «نقیه» که در آیات ۱۰۶ سوره نحل (إِلَّا مَنْ أْكْرَهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ) و ۲۸ آل عمران (إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً) مورد توجه قرار گرفته، از این جنس است) که در این گونه شرایط می توان به طور موقت، روال مدارا را در پیش گرفت و «به طور موقت» از «اجرای» برخی از باید و نبایدها چشم پوشید.

شاید ضابطه مهم در تفاوت بین مدارای تاکتیکی و مدارای استراتژیک این است که مدارای تاکتیکی حتماً یک مدارای موقت است؛ و هشدارهای شدید در این آیه و آیات دیگر این است که مبدا چنین مدارایی، به عنوان ضابطه اصلی - و نه ضابطه موقت - در روابط با مخالفان دین خدا قرار گیرد.

﴿۳﴾ «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

تعبیر «ودوا: آرزو دارند» به اضافه حرف «لو: ای کاش»، هر دو به نحو ضمنی بر دست‌یافتنی نبودن این خواسته دلالت دارند.

این نشان می‌دهد که رهبران جامعه اسلامی چه اندازه باید از روحیه سازشکاری با دشمن فاصله داشته باشند که دشمن هیچگونه طمع‌ی در این امر نکند. (حدیث ۲)

﴿۴﴾ «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

دشمنان خدا آرزو دارند که مومنان راه سازشکاری در پیش گیرند.

چرا؟

الف. چون کسی که در مسائل دینی‌اش مسیر سهل‌انگاری در پیش گیرد، براحتی به معصیت می‌افتد (حدیث ۳) و از دین فاصله خواهد گرفت.

ب. چون برای آنها منافعی مهم است نه اعتقاداتشان؛ و اگر راه سازشکاری باز، و منافع آنها تامین شود هر اعتقادی را قبول می‌کنند (آنها هم راه سازشکاری در پیش می‌گیرند)

ج. ...

﴿۵﴾ «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

این آیات از اولین آیات نازل شده بر پیامبر ص است. در آخر عمر ایشان هم عده‌ای که درصدد بودند احکام اسلام، نه آن طور که واقعاً هست، بلکه به نحوی سازشکارانه اجرا شود، جانشین برحق ایشان را کنار زدند (حدیث ۱)

تاملی در جامعه‌شناسی جامعه دینی

جالب است که از ابتدای دعوت پیامبر دشمنان بیرونی درصدد سازشکاری و «ماست‌مالی کردن» تعالیم دین بودند؛ و اواخر حیات پیامبر ص دشمنان داخلی (منافقان) درصدد این کار برآمدند؛ و ظاهراً علت موفقیت آنها در کنار زدن حضرت علی ع از جانشینی پیامبر ص این بود که برای اغلب مردم هم این «ماست‌مالی شدن» دین چندان مهم نبود!

ثمره اجتماعی

مهمترین گام برای کنار زدن دین واقعی از عرصه زندگی مسلمانان، این است که حساسیت آنها نسبت به اجرای تعالیم دین کم‌رنگ، و روحیه سازشکارانه در آنها تقویت شود.

این موارد را در کانال نگذاشتم

۶) «وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

درباره اینکه مراد از تعبیر چیست، این دیدگاه ها مطرح شده است:

الف. تو در دینت نرمش نشان دهی تا آنها هم در دینشان نرمش نشان دهند. (ابن عباس، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۱) و بدین ترتیب هر دو دیتان تسامح بورزید (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۱)

ب. تو کفر بورزی تا آنها هم کفر بورزند (ضحاک، عطاء و ابن عباس، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۱)

ج. تو به پرستش بت ها متمایل شوی تا آنها هم با تو متمایل شوند. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۱)

د. تو در دینت راه سازشکاری با آنها را در پیش گیری تا آنها هم از در سازشکاری براینند (حسن، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۱)

ه. تو از تعرض به خدایان آنها دست برداری تا آنها هم از تعرض به تو و خدایت دست بردارند. (نقل شده در المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۱)

و. از این امرت دست برداری تا آنها هم با تو همراه شوند (قتاده، البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۸)

ز. تو نفاق بورزی و با آنها ریا کنی تا آنها هم نفاق بورزند و در برابر تو ریا کنند (زید بن اسلم، البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۸)

ح. دروغ بگویی تا آنها هم دروغ بگویند (ربیع بن انس، البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۸)

و. ضعف و سستی نشان دهی تا آنها هم ضعف و سستی نشان دهند. (ابوجعفر، البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۸)

ح. در برابر آنها نرم شوی تا آنها هم نرم شوند. (فراء، البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۸)

ط. گرایش به آنها نشان دهی تا آنها هم گرایشی به تو نشان دهند. (ابان بن ثعلب، البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۸)

ی. ...

۷) «وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

از نقشه های دشمن غافل نشوید. دشمنان تلاش می کنند که شما را به سازش بکشانند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

۸) «وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

به دشمن امتیاز ندهید حتی اگر آنان با دادن امتیاز چراغ سبز سازش را روشن کردند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

۹) «فَلَا تُطْعِ الْمُكَذِّبِينَ؛ وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

سازش با دشمن به منزله اطاعت کردن از اوست. مقصود از اطاعت نکردن از دشمن همان سازش نکردن با اوست. (تفسیر

نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

ترجمه

و اطاعت مکن از هیچ بسیار سوگندخوار فرومایه‌ای،

نکات ترجمه

«حَلَّافٍ»

از ماده «حلف» است که اصل این ماده به معنای «سوگند» ی بوده که برای التزام به عهد انجام می‌شده و بتدریج در مورد هر سوگند خوردنی به کار رفته است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۵۲)^۱ «حَلَّافٍ» صیغه مبالغه است و به معنای کسی است که زیاد سوگند می‌خورد ولی پای‌بند به سوگندش نیست. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۲۶۹) غیر از مورد فوق، تمامی کاربردهای این ماده در قرآن کریم، فعل ثلاثی مجرد (حَلَفَ، يَحْلِفُ) بوده است و جمعا ۱۳ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«مَّهِينٍ»

از ماده «هون» است که به معنای سهل و آسان، و حقیر و ذلیل بودن است. «هُونٌ» به معنای «خوار» و «مَّهِينٌ» شخص خوار و حقیر، و یا به معنای وضعیت خوارکننده (عذاب مهین) است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۴۹؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۲۹۸) با توجه به اینکه این کلمه گاه با بار معنایی مثبت هم به کار رفته (وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا؛ فرقان/۶۳) برخی مدعی شده‌اند که کلمه «هُونٌ» و «هَيْنٌ» به معنای وقار و سکینه می‌باشد (کتاب العین، ج ۴، ص ۹۲؛ معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۹۸) اما دیگران بر این باورند که این ماده همواره در معنای ذلت و خواری است و البته در برخی موقعیت‌ها سزاوار است که انسان خود را کوچک ببیند و سرکشی نکند. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۴۹؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۲۹۸)

در تفاوت «هون» و «ذلت» (یا «اهانت» و «اذلال: ذلیل کردن») گفته‌اند که در ذلت و ذلیل کردن، همواره شخصی از موضع بالا دیگری را به کرنش در برابر خویش وادار می‌سازد؛ اما در هون و اهانت، وی را تحقیر می‌کند و طوری با وی رفتار می‌نماید که گویی او شخص قابل اعتنائی نیست؛ لذا نقطه مقابل ذلت (اذلال)، عزت (اعزاز) است ولی نقطه مقابل هون (اهانت)، کرامت (اکرام) می‌باشد (الفروق فی اللغة، ص ۲۴۶)

۱. البته برخی اصل این ماده را از «سیف حلیف: شمشیر تیز و برنده» دانسته و گفته‌اند از این جهت به سوگند حلف گفته می‌شود که نزاع را قطع می‌کند و فیصله می‌دهد (الفروق فی اللغة، ص ۴۷) در مقابل برخی تعبیر «سیف حلیف» را از موارد شاذ این ماده دانسته‌اند که از معنای اصلی فاصله گرفته؛ و اصل معنای این ماده را «ملازم بودن» معرفی کرده و گفته‌اند از این جهت به سوگند خوردن حلف گفته می‌شود که انسان را ملازم و ملتزم به مطلبی که بر آن سوگند خورده، می‌سازد. (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۹۸)

از دیگر مشتقات این ماده که در قرآن کریم به کار رفته کلمه «هَيْن» (هُوَ عَلَى هَيْنٍ؛ مریم/۹) است به معنای سهل و آسان می‌باشد؛ و نیز کلمه «مُهَان» (فرقان/۶۹) که اسم مفعول در باب افعال (وزن مُفَعَل) است به معنای «خوار شده».

این ماده و مشتقاتش جمعا ۲۶ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

شان نزول^۱

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است که پیامبر خدا ص فرمودند:

کسی خدا را أَجَلَ از آن بداند که به او سوگند بخورد [به خاطر حرمت نهادن به خدا، از حق خود، که می‌تواند با سوگند خوردن، آن را به دست آورد، صرف نظر کند] خداوند بهتر از آنچه از دست داده به او اعطاء فرماید.

الکافی، ج ۷، ص ۴۳۴

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: مَنْ أَجَلَ اللَّهَ أَنْ يَحْلِفَ بِهِ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَيْرًا مِمَّا ذَهَبَ مِنْهُ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است که حواریون بر حضرت عیسی گرد آمدند و گفتند: ای معلم خوبی‌ها! ما را ارشاد کن! فرمود: همانا حضرت موسای پیامبر ص به شما دستور داده بود که به خداوند سوگند دروغ نخورید؛ و من به شما می‌گویم که اصلا به خدا سوگند نخورید راست باشد یا دروغ.

الکافی، ج ۷، ص ۴۳۴

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ عَمْرِو بْنِ عَثْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

۱. در مجمع‌البیان مورد شان نزول این آیه گفته است: قیل یعنی الولید بن المغیره قال عرض علی النبی ص المال لیرجع عن دینه و قیل یعنی الأخنس ابن شریق عن عطاء و قیل یعنی الأسود بن عبد یغوث عن مجاهد؛ و در الدر المنثور فی تفسیر المأثور، ج ۶، ص ۲۵۱ در دو مورد آخر با وی اتفاق نظر دارد: أخرج ابن مردويه عن أبي عثمان النهدي قال قال مروان بن الحكم لما بايع الناس ليزيد سنة أبي بكر و عمر فقال عبد الرحمن بن أبي بكر انها ليست بسنة أبي بكر و عمر و لكنها سنة هرقل فقال مروان هذا الذي أنزلت فيه و الذي قال لوالديه أف لكما قال فسمعت ذلك عائشة فقالت انها لم تنزل في عبد الرحمن و لكن نزلت في أبيك و لا تطع كل حلف مهيين همأز مشاء بنميم؛ و أخرج ابن مردويه عن ابن عباس و لا تطع كل حلف الآيه قال یعنی الأسود بن عبد یغوث؛ و أخرج عبد بن حميد عن عامر الشعبي و لا تطع كل حلف الآيه قال هو رجل من ثقیف یقال له الأخنس بن شری.

اما در برخی منابع شیعی مطلب دیگری ذکر شده که شاید از باب تطبیق باشد نه شان نزول:

رَوَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُهْوَرٍ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حُسَيْنِ بْنِ مُخْتَارٍ عَنْهُمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَا تُطِيعُ كُلَّ حَلْفٍ مَهِينٍ، الثَّانِي. (تأويل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص ۶۸۷)

این مطلب در تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۰ چنین توضیح داده شده است: وَ قَوْلُهُ: فَلَا تُطِيعُ الْمُكَذِّبِينَ قَالَ فِي عَلِيٍّ ع وَ دُوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ أَيْ أَحْبَبُوا أَنْ تَغْشَى فِي عَلِيٍّ فَيَغْشُونَ مَعَكَ وَ لَا تُطِيعُ كُلَّ حَلْفٍ مَهِينٍ قَالَ الْحَلْفُ فُلَانٌ حَلَفَ لِرَسُولِ اللَّهِ ص أَنَّهُ لَا يَنْكُثُ عَهْدًا. در تفسیر برهان، ج ۵، ص ۴۵۸ در نقل این مطلب از تفسیر قمی، به جای «فلان»، «الثانی» نوشته شده است.

اجْتَمَعَ الْخَوَارِثُونَ إِلَى عِيسَى ع فَقَالُوا لَهُ يَا مُعَلِّمَ الْخَيْرِ أُرْسِدْنَا فَقَالَ لَهُمْ إِنَّ مُوسَى نَبِيَّ اللَّهِ أَمَرَكَمْ أَنْ لَا تَحْلِفُوا بِاللَّهِ كَاذِبِينَ
وَأَنَا أَمَرَكَمْ أَنْ لَا تَحْلِفُوا بِاللَّهِ كَاذِبِينَ وَلَا صَادِقِينَ.^۱

(۳) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

کسی که خود را خوار دانست، امیدی به خیرش نداشته باش!

تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۶۳؛ حدیث ۵۶۵۷

مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَرْجُ خَيْرَهُ.

و از امام هادی ع روایت شده است:

کسی که خود را خوار دانست، از شرش ایمن مباش!

تحف العقول، ص ۴۸۳

و روى عن الإمام الراشد الصابر أبي الحسن على بن محمد ع

وَقَالَ ع مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَأْمَنُ شَرَّهُ

(۴) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

عیب خویش نمایانده، کسی که طمع را شعار خود گردانده [یا: جان را با طمع ورزی پوشانده]؛

و به ذلت رضایت داده، آن که راز سختی خویش بر هر کس گشوده؛

و خود را خوار کرده، کسی که زبانش را بر خویش امارت داده است.

نهج البلاغه، حکمت ۲

وَقَالَ ع أُرَى بِنَفْسِهِ مَنْ اسْتَشْعَرَ الطَّمَعَ وَ رَضِيَ بِالذُّلِّ مَنْ كَشَفَ عَنْ ضُرِّهِ وَ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ مَنْ أَمَرَ عَلَيْهَا لِسَانَهُ.^۲

۱. چون موضوع آیه مذمت کثرت سوگند بود، این احادیث را آوردم که درباره مذمت سوگند بود و گر نه مذمت سوگند دروغ که بسیار فراوان است که تیمنا و تبرکا به حدیثی در اینجا اشاره می‌شود: عَنْ النَّبِيِّ ص قَالَ: مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ وَ هُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ كَاذِبٌ فَقَدْ بَارَزَ اللَّهَ بِالْمُحَارَبَةِ وَ إِنَّ الْيَمِينَ الْكَاذِبَةَ تَذَرُ الدِّيَارَ بِلِقَاعٍ مِنْ أَهْلِهَا وَ تَوَرِّثُ الْفَقْرَ فِي الْعَقَبِ وَ إِنَّهُ لَا يَعْرِفُ عَظَمَةَ اللَّهِ مَنْ يَحْلِفُ بِهِ كَاذِبًا. (أعلام الدين في صفات المؤمنين، ص ۴۰۲)

۲. در مشارق أنوار اليقين فی أسرار أمير المؤمنين عليه السلام، ص ۱۳۹ و مدينة معاجز الأئمة الإثني عشر، ج ۵، ص ۱۹۹ حدیثی از امام باقر ع روایت شده است درباره اینکه فقط انسان است که سوگند دروغ به امامت می‌خورد چون حلاف مهین است. این حدیث بدون اشاره به «حلاف مهین بودن انسان» در بسیاری از مجامع روایی (مثلا الکافی، ج ۱، ص ۴۷۱؛ بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۴۲؛ دلائل الإمامة، ص ۲۲۳؛ الهدایة الکبری، ص ۲۴۲؛ و ...) آمده است؛ اما فقط نقل دو کتاب فوق را به ترتیب می‌آوریم که اشاره‌ای به این آیه دارد (البته دومی از الهدایة الکبری نقل کرده اما در متن هدایة الکبری (ص ۲۴۲) این حدیث بدون این آیه آمده است):

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ ع إِذْ وَقَعَ عَلَيْهِ وَرْشَانَانِ ثُمَّ هَدَلَا فَرَدَّ عَلَيْهِمَا فَطَارَا فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا هَذَا فَقَالَ هَذَا طَائِرٌ ظَنَنْتُ فِي زَوْجَتِهِ سُوءًا فَحَلَفْتُ لَهُ فَقَالَ لَهَا لَا أَرْضَى إِلَّا بِمَوْلَايَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ ع فَجَاءَتْ فَحَلَفَتْ لَهُ بِالْوَلَايَةِ إِنَّهَا لَمْ تَخْنَهُ فَصَدَقَهَا وَ مَا مِنْ أَحَدٍ يَحْلِفُ بِالْوَلَايَةِ إِلَّا صَدَقَ إِلَّا الْإِنْسَانُ فَإِنَّهُ حَلَفَ مَهِينٍ

(۱) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ»

افراد پرادعا و فرومایه نباید در پست‌های حکومتی – که دیگران باید از آنان اطاعت کنند – قرار گیرند. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

(۲) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ»

کسانی که زیاد سوگند می‌خورند سوگندشان اعتباری ندارد و نباید از سخن آنان پیروی کرد.

تاملی در جامعه‌شناسی جامعه دینی

سوگند خوردن غالباً جایی رخ می‌دهد که می‌خواهیم خدا را به عنوان شاهدی بر مدعای خود و یا شاهدی بر عهدی که با دیگران بسته‌ایم، بیاوریم. درواقع سوگند، یک عمل اجتماعی و بشدت ناظر به مخاطب است؛ یعنی مخاطب باید قداست آن چیزی را که به او سوگند خورده می‌شود باور داشته باشد تا آن سوگند را ضمانتی برای آن مدعا قلمداد نماید. کسی که خدا را جدی باور دارد، حرمت و جلالت خدا را هم جدی می‌داند؛ چنین کسی می‌کوشد تا آنجا که ممکن است، سوگند نخورد (حدیث ۲) – و چه بسا حاضر است از حقش صرف نظر کند اما خدا را در معرض سوگند خود قرار ندهد (حدیث ۱).

پس

کسی که زیاد سوگند می‌خورد؛

اولاً حرمت و جلالت خدا چندان در چشمش بزرگ نیست؛ و

ثانیاً درصدد است از باورهای دینی مخاطب برای جلب اعتماد او به خود مایه گذارد و می‌توان گفت از باورهای دینی مخاطب سوءاستفاده می‌کند.

شاید بدین جهت است که در قرآن بارها این «بسیار سوگند خوردن» را از ویژگی‌های منافق برشمرده است. (از ۱۳ مورد استعمال ماده «حلف» در قرآن کریم، غیر از آیه فوق و آیه ۸۹ سوره مائده، همه موارد دیگر مشخصاً درباره منافقان است. (نساء/۶۲؛ توبه/۴۲، ۵۶، ۶۲، ۷۴، ۹۶، ۹۶، ۱۰۷؛ مجادله/۱۴، ۱۶)

الحسین بن حمدان الحضینی فی هدیته: باسناده عن محمد بن مسلم الثقفی، عن أبي جعفر - عليه السلام - قال: كنت عنده ذات يوم، إذ وقع عليه ورشانان و هدلا هديلهما، فردّ (عليهما) أبو جعفر - عليه السلام - بمثله، فلما طارا على الحائط هدل الذكر على الانثى، فرد عليه ابو جعفر - عليه السلام - هديلا لا تعرفه الناس، ثم نهضا، فقلت له: جعلت فداك! ما قال هذا الطائر؟ قال: يا ابن مسلم كل شيء خلقه الله من بهيمة أو طائر و ما فيه الروح أسمع لنا و أطوع من بنى آدم، إن هذا الورشان أتاني و شكا لي من زوجته و قد كان ظنّ منها ظنّ سوء، فحلفت له فلم يقبل. فقالت له: بمن ترضى؟ فقال: بمحمد بن عليّ، فقالت رضيت، فأقبلا إليّ فأخبراني بقصتهما فسألتهما عما ذكر، فحلفت لي بالولاية أنها ما خانتها، فصدقتها فنهيتة عن تهمة زوجته و أعلمته أنه ظالم لها، فانه ليس من بهيمة و لا طائر يحلف بولايتنا (إلّا) أبر إلّا بنى آدم، فانه حلف مهين لا يعرفنا حق معرفتنا إذا حلف بحقنا كاذبا.

۳) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ»

از کسی که زیاد سوگند می‌خورد و فرومایه است نباید پیروی کرد.

در آیات بعدی صفات دیگر این انسانی را که نباید از او پیروی کرد آورده است. مطالبی که در آیات بعدی آمدی همگی بوضوح از رذایل اخلاقی است: عیب‌جویی، سخن‌چینی، مانع‌خیز بودن، تجاوزگری، گناهکاری و ... با این حال، مقدم بر همه آنها صفت «بسیار سوگند خوردن» را آورد و فرومایگی را.

اما چرا چنین صفاتی را مقدم بر همه ذکر کرد؟

الف. شاید بدین جهت که رذیله بودن «زیاد سوگند خوردن» بر اغلب مردم آشکار نیست و این زمینه بیشتری برای فریب مردم را دارد.

ب. شاید چون مساله در درجه اول ناظر به «اطاعت کردن» است تا «بد بودن». یعنی ممکن است برخی رذایل اخلاقی باشند که بخودی خود بسیار بدتر باشند؛ اما در مقام اطاعت کردن، این رذیله است که طبق توضیح فوق، بسیار زمینه منحرف کردن دیگران را دارد.

ج. ...

۲) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ»

یکی از مهمترین خصلت‌هایی که در شخصی که قرار است مورد پیروی واقع شود نباید وجود داشته باشد، خصلت «فرومایگی» (مهین) است.

چرا؟

الف. کسی که فرومایه است و خود را خوار می‌بیند، هر بدی‌ای ممکن است انجام دهد و نمی‌توان به خوبی‌اش امید بست (حدیث ۳)

ب. کسی که حقیر و فرومایه است، افق دیدش کوچک است، و پیروی از وی ما را محدود و کوتاه‌بین خواهد کرد. (حدیث ۴)

ج. ...

نکته تخصصی انسان‌شناسی

خداوند از روح خود در انسان دمید و به انسان شرافت و منزلتی بخشید که او را مسجود همه ملائکه قرار داد؛ یعنی اگر در مسیری که خداوند تعیین کرده درست قدم بردارد همه عالم در اختیار اوست. اگر کسی این روح الهی خود را باور کند، به ارزش خود پی می‌برد و خود را بزرگ می‌بیند، پس می‌کوشد این حقیقت عظیم را در امور مبتذل خرج نکند، به هر پستی‌ای دل نمی‌بندد و عمر خود را در هر جایی هدر نمی‌دهد. چنین کسی در مواجهه با دیگران هم دنبال ارتقای روح خود است و لذا هیچگاه درصدد سوءاستفاده دنیوی از دیگران بر نمی‌آید؛ لذا اگر ما را به کاری بخواند، خیری حقیقی را در نظر گرفته است و می‌توان از او پیروی نمود.

اما کسی که این بزرگی خود را باور ندارد و خود را در افق زندگی مادی و صرفاً اندکی پیشرفته‌تر از حیوان می‌بیند، برای همین زندگی برنامه می‌ریزد و برای رسیدن به منافع مادی خویش حاضر است هر کاری بکند؛ پس نه از شر او می‌توان ایمن بود و نه به خیر او می‌توان امید بست.

۱۳۹۶/۴/۲۳

۴۷۷) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۱ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بَنَمٍ

ترجمه

عیب‌جویی، روانه در پی سخن‌چینی،

نکات ترجمه

«هَمَّاز»

ماده «همز» در اصل بر فشار دادن (عصاره گرفتن) دلالت دارد و دو کلمه «هَمَّاز» و «هُمَزَه» (همزه/۱) هر دو صیغه مبالغه‌اند به معنای کسی که بشدت در مقام عیب‌جویی و غیبت انسان‌ها برمی‌آید؛ گویی با این کارش دیگری را از پشت سر و به طور پنهانی تحت فشار قرار می‌دهد. (کتاب العین، ج ۴، ص ۱۷؛ معجم المقاییس اللغه، ج ۶، ص ۶۶؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۴۶) در زبان عربی چند کلمه وجود دارد که همگی دلالت بر انتقال معنا به صورت اشاره‌ای و غیرصریح دارد که که غیر از «رمز» بقیه موارد زیر با بار معنایی منفی همراه است:

«غمز» اشاره با چشم و ابرو به عیب افراد است؛

«لمز» نیز همانند غمز اشاره‌ای عیب‌جویانه و البته حضوری است ولو با کلام باشد؛

«همز» همانند لمز است اما در پشت سر و غیاب شخص است؛ [حرف «ل» که از حروف «جهر: آشکار» است دلالت بر شدت می‌کند ولی حرف «ه» که از حروف «همس: خفا و سستی» است دلالت بر رخوت و پنهانی بودن؛ لذا عیب‌جویی «لمز» شدیدتر از «همز» است. التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۲۸۲]

«طنز» اشاره کردن به مطلبی است که با نوعی استهزاء و مسخره کردن توأم باشد؛ و

«رمز» هم به مطلق اشاره کردن و مطلبی را به صورت غیرصریح ابراز نمودن، گفته می‌شود (التحقیق فی کلمات القرآن

الکریم، ج ۷، ص ۲۶۷)

با این توضیح می‌توان فهمید که چرا برخی «هماز» و «هُمَزَه» را به معنای کسی که با غیبت کردن به جان مردم می‌افتد، دانسته‌اند (ابن عباس، به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۱)

«همزات» (هُمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ؛ مومنون/۹۷) که جمع «هُمَزَه» است به معنای وسوسه‌ای است که شیاطن در دلها می‌افکنند (أَسَاسُ الْبَلَاغَةِ، ص ۷۰۶) و برخی که معنای «تنقیص [= ناقص نمایاندن] و عیب‌جویی» را معنای اصلی ماده «همز» گرفته‌اند،

«همزات» شیاطین را هم به معنای اقداماتی از شیاطین دانسته اند که به قصد ضرررسانی و عیب‌آفرینی و به نقص کشاندن انجام می‌شود. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۲۸۳)

ماده «همز» تنها ۳ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«مَشَاء»

ماده «مشی» به معنای رفتن از طریق قدم برداشتن [=راه رفتن] می‌باشد. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۱۱۷)

برخی گفته‌اند که این ماده دلالت دارد بر انتقال ارادی از مکانی به مکان دیگر [=راه رفتن] (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۶۹) و دیگران توضیح داده‌اند که این مفهوم «ارادی» به معنای عامی است که در حیوانات هم به کار می‌رود (فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ؛ نور/۴۵) وگرنه «مشی»، به راه رفتنی که از روی عادت و یا در خواب و ... باشد نیز گفته می‌شود (که عرف به آنها حرکات غیرارادی می‌گویند). (التحقیق...، ج ۱۱، ص ۱۱۸)

«مشاء» صیغه مبالغه از این ماده است.

ماده «مشی» و مشتقاتش جمعا ۲۳ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«نَمِيم»

درباره ماده «نم» برخی گفته‌اند که این ماده دارای دو اصل و ریشه معنایی است: یکی به معنای اظهار و ابراز داشتن چیزی است و دیگری به معنای رنگی از رنگهاست (معجم المقایس اللغة، ج ۵، ص ۳۵۹) چنانکه «نمّه» نوعی لکه‌های سفیدی در سیاهی (یا درخشندگی سفیدی در سیاهی) و بالعکس است و امروزه به نقاشی‌های مینیاتوری «نُمنَم» می‌گویند (فرهنگ ابجدی؛ و فرهنگ معاصر عربی فارسی). و برخی هم اصل آن را به معنای «همس» (حرکت خفیف و نامحسوس) دانسته‌اند و علت تسمیه خطوط متقارب [ونقاشی‌های ظریف] به «نمنمه» را این دانسته‌اند که دست نویسنده بسیار آرام و خفیف حرکت کرده است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۲۵)

در هر صورت «نمیم» یا «نمام» به شخصی گویند که بین این و آن سخن‌چینی و بدگویی می‌کند تا آنها را از هم متنفر سازد (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۹۸) و می‌کوشد فتنه و آشوبی ایجاد نماید (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۶۲۶). حال، وجه تسمیه‌اش یا از این جهت که مطلبی را ابراز و اظهار می‌دارد (معجم المقایس اللغة، ج ۵، ص ۳۵۹) که سزاوار بود مخفی بماند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۲۵۶) و یا از این جهت که با اقدامات مخفیانه خود دائما رنگ عوض می‌کند و یا واقعیت را رنگ به رنگ می‌کند.

از این ماده تنها همین یکبار در قرآن کریم به کار رفته است.

بدین ترتیب ترکیب «مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ» به معنای کسی است که برای سخن‌چینی و بدبین کردن افراد به همدیگر این سو و آن سو می‌رود.

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

کسی که مطلبی را علیه مومنی نقل کند که بخواهد او را بد و زشت جلوه دهد و اعتبارش را از بین ببرد تا وی را از چشم مردم بیندازد خداوند او را از ولایت خود بیرون کرده تحت ولایت شیطان قرار می‌دهد.

الأمالی (للسدوق)، ص ۴۸۶؛ المحاسن، ج ۱، ص ۱۰۳

حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ ع قَالَ:
مَنْ رَوَى عَلَى مُؤْمِنٍ رِوَايَةً يُرِيدُ بِهَا شَيْنَهُ وَ هَدَمَ مَرْوَتَهُ لِيَسْقُطَ مِنْ أَعْيُنِ النَّاسِ أَخْرَجَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ وَلَايَتِهِ إِلَى وَلَايَةِ الشَّيْطَانِ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است که پیامبر خدا ص فرمودند:

ای کسانی که به زبان اسلام آورده‌اید و هنوز ایمان در قلبتان خالص نگردیده! مسلمانان [دیگر] را مذمت نکنید و درصدد یافتن عیب‌هایشان برنیایید؛ چرا که هر کس در پی عیب و ایرادهای آنها برآید خداوند عیب‌های او پی‌گیری خواهد کرد و هر که عیب‌هایش را که خداوند متعال پیگیری کند رسوا می‌شود هر چند درون خانه‌اش باشد.

الکافی، ج ۲، ص ۳۵۴

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص:
يَا مَعْشَرَ مَنْ أَسْلَمَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَخْلُصْ إِلَى الْإِيمَانِ إِلَى قَلْبِهِ لَا تَدْمُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنْ تَتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ تَتَّبَعَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وَ مَنْ تَتَّبَعَ اللَّهُ تَعَالَى عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ وَ لَوْ فِي بَيْتِهِ.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است که کسی خدمت امام سجاد ع گفت: فلانی چنین بدی‌هایی را به شما نسبت می‌دهد. امام سجاد ع به او فرمودند: تو نه حق همنشینی با او را ادا کردی، که مطلب او را به ما منتقل نمودی؛ و نه حق مرا ادا کردی چرا که از برادرم خبری را گفתי که بدان علم نداشتم.

همانا مرگ همه ما را در برخواهد گرفت و روز بعث همه ما محشور می‌شویم و قیامت وعده‌گاه ماست و خداوند بین ما حکم خواهد کرد؛ در حالی که غیبت، خورشست سگان جهنم است؛
و بدان کسی که عیوب مردم را زیاد ببیند، همین زیاد دیدن شهادت می‌دهد که آن قدری که در خودش هست دنبال آن عیب‌هاست.

الإحتجاج على أهل اللجاج (للطبرسي)، ج ۲، ص ۳۱۵

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع إِنَّ فُلَانًا يَنْسُبُكَ إِلَيَّ أَنْكَ ضَالٌّ مُبْتَدِعٌ فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ ع:

مَا رَعَيْتَ حَقَّ مُجَالَسَةِ الرَّجُلِ حَيْثُ نَقَلْتَ إِلَيْنَا حَدِيثَهُ وَلَا أُدِّيتَ حَقِّي حَيْثُ أْبْلَغْتَنِي عَنْ أَخِي مَا لَسْتُ أَعْلَمُهُ إِنَّ الْمَوْتَ يَعْْمُنَا وَ أَلْبَثَ مُحْشَرْنَا- وَ الْقِيَامَةُ مَوْعِدُنَا وَ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَنَا إِيَّاكَ وَ الْغِيْبَةُ فَإِنَّهَا إِدَامُ كَلَابِ النَّارِ وَ أَعْلَمُ أَنَّ مَنْ أَكْثَرَ عُيُوبَ النَّاسِ شَهِدَ عَلَيْهِ الْإِكْتَارُ أَنَّهُ إِنَّمَا يَطْلُبُهَا بِقَدْرِ مَا فِيهِ.^١

(٤) نزد منصور دوانیقی، از امام صادق ع سعایت و بدگویی کردند. ایشان را احضار کرد. گفتگویی بین وی و امام درگرفت. در فرازی از این گفتگو، امام به او فرمودند:

درباره خویشاوندان و اهل بیت که باید حقشان را رعایت کنی، سخن کسی را که خداوند بهشت را بر او حرام کرده و آتش را جایگاه او قرار داده، قبول مکن! چرا که سخن چین، شاهد زور [=کسی که شهادتش اعتبار ندارد] است و شریک ابلیس در اختلاف انداختن بین مردم؛ و خداوند متعال فرموده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر فاسقی خبر مهمی را نزد شما آورد بررسی کنید که مبادا از روی نادانی به گروهی آسیب برسانید و بعدا از آنچه کرده اید پشیمان شوید» (حجرات/٦) ...

الأمالی (للصدوق)، ص ٦١٣

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّهِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّمَ [النَّوْنَجِيُّ] [النَّوْنَجِيُّ] عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ دَاوُدَ الشَّعِيرِيِّ عَنِ الرَّبِيعِ صَاحِبِ

١. در شرح نهج البلاغة لابن ابی الحدید، ج ٧، ص ١١٢ این مطلب در مورد شخص دیگری هم مطرح شده است. (البته سابقه اینکه فضیلت‌های اهل بیت ع را به دیگران منسوب کنند، در قرون اولیه زیاد بوده؛ و البته بعید هم نیست که کس دیگری به آنچه اهل بیت ع عمل می‌کرده‌اند عمل نماید): قال رجل لعمر بن عبید بن علیا الأسواری لم یزل منذ الیوم یذکرک بسوء و یقول الضال فقال عمرو یا هذا ما رعیت حق مجالسة الرجل حین نقلت إلینا حدیثه و لا وفیتنی حقی حین أبلغتني عن أخی ما أكرهه أعلم أن الموت یعمنا و البعث یحشرنا و القیامة تجمعنا و الله یحكم بیننا.

درباره اینکه در برابر عیب‌جویان چه برخوردی داشته باشیم روایات متعددی آمده است از جمله:

سَهْلُ بْنُ زِيَادٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبَلَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْأَوَّلِ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ الرَّجُلُ مِنْ إِخْوَانِي يَبْلُغُنِي عَنْهُ الشَّيْءُ الَّذِي أَكْرَهُهُ فَاسْأَلُهُ عَنْ ذَلِكَ فَيَنْكُرُ ذَلِكَ وَ قَدْ أَخْبَرَنِي عَنْهُ قَوْمٌ ثَقَاتٌ فَقَالَ لِي يَا مُحَمَّدُ كَذَبٌ سَمِعَكَ وَ بَصَرَكَ عَنْ أَخِيكَ فَإِنْ شَهِدَ عِنْدَكَ خَمْسُونَ قَسَامَةً وَ قَالَ لَكَ قَوْلًا فَصَدِّقْهُ وَ كَذِبُهُمْ لَا تَذِيعَنَّ عَلَيْهِ شَيْئًا تَشِينُهُ بِهِ وَ تَهْدُمُ بِهِ مَرْوَةً- فَتَكُونُ مِنَ الَّذِينَ قَالَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ- إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (الكافي، ج ٨، ص ١٤٧)

وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ ع فِي النَّهْيِ عَنْ غِيْبَةِ النَّاسِ فَإِنَّمَا يَنْبَغِي لِأَهْلِ الْعِصْمَةِ وَ الْمَصْنُوعِ إِلَيْهِمْ فِي السَّلَامَةِ أَنْ يَرْحَمُوا أَهْلَ الذُّنُوبِ وَ الْمَعْصِيَةِ وَ يَكُونُ الشُّكْرُ هُوَ الْغَالِبَ عَلَيْهِمْ وَ الْحَاجِزُ لَهُمْ عَنْهُمْ فَكَيْفَ بِالْعَائِبِ الَّذِي عَابَ أَخَاهُ وَ عِيْرَهُ بِلَوَاهُ أَمَا ذَكَرَ مَوْضِعَ سِتْرِ اللَّهِ عَلَيْهِ مِنْ ذُنُوبِهِ مَا هُوَ أَعْظَمُ مِنَ الذَّنْبِ الَّذِي عَابَهُ بِهِ وَ كَيْفَ يَذُمَّ بِذَنْبٍ قَدْ رَكِبَ مِثْلَهُ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ رَكِبَ ذَلِكَ الذَّنْبَ بَعِيْنَهُ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ فِيمَا سِوَاهُ مِمَّا هُوَ أَعْظَمُ مِنْهُ وَ أَيْمَ اللَّهُ لَنْ لَمْ يَكُنْ عَصَاهُ فِي الْكَبِيرِ وَ عَصَاهُ فِي الصَّغِيرِ لَجْرَأَتُهُ عَلَى عَيْبِ النَّاسِ أَكْبَرُ يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَعْجَلْ فِي عَيْبِ أَحَدٍ بِذَنْبِهِ فَلَعَلَّهُ مَغْفُورٌ لَهُ وَ لَا تَأْمَنْ عَلَى نَفْسِكَ صَغِيرَ مَعْصِيَةٍ فَلَعَلَّكَ مُعَذَّبٌ عَلَيْهِ فَلْيَكْفُفْ مَنْ عِلْمُ مِنْكُمْ عَيْبَ غَيْرِهِ لِمَا يَعْلَمُ مِنْ عَيْبِ نَفْسِهِ وَ لِيَكُنِ الشُّكْرُ شَاغِلًا لَهُ عَلَى مُعَافَاتِهِ مِمَّا ابْتَلَى غَيْرُهُ بِهِ (نهج البلاغة، خطبه ١٤٠)

قال الحسين بن علي ع لا تقولن في أخيك المؤمن إذا توارى عنك إلا مثل ما تحب أن يقول فيك إذا تواريت عنه (كنز الكراچكي، ص ١٩٤؛ بحار، ج ٧٢، ص ٢٦٣)

عَنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي الْوَرْدِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: مَنْ اغْتَيْبَ عَنْهُ أَخُوهُ الْمُؤْمِنُ فَنَصَرَهُ وَ أَعَانَهُ نَصَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ مَنْ لَمْ يَنْصُرْهُ وَ لَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَى نَصْرَتِهِ وَ عَوْنِهِ خَفَضَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ (المحاسن، ج ١، ص ١٠٣)

الْمَنْصُورُ قَالَ: بَعَثَ الْمَنْصُورُ إِلَى الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ يَسْتَقْدِمُهُ لَشَيْءٍ بَلَغَهُ عَنْهُ فَلَمَّا وَافَى أَبَاهُ خَرَجَ إِلَيْهِ الْحَاجِبُ فَقَالَ أَعِيدُكَ بِاللَّهِ مِنْ سَطْوَةِ هَذَا الْجَبَّارِ فَإِنِّي رَأَيْتُ حَرْدَهُ عَلَيْكَ شَدِيداً فَقَالَ الصَّادِقُ ع عَلَى مِنَ اللَّهِ جُنَّةٌ وَأَقِيَّةٌ تُعِينُنِي عَلَيْهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ ...

فَقَالَ الصَّادِقُ ع لَا تَقْبَلْ فِي ذِي رَحِمِكَ وَ أَهْلِ الرَّعَايَةِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِكَ قَوْلَ مَنْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَ جَعَلَ مَأْوَاهُ النَّارَ فَإِنَّ النَّمَامَ شَاهِدٌ زُورٍ وَ شَرِيكَ إِبْلِيسَ فِي الْإِغْرَاءِ بَيْنَ النَّاسِ فَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ» ...^١

(۵) از امیرالمومنین ع روایت شده است که پیامبر اکرم ص به اصحابشان فرمودند: آیا به شما خبر بدهم از بدترین تان؟!

گفتند: بله! ای رسول خدا!

فرمودند: آنان که روانند در پی سخن چینی؛ بین دوستان تفرقه می اندازند و برای افراد بی خبر عیب می تراشند.

۱. روایات متعددی درباره شدت عذاب سخن چینان و عیب جویان آمده است که به علت ضیق مجال در متن نیاوردم و در اینجا به برخی اشاره

می شود:

قَالَ أَنَسٌ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرَى بِي. عَلَى قَوْمٍ يَخْمِسُونَ وَجُوهَهُمْ بِأُظْفَارِهِمْ فَقُلْتُ يَا جَبْرِئِيلُ مَنْ هَؤُلَاءِ فَقَالَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَغْتَابُونَ النَّاسَ وَيَقْعُونَ فِي أَعْرَاضِهِمْ (مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۱۵)

عَنْ مُسْعَدَةَ بِنِ زِيَادٍ قَالَتْ: وَ حَدَّثَنِي جَعْفَرٌ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَالَ: «إِنَّ شَرَّ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُثَلَّثُ. قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَ مَا الْمُثَلَّثُ؟ قَالَ: الرَّجُلُ يَسْعَى بِأَخِيهِ إِلَى إِمَامِهِ فَيَقْتُلُهُ، فِيَهْلِكُ نَفْسُهُ، وَ أَخَاهُ، وَ إِمَامَهُ» (قرب الإسناد، ص ۲۹)

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ الْأَدَمِيِّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ: دَخَلْتُ أَنَا وَ فَاطِمَةُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فَوَجَدْتُهُ يَبْكِي بُكَاءً شَدِيداً فَقُلْتُ فِدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الَّذِي أَبْكَاكَ فَقَالَ يَا عَلِيُّ لَيْلَةُ أُسْرَى بِي إِلَى السَّمَاءِ رَأَيْتُ نِسَاءً مِنْ أُمَّتِي فِي عَذَابٍ شَدِيدٍ فَأَنْكَرْتُ شَأْنَهُنَّ فَبَكَيْتُ لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ شِدَّةِ عَذَابِهِنَّ وَ رَأَيْتُ امْرَأَةً... وَ رَأَيْتُ امْرَأَةً رَأْسُهَا رَأْسُ الْخَنْزِيرِ وَ بَدْنُهَا بَدَنُ الْحِمَارِ وَ عَلَيْهَا أَلْفُ أَلْفِ لَوْنٍ مِنَ الْعَذَابِ... فَقَالَتْ فَاطِمَةُ ع حَبِيبِي وَ قُرَّةُ عَيْنِي أَخْبَرْنِي مَا كَانَ عَمَلُهُنَّ وَ سِيرَتُهُنَّ حَتَّى وَضَعَ اللَّهُ عَلَيْهِنَّ هَذَا الْعَذَابَ فَقَالَ يَا بَنِيَّ ... وَ أَمَّا أَتَى كَانَ رَأْسُهَا رَأْسُ الْخَنْزِيرِ وَ بَدْنُهَا بَدَنُ الْحِمَارِ فَإِنَّهَا كَانَتْ نَمَامَةً كَذَّابَةً. (عيون

أخبار الرضا عليه السلام، ج ۲، ص ۱۱)

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَى رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ أَبُو الْحُسَيْنِ الْكُوفِيُّ الْأَسَدِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ النَّخَعِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَرْبَعَةٌ يُؤْذُونَ أَهْلَ النَّارِ عَلَى مَا بِهِمْ مِنَ الْأَذَى يُسْقُونَ مِنَ الْحَمِيمِ وَ الْجَحِيمِ يُنَادُونَ بِالْوَيْلِ وَ التُّبُورِ يَقُولُ أَهْلُ النَّارِ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مَا بَالُ هَؤُلَاءِ الْأَرْبَعَةِ قَدْ آذَوْنَا عَلَى مَا بَنَا مِنَ الْأَذَى فَرَجُلٌ مُعَلَّقٌ فِي تَابُوتٍ مِنْ جَمْرٍ وَ رَجُلٌ يَجْرُ أَمْعَاءَهُ وَ رَجُلٌ يَسِيلُ فُوهَ قَيْحًا وَ دَمًا وَ رَجُلٌ يَأْكُلُ لَحْمَهُ فَقِيلَ لِصَاحِبِ التَّابُوتِ مَا بَالُ الْأَبْعَدِ قَدْ آذَانَا عَلَى مَا بَنَا مِنَ الْأَذَى فَيَقُولُ إِنَّ الْأَبْعَدَ قَدْ مَاتَ وَ فِي عُنُقِهِ أَمْوَالُ النَّاسِ لَمْ يَجِدْ لَهَا فِي نَفْسِهِ أَدَاءً وَ لَا وَفَاءً ثُمَّ يَقَالُ لِلَّذِي يَجْرُ أَمْعَاءَهُ مَا بَالُ الْأَبْعَدِ قَدْ آذَانَا عَلَى مَا بَنَا مِنَ الْأَذَى فَيَقُولُ إِنَّ الْأَبْعَدَ كَانَ لَا يُبَالِي أَيْنَ أَصَابَ الْبَوْلُ مِنْ جَسَدِهِ ثُمَّ يَقَالُ لِلَّذِي يَسِيلُ فُوهَ قَيْحًا وَ دَمًا مَا بَالُ الْأَبْعَدِ قَدْ آذَانَا عَلَى مَا بَنَا مِنَ الْأَذَى فَيَقُولُ إِنَّ الْأَبْعَدَ كَانَ يُحَاكِي فَيَنْظُرُ إِلَى كُلِّ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ فَيَسْنِدُهَا وَ يُحَاكِي بِهَا ثُمَّ يَقَالُ لِلَّذِي يَأْكُلُ لَحْمَهُ مَا بَالُ الْأَبْعَدِ قَدْ آذَانَا عَلَى مَا بَنَا مِنَ الْأَذَى فَيَقُولُ إِنَّ الْأَبْعَدَ كَانَ يَأْكُلُ لُحُومَ النَّاسِ بِالْغَيْبَةِ وَ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ. (الأمالي (للمصدق)، ص ۵۸۱)

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الشَّاهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو حَامِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو يَزِيدَ أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الْخَالِدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ صَالِحِ التَّمِيمِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمِ الْقَطَّانُ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لِأَصْحَابِهِ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِشِرَارِكُمْ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْمَشَاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمَفْرُقُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ الْبَاغُونَ لِلْبِرَاءِ الْعَيْبُ^۱.

تدبر

(۱) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ؛ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ»

اگر از ما در مورد رذایل اجتماعی سوال کنند، شاید اولین گزینه‌هایمان اموری همچون دروغ‌گویی، دزدی، روابط نامشروع، تعدی و تجاوز، و ... باشد؛ اما از اولین گزینه‌هایی که خداوند نسبت به آنها هشدار داده و آن را حتی بر «تجاوزگری» (= مُعْتَدٍ؛ آیه بعد) مقدم شمرده است، «عیب‌جویی» و «سخن‌چینی» است که لزوماً به معنای دروغ‌گویی هم نیست.

چرا؟

الف. عیب‌جویی و سخن‌چینی با سلب اعتماد عمومی بقای جامعه را دچار اختلال می‌کند.

نکته تخصصی جامعه‌شناسی

جامعه‌شناسان مهمترین عامل حفظ و بقای یک جامعه را «انسجام اجتماعی» می‌دانند؛ و در واقع، امکان زندگی اجتماعی انسانها در گروی اعتماد انسانها به یکدیگر است. از سوی دیگر، ما انسانهای غیرمعصوم، خالی از عیب و ایراد نیستیم؛ و هرکس در مقام عیب‌جویی برآید حتماً عیبی می‌یابد. اگر قرار باشد عرصه در اختیار عیب‌جویان قرار گیرد، این اعتماد متقابل فرومی‌ریزد و جامعه‌ای که همه به هم بدبین باشند نمی‌تواند به حیات خود ادامه می‌دهد.

۱. این روایات هم همین مضمون را آورده است:

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع طُوبَى لِكُلِّ عَبْدٍ نَوْمَهُ لَا يُؤْبَهُ لَهُ يَعْرِفُ النَّاسَ وَلَا يَعْرِفُهُ النَّاسُ يَعْرِفُهُ اللَّهُ مِنْهُ بَرِضُوانٍ أَوْلَيْتَكَ مَصَابِيحَ الْهُدَى يَنْجَلِي عَنْهُمْ كُلُّ فِتْنَةٍ مُظْلَمَةٍ وَيُفْتَحُ لَهُمْ بَابُ كُلِّ رَحْمَةٍ لَيْسُوا بِالْبَذْرِ الْمَذَابِيحِ وَلَا الْجَفَاءِ الْمُرَائِينَ وَقَالَ قَوْلُوا الْخَيْرَ تَعْرِفُوا بِهِ وَأَعْمَلُوا الْخَيْرَ تَكُونُوا مِنْ أَهْلِهِ وَلَا تَكُونُوا عَجَلًا مَذَابِيحَ فَإِنْ خِيَارَكُمْ الَّذِينَ إِذَا نَظَرَ إِلَيْهِمْ ذَكَرَ اللَّهُ وَشَرَّارَكُمْ الْمَشَاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمَفْرُقُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ الْمُبْتَغُونَ لِلْبِرَاءِ الْمَعَايِبَ.

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ محبوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَلَا أُنبِئُكُمْ بِشِرَارِكُمْ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ - قَالَ الْمَشَاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمَفْرُقُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ الْبَاغُونَ لِلْبِرَاءِ الْمَعَايِبَ (الكافي، ج ۲، ص ۳۶۹)

جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ الصَّادِقِ عَن آبَائِهِ ع قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ص الْمُؤْمِنُ غَرُّ كَرِيمٍ وَالْفَاجِرُ خَبُّ لَئِيمٍ وَخَيْرُ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ كَانَ مَأْلَفَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يُؤْلَفُ وَلَا يَأْلَفُ قَالَ وَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ شَرَّارُ النَّاسِ مَنْ يَبْغِضُ الْمُؤْمِنِينَ وَتَبْغِضُ قُلُوبُهُمُ الْمَشَاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ وَالْمَفْرُقُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ الْبَاغُونَ لِلْبِرَاءِ الْعَيْبُ أَوْلَيْتَكَ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ ثُمَّ تَلَا ص هُوَ الَّذِي أَيْدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ - وَ أَلَفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمُ (الأمالي (للطوسي)، ص ۴۶۲)

ب. ...

۲) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... هَمَّازٍ مَشَاءٍ بَنَمِيمٍ»

اطاعت و پیروی نکردن از عیب‌جو و سخن‌چین، به معنای آن است که:

اولا به سخن آنها اعتنا نکنیم؛ و

ثانیا خودمان این گونه نباشیم.

تأملی با خویشتن

امروزه رسانه‌های جمعی و شبکه‌های مجازی با شعار «دانستن حق شماس» - حتی اگر در مقام شایعه‌سازی و دروغ‌پراکنی نباشند و واقعا راست بگویند - دائما در مقام عیب‌جویی و سخن‌چینی هستند. آیا اعتنای ما به آنها و پیگیری اخبارشان تخلفی از این دستور الهی نیست؟ و آیا خودمان به بهانه آگاه‌سازی دیگران، در این مسیر گام بر نمی‌داریم؟ آیا روزی خواهد رسید که این دستور خدا را جدی بگیریم و ادامه این رفتار غلط خود را توجیه نکنیم؟

تبصره

یکی از توجیهات برای عیب‌جویی و سخن‌چینی، «نهی از منکر است؛ در حالی که آن جستجو و افشای عیوب مخفی انسانهاست، ولی «نهی از منکر» مربوط به گناهان علنی و برای صیانت جامعه از عادی شدن گناهان می‌باشد.

۳) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ؛ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بَنَمِيمٍ»

در آیه قبل فرمود از کسی که زیاد سوگند می‌خورد و فرومایه است نباید پیروی کرد. در این آیه ویژگی دیگر چنین کسی را معرفی می‌کند که: او فردی عیب‌جو و در پی سخن‌چینی است. بین این دو چه ارتباطی هست؟ الف. کسی که ایمان و اعتماد به نفس ندارد، به خاطر همین ضعف نفسانی خویش [=فرومایگی]، دائما در صدد عیب‌جویی از دیگران برمی‌آید [تا عیب‌های خودش کمتر دیده شود؛ حدیث ۳] و مرتب سوگند می‌خورد تا سخنش را قبول کنند. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۱، ص ۲۸۳)

ب. ...

۴) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... هَمَّازٍ مَشَاءٍ بَنَمِيمٍ»

وقتی سخن از اطاعت نکردن از یک شخص به میان می‌آید، نشان می‌دهد که او در صدد انجام یک اقدام آسیب‌زاست و باید با او مقابله کرد. اگر کسی نزد ما از دیگری عیب‌جویی کرد در مقابلش چه کنیم؟ شهید ثانی (با توجه به آیات و روایات) شش اقدام را توصیه کرده است:

۱. سخن او را تصدیق نکنیم؛ زیرا سخن چین، فاسق است و شهادت وی پذیرفتنی نیست و خداوند دستور داده که اگر فاسق سخنی آورد، تحقیق کنید (حجرات/۶)
۲. از باب نهی از منکر، او را از این کار بازداریم.
۳. [اگر بر کار خود اصرار ورزید و از این کار دست برنداشت] از او بیزاری بجویم؛ چرا که باید از کسی که خدا از او بیزار است، دوری کرد؛ بویژه که از امام حسن ع روایت شده است که «کسی که به نزد تو سخن چینی کند، از تو هم [نزد دیگران] سخن چینی کند. مَنْ نَمَّ إِلَيْكَ نَمَّ عَلَيْكَ»
۴. به مجرد سخن او، نسبت به سایر مومنان گمان بد نبریم که خداوند برخی از گمان بد بردن‌ها را گناه دانسته است. (اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ؛ حجرات/۱۲)^۱
۵. سخن وی ما را به تجسس درباره احوال شخصی که او از وی سخن گفته وادار نسازد چرا که خداوند ما را از تجسس نهی کرده است (لَا تَجَسَّسُوا؛ حجرات/۱۲)
۶. کار او [عیب جویی او از شخص مورد نظر را] را خودمان تکرار نکنیم؛ و گمان نکنیم که با گفتن «فلانی چنین گفت» بار مسئولیت از دوش ما برداشته می‌شود؛ زیرا این تعبیر [فقط صدق و کذب آن ادعا را متوجه وی می‌سازد و گرنه] همچنان مصداق عیب جویی و سخن چینی است. (کشف الریبه، ص ۴۵)

(۵) «هَمَّازٌ مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ»

حکایت

شخصی نزد امیرالمومنین ع آمد و سعایت و بدگویی شخص دیگری را کرد. حضرت فرمود: فلانی! ما در مورد آنچه گفتی سوال می‌کنیم: اگر راست گفته بودی تو را خوار و پست می‌شمیریم؛ و اگر دروغ گفته باشی تو را مجازات می‌کنیم و اگر می‌خواهی از این سخت کاملاً صرف نظر کنیم. گفت: یا امیرالمومنین! از من صرف نظر کنید. (کشف الریبه، ص ۴۵)^۲

^۱. و گفته‌اند: اگر آن بدی‌ای که سخن چین نزد تو بازگو کرده درست باشد، خودش بیشتر به تو اهانت نموده و در برابر آنکه این سخن از وی نقل شده بیشتر سزاوار است که بردباری بورزی؛ زیرا او در هنگام مواجهه با تو این اهانت را روا نداشت. وَ قَالَ بَعْضُهُمْ لَوْ صَحَّ مَا نَقَلَهُ النَّمَامُ إِلَيْكَ لَكَانَ هُوَ الْمَجْرِي بِالْشَّتِّمْ عَلَيْكَ وَ الْمَنْقُولُ عَنْهُ أَوْلَى بِحِلْمِكَ لِأَنَّهُ لَمْ يُقَابِلْكَ بِشَّتْمِكَ.

^۲. وَ قَدْ رَوَى عَنْ عَلِيٍّ ع: أَنَّ رَجُلًا أَتَاهُ يَسْعَى إِلَيْهِ بِرَجُلٍ فَقَالَ يَا هَذَا نَحْنُ نَسْأَلُ عَمَّا قُلْتَ فَإِنْ كُنْتَ صَادِقًا مَقْتَنَّاكَ وَ إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا عَاقِبْنَاكَ وَ إِنْ شِئْتَ أَنْ نُقِيلَكَ أَقْلَنَّاكَ قَالَ أَقْلَنِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ.

شبهه این مطلب از عمر بن عبدالعزیز هم نقل شده است که ظاهراً او از حضرت علی ع در این زمینه پیروی کرده است: وَ قَدْ تَبِعَهُ فِي ذَلِكَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ فَقَدْ رَوَى أَنَّهُ دَخَلَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَذَكَرَ عَنْهُ عَنْ رَجُلٍ شَيْئًا فَقَالَ عُمَرُ إِنْ شِئْتَ نَظَرْنَا فِي أَمْرِكَ فَإِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَانْتَ مِنْ أَهْلِ هَذِهِ الْآيَةِ إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بَنِيٍّ وَ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا فَانْتَ مِنْ أَهْلِ هَذِهِ الْآيَةِ هَمَّازٌ مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ وَ إِنْ شِئْتَ عَفَوْنَا عَنْكَ فَقَالَ الْعَفْوُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَا أَعُودُ إِلَيْهِ أَبَدًا. (کشف الریبه، ص ۴۶؛ مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۲۲)

اینکه حضرت فرمود «اگر راست گفته بودی تو را خوار و پست می‌شمیریم» ظاهراً به خاطر همین آیه است که خداوند فرموده است: «و اطاعت مکن از هیچ بسیار سوگندخوار فرومایه‌ای، عیب‌جویی، روانه در پی سخن‌چینی» (قلم/۱۰-۱۱)

۶) «هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ»

حکایت

شخصی به دیدار حکیمی رفت و و مطلبی که دیگری درباره او گفته بود برایش نقل کرد. حکیم گفت: دیدار را طولانی کردی و در حق من سه جفا نمودی: مرا از برادرم دل‌چرکین ساختی؛ فکر و ذهنم را - که بی‌دغدغه بود- مشغول ساختی؛ درباره خودت هم بدگمانم کردی. (مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۲۲؛ کشف الریبه، ص ۴۷)

۷) «هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ»

چند حکایت درباره سخن‌چینی

۱. شخصی به فیلسوفی گفت: فلانی فلان عیب را در مورد تو گفت. وی پاسخ داد: تو با این تعبیر بد با من برخورد کردی که او به خاطر حیایش با چنین سخنی با من مواجه نشد.
۲. کسی نزد اسکندر از شخصی بدگویی کرد.
- اسکندر گفت: آیا دوست داری که آنچه تو درباره او گفتی را بپذیرم در ازای اینکه آنچه را او درباره تو بگوید نیز قبول

کنم؟!

گفت: نه.

گفت: پس از شر خودداری کن تا شر سراغت نیاید.

۳. مصعب بن زبیر، احنف را به خاطر بدگویی‌ای که از وی شده بود احضار و مواخذه کرد. وی آن مطلب را انکار نمود.

مصعب گفت: یک شخص ثقه [= امین و مورد اعتماد] این خبر را داده است.

او گفت: امیر! کسی که ثقه باشد سخن‌چینی نمی‌کند. (شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید، ج ۷، ص ۱۱۲)^۱

۱. وشى واش برجل إلى الإسكندر فقال له أ تحب أن أقبل منك ما قلت فيه على أن أقبل منه ما قال فيك قال لا قال فكف عن الشر يكف عنك. قال رجل لفيلسوف عابك فلان بكذا قال لقيتني لفحتك بما لم يلقتني به لحيائه. عاب مصعب بن الزبير الأحنف عن شيء بلغه عنه فأنكره فقال أخبرني بذلك الثقة فقال كلا أيها الأمير إن الثقة لا ينم.

۸) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... هَمَّازٍ مَشَاءٍ بَنَمِيمٍ»

افراد عیب‌جو و سخن‌چین نباید در پست‌های حکومتی – که دیگران باید از آنان اطاعت کنند – قرار گیرند. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)؛ و مسئولان هم نباید به چنین اشخاصی اعتماد کنند.

حکایت

یکی از کارگزاران فضل بن سهل در ضمن گزارشی که برای او فرستاده بود، نامه سعایت [بدگویی و سخن‌چینی] یک نفر را هم فرستاد. فضل در پاسخ نوشت:

قبول کردن «سعایت» بدتر از خود سعایت است؛ زیرا سعایت کردن، راه نشان دادن است و قبول آن، مجاز و روا دانستن آن؛ و کسی که راه به بدی را نشان می‌دهد همچون کسی نیست که آن را مجاز می‌شمرد و بدان اقدام می‌کند؛ پس این سعایت‌گر را از درگاهت بران؛ چرا که حتی اگر در این سعایت‌گری‌اش دروغگو نباشد، در راست‌گویی‌اش لئیم و فرومایه بودن خود را نشان داده؛ چرا که حرمت [افراد را] نگه نداشته و عیب مخفی را نپوشانده است. (شرح نهج البلاغه لابن ابی‌الحدید، ج ۷، ص ۱۱۲)^۱

۱۳۹۶/۴/۲۴

۴۷۸) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۲ مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ

ترجمه

بشدت بازدارنده از خوبی [= بخیل]، تجاوزگری [= از حد درگذرنده‌ای، گزاف‌کاری] تقصیرکار،

نکات ترجمه

«مَنَاعٍ»

«مَنَاعٍ» همانند «مَنُوعٍ» (معارج/۲۱) صیغه مبالغه از ماده «منع» است؛ و منع به معنای بازداشتن و جلوگیری کردن از انجام کاری است.

قبلا در جلسه ۲۹۲ درباره این ماده توضیح داده شد. <http://yekaye.ir/al-maaarij-70-21>

«مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ»

طبق توضیح فوق، مناع للخیر به معنای کسی است که بشدت [یا بسیار] مانع از انجام کار خوب می‌شود؛ اما با توجه به اینکه قبلا توضیح داده شد که «خیر» به معنای مال و اموال نیز به کار می‌رود (<http://yekaye.ir/al-ahzab-33-19>) (برخی

^۱. عرض بعض عمال الفضل بن سهل علیه رقعة ساع فی طی کتاب کتبه إلیه فوق الفضل قبول السعایة شر من السعایة لأن السعایة دلالة و القبول إجازة و لیس من دل علی قبیح کمن أجازة و عمل به فاطرد هذا الساعی عن عملک و أقصه عن بابک فإنه لو لم یکن فی سعایتہ کاذبا لکان فی صدقه لئیم إذ لم یرع الحرمة و لم یستر العورة و السلام.

تعبیر «مناع للخیر» را به معنای «بخیل» (کسی که خیر و اموال خود را از دیگران بازمی‌دارد) دانسته‌اند (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۱) و با توجه به قاعده امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا، ممکن است هر دو جداگانه در آیه مد نظر بوده باشد.

«مُعْتَدٌ»

اسم مفعول [در باب افتعال] از ماده «عدو» [یا «عدی»] است و در اصل «مُعْتَدُو» بوده. ماده «عدو» در اصل دلالت دارد بر تجاوز کردن (گذر کردن) از حد خود و پیشی گرفتن در جایی که سزاوار است بدانجا بسنده شود؛ و «اعتداء» دلالت بر مبالغه در «عدوان: تجاوز» دارد زیرا باب افتعال دلالت بر شدت دارد (التحریر و التنویر، ج ۲۹، ص ۶۹)

درباره این ماده قبلاً در جلسه ۳۰۲ توضیح داده شد. <http://yekaye.ir/al-maaarij-70-31>

«أَثِيمٌ»

«اثیم» صیغه مبالغه از ماده «أثم» می‌باشد (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۴) که این ماده در اصل بر تعلل ورزیدن و به تاخیر انداختن و «تقصیر» دلالت دارد و هرچند در فارسی غالباً به «گناه» ترجمه می‌شود اما «تقصیر: کوتاهی در انجام کار از روی عمد» معادل دقیق‌تری برای آن است.

قبلاً در جلسه ۲۵۳ درباره این ماده توضیح داده شد. <http://yekaye.ir/al-aaraf-7-33>

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

کسی که حقی که متعلق به خداوند عز و جل است بازدارد، دوبرابر آن را در باطل خرج خواهد کرد.

الکافی، ج ۳، ص ۵۰۶

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:
مَنْ مَنَعَ حَقًّا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْفَقَ فِي بَاطِلٍ مِثْلَهُ.^۱

(۲) از امام باقر ع روایت شده است که در کتاب علی بن ابی‌طالب چنین یافتیم:

هنگامی که بعد از من ربا آشکار [= رایج] شود، مرگ ناگهانی آشکار [= رایج] گردد؛

و هنگامی که در ترازوها دست‌کاری کنند [= کم‌فروشی کنند]، خداوند آنها را با قحطی و کمبود مواخذه می‌کند؛

و هنگامی که مانع دادن زکات شوند [= از دادن زکات و وظایف مالی خودداری کنند] زمین هم مانع برکاتش، اعم از

زراعت و میوه و معادن، می‌شود؛

و هنگامی که در قضاوت کردن ستم کنند، بر گناه [اثم، تقصیر] و تجاوزگری دست یاری دهند؛

۱. این حدیث هم به این مضمون نزدیک است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَرِيزٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ مَا مِنْ عَبْدٍ يَمْنَعُ دِرْهَمًا فِي حَقِّهِ إِلَّا أَنْفَقَ اثْنَيْنِ فِي غَيْرِ حَقِّهِ وَ مَا رَجُلٌ يَمْنَعُ حَقًّا مِنْ مَالِهِ إِلَّا طَوَّقَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ حَيَّةً مِنْ نَارِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ. (الکافی، ج ۳، ص ۵۰۴)

احادیث مشابه دیگری هم در جلسه ۲۹۲ گذشت: <http://yekaye.ir/al-maaarij-70-21>

و هنگامی که پیمان شکنی کنند، خداوند بدهایشان را بر آنان مسلط کند، آنگاه خوب هایشان دعا کنند اما مستجاب نشود.

الأُمالی (للطوسی)، ص ۲۱۰

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى، عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ عَطِيَّةٍ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ (عَلَيْهِمُ السَّلَامُ) يَقُولُ: وَجَدْتُ فِي كِتَابِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ):

إِذَا ظَهَرَ الرَّبُّ مِنْ بَعْدِي ظَهَرُ مَوْتِ الْفَجَاءِ، وَإِذَا طَفَقَتِ الْمَكَائِلُ أَخَذَهُمُ اللَّهُ بِالسِّنِينَ وَالنَّقْصِ، وَإِذَا مَنَعُوا الزَّكَاةَ مَنَعَتِ الْأَرْضُ بَرَكَاتِهَا مِنَ الزَّرْعِ وَالثَّمَارِ وَالْمَعَادِنِ كُلِّهَا، وَإِذَا جَارُوا فِي الْحُكْمِ تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ، وَإِذَا نَقَضُوا الْعَهْدَ سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شِرَارَهُمْ، ثُمَّ يَدْعُو خِيَارَهُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است:

لقمان به پسرش گفت: فرزندم! هر چیزی علامتی دارد که بدان شناخته می شود و آن علامت بر آن شهادت می دهد: ... و برای «تقصیرکار» [گناهکار] علاماتی است: خیانت می کند و دروغ می گوید و با خلاف آنچه گفته عمل می کند.

الخصال، ج ۱، ص ۱۲۱

حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ قَالَ حَدَّثَنِي حَمَادُ بْنُ عِيْسَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ يَا بَنِي لِكُلِّ شَيْءٍ عَلَامَةٌ يُعْرَفُ بِهَا وَيُشْهَدُ عَلَيْهَا ... وَلِلْإِثْمِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يَخُونُ وَيَكْذِبُ وَيُخَالِفُ مَا يَقُولُ. ...

(۴) حضرت امیر ع در روایتی طولانی به ریشه های و شاخه های نفاق اشاره کرده اند که متن کامل آن حدیث در جلسه ۴۳۱

گذشت <http://yekaye.ir/al-ahzab-33-12>

ایشان پس از آنکه یکی از ریشه های «نفاق» را «هوی» [= هوای نفس]، و یکی از شعبه های هوای نفس را «از حد گذراندن (عدوان) معرفی نمودند و در توضیحش فرمودند:

و آنکه از حد خارج شد، از شرورش ایمن نیستند، و قلبش سالم نمی ماند، و نفس خود را از شهوات حفظ نمی کند؛

الکافی، ج ۲، ص ۳۹۴

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيْسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ أَبَانَ بْنِ أَبِي عِيَّاشٍ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسِ الْهَلَلِيِّ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ص قَالَ: بُنِيَ النِّفَاقُ عَلَى أَرْبَعٍ دَعَائِمٍ عَلَى الْهُوَى وَالْهُوَيْنَا وَالْحَفِظَةِ وَالطَّمَعِ؛ فَالْهُوَى عَلَى أَرْبَعٍ شُعَبٍ عَلَى الْبَغْيِ وَالْعُدْوَانِ وَالشَّهْوَةِ وَالطُّغْيَانِ؛ وَمَنْ اعْتَدَى لَمْ يُؤْمِنْ بِوَأَنَّهُ وَلَمْ يَسْلَمْ قَلْبُهُ وَلَمْ يَمْلِكْ نَفْسَهُ عَنِ الشَّهَوَاتِ.

تدبر

(۱) «مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٌ»

گاه انسان که بد می‌شود همه جهات بدی را در خود جمع می‌کند:
هم مانع انجام خوبی‌های می‌شود و خیرش به دیگران نمی‌رسد (مانع للخیر)
هم به حد خود قانع نیست و از حد خود تجاوز می‌کند و بدیش به دیگران می‌رسد (معتد)
هم وظایف خود را درست انجام نمی‌دهد و در کار خود کوتاهی و تقصیر دارد (اثیم)

(۲) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ»

از کسی که مانع خیر است نباید پیروی کرد.

اما چرا برخی انسانها مانع خیر می‌شوند؟

الف. به خاطر اینکه مبنای محاسباتشان مادی‌گرایانه و دنیامدار است.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسان دارای دو بعد جسمی و روحی (مادی و معنوی) است که به ترتیب مربوط به عالم ماده و عالم معنا (ماورای ماده) است. عالم ماده، عالم محدودیت است؛ یعنی در امور مادی، اگر کسی چیزی را به دیگری بدهد، خودش آن را از دست می‌دهد؛ اما در عالم معنا چنین نیست؛ بلکه با دادن چیزی به دیگران همان چیز برای انسان بیشتر تثبیت می‌شود. نمونه ساده‌اش مقایسه ثروت و علم است؛ که علم - برخلاف ثروت - با دادن به دیگران (= علم‌آموزی) برای خود شخص بیشتر تثبیت می‌گردد.

کسی که افق نگاهش در زندگی، افق مادی و دنیامدار است، «هر دادنی» را «از دست دادن» می‌پندارد؛ لذا اگر کار خیری هم از او سر بزند، صرفاً بر اساس آن است که سودی دنیوی (مال بیشتر یا شهرت و ...) به او برگردد؛ لازمه این نگرش آن است که نه تنها خودش اهل کار واقعا خیر (غیرمنفعت‌طلبانه) و انفاق و کمک به دیگران نیست، بلکه وقتی کس دیگری هم می‌خواهد کار خیری انجام دهد، اقدام آنها را غیرعاقلانه بشمارد و آنها را از این کار بازدارد. ب. به خاطر حسادت است: حقارتی که در خود دارند و نمی‌خواهند رسوا شوند.

نکته تخصصی جامعه‌شناسی

انسانی که خودش اهل خوبی کردن نیست چشم آن را ندارد که خوبی را در دیگران ببیند. چنین کسی برای اینکه حقارتش برملا نشود می‌کوشد دیگران را هم با انواع توجیه‌ها از کار خیر بازدارد تا آنها هم مثل او شوند. قرآن کریم بارها هشدار داده است که دیگرانی که پست و حقیر و منحرف‌اند دلشان می‌خواهد شما هم مثل آنها شوید. (مثلاً بقره/۱۰۹)
مهم است که به یاد داشته باشیم که همواره بازداشتن دیگران از خوبی‌ها، به خاطر منفعت‌طلبی نیست؛ بلکه گاه به خاطر حسادت و اموری از این سنخ است.

ج. ...

(۳) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ»

قرآن جدا از ما می خواهد که از کسانی که «مناع للخیر» هستند پیروی نکنیم؛

یعنی:

نه به خاطر نگاه دنیامدار و تنگ نظری آنها (توضیح در تدبر ۱) از کار خیر صرف نظر کنیم؛ و نه اینکه خودمان دیگران را از کار خیر بازداریم.

نمونه های کاربردی

بسیاری از افراد هستند که عامدانه نمی خواهند «مناع للخیر» باشند؛ اما

- گاه ناخواسته اظهارنظرهایی می کنند که ثمره اش مانع خیر شدن است. مثلاً:
 - وقتی می بینند کسی در حال کمک به دیگران است می گویند:
 - خودت بیشتر نیاز داری؛
 - دیگرانی هم هستند و تو نمی توانی مشکل همه را حل کنی؛
 - حل مشکل اینها وظیفه حکومت است، وظیفه تو نیست؛
 - و ...
- یا وقتی کسی در برابر مسئولیتی که به خاطر خدا برعهده گرفته یا کار خیری که انجام داده، مورد قدرشناسی واقع نشده، وی را مذمت می کنند به نحوی که شخص را به پشیمانی می کشانند، با تعبیری همچون:
 - نگفتم اینها ارزش کمک کردن ندارند!
 - حالا این همه وقت گذاشتی، دیدی چطور جبران کردند!
 - و ...
- یا وقتی کسی در حال انجام تکلیفی از تکالیف الهی است، دائماً سختی و مشکلات آن را به وی گوشزد می کنند که:
 - تو هنوز بچه ای، چه اصرار داری که روزه بگیری!
 - توی این گرما چطوری حاضری چادر بپوشی!
 - واقعا چه حالی داری که برای نماز صبح بلند می شوی؟ بخواب بعداً قضایش را بخوان.
 - این همه در معاملات مراعات مردم را کردی و گران نفروختی، دیدی دیگران چقدر جلو افتادند؟
 - امشب را بگذار توی این مجلس خوش باشیم؛ یک شب که هزار شب نمی شود!
 - و ...
- یا ...

تاملی با خویش

آیا ما چنین اظهارنظرهایی نمی کنیم؟

و در این صورت آیا این بهانه که «عمدا نمی‌خواستیم منع للخیر شویم»، روز قیامت ما را از اینکه «منع للخیر» محسوب شویم نجات خواهد داد؟

۴) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... مُعْتَدٍ»

از کسی که به حق خود قانع نیست و از حد خود تجاوز می‌کند نباید تبعیت کرد.
یعنی:

نه «تجاوز از حد»ی را که انجام داده، تایید کنیم؛ و

نه اینکه خودمان به او اقتدا کرده، از حد خود تجاوز کنیم!

نکته تخصصی انسان‌شناسی

گاه رذایل در جامعه اسم عوض می‌کنند و «منکر»، «معروف» می‌شود.

از نمونه‌هایش این است که افرادی به حد خود قانع نیستند و از حد خود تجاوز می‌کنند و حق دیگران را پایمال می‌کنند و اسم آن را «زرنگی» می‌گذارند؛ و تاسف‌بارتر اینکه عده‌ای وقتی حکایات «زرنگی» آنها را می‌شنوند افسوس می‌خورند که چرا مانند آنها زرنگ نیستند؛ و این خاص زمان ما نیست: زمان امیرالمومنین ع هم عده‌ای گمان می‌کردند معاویه از حضرت علی ع زرنگ‌تر است؛ در حالی که فرمودند آنچه در معاویه است شیطنت است نه عقل (کافی، ج ۱، ص ۱۱)^۱، و اگر شما زرنگی را این می‌دانید بدانید که اگر تقوی نبود من زرنگ‌ترین فرد عرب بودم (کافی، ج ۸، ص ۲۴)^۲

این گونه پایمال کردن حق دیگران را که اسم زرنگی به خود گرفته، در عرصه‌های مختلفی می‌توان دید: از رعایت نکردن نوبت در هر جایی، تا توقف نابجای اتومبیل که مزاحم دیگران است، تا خود را دارای ویژگی‌های خاصی وانمود کردن برای دریافت حقوق و مزایای آن ویژگی، تا تصرف‌های شخصی در بیت‌المال، و

یکی از مصادیق بارز اطاعت کردن از چنین افرادی، مسابقه‌ای است که در این کارها می‌افتد. گاه افراد می‌پندارند که اگر «زرنگ» نباشند، حقشان پایمال می‌شود؛ لذا برای نگرانی از اینکه حق خودشان پایمال نشود، همراه با سایر «زرنگ‌ها» حق دیگران را پایمال می‌کنند.

مثال کاربردی

این گونه زرنگی‌ها تنها خاص کسانی که از راه‌های غیرمشروع به مال و منالی رسیده‌اند، نیست؛ بلکه دامن‌گیر بسیاری از ما مردم عادی هم هست.

۱. أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ مَا الْعَقْلُ قَالَ مَا عُيِدَ بِهِ الرَّحْمَنُ وَ اكْتُسِبَ بِهِ الْجَنَانُ قَالَ قُلْتُ فَأَلَذِي كَانَ فِي مُعَاوِيَةَ فَقَالَ تِلْكَ النَّكَرَاءُ تِلْكَ الشَّيْطَانَةُ وَ هِيَ شَبِيهَةٌ بِالْعَقْلِ وَ لَيْسَتْ بِالْعَقْلِ.

۲. هِيَ هَاتِ لَوْ لَا التَّقَى لَكُنْتُ أَدَهَى الْعَرَبِ

مثلاً عده‌ای سوار بر اتومبیل در یک ردیف ایستاده‌اند. اتومبیلی وارد خط مقابل می‌شود و از همه جلو می‌زند و جلوی صف وارد خط اصلی می‌شود. بناگاه می‌بینی که بسیاری از افراد، به خاطر اینکه احساس می‌کنند حقشان پایمال شده، همان کار وی را تبعیت می‌کنند.

از این گونه موارد در زندگی پیرامونی ما کم نیست.

کسی که آخرت را باور دارد می‌داند که این زرنگی‌ها در نظام عالم گم نمی‌شود؛ و اگر اینجا از حد خود تجاوز کردیم، جایی هست که حق هرکس را ادا می‌کنند.

یادمان باشد: اگر حَقمان هم پایمال شد، دلیل موجهی نیست که ما حق دیگران را پایمال کنیم.

۵) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... أَثِيمٍ»

از هیچ تقصیرکاری، یعنی کسی که در انجام کار خود کوتاهی کرده و مرتکب گناه شده، نباید اطاعت کرد.
یعنی:

نه با تقصیر و گناه وی همراهی کنیم؛

نه اینکه خودمان به او اقتدا کرده، اهل تقصیر و گناه شویم!

تاملی در جامعه خویش

یکی از مشکلات اجتماعی ما این است که به خاطر تعارفات و اصطلاحاً «رودربایستی»هایی که با همدیگر داریم، گاه وقتی کسی را می‌بینیم که در انجام وظایفش کوتاهی کرده و مرتکب گناه می‌شود نه تنها به نهی از منکر اقدام نمی‌کنیم؛ بلکه سعی می‌کنیم توجیهی برای او دست و پا کنیم که چندان از عمل خود شرمند نباشد!
آیا این نوعی اطاعت از گناهکار در انجام گناهِش نیست؟

۶) «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ»

خداوند ما را بر حذر می‌دارد از اینکه از کسی اطاعت کنیم که مانع خوبی می‌شود، تجاوزگر است، و تقصیرکار.
این سه صفت همگی از واضح‌ترین رذایل اخلاقی است که هرکسی فطرتاً بدی آنها را درک می‌کند، چگونه ممکن است کسی از فردی این چنین اطاعت کند؟

نکته تخصصی جامعه‌شناسی و تعلیم و تربیت

ما انسانها بشدت تحت تاثیر دیگران زندگی می‌کنیم؛ و اگر خوب بنگریم می‌بینیم اغلب رفتارهای ما در تبعیت از دیگران شکل گرفته است. (از عاداتی که کودکان را از هم متفاوت می‌کند تا آداب و رسوم که زندگی بزرگسالان در فرهنگهای مختلف را از هم جدا می‌کند).

هرچه شخصی جایگاه و منزلت برتری در دیدگان ما داشته باشد، اثرگذاری او در ما بیشتر است. گاه افرادی به هر دلیلی در نظر ما بزرگ جلوه می‌کنند: مثلاً به خاطر مال و ثروت، یا مقامی که دارند یا ... در مورد این گونه افراد بشدت زمینه این

وجود دارد که ما از هر کار وی تبعیت کنیم. نمونه بارز این نوع تبعیت‌های بی‌منطق را در اعتنای جدی جامعه به نظرات ستارگان سینما، بازیگران فوتبال و ... در زمینه‌های فرهنگی و سیاسی و ... می‌توان دید!

ما غالباً بیان می‌کنیم که «متأسفانه» اینها الگوی جوانان شده‌اند؛ اما فراموش کرده‌ایم که این یک واقعیت است که هرکس به هر دلیلی محبوب عده‌ای قرار گیرد و یا در نظر عده‌ای بزرگ جلوه کند، خود به خود الگوی آنان می‌گردد.

برای علاج این واقعه، یک راهکارهای اجتماعی و سیاست‌گذاری وجود دارد؛ که در جای خود باید از آنها بحث کرد؛ اما علاوه بر آن، لازم است به تک‌تک افراد جامعه هم نحوه مدیریت گرایشات خویش در مواجهه با این افراد را آموزش دهیم.

این آیات هشدار می‌دهد که:

مواظب باش! اگر کسی به هر دلیلی در نظرت بزرگ جلوه کرد، مبدا چشم و گوش بسته از او پیروی کنی! این شاخص‌ها را داشته باش. کسی که مانع خوبی‌ها می‌شود؛ کسی که به حد خود راضی نیست، کسی که اهل گناه و تقصیر است، هرچقدر هم از نظر شما آدم‌های مهمی باشند، باز هم اینها کسانی نیستند که ارزش پیروی کردن داشته باشند.

(۷) «وَلَا تُطِعْ كُلَّ ... مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ»

کسانی که بازدارنده از خوبی، تجاوزگر، و گناهکار و تقصیرکار هستند نباید در پست‌های حکومتی – که دیگران باید از آنان اطاعت کنند – قرار گیرند. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)^۱

۱۳۹۶/۴/۲۵

۴۷۹) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۳ عَتَلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ

ترجمه

سنگدلی [= گستاخی درشت‌خو] که علاوه بر آن، بی‌ریشه است؛

نکات ترجمه

«عَتَلٌ»^۲

ماده «عتل» در اصل بر شدت و غلظت و خشونت دلالت دارد که خالی از هرگونه نرمش و عطوفت باشد (معجم‌المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۲۲۳؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۸، ص ۲۸) چنانکه «فَاعْتَلَوْهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ» (دخان/۴۷) را به معنای با شدت و خشونت در جهنم انداختن دانسته‌اند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۴۶)

۱. دو آیه دیگر که بسیار با این آیه شباهت دارند: «مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ» (ق/۲۵) «وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ» (مطففین/۱۲)

۲. اختلاف قرائت: در همه قرائتهای موجود به همین صورت «عَتَلٌ» (مجرور) قرائت شده اما در قرائت حسن بصری به صورت «عَتَلٌ» (مرفوع)

قرائت شده است. (البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۲۳۸)

«عُتْلٌ» دلالت بر شدت مبالغه دارد و به معنای شخص غلیظ القلب زورگوی خشک و خشن (الرجل الغلیظ المتعَفِّف الجافی) می باشد. (التحقیق، ج ۸، ص ۲۸) برخی «عُتْلٌ» را به معنای فرد پرخوری که دیگران را [ار نعمات الهی] باز می دارد و با خشونت همه چیز را به سوی خود می کشد دانسته اند. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۴۶)

از این ماده همین دو بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«زَنِيمٌ»

ماده «زنم» در اصل به معنای چیزی است که از خود اصالت و استقراری ندارد و وابسته و معلق به دیگری می باشد (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۲۹؛ التحقیق، ج ۴، ص ۳۵۳) لذا به شخص حرامزاده و هرگونه فرد بی اصل و نسب و بی ریشه «زنیم» گویند؛ بویژه در مورد کسی که اصل و نسبش معلوم نیست و او را به گروهی نسبت می دهند. (معانی القرآن (فراء)، ج ۳، ص ۱۷۳؛ النهایه، ج ۲، ص ۳۱۶)

این ماده همین یکبار در قرآن کریم به کار رفته است.

«بَعْدَ ذَلِكَ»

کلمه «بعد» ظرف است که اغلب آن را متعلق و وابسته به «زنیم» دانسته اند؛ و آن را به معنای بعدیت رتبی معرفی کرده اند؛ یعنی به لحاظ زشتی و پلیدی، در رتبه بعد از همه اینها که گفتیم، او حرامزاده و بی اصل و نسب هم هست. (إعراب القرآن و بیانه، ج ۱۰، ص ۱۷) و برخی گفته اند که این تعبیر در اینجا به معنای «مع ذلك» (علاوه بر این، با وجود این) می باشد. (إعراب القرآن (نحاس)، ج ۵، ص ۷)

حدیث

۱) از امام صادق ع درباره آیه «عُتْلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ» سوال شد.

فرمودند: «عُتْلٌ» یعنی کسی که کفرورزی اش عظیم است؛ «زَنِيمٌ» کسی است که کفرش را بی مبالا و گستاخانه ابراز می دارد.

و در روایت دیگری از اهل بیت ع، «زنیم» را «ولد الزنا» (حرامزاده) دانسته اند.

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع «عُتْلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ» قَالَ ع: **الْعُتْلُ الْعَظِيمُ الْكُفْرِ وَالزَّيْمُ الْمُسْتَهْتَرُ بِكُفْرِهِ**. (معانی الأخبار، ص ۱۴۹)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ عَنْ حمادِ بْنِ عيسى عَنْ حُسَيْنِ بْنِ مُختارٍ عَنْهُمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ «وَلَا تُطِيعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ» الثَّانِي «هَمَّازٌ مَشَاءٌ بَنَمِيمٍ مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٌ عُتْلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ» قَالَ: **الْعُتْلُ الْكَافِرُ الْعَظِيمُ الْكُفْرِ وَالزَّيْمُ وَلَدُ الزَّنا**. (تأویل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص ۶۸۷)

۲) از رسول الله ص روایت شده است که: نه «جواظ» [شکم گنده] وارد بهشت می شود، و نه «جعظری» [خشک مزاج] و نه «عتل زنیم».

شخصی پرسید: جواظ و جعظری و عتل زنیم چیست؟

فرمودند: «جواظ» کسی است که جمع می‌کند و از دیگران باز می‌دارد؛ او را می‌طلبند «شعله‌ای که زبانه می‌کشد، و پوست را [از بدن] برمی‌کند» (معارج/۱۵-۱۶)

جعظری، تندخوی سنگدل است که خداوند فرمود: «پس به رحمت الهی، بر آنان نرم شدی، و اگر تندخو و سنگدل بودی قطعاً از پیرامون تو پراکنده می‌شدند» (آل عمران/۱۵۹)

اما «عتل زنیم» بداخلاق شکم‌گشاد پرخوری است که دائماً برای خود نوشیدنی و خوردنی فراهم می‌آورد و به مردم ظلم می‌کند.

الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۲؛ البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۳۸
و أخرج أحمد و عبد بن حميد و ابن أبي حاتم و ابن مردويه و ابن عساكر عن شهر بن حوشب قال حدثني عبد الرحمن بن غنم أن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قال: لا يدخل الجنة جواظ و لا جعظري و لا العتل الزنيم.
فقال له رجل من المسلمين ما الجواظ و الجعظري و العتل الزنيم؟

۱. این روایات هم در همین کتاب در این زمینه روایت شده است:

و أخرج البخاري و مسلم و الترمذي و النسائي و ابن ماجه و ابن مردويه عن حارثة بن وهب سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يقول أ لا أخبركم باهل الجنة كل ضعيف متضعف لو أقسم على الله لأبره أ لا أخبركم باهل النار كل عتل جواظ جعظري متكبر
و أخرج عبد الرزاق و ابن جرير و ابن المنذر عن زيد بن أسلم قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم تبكي السماء من عبد أصح الله جسمه و أرحب جوفه و أعطاه من الدنيا فكان الناس ظلوما فذلك العتل الزنيم
و أخرج ابن أبي حاتم عن القاسم مولى معاوية و موسى بن عقبة قال سئل رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن العتل الزنيم قال هو الفاحش اللئيم

و أخرج أبو الشيخ و ابن مردويه و الديلمي عن أبي الدرداء عن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم في قوله بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ قال العتل كل رحيب الجوف وثيق الخلق أكل شروب جموع للمال منوع له
و أخرج الحاكم و صححه و ابن مردويه عن عبد الله بن عمر و انه تلا مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ إِلَى زَنِيمٍ فقال سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يقول أهل النار كل جعظري جواظ متكبر مناع و اهل الجنة الضعفاء المغلوبون
۲. البته سند و عبارات وی اندکی متفاوت است:

عن شداد ابن أوس قال قال رسول الله ص لا يدخل الجنة جواظ و لا جعظري و لا عتل زنيم قلت فما الجواظ قال كل جماع مناع قلت فما الجعظري قال اللفظ الغليظ قلت فما العتل الزنيم قال كل رحيب الجوف ساء الخلق أكل شروب غشوم ظلوم زنيم
وی همچنین دو روایت دیگر نزدیک به این مضمون روایت کرده است:

روی أنه سأل النبي ص عن العتل الزنيم فقال هو الشديد الخلق الشحيح الأكل الشروب الواجد للطعام و الشراب الظلوم للناس الرحيب الجوف؛
«عُتِلَ بَعْدَ ذَلِكَ» أي هو عتل مع كونه مناعاً للخير معتدياً أثيماً و هو الفاحش السيئ الخلق روى ذلك في خبر مرفوع.

۳. البته سند و عبارت وی هم اندکی متفاوت است:

في حديث شداد بن أوس قلت: يعني لرسول الله صلى الله عليه وآله وسلم. و ما العتل الزنيم؟ قال: الرحيب الجوف، الوثير الخلق، الأكل الشروب، الغشوم الظلوم.

فقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: أما الجواظ فالذى جمع و منع تدعوه لظى نَزَاعَةً لِلشَّوَى و أما الجعظرى فالفظ الغليظ قال الله فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ و لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ و أما العتل الزنيم فشديد الخلق رحيب الجوف مصحح شروب واجد للطعام و الشراب ظلوم للناس.

(۳) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

«زنیم» کسی است که اصل و نسبى ندارد.

مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۵۰۲

عن على عليه السلام الزنيم هو الذى لا اصل له^۱

تدبر

(۱) «وَلَا تُطْعُ كُلُّ ... عَتْلٍ...»

افراد سنگدل و تندخو نباید در پست‌های حکومتی – که دیگران باید از آنان اطاعت کنند – قرار گیرند. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

(۲) «وَلَا تُطْعُ كُلُّ ... عَتْلٍ...»

از شخص تندخو و خشن نباید اطاعت کرد.

یعنى،

نه سزاوار است که از او بترسیم و آنچه را بر اساس خشن و تندخو بودنش دستور می‌دهد اطاعت کنیم؛

و نه به او اقتدا کنیم و شیوه تندخویی و خشونت‌ورزی در پیش گیریم.

اما چرا از فرد تندخو و خشن و سنگدل نباید اطاعت کرد؟

شاید یکی از مهمترین دلایلش آن است که چنین فردی تصمیماتش بر اساس عقل نیست؛ بلکه قوه غضب بر او سیطره دارد و لذا تصمیم درستی اتخاذ نمی‌کند.

تذکر انسان‌شناختی

اگرچه خشن و تندخو بودن یک رذیله اخلاقی است، اما این بدان معنی نیست که هرگونه خشونتى محکوم باشد. در واقع در انسانها هم قوه غضب وجود دارد و هم عقل. اگر غضب بر وجود انسان حاکم شود آنگاه انسان تندخو و خشن می‌شود و

۱. روایتی از امیرالمومنین ع درباره آخرالزمان آمده که یکی از خروج‌کنندگان آخرالزمان را با این وصف (عتل زنیم) توصیف فرموده است:

عَنِ الْحُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَمْرِو بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع لَا تَقُومُ الْقِيَامَةُ حَتَّى تَفْقَأَ عَيْنُ الدُّنْيَا وَ تَظْهَرَ الْحُمْرَةُ فِي السَّمَاءِ وَ تَلْكَ دُمُوعُ حَمَلَةِ الْعَرْشِ عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ حَتَّى يَظْهَرَ فِيهِمْ عَصَابَةٌ لَا خَلَقَ لَهُمْ يَدْعُونَ لَوْلَدِي وَ هُمْ بَرَاءٌ مِنْ وَلَدِي تِلْكَ عَصَابَةٌ رَدِيئَةٌ لَا خَلَقَ لَهُمْ عَلَى الْأَشْرَارِ مُسَلِّطَةٌ وَ لِلْجَبَابِرَةِ مُفْتَنَةٌ وَ لِلْمُلُوكِ مُبِيرَةٌ تَظْهَرُ فِي سَوَادِ الْكُوفَةِ يَقْدُمُهُمْ رَجُلٌ أَسْوَدُ اللَّوْنِ وَ الْقَلْبِ رَثُّ الدِّينِ لَا خَلَقَ لَهُ مُهْجَنٌ زَنِيمٌ عَتْلٌ تَدَاوَلَتْهُ أَيْدِي الْعَوَاهِرِ مِنَ الْأُمَهَاتِ مِنْ شَرِّ نَسْلِ لَا سَقَاها اللَّهُ الْمَطَرُ... (الغيبة للنعماني، ص ۱۴۸)

این یک رذیله است. اما اگر عقل بر وجود انسان حاکم باشد و غضب تحت مدیریت عقل قرار گیرد، قطعاً در مواردی نیاز به اعمال خشونت هست. ساده‌ترین موردش جایی است که دشمن به خانه و کاشانه و دین و ناموس و ... انسان حمله می‌کند. برای همگان واضح است که خشونت به خرج دادن در برابر چنین دشمنی نه تنها رذیله نیست، بلکه به عنوان دفاع امری کاملاً ستودنی است. اما فقط همین مثال نیست.

اساساً قوه غضب (دافعه) برای ادامه حیات انسان ضروری است و مهم این است که تحت مدیریت عقل و شرع رفتار کند.

۳ «وَلَا تُطْعُ كُلَّ ... زَنِيمٍ..»

افراد حرامزاده و بی‌اصل و نسب نباید در پست‌های حکومتی - که دیگران باید از آنان اطاعت کنند - قرار گیرند. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

شبهه

ولد الزنا که خودش مرتکب جرمی نشده است. چرا در اسلام چنین قوانین سخت‌گیرانه‌ای در قبال او وجود دارد؟

پاسخ

در اسلام اثبات «زنا» نیازمند شهادت دادن چهار شاهد عادل است که عمل زناکاری را به چشم خود مشاهده کرده‌اند، و حتی اگر سه شاهد عادل چنین شهادتی دهند، همگی از عدالت ساقط می‌شوند و باید تازیانه بخورند. خود شخص هم باید در چهار مجلس جداگانه علیه خود اقرار کند، تازه با چنین اقراری فقط خودش مجازات می‌شود و ادعایش در مورد شخصی که با او رابطه داشته پذیرفتنی نیست؛ و همین طور در مورد فرزندی که از آن شخص به دنیا می‌آید.

وجود چنین حکمی در اسلام نشان می‌دهد که علی‌رغم سخت‌گیری‌هایی که اسلام در مورد عمل شنیع زناکاری در پیش گرفته، اما براحتی نمی‌توان کسی را متهم به زناکاری و یا حرامزادگی کرد. بدین ترتیب، به نظر می‌رسد احکام محدودکننده حرامزاده‌ها، بیش از آنکه در مقام محدود کردن این عده خاص برآیند، کارکرد اصلی‌شان این است که قبح این کار را در جامعه حفظ می‌کنند.

یکبار دیگر دقت کنید:

در چه صورتی امکان دارد که حرامزادگی یک نفر لو برود؟ یا چهار شاهد عادل اصل عمل را دیده باشند، که عملاً جز در جامعه‌ای که فحشاء کاملاً علنی باشد چنین چیزی بسیار بعید است! و یا هم زن و هم مرد چنان اینجا و آنجا خود را بی‌آبرو کرده باشند که حداقل در چهار مجلس علنی بر کار خود اقرار کرده باشند!

یعنی اگر کسی واقعاً حرامزاده بود و حتی سه شاهد عادل از این واقعه خبردار بود و گفت، هرسه تازیانه می‌خورند و آن شخص متهم نخواهد شد!

بله، در اسلام نباید حرامزاده در مصدر امور قرار گیرد؛ اما حرامزاده‌ای که حرامزادگی‌اش اثبات شده باشد؛ حداقل به این دلیل که وجود چنین کسی در مصدر امور، برای از بین بردن قبح چنین عملی کافی است.

۴) «عُتِلَّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ»

چرا همه وصف‌ها را به طور عادی پشت سر هم ذکر کرد، اما در مورد «زнім» بودن تعبیر «بعد ذلک» را به کار برد؟
الف. شاید می‌خواهد بگوید این ریشه همه آنهاست. یعنی کسی که آن رذایل را دارد، حتما حرامزاده هم هست. (به نقل از کشف الریبه، ص ۴۱)

ب. این «بعد ذلک» شبیه «ثم» در آیه «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا» (بلد/۱۷) است؛ یعنی این مطلب هم، بعد از آن مطالب که قبلا گفته شد، قابل ذکر است. (البحر المحيط، ج ۱، ص ۲۳۹ و ۴۳۴)

ج. بعدیت در «بعد ذلک» در مقام بیان کسی است که دارد وضعیت وی را وصف می‌کند؛ یعنی بعد از اینکه آن مطالب را گفتم حالا این را هم می‌گویم. (ابن عطیه، به نقل البحر المحيط، ج ۱، ص ۲۳۹)

د. شاید می‌خواهد اشاره کند که این مطلب (حرامزاده بودن) در رتبه بعد از آنهاست (نکات ترجمه)، یعنی بعد از اینکه همه آن رذایل را دارد، بدانید که حرامزاده هم هست. یعنی از ابتدا این را مد نظر قرار نمی‌دهیم؛ بلکه مشکل اصلی‌اش آن خصلتهای مذموم است؛ اما علاوه بر اینها بدانید که او حرامزاده هم هست.

ه. این «بعد بودن» اصطلاحاً «تراخی رتبی» دارد^۱، یعنی دارد بد بودن او را یک مرتبه بالاتر می‌برد (التحریر و التنبیر، ج ۲۹، ص ۷۰) یعنی علاوه بر همه اینها که گفتیم، بدانید که او حرامزاده هم هست و از آن هم که فکر می‌کردید بدتر است.

و. شاید می‌خواهد اشاره کند به شخصی خاص. یعنی می‌خواهد بفرماید این که گفتم از چنان کسی پیروی نکن، نمی‌خواستم صرفاً یک حرف کلی بزنم؛ بلکه منظورم از این صفات شخص خاصی بوده است، همان که علاوه بر این رذایل، حرامزاده هم هست.

ز. ...

۵) «عُتِلَّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ»

درباره معنای لغت «عُتِلَّ» بیان شد که به معنای کسی است که خشکی و خشونت و سنگدلی داشته باشد (نکات ترجمه). اما اینکه مراد از آن در این آیه چیست، این دیدگاه‌ها مطرح شده است:

۱. کسی که کفرورزی‌اش شدید و عظیم است. (حدیث ۱) یعنی بر کفرش خیلی مصر دارد (قوی فی کفره) (قتاده، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۱)

۲. بسیار بدالخلق و تندخو (حدیث ۲)

۳. کسی که بشدت بر باطل اصرار می‌ورزد (الشدید الخصومة بالباطل) (فراء، معانی القرآن، ج ۳، ص ۱۷۳؛ کلبی، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۲)

۱. این بر آن اساس است که به جای اینکه «بعد ذلک» را حال و یا ظرف برای «زнім» بدانیم، «هو» در تقدیر بگیریم که جمله چنین بوده باشد:

«هو بعد ذلک زнім».

۴. شخص پرخوری که [نعمت‌های الهی را] از دیگران بازمی‌داشته است (خلیل، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۲) و (حدیث ۲)
۵. کسی که با مردم به خشونت رفتار می‌کرده و آنها را به زندان یا شکنجه می‌کشانده است (به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۲)
۶. فاجر پست و فرومایه و بدخلق (قتاده، به نقل الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)
۷. بی‌آبروی پست و فرومایه (ابی‌امامه و حسن و ابی‌العالیه، به نقل الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)
۸. کسی که با اینکه سالم است بسیار می‌خورد و می‌نوشد (پرخور و شکمو) (شهر بن حوشب، به نقل الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)
۹. شخص بسیار بد دهان و هتاک (ابن عباس، به نقل الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)

این مورد را در کانال نگذاشتم

۶) «عُتِلَّ بَعْدَ ذَلِكَ زَيْنِمٌ»

درباره کلمه «زَینِم» بیان شد که در لغت به معنای کسی است که بی‌اصل و ریشه باشد (نکات ترجمه) و در کلامی از امیرالمومنین ع نیز به همین معنا اشاره شده (حدیث ۳). اغلب مفسران آن را صریحا به معنای «حرامزاده» و «ولدالزنا» دانسته‌اند؛ در عین حال برخی توضیحات دیگری درباره مراد از این کلمه داده‌اند:

۱. شخصی که او را با تکلف به قومی نسبت دهند در حالی که واقعا اصل و نسبش از آنان نیست، بویژه در جایی که چند نفر درباره اینکه این بچه حرامزاده، از آن کدامیک از آنهاست اختلاف داشته باشند. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۲)
۲. کسی که به فرومایگی معروف و شناخته شده است، مانند گوسفندی که با «زنمه» شناخته می‌شود [برای علامت گذاشتن تکه‌ای از گوش او را شکاف می‌دهند و به حالت آویزان قرار می‌گیرد] (عکرمه، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۲)
۳. کسی است که نماد بدی و شر است به طوری که تا از او یاد شود ذهن به یاد بدی او می‌افتاد مانند زنمه گوسفند (شعبی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۲)

۴. شخص پست و فرومایه [= مستهجن] ای که به بدی معروف است (سعید بن جبیر، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۲)
۵. شخص خشن بدقیافه‌ای که گویی «زنمه» زایدی در دستش دارد و علامت اوست (مجاهد، الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)
۶. شخص فاجر و فاسق (شهر بن حوشب، الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)
۷. کافری که براحته از مومن بازشناخته می‌شود همان طور که گوسفندی که زنمه دارد از گوسفندی که چنین نیست بازشناخته می‌شود (عکرمه، الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)
۸. کسی که به خاطر ولدالزنا بودنش مشهور است همانند گوسفندی که به خاطر زنمه‌اش شناخته شده است.
۹. حرامزاده‌ای که پست و فرومایه است و خود را به این و آن منسوب می‌کند (ابن عباس، الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)
۱۰. آدم شکاک و متزلزلی که به بدی معروف است (ابن عباس، الدر المنثور، ج ۶، ص ۲۵۲)

۱۳۹۶/۴/۲۶

۴۸۰) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۴ اُنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ

ترجمه

[بدین جهت] که مال و فرزندان دارد؛

نکات ترجمه

«اُنْ كَانَ...»

- به لحاظ نحوی این عبارت را در موضع نصب دانسته‌اند (منسوب به نزع خافض) که در اصل «بأن کان» یا «لأن کان» بوده است و آنگاه حداقل سه گونه اعراب برای آن ممکن است (که سه معنای متفاوت می‌دهد و همه می‌تواند درست باشد)
۱. می‌توان این عبارت را متعلق دانست به «لا تطع»، یعنی از او اطاعت مکن به خاطر اینکه [= از ترس اینکه] دارای مال و فرزندان است. (زجاج و فراء، به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۳)
۲. می‌تواند متعلق باشد به آیه بعد، یعنی: او به خاطر اینکه خود را دارای مال و فرزندان می‌بیند آیات ما را تکذیب می‌کند. (الکشاف، ج ۴، ص ۵۸۸؛ البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۳۹)
۳. می‌تواند متعلق باشد به ویژگی‌های قبل، یعنی او چنین و چنان است به سبب اینکه خود را دارای مال و فرزندان می‌بیند. (إعراب القرآن و بیانه، ج ۱۰، ص ۱۷)

اختلاف قرائات

قرائت «اُنْ کان» در ابتدای این آیه، که قرائت حفص از عاصم است توسط اغلب قراء سبعه - کسائی، از کوفه و نیز قرائت اهل مکه (ابن کثیر) و مدینه (نافع) و بصره (ابوعمر و) - و نیز قرائت خلف (از قراء عشره) و بسیاری از قرائات شاذه (ابن محیصن، یزیدی، مطوعی) نیز به همین صورت قرائت شده است.^۱

^۱ . همچنین در یکی از روایات شاذه از قراء سبعه (زبیری [یزیدی؟] از نافع) به صورت «إن کان» قرائت شده است. زمخشری و ابوحیان در این زمینه چنین توضیح داده‌اند:

و روی الزبیری عن نافع: إن کان، بالكسر و الشرط للمخاطب، أى: لا تطع کل حلاف شارطا یساره، لأنه إذا أطاع الکافر لغناه فكأنه اشترط فی الطاعة الغنى، و نحو صرف الشرط إلى المخاطب صرف الترجى إليه فی قوله تعالى لَعَلَّه يَتَذَكَّرُ (الکشاف، ج ۴، ص ۵۸۸)

و قرأ نافع فی رواية یزیدی عنه: إن کان بكسر الهمزة. قال الزمخشری [...] انتهى. و أقول: إن کان شرط، و إذا تتلی شرط، فهو مما اجتمع فيه شرطان، و لیسا من الشروط المترتبة الوقوع، فالمتأخر لفظا هو المتقدم، و المتقدم لفظا هو شرط فی الثانی، كقوله:

فإن عثرت بعدها إن و الت نفسی من هاء تاء فقولا لها لها

لأن الحامل علی ترک تدبر آیات الله كونه ذا مال و بنین، فهو مشغول القلب، فذلك غافل عن النظر و الفكر، قد استولت علیه الدنيا و أبطرت (البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۲۴۰)

اما در قرائت ابن عامر (اهل شام)، حمزه (کوفه)، و شعبه از عاصم (کوفه) - از قرائات سبعة - و نیز ابوجعفر و یعقوب (از قراء عشره) و حسن (از شواذ) همزه استفهام در ابتدایش آمده است «أ أن کان» که در اغلب اینها به صورت «آن کان» (ادغام دو همزه) قرائت شده است. (مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۴۹۷؛ أنوار التنزيل، ج ۵، ص ۲۳۴؛ الکامل المفصل فی القرائات الاربعه عشر، ص ۵۶۴)

برخی معتقدند در این صورت هم همه معانی قبلی همچنان ممکن است و فقط به صورت استفهامی مطرح می شود (الکشاف، ج ۴، ص ۵۸۸)؛ اما برخی بر این باورند که اگر به این صورت باشد، آنگاه معنای شماره ۱ را دیگر نمی توان از آیه برداشت کرد زیرا به لحاظ نحوی، چون مطلبی که هم رتبه با استفهام است [یعنی نهی «لاتطع»] نمی تواند بر آن مقدم شود، و لذا معنای اصلی همان است که «آیا به سبب اینکه مال و فرزندان دارد، آیات ما را تکذیب می کند؟» یعنی آیا به جای اینکه شکر این نعمت را به جا آورد آن را تکذیب می کند؟ (مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۵۰۲)

حدیث

(۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

با مال و فرزند چه می کند، کسی که از آنها جدا می شود و در حالی که برهنه و عاری از آنها شده به خاطر آنها محاسبه می شود؟! عریان و برهنه در دنیا وارد شدید و عریان و برهنه از آن خارج می شوید و این دنیا تنها پلی است؛ پس، از آن عبور کنید و مراقبش باشید!

إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی)، ج ۱، ص ۱۹

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع:

مَا يَصْنَعُ بِالْمَالِ وَالْوَلَدِ مَنْ يَخْرُجُ مِنْهَا وَيُحَاسِبُ عَلَيْهَا عُرَاهُ دَخَلْتُمُ الدُّنْيَا وَ عُرَاهُ تُخْرَجُونَ مِنْهَا وَ إِنَّمَا هِيَ قَنْطَرَةٌ فَاعْبُرُوا عَلَيْهَا وَ انْتظَرُوهَا.

۱. قرأ أبو جعفر و ابن عامر و یعقوب و سهل آن کان بهمزة واحدة ممدودة على الاستفهام و قرأ أبو بكر عن عاصم و حمزة أن کان بهمزتين و قرأ الباقر «أن کان» بفتح الهمزة من غير استفهام. (توجه شود در نسخه مجمع قرائت حمزه و ابوبکر عن عاصم را به صورت «إن» ثبت کرده در حالی که توضیحات خود مرحوم طبرسی و نیز نقل دیگران از این قرائت نشان می دهد که به صورت «أن» درست است).

۲. و قرأ ابن عامر و حمزة و یعقوب و أبو بكر «أن کان» على الاستفهام، غير أن ابن عامر جعل الهمزة الثانية بين بين أي «أ لأن کان ذا مال» كذب، أو أ تطيعه لأن کان ذا مال

۳. قرأ نافع و ابن كثير و ابوعمر و حفص و الكسائي «أن کان» بهمزة واحدة مفتوحة، و وافقهم ابن محيصن، و البزیدي و المطوعي، و قرأ الباقر بهمزتين مفتوحين على الاستفهام، و حقق الهمزة شعبه و حمزة و روح، و سهل الهمزة الثانية مع الادخال ابوجعفر و ابن عامر بخلف عنه، و سهلها بدون ادخال رويس و ابن عامر في وجهه الثاني

چنانکه می بینید درباره اینکه کدام «آن» می خوانند و کدام «أ أن» اختلاف شده، مرحوم طبرسی قرائت ابن عامر و یعقوب را «آن» دانسته، بیضاوی ابن عامر را «أ أن» دانسته و در الکامل المفصل روایت روح از یعقوب به همین صورت «أ أن کان» بوده ولی در روایت رويس از یعقوب و وجه دوم ابن عامر تسهیل همزه دوم رخ داده است اما بدون ادغام در همزه اول.

در فراز دیگری از آن آمده است:

ابوذر! همانا دنیا جسم و روح را به خود مشغول می‌کند؛ و همانا خداوند عز و جل از اهل دنیا در مورد نعمتهای حلالش سوال می‌کند پس چگونه خواهد بود حال کسی که از حرامش برخوردار شده است!

ابوذر! من از خداوند عز و جل درخواست کردم که روزی کسی که مرا دوست دارد در حد کفایتش قرار دهد؛ و به کسی که مرا دشمن می‌دارد [آنچه می‌خواهد] مال و فرزند بدهد!

الأمالی (للطوسی)، ص ۵۳۲؛ مکارم الأخلاق، ص ۴۶۴

يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنَّ الدُّنْيَا مَشْغَلَةٌ لِلْقَلْبِ وَالْبَدَنِ، فَإِنَّ اللَّهَ (عَزَّ وَ جَلَّ) يَسْأَلُ أَهْلَ الدُّنْيَا عَمَّا نَعْمُوا فِي حَلَالِهَا، فَكَيْفَ بِمَا نَعْمُوا فِي حَرَامِهَا! يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنِّي قَدْ سَأَلْتُ اللَّهَ (عَزَّ وَ جَلَّ) أَنْ يَجْعَلَ رِزْقَ مَنْ أَحْبَبَنِي الْكَفَافَ، وَيُعْطِيَ مَنْ أَبْغَضَنِي الْمَالَ وَالْبَنِينَ.

دو روایت دیگر هم در این مضمون آمده که به فهم بهتر حدیث فوق کمک می‌کند:

از امام صادق ع روایت شده است که پیامبر خدا ص فرمود: خدایا محمد و آل محمد را روزی بده! و به کسی که محمد و آل محمد را دوست دارد در حد حفظ آبرو و کفایتش بده! و کسی که محمد و آل محمد را دشمن دارد [هرچه دلش می‌خواهد] مال و فرزند بده!

از امام سجاده ع روایت شده است که: پیامبر ص به چوپانی گذشت که شترانی داشت. کسی را فرستاد که از او بخواهد که ایشان را سیراب کند [= از شیر شتران به ایشان بدهد] او گفت: آنچه که در پستان آنهاست شیری است که برای نوشیدن صبح‌مان است و آن شیری هم که در ظروف است برای وعده شام‌مان است. پیامبر ص فرمود: خدایا مال و فرزندان را زیاد کن!

سپس رفتند و به چوپان دیگری رسیدند و کسی را سراغ او فرستاد. وی آنچه در پستانهای شتران بود دوشید و به همراه آنچه در ظرف داشت ظرف رسول الله را کاملاً پر کرد و گوسفندی هم خدمت ایشان فرستاد و گفت: این آن چیزی است که نزد ما بود و اگر بیش از این بخواهید باز هم برایتان تهیه می‌کنم. رسول الله ص فرمود: خدایا به اندازه کفاف روزی بده! برخی از اصحاب گفتند: یا رسول الله! در حق کسی که درخواست را رد کرد دعایی کردی که همه ما آن را دوست داریم؛ و در حق کسی که درخواست را با تمام وجود پاسخ گفت دعایی کردی که همه ما از آن کراهت داریم!

رسول الله ص فرمود: همانا چیزی که کم باشد و کفایت کند بهتر است از آن چیزی که زیاد باشد و انسان را به خود سرگرم سازد؛ خدایا محمد و آل محمد ص را در حد کفاف روزی ده!

الکافی، ج ۲، ص ۱۴۰-۱۴۱

- التَّوْفَلِي عَنْ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص اللَّهُمَّ ارْزُقْ مُحَمَّدًا وَ آلَ مُحَمَّدٍ وَ مَنْ أَحَبَّ مُحَمَّدًا وَ آلَ مُحَمَّدٍ الْعَفَافَ وَ الْكَفَافَ وَ ارْزُقْ مَنْ أَبْغَضَ مُحَمَّدًا وَ آلَ مُحَمَّدٍ الْمَالَ وَ الْوَلَدَ.

- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيِّ رَفَعَهُ إِلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ص قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ص بِرَاعِيٍ إِبِلٍ فَبَعَثَ يَسْتَسْقِيهِ فَقَالَ أَمَّا مَا فِي ضُرُوعِهَا فَصَبُوحُ الْحَيِّ وَأَمَّا مَا فِي آيَتِنَا فَغَبُوقُهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص - اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ ثُمَّ مَرَّ بِرَاعِيٍ غَنَمٍ فَبَعَثَ إِلَيْهِ يَسْتَسْقِيهِ فَحَلَبَ لَهُ مَا فِي ضُرُوعِهَا وَ أَكْفَأُ مَا فِي إِيْنَائِهِ فِي إِيْنَاءِ - رَسُولُ اللَّهِ ص وَ بَعَثَ إِلَيْهِ بِشَاءٍ وَ قَالَ هَذَا مَا عِنْدَنَا وَ إِنْ أَحْبَبْتَ أَنْ نَزِيدَكَ زِدْنَاكَ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص - اللَّهُمَّ ارْزُقْهُ الْكَفَافَ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ أَصْحَابِهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ دَعَوْتَ لِلَّذِي رَدَكَ بِدُعَاءٍ عَامَّتْنَا نُحِبُّهُ وَ دَعَوْتَ لِلَّذِي أَسْعَفَكَ بِحَاجَتِكَ بِدُعَاءٍ كُلُّنَا نَكْرَهُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِنْ مَا قَلَّ وَ كَفَى خَيْرٌ مِمَّا كَثُرَ وَ أَلْهِى اللَّهُمَّ ارْزُقْ مُحَمَّدًا وَ آلَ مُحَمَّدٍ الْكَفَافَ.

(۳) یکبار امام صادق ع به یکی از شاگردانشان فرمودند: از من چه آموخته‌ای؟
گفت: هشت مطلب.

فرمود: آنها را برایم بازگو کن!

گفت: ... دوم آنکه دیدم گروهی به اصل و نسبشان افتخار می‌کنند و دیگران به مال و فرزندی در حالی که اینها جای فخر فروشی ندارد؛ و دیدم آنچه جای افتخار دارد سخن خداوند تبارک و تعالی است که فرمود: «همانا کریم‌ترین و بزرگوارترین تان نزد خداوند باتقواترین تان است» (حجرات/۱۳)؛ پس کوشیدم که نزد خداوند کریم و بزرگوار باشم.

فرمودند: احسنت بر تو!

إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی)، ج ۱، ص: ۱۸۷؛ مجموعه ورام، ج ۱، ص ۳۰۳-۳۰۴

و رَوَى عَنِ الصَّادِقِ ع أَنَّهُ قَالَ لِبَعْضِ تَلَامِيذِهِ أَيُّ شَيْءٍ تَعَلَّمْتَ مِنِّي؟

قَالَ لَهُ يَا مَوْلَايَ ثَمَانُ مَسَائِلَ.

قَالَ لَهُ ع قُصَّهَا عَلَيَّ لِأَعْرِفَهَا

قَالَ ... ١ الثَّانِيَةُ قَالَ رَأَيْتُ قَوْمًا يَفْخَرُونَ بِالْحَسَبِ وَ آخَرِينَ بِالْمَالِ وَ الْوَلَدِ إِذَا ذَلِكَ لَا فَخْرَ وَ رَأَيْتُ الْفَخْرَ الْعَظِيمَ فِي قَوْلِهِ

تَعَالَى «إِنْ أَكْرَمَكُمُ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ» فَاجْتَهَدْتُ أَنْ أَكُونَ عِنْدَهُ كَرِيمًا قَالَ أَحْسَنْتَ وَ اللَّهُ ... ٢

١. الْأُولَى رَأَيْتُ كُلَّ مُحِبٍّ يُفَارِقُ عِنْدَ الْمَوْتِ حَبِيبَهُ فَصَرَفَتْ هِمَّتِي إِلَى مَا لَا يُفَارِقُنِي بَلْ يُؤَسِّنِي فِي وَحْدَتِي وَ هُوَ فِعْلُ الْخَيْرِ فَقَالَ أَحْسَنْتَ وَ اللَّهُ

٢. الثَّلَاثَةُ قَالَ رَأَيْتُ لَهْوَ النَّاسِ وَ طَرَبَهُمْ وَ سَمِعْتُ قَوْلَهُ تَعَالَى وَ أَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى فَاجْتَهَدْتُ فِي

صَرْفِ الْهَوَىٰ عَنِ نَفْسِي حَتَّى اسْتَقَرَّتْ عَلَيَّ طَاعَةُ اللَّهِ تَعَالَى قَالَ أَحْسَنْتَ وَ اللَّهُ الرَّابِعَةُ قَالَ رَأَيْتُ كُلَّ مَنْ وَجَدَ شَيْئًا يُكْرَمُ عِنْدَهُ اجْتَهَدَ فِي حِفْظِهِ وَ سَمِعْتُ

قَوْلَهُ سُبْحَانَهُ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفُهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ فَأَحْبَبْتُ الْمُضَاعَفَةَ وَ لَمْ أَرِ أَحْفَظْ مِمَّا يَكُونُ عِنْدَهُ فَكُلَّمَا وَجَدْتُ شَيْئًا يُكْرَمُ

عِنْدِي وَجَّهْتُ بِهِ إِلَيْهِ لِيَكُونَ لِي ذُخْرًا إِلَى وَقْتِ حَاجَتِي إِلَيْهِ قَالَ أَحْسَنْتَ وَ اللَّهُ الْخَامِسَةُ قَالَ رَأَيْتُ حَسَدَ النَّاسِ بَعْضُهُمْ لِلْبَعْضِ فِي الرِّزْقِ وَ سَمِعْتُ قَوْلَهُ

تَعَالَى نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَ رَحِمْتُ رِبْكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ فَمَا حَسَدْتُ

أَحَدًا وَ لَا أَسَفْتُ عَلَىٰ مَا فَاتَنِي قَالَ أَحْسَنْتَ وَ اللَّهُ السَّادِسَةُ قَالَ رَأَيْتُ عَدَاوَةَ بَعْضِهِمْ لِبَعْضٍ فِي دَارِ الدُّنْيَا وَ الْحَزَازَاتِ الَّتِي فِي صُدُورِهِمْ وَ سَمِعْتُ قَوْلَ اللَّهِ

تَعَالَى إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا فَاشْتَغَلْتُ بِعَدَاوَةِ الشَّيْطَانِ عَنْ عَدَاوَةِ غَيْرِهِ قَالَ أَحْسَنْتَ وَ اللَّهُ السَّابِعَةُ قَالَ رَأَيْتُ كُدْحَ النَّاسِ وَ اجْتِهَادَهُمْ فِي طَلَبِ

۴) امیرالمومنین ع در فرازی از خطبه قاصعه می‌فرماید:

از آنچه به گردنکشان پیش از شما از عذاب خدا و دشواریها و حوادث و کیفرهای او رسید عبرت گیرید، و از خاک تیره‌ای که صورتشان بر آن نهاده شده و زمینی که پهلویشان بر آن افتاده پند پذیرید، و از اموری که زاینده کبر است به خدا پناه جوید، چنانکه از آفات ناگهانی روزگار به او پناه می‌برید.

اگر خدا اجازه کبر ورزیدن را به فردی از بندگان می‌داد هر آینه رخصت آن را به پیامبران و اولیائش که از خاصان اویند عنایت می‌فرمود، ولی خداوند سبحان کبرورزی را بر آنان روا نداشت، و فروتنی را برایشان پسندید، پس آنان گونه‌های خود را [برای عبادت] بر زمین گذاشتند، و صورتهای خویش را بر خاک ساییدند، و در برابر اهل ایمان تواضع کردند، در حالی که مردمانی ضعیف نگه داشته محسوب می‌شدند.

خداوند آنها را با تنگناها امتحان کرد، و به رنج و سختی مبتلا نمود، با اموری ترسناک آزمایششان فرمود، و با دشواری‌های روزگار خالصشان کرد.

پس مبدا برخورداری از مال و فرزند را - به خاطر جهل نسبت به موارد آزمایش و امتحان در گشاده‌دستی و تنگدستی - [علامت] خشنودی یا ناخشنودی [خداوند از آنها] قلمداد کنید؛ که خداوند سبحان و متعال می‌فرماید: «آیا از این که آنان را به ثروت و فرزندان مدد می‌کنیم چنین حساب می‌کنند که در نیکی به ایشان شتاب می‌ورزیم؟ نه، اینان نمی‌فهمند».

(مومنون/۵۵-۵۶)

نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲

و من خطبه له ع تسمى القاصعة

فَاعْتَبِرُوا بِمَا أَصَابَ الْأُمَمَ الْمُسْتَكْبِرِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنْ بَأْسِ اللَّهِ وَ صَوَّلَاتِهِ وَ وَقَائِعِهِ وَ مَثَلَاتِهِ وَ انْعَظُوا بِمَتَاوَى خُدُودِهِمْ وَ مَصَارِعِ جُنُوبِهِمْ وَ اسْتَعِيدُوا بِاللَّهِ مِنْ لَوَاقِحِ الْكِبَرِ كَمَا تَسْتَعِيدُونَهُ مِنْ طَوَارِقِ الدَّهْرِ فَلَوْ رَخَّصَ اللَّهُ فِي الْكِبَرِ لِأَحَدٍ مِنْ عِبَادِهِ لَرَخَّصَ فِيهِ لَخَاصَّةً أَنْبِيَائِهِ وَ أَوْلِيَائِهِ وَ لَكِنَّهُ سُبْحَانَهُ كَرِهَ إِلَيْهِمُ التَّكَاثُرَ وَ رَضِيَ لَهُمُ التَّوَاضُعَ فَالْصَّقَا بِالْأَرْضِ خُدُودَهُمْ وَ عَفَرُوا فِي التُّرَابِ وَ جُوهَهُمْ وَ خَفَضُوا أَجْنِحَتَهُمْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ كَانُوا قَوْمًا مُسْتَضَعَفِينَ قَدْ اخْتَبَرَهُمُ اللَّهُ بِالْمَخْمَصَةِ وَ ابْتَلَاهُمُ بِالْمَجْهَدَةِ وَ امْتَحَنَهُمُ

الرِّزْقُ وَ سَمِعْتُ قَوْلَهُ تَعَالَى وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَ مَا أُرِيدُ أَنْ يَبْتَغُوا مِنْ اللَّهِ هُوَ الرِّزْقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ فَعَلِمْتُ أَنَّ وَعْدَهُ وَ قَوْلَهُ صِدْقٌ فَسَكَنْتُ إِلَى وَعْدِهِ وَ رَضِيتُ بِقَوْلِهِ وَ اشْتَغَلْتُ بِمَا لَهُ عَلَيَّ عَمَّا لِي عِنْدَهُ قَالَ أَحْسَنْتَ وَ اللَّهُ الثَّامِنَةُ قَالَ رَأَيْتُ قَوْمًا يَتَكَلَّمُونَ عَلَى صِحَّةِ أَيْدَانِهِمْ وَ قَوْمًا عَلَى كَثَرَةِ أَمْوَالِهِمْ وَ قَوْمًا عَلَى خَلْقِ مِثْلِهِمْ وَ سَمِعْتُ قَوْلَهُ تَعَالَى وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ فَاتَّكَلْتُ عَلَى اللَّهِ وَ زَالَ اتِّكَالِي عَلَى غَيْرِهِ فَقَالَ لَهُ وَ اللَّهُ إِنَّ التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ الزَّبُورَ وَ الْفُرْقَانَ وَ سَائِرَ الْكُتُبِ تَرْجِعُ إِلَى هَذِهِ الثَّمَانِ الْمَسَائِلِ

۱. فرازهایی از این خطبه جلسه ۷، تدبر ۳ <http://yekaye.ir/momenoon-23-78> و در جلسه ۵۸ حدیث ۱ <http://yekaye.ir/ar-room-30>

۴۲/ جلسه ۲۳۳، حدیث ۱ <http://yekaye.ir/al-aaraf-7-13> و جلسه ۲۷۸، حدیث ۱ <http://yekaye.ir/al-hegr-15-39> و جلسه ۳۵۰ حدیث ۲

۱-۹۶-<http://yekaye.ir/al-alaq-96-1> و جلسه ۴۰۰ حدیث ۳ <http://yekaye.ir/al-ankaboot-29-3> گذشت.

بِالْمَخَافِ وَ مَخْضَهُمْ [مَحْصَهُمْ] بِالْمَكَارِهِ فَلَا تَعْتَبِرُوا الرِّضَا وَ السُّخْطَ بِالْمَالِ وَ الْوَلَدَ جَهْلًا بِمَوَاقِعِ الْفِتْنَةِ وَ الْاِخْتِبَارِ فِي مَوْضِعِ الْغِنَى وَ الْاِقْتِدَارِ [الْاِقْتَارِ] فَقَدْ قَالَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى «أَ يَحْسِبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَ بَنِينَ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ»^۱.

تدبر

(۱) «أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَ بَنِينَ»

مال و فرزند یک نعمت است؛ اما همین می تواند به نعمت تبدیل شود:

اینکه شخص مال و فرزندی دارد ممکن است به جای اینکه شخص را به شکرگزاری در برابر این نعمت وادارد، شخص را به خود مغرور کند و به صفات رذیله ای که در آیات قبل گذشت (مانع خیر شدن، تجاوزگری، تقصیرکاری، و ...) مبتلا سازد؛ و این آیه از این جهت شبیه آیه «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ: آیا دیدی کسی که به محاجه و بحث با حضرت ابراهیم روی آورده بود، همان که خداوند به او سلطنتی داده بود» (بقره/۲۵۸) است. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۹) ظاهراً به این جهت است که در احادیث، اصرار شده که از خداوند بخواهیم که، نه آن اندازه که دلمان می خواهد، بلکه به اندازه ای که ظرفیتش را داریم، به ما عطا فرماید. (حدیث ۲)

(۲) «وَلَا تَطْغُ كُلٌّ ... أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَ بَنِينَ»

نباید از کسی صرفاً به خاطر اینکه مال و فرزند و امکانات دارد، اطاعت کرد. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۳) در واقع، بسیاری از انسانها مرعوب ظواهر افراد می شوند، به طوری که یکی از علل مقبولیت و تاثیر در توده ها، برخورداری از امکانات مالی و کثرت اطرافیان و هواداران است. اما خداوند از ما می خواهد که چنین مرعوب ظواهر نباشیم.

(۳) «مَهِينٌ ... أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَ بَنِينَ»

فرومایگی درونی در کنار برخورداری از امکانات بیرونی، زمینه ساز فتنه گری و فسادانگیزی است. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

(۴) «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ ... أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَ بَنِينَ»

برخورداری کفار از مال و امکانات، نمی تواند دلیل سازش باشد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

(۵) «أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَ بَنِينَ»

^۱ . درباره این آیه این حدیث هم قابل توجه است: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع لَا تَجْعَلَنَّ أَكْثَرَ شُغْلِكَ بِأَهْلِكَ وَ وَلَدِكَ فَإِنْ يَكُنْ أَهْلُكَ وَ وَلَدُكَ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَوْلِيَاءَهُ وَ إِنْ يَكُونُوا أَعْدَاءَ اللَّهِ فَمَا هُمُكَ وَ شُغْلُكَ بِأَعْدَاءِ اللَّهِ. (روضة الواعظین و بصيرة المتعظین، ج ۲، ص ۴۲۹)

برخورداری از مال و فرزند و امکانات دنیوی، دلیل برتری افراد و ارج و قرب آنها نزد خداوند نیست؛ و در مقابل، عدم بهره‌مندی از این امکانات نیز دلیل بی‌اعتنایی خداوند نیست. (احادیث ۳ و ۴)

۱۳۹۶/۴/۲۷ (۴۸۱) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۵ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

ترجمه

هنگامی که آیات ما بر او تلاوت شود گوید: اسطوره‌های پیشینیان [است].

نکات ترجمه^۱

«أساطير»

از ماده «سَطَرَ» به معنی صفی از درخت یا انسان یا کلمات و مانند آن است؛ و چون در متن، کلمات در یک ردیف قرار می‌گیرند به آنها سطر گفته شده است. «اساطیر» جمع «اسطوره» است و «سَطَرَ» به معنای «نوشتن سطر به سطر مطالب»، و «مسطور» (طور/۲؛ اسراء/۵۸) به معنای «مطلبی که سطر به سطر نوشته شده» است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۰۹؛ معجم المقایس اللغة، ج ۳، ص ۷۲).

«أساطيرُ الْأَوَّلِينَ»

اینکه «أساطيرُ الْأَوَّلِينَ» به چه معناست در میان مفسران سه دیدگاه رواج دارد:

الف. به معنای «ما سَطَرَهُ المتقدمون» (آنچه گذشتگان نوشته‌اند) است.

ب. به معنای اباطیل و ترهات و احادیث و سخنان بی‌پایه و اساس پیشینیان است.

ج. به معنای نوشته‌های مجعول و ساختگی است.

در واقع، در بسیاری از تفاسیر تلقی مفسران این بوده که «اساطیر الاولین» به معنای «افسانه‌های پیشینیان» است؛ اما برخی از محققان معاصر بر این باورند و مقصود از «اساطیر الاولین» نوشته‌ها و کتب آسمانی پیشینیان است؛ و مفهوم «اسطوره» به معنای «داستان‌های غیرواقعی» معنایی است که بعدها پیدا شده است و شواهدی بر این مدعا آورده‌اند از جمله اینکه اساساً وقتی این تهمت به قرآن زده شده که قرآن هنوز داستانهای خود را بیان نکرده بود؛ و یا اینکه تعبیر «الاولین» (یا: الاولون) در قرآن کریم در بسیاری از موارد ناظر به پیامبران پیشین است.

برای مطالعه بیشتر درباره این اصطلاح، می‌توانید مراجعه کنید به مقاله «[بررسی مفهوم اساطیر الاولین در قرآن](#)» نوشته

محمدرضا حاجی اسماعیلی، (مجله علمی-پژوهشی پژوهشهای دینی، ش ۳۰، بهار ۹۴)

<http://pdmag.info/article-1-374-fa.pdf>

^۱ . اختلاف قرائت: حسن ابتدای آیه را به صورت «إِذَا» قرائت کرده است. (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۰)

و از آن مهمتر، مقاله «[تحول مفهوم اساطیر اولین در تفاسیر](https://iquran.um.ac.ir/index.php/quran/article/view/19337)» نوشته محمدرضا حسنی جلیلیان، (فصلنامه رهیافت‌هایی در علوم قرآن و حدیث، ش ۹۵، پاییز ۹۴)

<https://iquran.um.ac.ir/index.php/quran/article/view/19337>

توجه

لازم به ذکر است که حقیر هنوز در این باره به جمع‌بندی نهایی نرسیده است و ارجاع به این مقالات به معنای قبول قطعی نظر مولفان مذکور نیست.

حدیث

۱) امیرالمومنین ع در پاسخ یکی از نامه‌های معاویه نوشتند:

اما بعد، مدتهاست که تو و دوستان، که همان دوستان شیطان رجیم هستند، حق را «اساطیر اولین» خوانده؛ آن را پشت سر انداخته؛ و در خاموش کردن نور خداوند به دست و دهان خویش کوشیده‌اید، «در حالی که خداوند نورش را کامل می‌کند هرچند کافران را ناخوش آید» (صف/۸)؛ و به جانم سوگند قطعا نور را، علی‌رغم خواست تو، کامل خواهد کرد؛ و علم به خواری تو را جاری خواهد ساخت؛ و قطعا تو به عملت جزا داده خواهی شد؛

پس در این دنیایی که از تو جدا خواهد شد آن قدر که دلت می‌خواهد فساد کن، که گویی زمان تو بسر آمده و عملت هدر رفته است و آنگاه به جانب زبانه‌های آتش رهسپاری، در حالی که خداوند هیچ ظلمی به تو نکرده است «و چنین نیست که پروردگارت ظلمی به بندگانش روا دارد» (فصلت/۴۶)

شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید، ج ۱۶، ص ۱۳۵

فَكَتَبَ إِلَيْهِ عَلَىٰ عَ أَمَّا بَعْدُ فَطَالَ مَا دَعَوْتَ أَنتَ وَ أَوْلِيَاؤُكَ أَوْلِيَاءُ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ الْحَقُّ أَسَاطِيرَ الْأَوَّلِينَ وَ نَبَذْتُمُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَ جَهَدْتُمْ فِي إِطْفَاءِ نُورِ اللَّهِ بِأَيْدِيكُمْ وَ أَفْوَاهِكُمْ «وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» وَ لَعَمْرِي لَيُتِمَنَّ النُّورَ عَلَىٰ كُرْهِكَ وَ لَيُنْفِذَنَّ الْعِلْمَ بِصَغَارِكَ وَ لَيُجَازِينَ بِعَمَلِكَ فَعَثَ فِي دُنْيَاكَ الْمُنْقَطِعَةَ عَنْكَ مَا طَابَ لَكَ فَكَأَنَّكَ بِأَجْلِكَ قَدْ انْقَضَىٰ وَ عَمَلِكَ قَدْ هَوَىٰ ثُمَّ تَصِيرُ إِلَىٰ لَظَىٰ لَمْ يَظْلِمَكَ اللَّهُ شَيْئًا «وَ مَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ».^۱

۲) در روایتی که از امام صادق ع نقل شده است ایشان به تطبیق برخی آیات بر برخی وقایع می‌پردازند از جمله در مورد این آیه که می‌فرماید: «هنگامی که آیات ما بر او تلاوت شود گوید: اسطوره‌های پیشینیان [است].» می‌فرمایند: مقصود دروغ شمردن قائم آل محمد ص [= امام زمان عج] است که به او می‌گویند نه تو را می‌شناسیم و نه تو از فرزندان حضرت فاطمه س هستی؛ شبیه همان سخنانی که مشرکان [در تکذیب پیامبر ص] به ایشان گفتند.

۱. این روایت هم قابل توجه است:

وَ مِنْ سُؤَالِ الزَّيْدِيِّ الَّذِي سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ مَسَائِلَ كَثِيرَةٍ... قَالَ فَمِنْ أَيْنَ قَالُوا إِنَّ الْأَشْيَاءَ أَزَلِيَّةٌ؟ قَالَ هَذِهِ مَقَالَةٌ قَوْمٍ جَحَدُوا مُدَبِّرَ الْأَشْيَاءِ فَكَذَّبُوا الرُّسُلَ وَ مَقَالَتَهُمُ وَ الْأَنْبِيَاءَ وَ مَا أَنْبَتُوا عَنْهُ وَ سَمَوْا كُتُبَهُمْ أَسَاطِيرَ وَ وَضَعُوا لِنَفْسِهِمْ دِينًا بَارِئَهُمْ وَ اسْتَحْسَنَهُمُ (الإحتجاج على أهل اللجاج (للطبرسي)، ج ۲، ص ۳۳۸)

تأویل آیات الظاهره، ص ۷۴۸؛ بحار الأنوار، ج ۵۱، ص ۶۱

أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ [عن] عَبَّادٍ بِإِسْنَادِهِ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ يَرْفَعُهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ ... وَفِي قَوْلِهِ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ يَعْنِي تَكْذِيبَهُ بِقَائِمٍ [أَلِ مُحَمَّدٍ ص] ع إِذْ يَقُولُ لَهُ لَسْنَا نَعْرِفُكَ وَكَسْتُمْ مِنْ وَلَدِ فَاطِمَةَ كَمَا قَالَ الْمُشْرِكُونَ لِمُحَمَّدٍ ص.^۱

تدبر

(۱) «إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

برخی با هر حقیقتی مواجه شوند، بی آنکه در آن بیندیشند آن را امری تکراری و بی اعتبار و صرفاً برگرفته از مطالب گذشتگان قلمداد می کنند.

(۲) «إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

«آیه» های ما بر آنان «تلاوت» می شود؛ اما آنها نه تنها آیه را «آیه» [= علامت و نشانه ای برای رسیدن به خدا] نمی بینند، بلکه آن را صرفاً اسطوره های گذشتگان قلمداد می کنند.

یعنی، حتی اگر:

(۱) آن چیزی که واقعا «آیه» است،

(۲) به بهترین وجهی که می توان انتقال داد یعنی «تلاوت»،

به آنها انتقال داده شود، باز در آنها اثری نمی کند؛

پس،

گاهی، هم پیام در حد اعلاست، و هم پیام رسان برخوردار از بالاترین توانایی برای انتقال پیام؛ اما مخاطب چنان دلش تاریک است و قابلیت های فهم خود را نابود کرده، که این پیام اثری در او نمی گذارد.

(۳) «أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ؛ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

اینکه شخصی مال و فرزند و امکانات داشته باشد، گاه ممکن است انسان را چنان مغرور سازد که وقتی آیات خدا را بشنود به انکار آنها روی آورد. (الکشاف، ج ۴، ص ۵۸۸؛ البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۲۳۹)

۱. این حدیث در تفسیر القمی (ج ۲، ص ۴۱۱) هم آیه را بر برخی از افراد تطبیق داده است:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْرُوفٍ عَنِ السَّنْدِيِّ عَنِ الْكَلْبِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ع فِي قَوْلِهِ كُلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفَجَارِ لَفِي سَجِينٍ قَالَ هُوَ فُلَانٌ وَفُلَانٌ وَ مَا أَدْرَاكَ مَا سَجِينٌ - إِلَى قَوْلِهِ الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بَيَوْمِ الدِّينِ زُرِيقٌ وَ حَبْتَرٌ وَ مَا يُكْذَبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ وَ هُمَا زُرِيقٌ وَ حَبْتَرٌ كَانَا يُكْذِبَانِ رَسُولَ اللَّهِ ص

(همچنین در تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۱ آمده است: قَوْلُهُ: إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ: كَنَى عَنْ فُلَانٍ قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ أَيْ أَكَاذِبُ الْأَوَّلِينَ)

۴) «أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ؛ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

خط اول مخالفان انبیاء مرفهان بی درد هستند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۷)

۵) «مَنَاعٌ لِّلْخَيْرِ ... إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

مخالفت عده‌ای با یک مطلب، و حتی اسطوره خواندن آن، لزوماً دلیل بر آن نیست که آن مطلب حق نیست و یا حتماً نقطه ضعفی دارد؛ چرا که گاه عده‌ای از روی غرض و مرض با حقیقت مخالفت می‌کند. اگر خواستیم به حقانیت مطلبی پی ببریم، صرفاً بر اساس حرف این و آن قضاوت نکنیم.

۶) «مَنَاعٌ لِّلْخَيْرِ ... إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

اساطیر اولین، چه به معنای نوشته‌های کتاب‌های آسمانی گذشتگان باشد، یا به معنای افسانه‌های پیشینیان (توضیح در نکات ترجمه) شباهتی ظاهری با برخی آیات قرآن دارد که ادعای فوق را مطرح کرده‌اند.

نکته معرفت‌شناسی

کسی که می‌خواهد با یک سخن حقی مخالفت کند، سعی می‌کند بر اساس برخی شباهت‌ها، آن حق را از مقوله یکی از اموری که قبولش نداریم، وانمود سازد؛ و برچسب آن را بر این بزند. هروقت خواستیم مطلبی را جستجو کنیم، مواظب باشیم فریب این برچسب‌زنی‌ها و مقوله‌بندی‌های تحمیلی دیگران را نخوریم و بررسی کنیم که آیا واقعا این مطلب از آن مقوله‌ای است که عده‌ای ادعایش می‌کنند؟ یادمان باشد که به قول امیرالمومنین ع عده‌ای هستند که برای هر حقی، باطلی؛ و برای هر راستی، کجی آماده کرده‌اند (قَدْ أَعَدُّوا لِكُلِّ حَقٍّ بَاطِلًا وَلِكُلِّ قَائِمٍ مَّائِلًا؛ نهج البلاغه، خطبه ۱۹۴). مبدا تحت تاثیر توضیحات آنان، از بررسی حقیقت غافل شویم و آن حق و راستی را باطل و کجی قلمداد کنیم.

(۱۳۹۶/۴/۲۸ قم. نجف. کربلا)

۴۸۲) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۶ سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرُطُومِ

ترجمه

بزودی بر بینی‌اش داغ نهیم.

(۱) از امام باقر ع روایت شده است: و اما اینکه فرمود «و کار تمام شد» (بقره/۲۱۰) همان داغی است که بر بینی می‌نهند، روزی که بر کافر داغ نهند.

تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۱۰۳

و قال أبو جعفر ع و أما «قُضِيَ الْأَمْرُ» (بقره/۲۱۰) فهو الوسم على الخرطوم يوم يوسم الكافر.

(۲) از امام صادق ع روایتی طولانی در فضائل امیرالمومنین ع وارد شده است، در فرازی از این روایت آمده است: و امیرالمومنین ع بسیار رخ می‌داد که بفرماید: من قسیم [= تقسیم کننده] بهشت و جهنم هستم؛ و من فاروق اکبر [فرق گزارنده برتر] هستم و منم صاحب عصا و داغ.

الکافی، ج ۱، ص ۱۹۶

أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ وَ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: ... كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ص كَثِيراً مَا يَقُولُ أَنَا قَسِيمُ اللَّهِ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَ النَّارِ وَ أَنَا الْفَارُوقُ الْأَكْبَرُ وَ أَنَا صَاحِبُ الْعَصَا وَ الْمِيسَمِ.

و در تفسیر قمی ذیل آیه «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ» آمده است: این درباره رجعت است، هنگامی که امیرالمومنین ع رجعت فرماید و دشمنانش رجعت کنند، آنها را با داغی که دارد داغ می‌نهد همان گونه که بر بینی و دهان چارپایان داغ می‌نهند.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۱

سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ قَالَ فِي الرَّجْعَةِ إِذَا رَجَعَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ رَجَعَ أَعْدَاؤُهُ فَيَسِمُهُمْ بِمِيسَمٍ مَعَهُ - كَمَا تُوسَمُ الْبَهَائِمُ عَلَى الْخُرْطُومِ وَ الْأَنْفِ وَ الشَّفَتَيْنِ.

تدبر

(۱) «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ»

مقصود از داغ نهادن بر بینی چیست و چرا چنین تعبیری آمده است؟

^۱ . الوسم و السمة وضع العلامة، و الخرطوم الأنف، و قيل: إن في إطلاق الخرطوم على أنفه و إنما يطلق في الفيل و الخنزير تهكماً، و في الآية وعيد على عداوته الشديدة لله و رسوله و ما نزل على رسوله. و الظاهر أن الوسم على الأنف أريد به نهاية إذلاله بذلة ظاهرة يعرفه بها كل من رآه فإن الأنف مما يظهر فيه العزة و الذلة كما يقال: شمش فلان بأنفه و حمى فلان أنفه و أرغمت أنفه و جدع أنفه. (الميزان في تفسير القرآن، ج ۱۹، ص ۳۷۲)

^۲ . سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ عَلَى الْأَنْفِ قِيلَ وَ قَدْ أَصَابَ أَنْفَ الْوَلِيدِ جِرَاحَةٌ يَوْمَ بَدْرَ فَبَقِيَ أَثَرُهُ (أنوار التنزيل و أسرار التأويل، ج ۵، ص ۲۳۴)

الف. یعنی در قیامت چنان نشانی بر او بگذاریم که هرکس او را ببیند بفهمد او جهنمی است؛ و «بینی» را بدین جهت مطرح نموده که هر انسانی به صورتش شناخته می‌شود و بینی هم وسط صورت است و این علامت کاملاً مشخص و غیرقابل پوشاندن است. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۳)

ب. چون دشمنی این شخصی که آیات از او بحث کرده در قبال پیامبر ص شدیدتر از سایرین بوده، آیه می‌خواهد بفرماید که در روز قیامت هم یک نشانی بر او می‌گذاریم که حتی در میان جهنمیان هم انگشت‌نما شود (زجاج، به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۳)

ج. منظور ضربه‌ای است که در جنگ بدر بر بینی او [= ولید بن عقبه، که برخی این آیات را درباره او دانسته‌اند] وارد شد و اثرش در صورتش ماند و انگشت‌نما شد. (ابن عباس، مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۳)

د. منظور این است که علامت آبروریزی‌ای در او قرار می‌دهیم که تا ابد این علامت در او بماند. (قتاده، به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۳)

ه. منظور از علامت بر بینی، نهایت ذلت در ظاهر و قیافه‌اش است که در معرض دید هر کسی است و ظاهراً این مربوط به روز قیامت است. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۹)

و. منظور شبیه داغی است که بر حیوانات می‌نهادند تا مشخص شوند و چه بسا ناظر به زمان رجعت باشد چنانکه در احادیث فراوانی حضرت علی ع را «صاحب داغ» نامیده‌اند و در رجعت ایشان بر پاره‌ای از دشمنان خدا داغ می‌نهند و آنان را نزد همه رسوا می‌کنند. (حدیث ۲)

ز. ...

توجه

چنانکه ملاحظه شد برخی این آیه را درباره عذابی دنیوی، برخی مربوط به رجعت و برخی هم مربوط به قیامت دانسته‌اند. با توجه به قاعده امکان استفاده از یک لفظ در معنا هیچیک از این معانی نافی دیگری نیست و می‌تواند همه مد نظر باشد.

۲) «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ»

خداوند گاه چنان کیفر می‌دهد که اثرش در ظاهر و چهره شخص هم باقی بماند. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۸)

۳) «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ»

کیفر تحقیر کننده، تحقیر شدن است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۷۸)

۴) «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ»

«س» حرفی است برای دلالت به آینده نزدیک؛

پس،

گاه مجازات شخص بلافاصله داده نمی‌شود؛ اما وی رها نخواهد شد و بزودی کیفر کارش را خواهد دید.

این را در کانال نگذاشتم

(۵) «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ»

او آیات ما را اساطیر گذشتگان خواند؛ ما هم بر بینی او داغ خواهیم نهاد. چه ارتباطی بین این جزا و آن عمل هست؟
الف. او با برچسب‌زنی می‌خواهد کاری کند که آیات ما درست مورد توجه واقع نشوند و آبروی آیات ما را ببرد (جلسه قبل، تدبر ۶) ما هم بر او برچسبی می‌زنیم که آبروی خودش برود.
ب. ...

(۴۸۳) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۷ إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ۲۹/۴/۱۳۹۶ (کربلا)

ترجمه

بدرستی که ما آنها را مبتلا ساختیم همان گونه که صاحبان آن باغ را مبتلا ساختیم؛ آن گاه که سوگند خوردند که [تا] صبحدم [محصولات] آن را حتماً می‌چینیم.

تسلیت شهادت امام صادق ع

از جوار بارگاه ملکوتی سیدالشهداء، شهادت امام جعفر صادق ع، نشر دهنده و تثبیت‌کننده معارف حقیقی اسلام را به همه شیعیان و دوستداران آن امام مظلوم تسلیت عرض می‌کنم.

خوش آن قلم که به شاگردی تو قد خم کرد

تویی که جوهره عشق خالقش بودی ...

هنوز روشنی مذهب از درخشش توست

که آفتاب پس از صبح صادقش بودی

نکات ترجمه

«لَيَصْرِمُنَّهَا» = ل- (لام تاکید) + یصرمُ + نَ (نون مشدد برای تاکید) + ها (ضمیر، برای اشاره به «جنت» در نقش مفعول)
«یصرم»

ماده «صرم» در اصل به معنای «قطع» (بریدن) است (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۳۴۴) یا «جدایی‌ای که با قطع شدن حاصل شود» (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ص ۲۳۵) چنانکه برای چیدن میوه‌های درختان هم به کار می‌رود.
«صارم» (صارمین، قلم/۲۲) اسم فاعل از این ماده است به معنای کسی که این قطع کردن را انجام می‌دهد.

در مورد «صریم» (فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ؛ قلم/۲۰) دو نظر گفته شده است. برخی گفته‌اند منظور «الأشجار الصَّرِيمَةُ» است یعنی صبح که شد آنها دیدند درختان باغ، همانند درختانی است که میوه‌هایش «چیده شده» است و تحلیل دیگر این است که «صریم» به معنای «شب» است یعنی آنها دیدند درختان سوخته شده و همانند شبی تار، سیاه شده است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۸۴) و درباره معنای دوم (که بسیاری از اهل لغت و مفسران، این معنا را در مورد این آیه برگزیده‌اند) چنین توضیح داده شده که «صریم» اسمی است که هم به «صبح» و هم به «شب» گفته می‌شود چون هریک از اینها دیگری را قطع می‌کند و کنار می‌زند. (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۳۴۵)

از این ماده همین سه کلمه (صارمین، لیصرمُنْها، صریم) در قرآن کریم آمده است.

شأن نزول

گفته‌اند که این آیات در مورد قحطی ای است که به مردم مکه رسید و دلیلش هم این بود که پیامبر ص آنها را نفرین کرد و فرمود: خدایا بر [قبیله] «مُضَر» سخت بگیر و بر آنان قحطی ای همچون قحطی دوران حضرت یوسف نازل فرما. و خداوند آن ابتلاء را با ابتلای «صاحبان این باغ» مقایسه کرده است. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۳)^۱

حکایت آن باغ و صاحبانش

سعید بن جبیر گفته است که این باغ، باغی بوده در روستایی به نام «صروان» در فاصله دوازده میلی از «صنعا» ی یمن که از آن پیرمردی بوده که همواره به اندازه کفایت خود و خانواده‌اش برمی‌داشت و بقیه را صدقه می‌داد؛ وقتی که از دنیا رفت فرزندان گفتند ما عیالواریم و سزاوار نیست کار پدرمان را ادامه دهیم و تصمیم گرفتند دیگر چیزی به نیازمندان ندهند و عاقبتشان آن شد که در قرآن کریم آمده است.

مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۵^۲

تفصیل داستان (صاحبان آن باغ) از زبان ابن عباس (قسمت اول)

به ابن عباس گفتند: برخی از این امت گمان می‌کنند که گاه بنده‌ای مرتکب گناه می‌شود و بدین سبب از روزی‌اش محروم می‌گردد.

ابن عباس گفت: به خدایی که معبودی جز او نیست این مطلب در کتاب خدا از خورشید تابان روشنتر است؛ و این همان مطلبی است که خداوند در سوره قلم بیان فرموده است:

۱. و أما علی ما رووا أن الآيات نزلت في القحط و السنة الذي أصاب أهل مكة و قریشا إثر دعاء النبي ص عليهم بقوله: اللهم اشد وطأتك على مضر و اجعلها عليهم سنين كسني يوسف، فالمراد بالبلاء إصابتهم بالقحط و تناظر قصتهم قصة أصحاب الجنة غير أن في انطباق ما في آخر قصتهم من قوله: «فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ» إلخ، على قصة أهل مكة خفاء

۲. قال سعيد بن جبیر و هذه الجنة حديقة كانت باليمن في قرية يقال لها صروان بينها و بين صنعاء اثنا عشر ميلا كانت لشيخ و كان يمسك منها قدر كفايته و كفاية أهله و يتصدق بالباقي فلما مات قال بنوه نحن أحق بها لكثرة عيالنا و لا يسعنا أن نفعل كما فعل أبونا و عزموا على حرمان المساكين فصارت عاقبتهم إلى ما قص الله تعالى في كتاب

پیرمردی بود که باغی داشت و و هیچگاه میوه آن باغ را به منزل نمی آورد مگر اینکه ابتدا به هر صاحب حقی، حقش را ادا می کرد. هنگامی که وی از دنیا رفت، فرزندان - که ۵ نفر بودند - وارث آن باغ شدند و در آن سال باغشان چنان ثمر داد که هیچگاه آن اندازه ثمر نداده بود. جوانان بعد از نماز عصر به باغشان رفتند و آن میوه های و روزی فراوان را - که نظیرش را در زمان حیات پدرشان ندیده بودند - مشاهده کردند.

وقتی این مقدار فراوان را دیدند سر به طغیان برداشتند و به همدیگر گفتند: پدرمان پیرمردی بود که از فرط پیری عقلش زایل شده بود، بیایید با هم هم پیمان شویم که امثال از این ثمرات به هیچ فقیری ندهیم تا ثروتمند و بی نیاز شویم و اموالمان اضافه شود و بعداً دوباره در سالهای بعد همان روال او را انجام دهیم.

چهار نفرشان بر این مطلب توافق کردند اما پنجمی زیر بار نرفت و این همان است که خداوند از زبان او یاد کرده است: و میانه ترین شان گفت: آیا نگفتم که چرا خدا را منزّه نمی شمیرید» (قلم/۲۸)

او گفت تقوا پیشه کنید و بر شیوه پدرتان بمانید تا سالم بمانید و همواره برخوردار باشید؛ اما بر او شوریدند و او را شدیداً کتک زدند تا جایی که وی گمان کرد می خواهند او را بکشند، پس بالاچار با آنها همراه شد. پس به منزلشان برگشتند و سوگند یاد کردند که هنگامی که صبح شد، میوه هایش را بچینند و «ان شاء الله» هم نگفتند؛ پس خداوند به خاطر آن گناهشان بین آنها و روزی ای که در شرف آن قرار داشتند فاصله انداخت و در کتابش خبر داد که «ما آنها را مبتلا ساختیم» تا آنجا که می فرماید: «پس آن باغ صبحدم همچون «صریم» سوخته بود.

شخصی پرسید «صریم» یعنی چه؟

ابن عباس گفت: شبی ظلمانی که هیچ نور و چراغی در کار نباشد.

[ان شاء الله ادامه حکایت را در ذیل آیات بعد - که بدانها مرتبط باشد - خواهیم آورد]

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۱-۳۸۲

حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ الْهَيْثَمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَبْدِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ إِنَّ قَوْمًا مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَزْعُمُونَ أَنَّ الْعَبْدَ قَدْ يَذْنِبُ فَيُحْرَمُ بِهِ الرِّزْقُ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَوَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ لَهَذَا أَنْوَرُ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الشَّمْسِ الضَّاحِيَةِ ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي سُورَةِ ن وَالْقَلَمِ إِنَّهُ كَانَ شَيْخٌ كَانَتْ لَهُ جَنَّةٌ وَكَانَ لَا يَدْخُلُ بَيْتَهُ ثَمَرَةٌ مِنْهَا وَلَا إِلَى مَنْزِلِهِ حَتَّى يُعْطِيَ كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ، فَلَمَّا قُبِضَ الشَّيْخُ وَوَرِثَهُ بَنُوهُ وَكَانَ لَهُ خَمْسَةٌ مِنَ الْبَنِينَ فَحَمَلَتْ جَنَّتُهُمْ فِي تِلْكَ السَّنَةِ الَّتِي هَلَكَ فِيهَا آبُوهُمْ حَمَلًا لَمْ يَكُنْ حَمَلَتُهُ قَبْلَ ذَلِكَ فَرَأَوْا الْفَتْيَةَ إِلَى جَنَّتِهِمْ بَعْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ، فَأَشْرَفُوا عَلَى ثَمَرَةٍ وَرِزْقٍ فَاضِلٍ لَمْ يُعَايِنُوا مِثْلَهُ فِي حَيَاةِ آبِيهِمْ فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَى الْفَضْلِ طَعَوْا وَبَغَوْا وَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ إِنَّ أَبَانَا كَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ ذَهَبَ عَقْلُهُ وَخَرِفَ فَهَلُمُّوا نَتَعَاهَدْ وَنَتَعَاقَدْ فِيمَا بَيْنَنَا أَنْ لَا نُعْطِيَ أَحَدًا مِنْ فُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ فِي عَامِنَا هَذَا شَيْئًا حَتَّى نَسْتَغْنَى وَتَكْثُرَ أَمْوَالُنَا ثُمَّ نَسْتَأْنِفَ الصَّنْعَةَ فِيمَا يَسْتَقْبِلُ مِنَ السِّنِّ الْمَقْبِلَةِ، فَرَضِيَ بِذَلِكَ مِنْهُمْ أَرْبَعَةٌ وَسَخِطَ الْخَامِسُ وَهُوَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ»...

۱. فَقَالَ الرَّجُلُ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ كَانَ أَوْسَطُهُمْ فِي السَّنِّ فَقَالَ: لَا بَلْ كَانَ أَصْغَرُ الْقَوْمِ سِنًّا وَكَانَ أَكْبَرُهُمْ عَقْلًا وَ أَوْسَطُ الْقَوْمِ خَيْرُ الْقَوْمِ، وَ الدَّلِيلُ عَلَيْهِ فِي الْقُرْآنِ أَنْكُمْ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ أَصْغَرُ الْأُمَمِ وَ خَيْرُ الْأُمَمِ قَالَ اللَّهُ: «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا»

فَقَالَ لَهُمْ أَوْسَطُهُمْ اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا عَلَىٰ مِنْهَاجِ آيِكُمْ تَسْلَمُوا وَتَغْنَمُوا، فَبَطَشُوا بِهِ فَضَرَبُوهُ ضَرْبًا مُّبْرَحًا فَلَمَّا أُيْقِنَ الْأَخُ أَنَّهُمْ يُرِيدُونَ قَتْلَهُ دَخَلَ مَعَهُمْ فِي مَشُورَتِهِمْ كَارِهًا لِأَمْرِهِمْ غَيْرَ طَائِعٍ فَرَاخُوا إِلَىٰ مَنَازِلِهِمْ ثُمَّ حَلَفُوا بِاللَّهِ أَنْ يَصْرِمُوهُ إِذَا أَصْبَحُوا وَلَمْ يَقُولُوا إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَابْتَلَاهُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ الذَّنْبِ وَحَالٍ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ ذَلِكَ الرِّزْقِ الَّذِي كَانُوا أُشْرَفُوا عَلَيْهِ فَأُخْبِرَ عَنْهُمْ فِي الْكِتَابِ فَقَالَ: إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ إِلَىٰ قَوْلِهِ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ قَالَ كَالْمُحْتَرِقِ، فَقَالَ الرَّجُلُ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ مَا الصَّرِيمُ قَالَ: اللَّيْلُ الْمُظْلِمُ ثُمَّ قَالَ: لَا ضَوْءَ لَهُ وَلَا نُورَ.

حدیث

(۱) از امام باقر ع در مورد این آیه که می فرماید "بدرستی که ما آنها را مبتلا ساختیم همان گونه که صاحبان آن باغ را مبتلا ساختیم" روایت شده است:

همانا اهل مکه به گرسنگی مبتلا شدند همان طور که صاحبان آن باغ مبتلا شدند؛ و آن باغی بود در دنیا در منطقه یمن، که به آن رضوان می گفتند در فاصله ۹ میلی از صنعا.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۲

وَفِي رِوَايَةٍ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِهِ «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ» إِنَّ أَهْلَ مَكَّةَ ابْتُلُوا بِالْجُوعِ كَمَا ابْتُلَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ وَهِيَ الْجَنَّةُ الَّتِي كَانَتْ فِي الدُّنْيَا وَكَانَتْ فِي الْيَمَنِ يُقَالُ لَهَا الرُّضْوَانُ عَلَى تِسْعَةِ أُمِّيَالٍ مِنْ صَنْعَاءَ

(۲) از پیامبر ص روایت شده است:

در برابر گناهان تقوا پیشه کنید که نابود کننده خوبیهاست
و همانا بنده مرتکب گناهی می شود و آن علمی که بدان آگاهی داشته را فراموش می کند
و همانا بنده مرتکب گناهی می شود و از نماز شب محروم می گردد؛
و همانا بنده مرتکب گناهی می شود و از روزی ای که برایش آماده شده محروم می گردد و سپس این آیه را تلاوت کردند:

"بدرستی که ما آنها را مبتلا ساختیم همان گونه که صاحبان آن باغ را مبتلا ساختیم ... " (فلم/۱۷)

عده الداعی و نجاح الساعی، ص ۲۱۱

رَوَى ابْنُ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ص أَنَّهُ قَالَ اتَّقُوا الذُّنُوبَ فَإِنَّهَا مَمْحَقَةٌ لِلْخَيْرَاتِ إِنَّ الْعَبْدَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَنْسَى بِهِ الْعِلْمَ الَّذِي كَانَ قَدْ عَلِمَهُ وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَمْتَنِعُ بِهِ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيُحْرَمُ بِهِ الرِّزْقَ وَقَدْ كَانَ هَيِّنًا لَهُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ» إِلَى آخِرِ الْآيَاتِ.^۱

۱. در المحاسن، ج ۱، ص ۱۱۵-۱۱۶ هم این سه روایت آمده است:

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيُحْرَمُ صَلَاةَ اللَّيْلِ وَإِنَّ عَمَلَ السَّيِّئِ أَسْرَعُ فِي صَاحِبِهِ مِنَ السَّكِينِ فِي اللَّحْمِ

۱) «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ»

آزمایش و ابتلاء یکی از سنت‌های الهی است (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۰)
و این ابتلائات الهی در بسیاری از موارد مشابه است؛
تا از آنچه برای گذشتگان رخ داده عبرت بگیریم.

۲) «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ»

مقصود از «هم» [کسانی که وضعیت آنها را به داستان صاحبان باغ تشبیه می‌کند] چه کسانی‌اند؟
الف. تکذیب‌کنندگان پیامبر ص که در آیات قبل از آنها بحث شد؛ و ظاهراً می‌خواهد بفرماید عذاب آنها [در قیامت]
حتمی و قطعی است همان طور که اهل این باغ به خسران مبتلا شدند. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۳)
ب. منظور قحطی‌ای است که با نفرین پیامبر ص دامن‌گیر اهل مکه شد. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۳)^۱
ج. ...

۳) «... إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ»

گاه نفس انسان بقدری کار بد را برای وی خوب جلوه می‌دهد که برای انجام کار بد، سوگند یاد می‌کند!
(توجه شود: سوگند یعنی شاهد گرفتن خداوند برای اینکه حتماً انسان به سخنی که می‌گوید وفادار است؛ و علی‌القاعده
کسی که سوگند می‌خورد خدا را قبول دارد و می‌داند خداوند از بدی‌ها بیزار است)

۴) «... إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ»

وَفِي رِوَايَةِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَدْرَأُ عَنْهُ الرِّزْقُ وَ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ «إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ وَ لَا يَسْتَشْنُونَ فُطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَ هُمْ نَائِمُونَ»
وَفِي رِوَايَةِ بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيَنْوِي الذَّنْبَ فَيُحَرِّمُ رِزْقَهُ
و نیز در الکافی، ج ۲، ص ۲۷۱ این روایت در همین معناست:

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبَانَ بْنِ عُمَانَ عَنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَدْرَأُ عَنْهُ الرِّزْقُ وَ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ «إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ وَ لَا يَسْتَشْنُونَ فُطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَ هُمْ نَائِمُونَ»

۱. البته برخی مطلب را به گونه‌ای بیان کرده‌اند که دو قول فوق به یک قول تبدیل می‌شود. مثلاً در البحر المحیط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۲۴۱ آمده است: و لما ذكر المتصف بتلك الأوصاف الذميمة، و هم كفار قريش، أخبر تعالى بما حل بهم من الابتلاء بالقحط و الجوع بدعوة رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم: «اللهم اشدد وطأتك على مضر و اجعلها عليهم سنين كسنى يوسف» الحديث، كما بلونا أصحاب الجنة المعروف خبرها عندهم. كانت بأرض اليمن بالقرب منهم قريبا من صنعاء لرجل كان يؤدي حق الله منها، فمات فصارت إلى ولده، فمنعوا الناس خيرها و بخلوا بحق الله تعالى، فأهلكها الله تعالى من حيث لم يمكنهم دفع ما حل بهم.

هر سوگندی ارزش ندارد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۰)

۴۸۴) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۸ وَلَا يَسْتَنْوْنَ

۱۳۹۶/۴/۳۰ (کربلا، نجف، مشهد)

ترجمه

و [هیچ] استثنا نکنند [ان شاء الله نگفتند]

نکات ترجمه

«يَسْتَنْوْنَ»

ماده «ثنی» در اصل دلالت دارد بر تکرار یک چیز یا تکرار و پشت سر هم آمدن دو چیز؛ و از این ماده است کلمه اثنان به معنای «دو» معروف است.

استثنا کردن از همین نکته است که گویی در استثنا مطلب مورد نظر را دوبار می‌آوریم: یکبار فی الجمله و یکبار به تفصیل؛ مثلاً وقتی می‌گوییم «مردم آمدند غیر از زید» زید یکبار در مردم اجملاً اشاره شده و یکبار مستقیماً با اسم خودش متمایز گردیده است. (معجم مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۳۹۲)

از آنجا که استثنا کردن به معنای آن است که از یک حکم کلی، مواردی را خارج کنیم، گفتن تعبیر «ان شاء الله» (= اگر خدا بخواهد) را به طور خاص «استثناء» می‌گویند که توصیه شده در مورد هر کاری انجام دهیم؛ یعنی در انجام هر کاری، این مطلب را که «ممکن است مشیت خدا برخلاف این تعلق گرفته باشد» مد نظر قرار دهیم و وقتی وعده انجام کاری را می‌دهیم این حالت را از آن استثنا کنیم (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۸۰)؛ و در واقع، این جمله شرطیه، معنای استثناء را القا می‌کند: وقتی می‌گوییم: من بیرون می‌روم اگر خدا بخواهد؛ یعنی بیرون نمی‌روم مگر اینکه خدا بخواهد. (الکشاف، ج ۴، ص ۵۹۰)

ماده «ثنی» ۲۹ بار در قرآن کریم به کار رفته که غیر از مورد فوق، همه موارد دیگر به همان معنای «دو» و مفاهیم ناظر به آن مرتبط است.

حدیث

۱) روایت شده است که یکبار امام صادق ع به منزل زید [بن علی بن حسین ع، عموی امام صادق ع] رفتند و او عازم عمره بود. به وی مکتوبی را دادند که عموی ایشان مخارج اهل و عیال خود و اینکه برای هرکس چقدر باید داده شود نوشته بود که در آن این طور بود که برای فلانی و فلانی و فلانی این قدر؛ و در آن استثناء [= ان شاء الله] نوشته بود.

حضرت فرمود: کسی که این مطالب را نوشته و ان شاء الله نیاورده، چگونه گمان می‌کند که این به سرانجام برسد؟!!

سپس قلم و دوات خواستند و جلوی هر اسمی ان شاء الله اضافه کردند.

النوادر (للأشعری)، ص ۵۷

رَوَى لِي مُرَازِمٌ قَالَ: دَخَلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ يَوْمًا إِلَى مَنْزِلِ زَيْدٍ وَهُوَ يُرِيدُ الْعُمْرَةَ فَتَنَاولَ لَوْحًا فِيهِ كِتَابٌ لِعَمِّهِ فِيهِ أَرْزَاقُ الْعِيَالِ وَ مَا يَخْرُجُ لَهُمْ فَإِذَا فِيهِ لِفُلَانٍ وَ فُلَانٍ وَ فُلَانٍ وَ لَيْسَ فِيهِ اسْتِثْنَاءٌ فَقَالَ لَهُ مَنْ كَتَبَ هَذَا الْكِتَابَ وَ لَمْ يَسْتَثْنِ فِيهِ كَيْفَ ظَنُّ أَنَّهُ يَتِمُّ ثُمَّ دَعَا بِالِدَّوَاهِ فَقَالَ الْحَقُّ فِيهِ فِي كُلِّ اسْمٍ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

(۲) از امام باقر درباره آیه «و قطعاً پیش از این با آدم عهدی بستیم اما فراموش کرد و در او عزمی نیافتیم» (طه/۱۱۵) روایت شده که فرموده‌اند: همانا خداوند عز و جل هنگامی که به آدم فرمود که وارد بهشت شو؛ به او فرمود: آدم! به این درخت نزدیک مشو! و می‌دید که او چنین خواهد کرد.

آدم به پروردگارش عرض کرد: چگونه [ممکن است که] من نزدیک آن شوم در حالی که من و همسرم را از آن نهی فرموده‌ای؟!

خداوند به آن دو فرمود به آن نزدیک نشوید؛ یعنی از آن نخورید.

آدم و همسرش گفتند: چشم، پروردگارا! نه بدان نزدیک می‌شویم و نه از آن می‌خوریم؛ و در سخنشان، [مشیت خدا را] استثنا نکردند [= ان شاء الله نگفتند].

پس خداوند آنها را به خودشان و حافظه خودشان واگذار کرد؛ و خداوند در کتاب خود به پیامبرش فرمود: «و هرگز مگو که من فردا انجام دهنده این کار هستم؛ مگر اینکه [بعدهش بگویی: مگر] خدا بخواهد» (کهف/۲۳) که آن را انجام ندهم، که اگر در مشیت خداوند چنین رقم خورده باشد که آن را انجام ندهم توان آن را نخواهم داشت که انجامش دهم. امام ع در ادامه فرمود: بدین جهت است که خداوند عز و جل [در ادامه‌اش] فرمود: «و یاد کن پروردگارت را وقتی که فراموش کردی» (کهف/۲۴) یعنی مشیت خدا را در انجام کارت استثنا کن.

الکافی، ج ۷، ص ۴۴۸

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْأَحْوَلِ عَنْ سَلَامِ بْنِ الْمُسْتَنِيرِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً» قَالَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمَّا قَالَ لِآدَمَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ لَهُ يَا آدَمُ لَا تَقْرَبْ هَذِهِ الشَّجَرَةَ قَالَ وَ أَرَاهُ إِيَّاهَا فَقَالَ آدَمُ لِرَبِّهِ كَيْفَ أَقْرَبُهَا وَ قَدْ نَهَيْتَنِي عَنْهَا أَنَا وَ زَوْجَتِي قَالَ فَقَالَ لَهُمَا لَا تَقْرَبَاهَا يَعْنِي لَا تَأْكُلَا مِنْهَا فَقَالَ آدَمُ وَ زَوْجَتُهُ نَعَمْ يَا رَبَّنَا لَا نَقْرَبُهَا وَ لَا نَأْكُلُ مِنْهَا وَ لَمْ يَسْتَثْنِيَا فِي قَوْلِهِمَا نَعَمْ فَوَكَّلَهُمَا اللَّهُ فِي ذَلِكَ إِلَى أَنْفُسِهِمَا وَ إِلَى ذِكْرِهِمَا قَالَ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَنَبِيِّهِ ص فِي الْكِتَابِ «وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» أَنْ لَا أَفْعَلَهُ فَتَسْبِقَ مَشِيئَةُ اللَّهِ فِي أَنْ لَا أَفْعَلَهُ فَلَا أَقْدِرَ عَلَى أَنْ أَفْعَلَهُ قَالَ فَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ» أَيْ اسْتَثْنِ مَشِيئَةَ اللَّهِ فِي فِعْلِكَ.^۱

تدبر

(۱) «وَلَا يَسْتَثْنُونَ»

^۱ . مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ كُنْ لِمَا لَا تَرْجُو أَرْجَى مِنْكَ لِمَا تَرْجُو.

مقصود از «استثنا نکردند» در این آیه چیست؟

الف. در انجام کار خود مشیت خدا را استثنا نکردند (ان شاء الله نگفتند)؛ گویی همه امور دست آنهاست و اگر آنها بخواهند کاری را انجام دهند حتما می‌توانند. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۷؛ التفسیر الکبیر، ج ۳۰، ص ۶۰۷)

ب. در اینکه از محصول باغشان به نیازمندان ندهند، هیچ گروهی از نیازمندان را استثنا نکردند. (یعنی تاکید کردند که بی‌استثنا به هیچکس کمک نخواهیم کرد) (التفسیر الکبیر، ج ۳۰، ص ۶۰۷)

ج. ...

(۲) «وَلَا يَسْتَثْنُونَ»

سزاوار است که انسان اگر می‌خواهد تدبیری برای آینده بیندیشد حتما «ان شاء الله» بگوید و باور داشته باشد که همه عالم وابسته به مشیت اوست و تنها و تنها اگر او اراده کند، انجام هر کاری امکان‌پذیر خواهد بود.

در کانال نگذاشتم

(۳) «وَلَا يَسْتَثْنُونَ»

با اینکه داستان مربوط به یک واقعه گذشته است و فعلهای آیات قبل را هم ماضی آورد، چرا این فعل را مضارع آورد.

الف. شاید می‌خواهد نشان دهد که این کار را به عنوان یک روال مستمر در پیش گرفتند (فعل مضارع دلالت بر استمرار دارد)

ب. ...

(۴۸۵) سوره قلم (۶۸) آیه ۱۹ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ (۳۱/۴/۱۳۹۶) (مشهد)

ترجمه

پس، طواف کننده‌ای [=بلائی جامع] از جانب پروردگارت بر آن [باغ] به گردش درآمد، در حالی که آنان خواب بودند.

نکات ترجمه

«طاف» «طائف»^۱

ماده «طوف» در اصل دلالت می‌کند بر دَوْران چیز به دور چیز دیگر و به آن پیچیدن، و «طوفان» (اعراف/۱۳۳؛ عنکبوت/۱۴) هم از همین ماده است به معنای آنچه دور اشیا می‌چرخد و آنها را با آب می‌پوشاند (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۴۳۲) البته

۱. اختلاف قرائت: نخی آن را به صورت «طیف» قرائت کرده (البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۲۴۲) که همان معنای «طائف» می‌دهد و در مورد آیه «طائف من الشیطان» (اعراف/۲۰۱) نیز قرائت «طیف» به عنوان یک قرائت شایع وجود دارد.

برخی گفته‌اند «طوفان» به هر حادثه‌ای که انسان را احاطه کند گفته می‌شود و به خاطر کاربرد این واژه در مورد طوفان نوح بوده که به طور خاص، در مورد آب عظیمی که به عنوان بلا انسان را دربرگیرد رایج شده است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۳۱) «طائف»^۱ به معنی کسی است که دور چیز دیگری می‌گردد و نه تنها به کسانی که دور خانه خدا طواف می‌کنند: «أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ» (بقره/۱۲۵)، بلکه به جنیانی که دور قلب انسان می‌گردند تا او را وسوسه کنند «طائف من الشیطان» (اعراف/۲۰۱) یا بلایی که دورادور نعمتی را فرامی‌گیرد «فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ» (قلم/۱۹) یا به نگهبان خانه که غالباً دور خانه می‌گردد نیز گفته می‌شود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۳۱)

«طوَّاف» (نور/۵۸) هم صیغه مبالغه «طائف» است (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۳۸۰) «طائفه» به جماعتی از مردم گفته می‌شود از این جهت که دور یک نفر یا یک چیز گرد آمده‌اند (معجم المقایس اللغة، ج ۳، ص ۴۳۲) و برخی گفته‌اند در اصل افرادی بودند که دائماً در سفر در حال گردش بوده‌اند، اما تدریجاً به هر جماعتی گفته شده، و کم‌کم حتی بر دو نفر و بر یک نفر هم اطلاق گردیده است؛ چنانکه آیات «وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا» (حجرات/۹) یا «فَلَوْ لَا نَفَرٌ مِّنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ» (توبه/۱۲۲) را در جایی که بین دو نفر نزاع شود یا حتی یک نفر برای تفقه در دین اقدام کند جاری دانسته‌اند. (الفروق فی اللغة، ص ۲۷۳) این ماده و مشتقات آن ۴۱ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

۱) امیرالمومنین در فرازی از اولین خطبه‌ای که در ابتدای خلافت خود خواندند فرمودند:
...به خدا سوگند هیچ قومی نبودند که در نعمت‌های گوارای زندگی باشند و آن نعمت از آنها گرفته شود مگر به خاطر گناهانی که مرتکب شدند؛ چرا که قطعاً خداوند «ظلم‌کننده به بندگان نیست» (آل عمران/۱۸۲) و اگر مردم هنگامی که نعمت‌ها بر آنها نازل می‌شد و نعمتها از ایشان سلب می‌گردید، با صدق نیت و شیدایی دل به پیشگاه پروردگارشان تضرع می‌کردند، قطعاً هر آنچه از آنان رمیده بود بدانها برمی‌گشت و هر فسادى برايشان اصلاح می‌گردید...

نهج البلاغه، خطبه ۱۷۸

وَإِيمَ اللَّهِ مَا كَانَ قَوْمٌ قَطُّ فِي غَضٍّ نِعْمَةٍ مِنْ عَيْشٍ فَزَالَ عَنْهُمْ إِلَّا بِذُنُوبٍ اجْتَرَحُوهَا لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ وَلَوْ أَنَّ النَّاسَ حِينَ تَنْزِلُ بِهِمُ النِّعْمُ وَتَزُولُ عَنْهُمْ النِّعْمُ فَزِعُوا إِلَى رَبِّهِمْ بِصِدْقٍ مِنْ نِيَّتِهِمْ وَوَلَهُ مِنْ قُلُوبِهِمْ لَرَدَّ عَلَيْهِمْ كُلَّ شَارِدٍ وَأَصْلَحَ لَهُمْ كُلَّ فَاسِدٍ.

۲) از امام صادق ع روایت شده است:

۱. فراء طائف را به معنای عذابی که شبانه نازل شود دانسته (معانی القرآن، ج ۳، ص ۱۷۵) و علامه طباطبایی هم همین نظر را پسندیده (المیزان،

ج ۱۹، ص ۳۷۳) اما ابوحيان بر فراء خرده گرفته و گفته است آیه «طائف من الشیطان» برای نقض نظر وی کافی است (البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۲)

همانا این دنیا هر چند [ساکنانش را] از شادی‌هایی بهره‌مند می‌سازد و با زیورآلاتش می‌فریبد؛ اما بناچار پایانی دارد همچون پایان بهاری که بالاخره سرسبزی‌اش فرو می‌ریزد و در انتهای مدتش به خشکی می‌گراید؛

و هر کسی که خیرخواه خویش است و حقیقت آن چیزی را که به سود یا زیانش است می‌شناسد، لازم است که پرهیزد از نگرستن در آن همچون نگرستن کسی که از پروردگار جل و علا غافل گردیده است، و نیز خود را بر حذر بدارد از سرانجام بد آن؛ چرا که این دنیا با مردمانی خدعه کرد و از آنها جدا شد که بسیار آنها را شاد کرده بود و بسیار بیشتر به وی دلبسته بودند، مرگ‌هایشان شبانه در حالی که خواب بودند یا در روز هنگامی که به بازی مشغول بودند به سراغشان آمد؛ پس [بنگر که] چگونه از آن خارج شدند و بعدش به چه رسیدند، عاقبتشان درد بود و میراثشان پشیمانی، تلخی را جرعه جرعه در گلویشان ریخت و آنها را از جام فراق خود نوشانید؛

پس وای بر کسی که بدان رضایت دهد و چشمش را با آن روشن کند؛ آیا به خاک افتادن پدران و گذشتگان خود، از دوست و دشمن، را ندیده است؟! ...

مهج الدعوات و منهج العبادات، ص ۱۷۷

قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَمَّامٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ التَّمَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الصَّيْرَفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي نَجْرَانَ قَالَ حَدَّثَنِي يَاسِرُ مَوْلَى الرَّبِيعِ قَالَ سَمِعْتُ الرَّبِيعَ يَقُولُ لَمَّا حَجَّ الْمَنْصُورُ وَ صَارَ بِالْمَدِينَةِ سَهْرَ لَيْلَةٍ قَدَعَانِي فَقَالَ يَا رَبِيعُ انْطَلِقْ فِي وَفْتِكَ هَذَا عَلَى اخْفَاضِ جَنَاحٍ وَ الْيَنِّ مَسِيرٍ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَكُونَ وَ حَذَكَ فافْعَلْ حَتَّى تَأْتِيَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ ... ثُمَّ قَالَ ع

يَا رَبِيعُ إِنَّ هَذِهِ الدُّنْيَا وَ إِنِ امْتَعْتَ بِبَهْجَتِهَا وَ غَرَّتْ بِزِينَتِهَا فَإِنَّ آخِرَهَا لَا بُدَّ وَ أَنْ يَكُونَ كَآخِرِ الرَّبِيعِ الَّذِي يَرُوقُ بِخُضْرَتِهِ ثُمَّ يَهْبِجُ عِنْدَ انْتِهَاءِ مُدَّتِهِ وَ عَلَى مَنْ نَصَحَ لِنَفْسِهِ وَ عَرَفَ حَقَّ مَا عَلَيْهِ وَ لَهُ أَنْ لَا يَنْظُرَ إِلَيْهَا نَظْرَ مَنْ غَفَلَ عَنْ رَبِّهِ جَلَّ وَ عَلا وَ حَذَرَ سُوءَ مُنْقَلَبِهِ فَإِنَّ هَذِهِ الدُّنْيَا قَدْ خَدَعَتْ قَوْمًا فَارْقَوْهَا أَسْرًا مَا كَانُوا إِلَيْهَا وَ أَكْثَرَ مَا كَانُوا اغْتِبَاطًا بِهَا طَرَفَتُهُمْ أَجَالُهُمْ بَيَاتًا وَ هُمْ نَائِمُونَ أَوْ ضَحَى وَ هُمْ يَلْعَبُونَ فَكَيْفَ أَخْرَجُوا عَنْهَا وَ إِلَى مَا صَارُوا بَعْدَهَا أَعْقَبَتُهُمُ اللَّأْلَمُ وَ أَوْرَثَتُهُمُ النَّدَمُ وَ جَرَعَتُهُمْ مَرَّ الْمَدَاقِ وَ غَصَصَتُهُمْ بِكَأْسِ الْفِرَاقِ فَيَا وَيْحَ مَنْ رَضِيَ عَنْهَا أَوْ أَقْرَّ عَيْنًا بِهَا أَمَا رَأَى مَصْرَعَ آبَائِهِ وَ مَنْ سَلَفَ مِنْ أَعْدَائِهِ وَ أَوْلِيَائِهِ ...

تدبر

(۱) «فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّنْ رَبِّكَ وَ هُمْ نَائِمُونَ»

گاه نعمت کاملاً برای انسان مهیا شده است، اما چون شخص مسیر گناه و کفران نعمت را در پیش می‌گیرد، همان نعمت آماده، نیست و نابود می‌شود، در حالی که شخص در خواب غفلت فرو رفته و متوجه از دست دادن نعمت نیست.

(۲) «فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّنْ رَبِّكَ»

مقصود از «طائف من ربک» چیست؟

الف. آتشی است که آن باغ را سوزاند (ابن عباس، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۵)

ب. درهم کوبنده‌ای و عذابی از جانب پروردگار که آن نعمتها را درهم کوبید. (قتاده، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۵؛ البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۲)

ج. شعله‌ای که از وادی جهنم سرکشیده بود (ابن جریر، البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۲)

د. ...^۱

۳) «فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ»

قهر الهی مخصوص آخرت نیست، بلکه گاه در دنیا و بسیار سریع واقع می‌شود (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۰)
[تعبیر «ف» برای حالتی است که بلافاصله رخ دهد]

۴) «فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ»

چرا این بلای آسمانی را از جانب «ربک» دانست و تعبیری مانند «الله» و ... به کار نبرد؟

الف. تنبیه و کیفر از شؤون ربوبیت است و جنبه تربیتی دارد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۰)

ب. شاید می‌خواهد ارتباط برقرار کند با تهدیدی که در آیه قبل برای مشرکان زمان پیامبر ص مطرح کرد. یعنی کسی که الان دشمنان تو را تهدید می‌کند، همان پروردگار تو است که قبلاً هم آن صاحبان باغ را عذاب کرد.

ج. شاید می‌خواهد به جنبه ربوبیتی خداوند اشاره کند اما نه از زاویه بند الف، بلکه از زاویه یاری رسانی به شخص پیامبر ص، یعنی ای پیامبر اگر ما تو را فرستادیم و عده‌ای تکذیب می‌کنند نگران نباش؛ زیرا اقتضای ربوبیتی که نسبت به تو داریم این است که موانع را از پیش روی تو برداریم و اگر لازم شد دشمنانت را درهم بکوبیم همان گونه که قبلاً هم صاحبان آن باغ را مستأصل و درمانده ساختیم.

د. ...

۵) «وَلَا يَسْتَشْنُونَ ... وَ هُمْ نَائِمُونَ»

کسی که خواب دارد و به خواب می‌رود، معلوم می‌شود که بر همه چیز تسلط ندارد، پس نباید بدون واگذاری امور به خدا (ان شاء الله گفتن) هیچ تصمیمی بگیرد.

به تعبیر دیگر،

هیچکس نمی‌تواند بر خداوند سبقت بگیرد؛ آنها صبح زود را برای چیدن میوه‌ها قرار گذاشتند اما خداوند شبانگاه باغشان را سوزاند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۰)

^۱. دیدگاهی هم صرفاً به عنوان «قیل» (گفته شده) مطرح شده که چون هیچ سندیتی نداشت در متن نیاوردم: طائف مبهم. فقیل: هو جبریل علیه السلام، اقلعها و طاف بها حول البيت، ثم وضعها حيث مدينة الطائف اليوم، و لذلك سميت بالطائف، و ليس في أرض الحجاز بلدة فيها الماء و الشجر و الأعناب غيرها. البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۲

این را در کانال نگذاشتم

﴿فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ﴾

چرا این عذابی که بر آنها فرستاده شد را با تعبیر «طائف: طواف کننده» و عمل آن را با فعل «طاف: طواف کرد» تعبیر فرمود؟

الف. شاید می‌خواهد نشان دهد که به هم زدن تصمیمات قطعی افراد برای خدا کاری ندارد. کافی است یک نفر از جانب خدا در جایی بگردد، وضع آنجا کاملاً زیر و رو می‌شود.
ب. ...

لازم به ذکر است که مطالب فوق به صورت روزانه در کانال تلگرامی‌ای به آدرس زیر قرار داده می‌شد

<https://t.me/YekAaye>

و تمامی محتواهای فوق در پایان هر روز در سایتی به آدرس yekAaye.ir قرار داده می‌شود و در آنجا علاوه بر امکان جستجو، می‌توانید مطلع شوید که دقیقاً تاکنون چه آیاتی مورد بررسی قرار گرفته است.

همچنین کانالی با عنوان «یک آیه در روز- گزیده» از ماهها قبل راه‌اندازی شده است که برای راحتی کسانی که فرصت کمتری دارند و به بحث‌های تخصصی چندان علاقه‌ای ندارند، گزیده‌ای از مطالب این کانال قرار داده می‌شود. به آدرس

<https://t.me/YekAayah>

هرگونه استفاده از محتواهای فوق در راستای ترویج معارف قرآن و اهل بیت ع، حتی بدون ذکر منبع، بلامانع است. در صورتی که مباحث این کانال و سایت را در ترویج معارف قرآنی و ارتقای فرهنگ دینی جامعه مفید یافتید، آن را به دوستان خود نیز معرفی کنید.